

Voruta

Nr. 4 (874)

Lietuvos istorijos žurnalas

2021 m. gruodis

Voruta

Lietuvos istorijos žurnalas

Nr. 4 (874), 2021 m. gruodis

Žurnalas leidžiamas kartą per tris mėnesius.

Nuo 1989 m. spalio 24 d. iki
2019 m. gruodžio 21 d. Nr. 12 (866) –
nacionalinis Lietuvos istorijos laikraštis „Voruta“.

Rengėjas (leidėjas) –
viešoji įstaiga „Vorutos“ fondas

Steigėjas – Juozas Vercinkevičius

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas
remia projektą „Lietuvos valstybingumo
raida: Lietuvos Statutai, ATR Gegužės
3-osios konstitucija, Vasario 16-osios ir
Kovo 11-osios aktai“ (12 000,00 Eur).

Tautos fondas (JAV) remia žurnalo priedo
„Tėviškės aušra“ leidybą (4 216,92 Eur).

Žiedūna ir Viktoras Jenciai Vasario 16-osios akto signataro Dona-
to Malinausko šeimos atminimui (1 000,00 Eur).

Redakcija: Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 605 11117), vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 670 08901), Irma Stadalnykaitė (leidybos redaktorė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Edita Astraukienė (kalbos redaktorė), Rūta Neniškienė (kalbos redaktorė), Audronė Sakalauskaitė-Aidukienė (kalbos redaktorė), Jolanta Zakarevičiūtė (istorija), Jūratė Buivienė (fotografija), Jurgita Jakienė (dizainerė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Stanislava Žuravskaitė (buhalterė, el. p. buhalterija@voruta.lt, tel. 8 683 90796, 8 528 51266).

Laiškams: VšĮ „Vorutos“ fondas, Naujoji g. 16, LT-21111
Trakai, LIETUVA.
Tel. 8 683 90796 (buhalterija), 8 528 51266,
el. paštas vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com.

Dėl reklamos žurnale ir interneto svetainėje www.voruta.lt
kreiptis el. paštu reklama@voruta.lt, tel. 8 605 11117.

© Voruta, 2021. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. Trisdešimt antrieji
leidimo metai. Žurnalo straipsnius kopijuojant ar platinant būtina nuoroda.
Žurnalas išeina kartą per tris mėnesius. Apimtis – 13 sp. l.
Žurnalo šriftas – *Palemonas*.

Prenumeratos indeksai 0135, 0136.
Rengėjas (leidėjas) – VšĮ „Vorutos“ fondas, įmonės kodas 181392738,
PVM mokėtojo kodas LT813927314, a. s. LT025015100014000155,
Trakų kredito unija, kodas 50151. Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė,
tel. 8 605 11117.

Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai. Tel. 8 603 11117,
8 528 51266. Interneto svetainė www.voruta.lt.

Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, tel. 8 670 08901.
Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Tiražas 1 000 egz.

Turinys

Valstybinė lietuvių kalba	
Habil. dr. Kazimieras Garšva. Trakų rajono gyvenamųjų vietų vardai	3
Algirdas Grigaravičius. Pavardžių atlietuvinimas tarpukariu	7
Mažoji Lietuva	
Dr. Martynas Purvinas. Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (IV)	9
Vasario 16-osios akto signatarai	
Dr. Valdas Selenis. 1918 m. Vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų žmonos	15
Lietuvos okupacijų istorija	
Dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė. Žaliosios rinktinės partizanų vado Kazio Tylos (1915–1945) kova už Lietuvos laisvę ir jo žūtis	23
Giedrė Petreikienė. Mūšis dėl Lentvario geležinkelio linijos	25
Holokaustas Lietuvoje	
Prof. dr. Aleksandras Vitkus, Gintautas Tamulaitis. Jadagonių kaimo gyventojas, žydų gelbėtojas sovietinio teismo pinklėse (I)	28
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija	
Dr. Tatjana Dmitrijevna Panova (d-r Татьяна Дмитриевна Панова). Kunigaikštystė Marija ir Lengvenis Algirdaitis, didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnus	34
J. K. Chodkevičiaus 400-ųjų mirties metinių minėjimas Kretingoje	38
Oleksandr Kotys (Олександр Котис). 1429 m. Lucko suvažiavimas ir Vytautas	39
Rimvydas Užukukis. Kunigaikščių Krošinskių istorija – vizijos, realybė, paslaptys	42
Lietuvos mokslo istorija	
Habil. dr. Valentinas Baltrūnas, dr. Violeta Pukelytė. Geologas kunigaikštis Antanas Giedraitis – Vilniaus krašto gyventojas	47
1831 m. sukilimas	
Dr. Irma Randakevičienė. Vilnius ir akademinis jaunimas 1831 m. sukilimo priešaušryje	55
Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija	
Irena Andrukaitienė. Moralinio Autoriteto galia	61
Giedrė Mičiūnienė. Išgirdusi Viešpaties pašaukimą	68
Mažosios Lietuvos dvarai	
Dr. Martynas Purvinas. Šereiklaukio dvaro paslaptys	71
Lietuvos žurnalistikos istorija	
Arida Riaubienė. Karininkas, spaudos darbuotojas Stanislovas Kuizinas	81
Irma Stadalnykaitė, Jolanta Zakarevičiūtė. Julijos Kirkilienės žurnalistinis kelias nuo Skuodo iki Elektrėnų	83
Knygos	
Dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė. Pirmoji lietuviška Gudijos istorija	85
Jolanta Zakarevičiūtė. Justinas Pilyponis – lietuvių fantastinės literatūros pradininkas	87
Tėviškės aušra. Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms	
Lietuviai etninėse žemėse	
Viceministras lankėsi Lenkijos lietuvių mokyklose	88
Sofija Daubaraitė. „Paribio dainos“ festivalis	89
Rytų Lietuvos mokyklos	
Diana Butrimienė. „Laisvės banga“ Šalčininkuose	92
Ramunė Mučnienė. Pagaliau susitikome: <i>Erasmus +</i> projekto dalyvių susitikimas Italijoje	93
Jurgita Mackevičiūtė. Mokomės kitaip: <i>Erasmus +</i> trumpalaikiai mokinių grupių mainai Lenkijoje	94
Rytų Lietuvos švietimas	
Dr. Gediminas Kazėnas. Apklausa Vilniaus rajone – per vargus ir sunkumus	95
Lietuvos švietimo istorija	
Indrė Bočkutė. Veiverių mokytojų seminarijos seminaristų pasipriešinimas carinei Rusijos administracijai	97
Pro memoria	
Jonas Vitkūnas (1955 12 26–2021 11 16)	101
Jadvyga Glinskienė (1929 09 09–2021 11 05)	101
Zenonas Rimkus (1947 05 09–2021 11 15)	101
Margarita Šimelionytė (1950 06 10–2021 10 07)	102
Edmundas Jankūnas (1957–2021)	103
Daiva Šamborskienė (1968 05 07–2021 11 10)	103
Valentas Šiaudinis (1930 04 21–2021 11 29)	104

Kitas numeris išeis 2022 m. kovo 19 d.

Mieli skaitytojai!

Prieš 25-erius metus Lietuvos periodikos istorijoje buvo žengtas svarbus žingsnis ir įkurtas Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas – pirmasis Valstybės nepriklausomos žiniasklaidos rėmimo fondas. Jis sudarė tikras galimybes funkcionuoti nepriklausomai, nekomercinio turinio žiniasklaidai. Perspektyvų atsirado ir vietinei žiniasklaidai, kurios komercinės pajamos yra ribotos.

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondai – 25-eri*

OLGOS POSAŠKOVOS, LR SEIMO NUOTR.

1996 m. liepos 2 d. LR Seimas priėmė Visuomenės informavimo įstatymo (toliau – VIĮ) pirmąją redakciją, kurioje pirmą kartą buvo įtvirtintos dabartinės žiniasklaidos savitvarkos institucijos. Tarp jų šio įstatymo 17 str. buvo nustatytas ir nepriklausomas fondas, kaip Seimui atskaitingas valstybės paramos žiniasklaidai demokratinis instrumentas. Tai buvo Spaudos, radijo ir televizijos fondas, kurio įkūrimo 25 m.

sukaktį šiomis dienomis ir minime. Įstatymas visiškai įsigaliojo 1997 m. sausio 1 d., tačiau ta jo dalis, kuri nustatė Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo (toliau – Fondas) įsteigimo sąlygas, įsigaliojo iš karto.

VIĮ įgyvendinimo įstatymas, priimtas 1996 m. liepos 10 d., nustatė sąrašą steigėjų (kūrybinių organizacijų ir žiniasklaidos asociacijų), kurios iki tų metų spalio 1 d. privalėjo „įkurti“ Fondą. Rugsėjo 30 d. susirinkę 13 organizacijų atstovai, tarp kurių buvau ir aš (tuo metu atstovavau Lietuvos radijo ir televizijos asociacijai), pasirašė Fondo steigimo sutartį ir netrukus pradėjo rengti Fondo registravimo dokumentus. Fondas buvo įregistruotas 1997 m. vasario 4 d. ir, kaip nustatė įstatymas, iškart paskelbė pirmąjį valstybės paramos nekomerciniams žiniasklaidos projektams konkursą.

Valstybės biudžete Fondo eilutė sudarė daugiau kaip 4,6 mln. Lt. Pagal perkamąją galią tuo metu tai buvo santykinai didesnis paramos biudžetas nei šiandien (2,74 mln. Eur). Tiesa, 2022 m. biudžeto projekte numatytas pirmas Fondo biudžeto padidinimas per pastaruosius 10 m. (numatyta, kad Fondo biudžetas padidės 0,5 mln. Eur).

Kadangi buvau vienas iš VIĮ projektų iniciatorių bei autorių, galiu su jumis pasidalyti, kokia teisėkūrinė koncepcija remiantis buvo suprojektuotas Fondas. Jai ir ją grindžiantiems argumentams bendru sutarimu pritarė ne tik baigiantys kadenciją valdantieji Seime, bet ir opozicija.

Tuo metu visa Lietuvos žiniasklaida (išskyrus LRT) jau vertėsi laisvos rinkos sąlygomis, bet buvo akivaizdu, kad tam tikra jos rūšis, kurios gyvavimas būtinas nacionalinei kultūrai, be valstybės paramos išgyventi negali. Pirmiausia tai periodiniai kultūros ir meno leidiniai, kurių dauguma, nepaisant gan kuklios Fondo paramos, yra leidžiami ir šiandien. Parama tokiems leidiniams sudarė beveik pusę tuometinio Fondo biudžeto, o likusią dalį sudarė mažiau intensyvi paramos misija visoje kitoje žiniasklaidoje.

Ne mažiau svarbus nepriklausomo Fondo steigimo argumentas buvo žiniasklaidos nepriklausomybė, neteisėtus ekonominės įtakos žiniasklaidai prevencija. Valstybės pa-

ramos skyrimas per nepriklausomą fondą turėjo užtikrinti „atitrauktos rankos“ principą, kai jokie politikai, pareigūnai ar valstybės institucijos, skiriant asignavimus žiniasklaidai, negalėtų daryti korupcinio poveikio jos turiniui. Įstatyme netgi buvo nustatyta, kad bet kokia valstybės parama į nepriklausomą žiniasklaidą gali patekti tik per Fondą.

Vėliau atsirado ne viena nauja VIĮ redakcija, tačiau nepriklausomas Fondo statusas ir jo pagrindinė misija buvo išsaugota. Per 25 m. Fondas parėmė apie 8 tūkst. kultūros ir šviečiamojo turinio žiniasklaidos projektų, paramą savo veiklai per tą laiką gavo apie 60–70 tūkst. tokio turinio kūrėjų, kurie pelno siekiančiose įmonėse tokios veiklos nebūtų galėję vykdyti.

1996–2000 m. politinėje kadencijoje į Fondo dalininkus buvo priimtos ir 2 su Fondo veikla susijusios ministerijos (Kultūros bei Švietimo ir mokslo). Toks sprendimas užtikrino Fondo bendradarbiavimą su valstybės institucijomis, jis pasiteisino. To negalima pasakyti apie VIĮ pataisą, kurioje dingo žodelis tik. Nuo šio momento buvo „paleistas džiūnas“ ir valstybės biudžeto lėšos pradėjo tekėti į žiniasklaidą įvairiais kanalais, ne visada pagal viešąjį interesą.

Per 25 m. politikai ne kartą siekė didinti įtaką Fondui, buvo siūloma daug pagrįstų ir nepagrįstų reformų. Nei viena iš jų nebuvo skirta paramai nacionalinei kultūrai viešojoje erdvėje didinti. Iš įvykusių reformų svarbiausia buvo 2014 m. VIĮ redakcijoje. Fondo tarybos narių skaičius buvo sumažintas iki 7 įstatymo nustatyta tvarka deleguotų atstovų (2 iš jų – ministerijų atstovai). Nusistovėjo 6 Fondo programos, kurių proporcijas Fondo biudžete drauge su Fondo konkurso taisyklėmis tvirtina Vyriausybė. Į Fondo dalininkus buvo priimta naujų su jo veikla susijusių asociacijų, tad dalininkų šiuo metu yra 21.

Nuo 2015 m. iš Fondo pajamų šaltinių buvo atimti transliuotojų licenciniai mokesčiai, iš kurių Fondas skirdavo paramą transliuotojų projektams, finansavo tuometinę Žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją, rengė konkursą „Pragiedruliai“. Visos šios lėšos atiteko Visuomenės informavimo etikos asociacijai, kuri veikia ir dabar. Fondui buvo paskirta ir nauja misija – visuomenės informavimo saugumo (atsparumo) ir medijų raštingumo ugdymas. Šiai misijai įgyvendinti Fondui buvo papildomai skirta 141 tūkst. Eur. Ir politikų deklaruojami kilnūs antipropagandiniai tikslai niekada nebuvo susieti su skiriamais resursais. Naujiems uždaviniams lėšų per 7 m. nebuvo skirta, tad santykinai vėl nukentėjo ir taip skurdi kultūra.

Iš 2021 m. valstybės biudžete skirtų 411,98 mln. Eur „Kultūrai, poilsiui, religijai“ Fondo biudžetas sudaro 0,67 % (prieš 25 m. Fondo dalis sudarė daugiau kaip 3 %). O štai visuomeniniam transliuotojui (LRT) 2021 m. skirta 53,79 mln. Eur ir tai sudaro 13,06 % visų šiai sričiai skirtų lėšų. Tiesa, jau pagal 2014 m. skaičiavimus įvairiems viešiniams projektams nuplaukė apie 150 mln. Lt, tad jų biudžetas,

paimtas iš viešųjų finansų, jau tada beveik siekė dabartinį LRT mastelį, o išties buvo didesnis.

Šiandien Fondas yra naujų pasikeitimų takoskyroje. Šios politinės kadencijos Vyriausybės programoje numatyta „užtikrinti kultūrinio ir šviečiamojo pobūdžio turinio visuomenės informavimo tvarumą“, „stiprinti Fondo finansinį stabilumą ir nepriklausomumą“, „patvirtinti ilgalaikes Fondo veiklos gaires“. Gegužę Seime Kultūros komiteto iniciatyva buvo surengta speciali konferencija, skirta paramos žiniasklaidai modelio reformoms, kurios būtinos pasikeitus žiniasklaidos veiklos sąlygoms.

Svarstoma plėsti Fondo programas ir steigti naujas (pvz., skirtas tiriamajai žurnalistikai). Numatoma, kad Fondas

galėtų remti ne tik nekomercinį žiniasklaidos turinį, bet ir veiklą, kompensuoti krizių nuostolius. Karštai diskutuojama dėl Fondo valdymo, nors nepriklausomo jo statuso (viešosios įstaigos, atskaitingos Seimui) neplanuojama griauti. Fondo funkcijų plėtimas, be abejo, turi būti susietas su jo resursų didinimu. Ar taip atsitiks, ateitis parodys. Tad svarbios sukakties ir ateities iššūkių akivaizdoje noriu mums visiems palinkėti geranoriško bendradarbiavimo, dėmesio Lietuvos kultūrai ir jos piliečių švietimui.

Gintaras SONGAILA,

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo direktorius

* Parengta pagal Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo direktoriaus Gintaro Songailos 2021 m. lapkričio 29 d. pranešimą Lietuvos Respublikos Seime.

**Nekomercinė žiniasklaida ir valstybės paramos gavėjo žiniasklaidoje dalia:
„Trakų žemės“ ir „Vorutos“ patirtys****

AUŠROS VIRVIČIENĖS NUOTR.

1988 m. spalį pasirodė Trakų r. sąjūdžio laikraštis „Trakų žemė“, kurio leidybą inicijavo LPS Trakų rajono taryba, o po metų ir „Vorutos“ laikraštis. Popieriaus limitų nekomunistinei žiniasklaidai valdžia neduodavo ir jo reikėjo ieškoti patiems. „Voruta“ surado Lydos spaustuviėje, o vėliau net Kondopogio, Kareli-

joje. [...] Redakcijos neturėjo patalpų, vėliau jas suteikė tik šviesios atminties Trakų Švč. M. Marijos Apsilankymo bazilikos klebonas mons. Vytautas Pranciškus Rūkas.

Jeigu popieriaus dar galima buvo rasti, tai lėšų – vargiai, visos leidybos lėšos buvo tik privačios aukos ir pajamos už Sąjūdžio aktyvistų parduotą tiražą iš rankų į rankas susirinkimuose, mitinguose, bažnyčiose. [...] Pirmą ir didžiausią paramą skyrė išeivija: Tautos fondas, Lietuvių katalikų religinė šalpa, Kanados lietuvių fondas. Jiems taip pat reikia dėkoti už prenumeratą: laikraščiai buvo siunčiami į JAV ir kitas valstybes.

1991 m. sausį „Vorutos“ redakcija gavo patalpas Vilniuje, A. Jakšto g. 9, kai Vyriausybė panaikino Mėsos ir maisto pramonės ministeriją. Ten įsikūrę, suradome Džordžo Soroso (George Soros) fondo Lietuvos skyrių ir buvome kupini vilčių, kad gausime paramą leidybai, kompiuteriams įsigyti ir t. t. Teikėme ne vieno projekto paraišką, tačiau nesėkmingai, buvo sakoma, kad jie per daug tautiški ir neatitinka Soroso skelbiamos atviros visuomenės dvasios.

Dėkojame Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondui (toliau – Fondas), nes tik dėl jo paramos „Voruta“ galėjo būti nuolat leidžiama. Fondas galėjo nuolat remti nepriklausomos periodikos leidybą. Per tuos metus pasikeitė jo dalininkai, jų išaugo beveik dvigubai, tobulėjo paraiškų pateikimas ir reikalavimai, tikriausiai, ir ekspertų darbas.

Lietuviškų leidinių rėmimas Rytų Lietuvoje turi išskirtinės geopolitinės reikšmės. Štai, pvz., Šalčininkų r. laikraštis „Šalčia“ lietuviškai nebeleidžiamas, pagrindinis tiražas (2 000 egz.) – rusų kalba. Nebeleidžiamas ir lenkų k., nors savivaldybė giriasi, kad jų rajone 80 % gyventojų

lenkai. Buvęs Ministras Pirmininkas nupirko net 6 Lenkijos televizijos programas, mokėdamas jau kasmet po 350 tūkst. Eur. Norisi paklausti, kur čia yra Lietuva ir integracija?.. Vilniuje atsiradusi Lenkijos televizija Wilno, ne Vilnius, ir toliau plečia savo transliacijų pajėgumus už lietuvių mokesčių mokėtojų pinigų.

Fondas mėgino remti Vilniaus apskr. laikraščio lietuvių k. leidybą. Tam buvo skirta lėšų ir galiausiai pradėta leidyba, tačiau po metų nutraukta. Beje, Vilniaus apskr. vienintelė Lietuvoje neturi lietuvių k. leidžiamo laikraščio. Nors „Voruta“ siūlė leisti tokį laikraštį įvairioms valstybės organizacijoms, palankaus sprendimo nesulaukta (esą valstybės institucijos negali turėti periodinių leidinių nuosavybės).

Prie sėkmingų „Vorutos“ projektų reikėtų priskirti Mažosios Lietuvos istorijos projektus, dėl kurių vėliau išleistas trys dr. Martyno Purvino knygos, o dabar rengiama ketvirta. Sėkmingas Fondo finansuotas Lietuvos karaimų tautos projektas, kurį įgyvendina „Trakų žemė“. Projektas yra tęstinis, pradėtas 2009 m., atspindintis karaimų tautos istorijos, kultūros, socialinio gyvenimo reiškinius Lietuvoje ir pasaulyje. Remdamasi projekto medžiaga, „Voruta“ išleido 2 karaimų autorių knygas, o dabar ruošia trečią, skirtą 2022-aisiais minėsimiems Lietuvos karaimų metams.

O kaip regioninė spauda bendrauja su vietos valdžia? Ogi niekaip... Vietos savivaldos įstatyme ir poįstatyminiuose aktuose nėra jokių nurodymų, kad valdžia ką nors privalėtų skelbti vietos spaudoje. Atsakoma, kad visos valdžios institucijos turi savo internetinius puslapius ir juose galima pasiskaityti, jeigu norite. O jeigu negalite, tai ir nežinote, ką jos veikia...

Dar svarbesnis Fondas tampa dabartinės pandeminės ir popandeminės krizės sąlygomis, taip pat ir dėl globalių procesų spaudimo. Linkime valdančiai koalicijai suvokti, kad dėl tokios susiklosčiusios padėties yra būtina padidinti Fondo biudžetą. [Sutrupinta].

Juozas VERCINKEVIČIUS,

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ vyriausiasis redaktorius ir Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ leidėjas, direktorius-vyriausiasis redaktorius

** Parengta pagal Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ vyriausiojo redaktoriaus ir Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ leidėjo, direktoriaus-vyriausiojo redaktoriaus Juozo Vercinkevičiaus 2021 m. lapkričio 29 d. pranešimą Lietuvos Respublikos Seime.

Trakų rajono gyvenamųjų vietų vardai

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos bendraautoris, Vilnius

Trakų miesto vardas kilęs iš lietuviško žodžio *trākas* – „iškiršta ar išdegusi miško vieta ir pan.“ Gyvenamųjų vietų, kirčiuojamų *Trākai* arba *Trakai*, Lietuvoje yra apie 30, dar bent 6 oikonimai su šaknimi *trak-* yra lietuvių etninėse žemėse dabartinėje Gudijoje. Net ten vardas rašomas autentiškai (*trak-*, Zinkevičius 2007: 41), todėl ir Lietuvoje leidžiamoje literatūroje bet kokia kalba reikia rašyti autentiškai – *Trākai*, o ne *Troki*.

Trakai – vienas seniausių ir svarbiausių mūsų valstybės miestų. Čia 1321 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas pastatė svarbią pilį, kurioje gyveno ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valdovas Vytautas. Seniausiame sunormintame veikale (Salys 1983: 605) buvo nurodytos 7 miesto vietos: *Būklės*, *Lamakinė*, *Pakapė*, *Rakalinė*, *Rėžiūkai*, *Salà*, *Žūkų skynimai*. Sulenkinta forma *Rakalnia* dabar oficialiai atstatyta į *Arākalnį*, vadinamą *Rēkalniu* (*Trakų žemė*, 2020 m. spalio 16 d., p. 4). Plečiantis miestui ir Trakų istoriniam nacionaliniam parkui, buvo svarstomi ir kiti vietovardžiai.

Trakų istorinis nacionalinis parkas parengė Trakų didžiųjų ežerų vardyną su mikrotoponimais (300 objektų), kuriame yra ir labai svarbios Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) nuostatos dėl šio vardyno norminimo (Sokolovaitė 2010: 20–25). Kalbos ir tikrinių žodžių tyrimui vertingos lietuviškos vietovardžių formos, atkurtos padedant Vardyno pakomisei. Pritarta akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus nuostatai laikytis tradicinio norminimo ir „nelietuviškus pavadinimus keisti lietuviškais, nes tokie ar panašūs praeityje buvo, tik kraštui nutautus užsimiršo“. Pagaliau ne visi vietovardžiai ir užsimiršo, tik vieni liko iškraipyti užrašyti kitomis kalbomis, kiti iš viso buvo neužrašyti. Kalbos istorijai, tradicinei kultūrai vertingos daugelis istorinių vietovardžių formų: *Gervine*, *Gerwiale* – *Gėrvinė* (*Gervelė?*), *Mažuc* – *Mažūtis*, *Pobiarze* – *Pabėrzė*.

Greta tradicinio lietuviško vardyno galėjo pasitaikyti ir apslavintų formų, plg. *Jodalinka*. Jei mergaitės adresu taip buvo sakoma, bendrinėje kalboje rašytume *juodėlė*, o jei taip vadinta valka, ar būtina taip ir palikti bendrinėje kalboje (greta *Drabinkų*, *Garbanūvkų*, *Poguliánkų*, *Zacyšių* ir t. t.)? Akad. prof. dr. A. Salio vadovauta kalbininkų komisija nuosekliai tokį vardyną normino, tokias istorines klaidas ar tik dubletus turime taisyti ir dabar. Visi abejojantys turėtų prisiminti, kad *Lietuvos* vardas kildintas iš *Lietáukos* upelio vardo, ir tik šio darbo autoriui nuosekliai dirbant pavyko išgirsti ir dar gyvą autentišką formą *Lietavà*. Kas gali garantuoti, kad suslavintos vardyno formos pradžioje neturėjo ir gretiminių tradicinių lietuviškų formų?

Kai kurių kalbininkų abejonės paskatino dr. L. Sokolovaitę (2010: 16) eiti toliau ir teigti: „[...] svetimybų klausimas Trakuose ir apskritai Vilniaus krašte labai aktualūs kultūrinio požiūriu – visų be išimties kitakalbų formų išstūmimas iš norminės vartosenos būtų nekorektiškos šio savito daugiakalbio etninio regiono atžvilgiu, tuo labiau, kad slaviškų aplietuvinčių vietovardžių yra ir kitose Lietuvos vietose.“ Bet ar labai korektiška buvo versti baudžiauninkus lietuvius išsižadėti seniausios iš gyvųjų indoeuropiečių kalbos? Ar korektiška įamžinti ne pirminę (autentišką) vietovardžio formą, o gėrėtis mirštančios kalbos jau apslavintomis (neautentiškomis) formomis? Kuri iš šių formų tikresnė ir labiau atitiktų krašto dvasią, jei jis būtų laisvas? Ar labai vertingos vardyno formos, jeigu jas perteikia nauji ateiviai ir gal net nemokantys vietos kalbos?

Senuose lietuvių kalbos skoliniuose iš slavų kalbų bent vienam garsui besiskiriant (plg. *ulýčia* – *ulica*) toks žodis jau laikytas lietuvių kalboje prigijusiu žodžiu (į kirčiavimą neatsižvelgta). Taip „Trakų didžiųjų ežerų vardyne“ (Sokolovaitė 2010) lietuvių kalba rašytuose ir pagal valstybinės kalbos įstatymo reikalavimus 2010 m. kovo 4 d. VLKK posėdyje apsvarstytus lietuviškus vietovardžius jų rasta 93,3 %, o 1939–1944 m. Lietuvių kalbos instituto 12 kal-

bininkų parengtame Trakų valsčiaus gyvenamųjų vietų sąrašė – 97,9 %, arba 4,6 % daugiau (Salys 1983: 605–611).

Dėl to dar negalima sakyti, kad Pirmosios Lietuvos Respublikos kalbininkai sunkiausiomis sąlygomis lietuvių kalbos vardyno grynumu rūpinosi labiau negu Antrosios Lietuvos Respublikos lituanistai. Čia palyginti to paties krašto, bet daugiausia skirtingi ir ne visai vienodų vietovių žemėvardžiai. Trakų rytiniame pakraštyje smulkesnių objektų ir vėliau praminti vardai slavinti labiau. Tai matyti palyginus tų pačių sąrašų nelietuviškai parašytus vietovardžius (pirma lyginti tie patys vietovardžiai, užrašyti lietuviškai). Vietovardžiai slavinti skirtingai: keisti balsiai, priebalsiai, priesagos, priešdėliai, šaknys, jie versti į slavų kalbas. Kartais net tas pats žodis skirtingai slavintas. Pirmajame suslavintų tikrinių žodžių sąrašė atpažinta 56,9 % lietuviškų vietovardžių, o antrajame suslavintame sąrašė – 61,7 % lietuviškų vietovardžių, t. y. 4,8 % daugiau.

Dėl probleminių dalykų valstybinės kalbos normintojai dar turi tartis. Pavyzdžiui, „Trakų didžiųjų ežerų vardyne“ (p. 21, 36) rašoma *Paguliánka*, o A. Salio raštuose (p. 609) – *Paežeriai*. VLKK Vardyno pakomisės posėdyje 2010 m. dėl šio ir kitų klausimų kilus diskusijai nesikreipta į Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyrių, kuris taip pat buvo atsakingas už vardyno norminimo strategiją ir taktiką Lietuvoje. Vėlesniuose leidiniuose tais klausimais pridaryta dar daugiau klaidų. Jeigu dabar nepatogu, neaktualu sakyti tiesą ir *Paguliánką* išversti tiksliai – *Išgertūvės*, yra tūkstančiai kitų išnykusių ar nykstančių gražiausių vietovardžių, kurie prašyte prašosi įamžinami. O Trakų muziejuje ir dabar jau daugeliui turistų (ypač jaunesnių) *Gulbinė* būtų suprantamesnė ir taisyklingesnė už *Lebiodką*, o *Velnynė* – už *Čertuoką*.

Pagal „Trakų didžiųjų ežerų vardyną“ visi senieji didieji Trakų ežerai, kalnai ir t. t. senuosiuose raštuose užrašyti lietuviškais žodžiais (tik nelietuviškomis raidėmis ir suslavintais balsiais): *Akmena* – *Okmiana* (p. 33 – 1784, 1882 m. ir t. t.), *Baltākampis* – *Baltākampis* (p. 33 – 1677, 1699, 1784 m.), *Erėliakalnis* – tarmiškai *Aralakalnis* (p. 41 – 1677, 1699 m., toliau trumpintas į *Arākalnis*, *Rākalnis*), *Gálvė*, *Galvės* – *Golwie*, *Galwis* (p. 44 – 1602, 1780 m.), *Lankà* – *Ląka* (p. 58 – 1816, 1855 m.), *Narākampis* – *Nares kempie* (p. 58) (iškraipytų *Lukos*, *Nerespinkos* būtina skubiai atsisakyti), *Skáistis* – *Skaistis*, *Skajćie*, *Šamókampis* – *Szamokompi* (p. 67 – 1605, 1837, 1908 m.).

Tautosakininkė ėmėsi iš dalies savarankiškų toponimikos interpretacijų ir 2010 m. rašė: „dabartinių žmonių sąmonėje išlikęs miesto suskirstymas į penkias esmines dalis: *Rogátka* (= *Vartai*), *Júrsdika* (= [bažnyčios] *Jurisdika*), *Miásto* (= *Miestas*), *Karaimšczyzna* (= *Karaimų miestas / galas*), *Zamóstė* (= *Užtiltė*)“ (Sokolovaitė 2010: 19). Po 9 metų ta

pati lituanistė (Leparskienė 2019a) drąsiau prakalbo žargoniskai ir jokiais „vertimais“ nebesivargino: „remiantis vyriausių gyventojų pasakojimais, įvardijamos penkios Trakų sudėtinės dalys: *Rogatka*, *Miasto*, *Jursdyka*, *Karaimšczyzna* ir *Zamostė*“ (p. 5, 94–187, 235–387). Atsirado ir *Rakalnia* (kalva), *Polianka* (pieva), *Wanaliszki* (miškas), *Alėjka*, *Droga*, *Krasno Kelias*, vertime į lenkų kalbą – ir *Wilno*, *Wysoki Dwor* (*Aukštadvaris*), *Jewia* (*Viewis*), *Troki*, *Galwe* (angliškame vertime liko autentiškos lietuviškos formos).

Trakai didesnis centras už Rūdiškes, dėl to Trakų valsčiuje polonizacija buvo didesnė ir tarp lenkiškai užrašytų oikonimų lietuviškos kilmės buvo 1,9 % mažiau. Trakų valsčiuje tarp lietuviškai užrašytų oikonimų lietuviškų sudurtinių žodžių buvo 2,1 % daugiau, priesagos *-išk-* – 4,3 % daugiau, priešdėlio *pa-* – 3,5 % daugiau.

Oikonimai rodo, kad ypač tarp šių gretimų valsčių buvo daug ryšio ir kalbos požiūriu. Ir Trakų, ir Rūdiškių valsčiuose buvo skirtingos gyvenvietės, kurios turėjo vienodus pavadinimus: *Bališkės*, *Barčiai*, *Bedūgnė*, *Būklės*, *Miškiniai*, *Pāpiškės*. Šie vietovardžiai taip pat įeina į lietuvių kalbos vardyno sistemą: tokių pat vietovardžių yra ir kitur Rytų Lietuvoje ir gretimuose regionuose. Vietovardžių su kamieniu *Bališk-* Lietuvoje užrašyta 15, *Barčių* – 6 (dar 5 sudėtiniai), su kamieniu *Bedugn-* daugiausia (per 150), su šaknimi *Būkl-* – per 50 ir t. t. (žr. LVŽ I 318–319, 369, 414, 607). Žodžiai *būklė*, *būkla* daugiausia paplitę gretimose vilniškių, pietų aukštaičių patarmėse, dėl to ir su jais susiję oikonimai yra šiose rytinėse ir pietinėse tarmėse. Šių vietų bendrinis žodis *būklė*, *-a* reiškia esančią ar buvusią gyvenamąją vietą, sodybą.

Iš lietuvių kalbos bendrinių žodžių sudėti šie Trakų valsčiaus oikonimai: *Álksna* (*Olszynka*), *Daūbos* (*Douby*), *Glitaĩ* (*Glity*), *Guōbos* (*Goby*), *Liúnai* (*Lunie*), *Trākai* (*Troki*), *Valaĩ* (*Woły*), *Vóke* (*Waka*), plg. liet. *álksna*, *alksnà* „alksnių priaugusi vieta, alksnynas; bala, klonis, slėnais“ (tokių vietovardžių per 120 – LVŽ I 68–69), liet. *daubà* „slėnys, klonis, griova“ (tokių vietovardžių per 100 – LVŽ II 145–146), liet. *glitūs* > avd. *Glitās* (plg. LVŽ III 225), liet. *gúoba* „vinkšna, skirpstas“ (tokių vv. Rytų Lietuvoje per 50 – LVŽ III 358), liet. *liúnas* „klampynė, marmalynė“ DLKŽ 374, *trākas* „miške pakilesnė vieta, aikštė; iškiršta ar išdegusi miško vieta ir t. t.“, liet. *vālas* „1. ryt. arklio ašutai; 2. audeklas“, liet. *vókti* „valyti, taisyti, tvarkyti“ (DLKŽ 856, 913, 949).

Rūdiškių valsčiuje iš bendrinių lietuviškų žodžių (toliau prie kiekvieno žodžio jų kilmė nebekartojama) buvo kilę oikonimai *Dailidės* (*Dejlidy* < *dailidė* „stalius, namų statytojas, meistras“, avd. *Dailidė*, penki tokie oikonimai yra Pietryčių Lietuvoje LVŽ II 103), *Dainiai* (*Dojniie*) < *dainys*, *dainius* > *Dainys*, *Dainius* LPŽ I 446, įmanomos sąsajos ir su *Dainavos* kraštu; tokių gyvenviečių buvo 10 LVŽ II 106,

Dugnaĩ (*Dugny* < *dūgnas* „žemės ar kitokio daikto apačia; atkampus kraštas“), *Girià* (*Gira* < *girià* „didelis miškas“; vv. su šaknimi *gir-* užrašyta per 1000 LVŽ III194–199), *Kriaukšlė* < *kriaukšlės*, *kriaukšlė* „sudžiūvusios duonos dalis; kietas žemės grumstas“ (plg. DLKŽ 335), *Plaknà* (< **plakna* < „suplaktas daiktas, plakimas“, plg. *plaknóti* „plakti“, *plāksena* „plakimas“ LKŽ X 57).

Trakų valsčiuje buvo ir sudurtinių oikoni-
mų: *Jōnalaukis* (*Jampol*), *Júodabaliai* (*Czarnobyl*), *Naujākiemis* (*Nowosiólki*), *Sénmalūnis* (*Stary Młyn*), *Skeřsbalė* (*Skiersabola*). Rūdiškių valsčiuje sudurtiniai buvo *Midaviriaĩ* (*Miodowarce*), *Naujākiemis* (*Nowosiólki*), *Naujāsėdžiai* (*Nowosady*), *Pušiābalis* (*Puszebały*). Kaip matyti, sunkiausia buvo suslavinti sudurtinių oikonimų pirmuosius dėmenis *skeřsas*, *pušis*, kurie apsaugojo nuo išvertimo antrąjį dėmenį *-bala*. Jis keistas nedaug: *-bola* arba *-bały*, nes pirmasis derintas prie tarmiško dėmens *-bala*, o antrasis dėmuo – prie *-balis* (į lenk. *-bloto* niekur nebeversta).

Abiejų valsčių priesaginiuose oikonimuose lietuvių kalbos sistema taip pat dažnai išsaugoma. Trakų valsčiuje buvo *Akm-ėnė* (*Okmiany* < liet. *akmuo* + *en*), *Balčiūnai* (*Balc-iuny*), *Bražuolė* (*Braž-ola*, tarm. *Braž-uola* < liet. *bražėti* „brazdėti, krebždėti“, *bražuoti* „skusti, gramdyti LVŽ I 558), *Degėniai* (*Deg-inie* < *dėgti* „būti ugnies veikiamam, liepsnoti, džiūti ir t. t.“ LVŽ II 173; lenkiška forma galėtų liudyti, kad galbūt buvo ir paralelinė forma *Degėniai*), *Dobiliai* (*Dobily* < *dóbilas* > avd. *Dóbilas*; *Dobily* – 6 vv. LVŽ II 300), *Dubūklė* (*Dub-ukle* < ežero vardas *Dubūklis* < *dūbti* „klimpti, smegti, grimzti“, *dubūs* „įdubęs, gilus, duobėtas“; su šaknimi *dub-* yra apie 3 000 vv. LVŽ II 346–353), *Glitėniškės* (*Glit-an-iški* < avd. **Glitėnas* < *Glitas* < *glitas* „glitus skystis“ (DLKŽ 178), *Kęstutiškės* (*Kiejst-ut-owo*), *Kiemėliškės* (*Kiem-iel-iszki*), *Kirmėliškės* (*Kierm-iel-iszki*), *Krakinė* (*Krok-inie*) < *krākas* „gegnė, kreklas“, *krakėnis* = *kraikinis* LKŽ VI 406, *Leitėškės* (*Łojciszki* < avd. *Leitis* < lat. *leitis* „lietuvius“, tarmiškai *laicis* LPŽ II 48), *Maišinė* (*Mejszynka* < *maišas* (avd. **Maišinis*), *Rajūnai* (*Roj-ewo* < *Rajūnas* < *rajūs* „daug ryjantis, èdrus“), *Stirniaĩ* (*Styrnia* < *stirnius* „stirninias; stirnų patinas“ > *Stirnius* (LPŽ II 823), *Žaizdriaĩ* (*Zazdrośc* < *žaizdras* „kalvės židinyš, ugniakuras“ DLKŽ, *žaizdris* „žaizdras“ LKŽ XX 91).

Rūdiškių valsčiuje buvo *Aluonà* (*Oł-ona* iš upės vardo *Aluonà* < *alėti* „tekėti, varvėti“ LVŽ I 62, 80), *Gudėliai* (*Gudelki* < *gud-ėlis* < *gūdas* „baltarusis, lenkas, rusas“, avd. *Gudėlis* – tokių gyvenviečių Lietuvoje buvo apie 50 LVŽ III 339), *Kernavė* (*Kiern-owo* iš liet. *kernavė* „klampi vieta pievose, miškuose“ – tokie vietovardžiai paplitę pietų Aukštaitijoje, plg. Vanagas 1981: 153), *Kiaūliškės* (*Kiewl-iszki* < *Kiaulys* < *kiaulys* „kiauliškas žmogus, meitėlis, paršas“ LPŽ I 984), *Markūtiškės* (*Mark-uc-iszki* < *markūtis* <

Mařkus LPŽ II 164 – vietovardis turi 2 priesagas: *-ut* pagal pavardę ir *-išk* pridėtą vietovardžiui), *Purovėnė* (*Purw-inie* < *purvėnė* „purvėnas: vieta, kur daug purvo; ištižusi žemė, dumblynas“ LKŽ X 989 – dar du tokie oikonimai buvo Šiaulių, Zarasų rajonuose, o gyvenamųjų vietų vardų su šaknimi *purv-* buvo apie 40, žr. LATSŽ II 252).

Aiškinantis Rūdiškių (ir kitų valsčių) gyvenamųjų vietų (oikonimų) kilmę tenka tuos dalykus aptarti plačiau. Abejotina, kad *Obėlių* kaimo lenkiška forma *Obale* būtų autentiškesnė, liudytų buvus šaknį, susijusią su *obuoliu*, kuris Aukštaitijoje vadinamas ir *óbaliu* (plg. buvusios lietuviškos parapijos upės ir miestelio pavadinimus rytuose, kurie rusiškai rašyti *Оболь*, *Обольцы*).

Panašūs klausimai yra ir dėl *Rūdiškių* vardo ilgojo balsio *ū*. Jeigu jis taip tariamas nuo gyvenvietės įsikūrimo, būtų galima manyti, kad jai vardą davė ne pavardė *Rudys*, kilusi iš žodžio *rūdas* ir rašoma su trumpuoju balsiu *u* (LPŽ II 630), o žodžiai *rūdà* „medžiaga, iš kurios gaminami metalai“, *rūdė* „prasta, pelkėta žemė su durpių priemaiša“ (DLKŽ 672). Bet šis balsis fonetiškai galėjo pailgėti ir vėliau dėl analogijos su kitais žodžiais.

Panašiai atsitiko su dabar jau išnykusiomis *Karūžiškėmis*, kurios po 1940 m. nebeilgai gyvavo. Kaimui vardą davė pavardė *Karūžas*, *Karūža*. Šiaurės rytų aukštaičių plote atitraukus kirtį į priešpaskutinį skiemenį, balsį *u* pailgino iki pusilgio, kai kur gal net ir iki ilgojo, kuriuos neįgudusiam tyrinėtojiui nelengva atskirti. Tai nekirčiuotuose skiemenyse dažnai netariantiems ilgųjų balsių užrašyta pavardė *Karūža* (LPŽ I 935).

Trakų valsčiuje gyvavo lietuviškas vilniškių priešdėlis *anta-*, kurį svetima administracija keitė: *Antābražuolė* pervadinta *Nad-bražola*, *Añtakmenė* – *Worotn-iszki*, *Antānerė* – *Nie-skuczna*. Priešdėliui *pa-* 7 varduose pavyko išlikti, o 11 pavyzdžių jis panaikintas: *Pabiliaĩ* liko *Pa-bole*, *Padumblė* – *Po-dumble*, *Padvariōnys* – *Po-dvorańce*, *Paneriaĩ* (du pavyzdžiai – geležinkelio stoties ir girininkijos) – *Po-nary*, *Paneriškės* – *Po-nar-yszki*, *Panevėžiūkas* – *Po-niewieżka*, bet *Padvariškės* tapo *Blagodatna*, *Paežerėliai* – *Podjeziorki*, *Paežeriaĩ* – *Pohulanka*, *Pagiriaĩ* – *Dobrowola* (abu palivarkai), *Pailgėliai* – *Nadleśnictwo*, *Pamiškė* – *Nowo-podlesie*, *Pamonaičiai* – *Pod-mon-ajcie*, *Paraisčiai* – *Zafirynowo*, *Paūliškės* – *Pawlowo*. Paskutiniai pavyzdžiai – dirbtiniai ir neseniai sugalvoti.

Rūdiškių valsčiuje išlaikyti priešdėlį *pa-* buvo dar sunkiau. Net lietuviškuose vietovardžiuose šio priešdėlio buvo 8 (1,5 %) mažiau, o iš 11 gyvenviečių pavadinimų priešdėlis *pa-* išliko tik keturiuose (irgi 1,5 % mažiau): *Pakrampė* – *Pokrėpie*, *Pakrampėlė* – *Po-krėpianka*, *Paluknys* – *Po-luknia* (bažnytkaimis ir dvaras), bet *Pagelužys* – *Pawłowszczyzna*, *Palygainiai* –

Podligojnie, Pāmamavis – Baraki, Pārūdiškės – Jelszczyzna, Patirvijys – Jelowiec (nuo *Rūdiškių, Tirvijōs* lenkiškame vertime pereita prie pašalinių dalykų – eglīų), *Pavairē – Pod-wojra, Paverknys – Ustronie* (palivarkams XIX a. dažniau suteikti nauji dirbtiniai, tada madingi pavadinimai).

1795 m. galutinai panaikinus Lietuvos–Lenkijos valstybę, naikinta ir lietuvių kalba, kultūra, lietuviškas vardynas. Lietuvių kalba okupantų iš viso nelaikyta normalia teisėta kalba. Lietuviškas vardynas buvo baigiamas lenkinti, po to lengviau jį buvo pritaikyti rusų kalbai. Pavyzdžiui, Rūdiškių valsčiaus *Senāsis Taŗpupis* oficialiai pradėtas rašyti *Stara Międzyrzeczze*, o vėliau – *Старое Междуречье*. Trakų valsčiaus *Pilialaukis* (sudurtinis lietuviškas žodis: *pilis + laūkas*) verstas į *Piło-lōwka* (lenkų kalbos žodyne žodžių *pilo* ir *lōwka* iš viso nėra: yra tik *pila* „pjūklas“, *piłowac* „pjauti“ ir *low* „medžioklė, gaudymas“).

Lietuvą prijungus prie Rusijos imperijos, *Pilialaukis* paraidžiui iš lenkiškos rašybos buvo perrašytas rusiškėmis raidėmis: *Пилолувка*. Rusų kalboje tiksliai tokių pat dviejų prasmingų žodžių taip pat nėra, o neturinčiam istorinių, kalbinių duomenų asmeniui atgal tiksliai atstatyti autentiškai į lietuvių kalbą pirminę formą būtų irgi sunku. Panaši padėtis tada ištiko lietuvių kalbos vardyną ir kitose vietose.

1995 m. (žr. Trakų r. 38) išspausdintas rajono gyvenamųjų vietų sąrašas su taisytiniais 24 vietovardžiais. Tarp jų *Bevandeniškes* pakeitė į *Sausius*, o *Žilintiškes* – į *Žilinciškes* (Kr.), nors tai nebuvo svarbiausias dalykas. Liko *Dobrovolė* (S. Tr.), *Haliampolis* (Sem.), *Jelščizna* (Rūd.), *Navasiolkai* (Sem.), *Ostruwka* (S. Tr.), *Podhaliampolis* (Sem.), *Pogulianka* (Aukšt.), *Rinkaučizna* (V.), *Samauka* (On.), *Šafarnė* (Aukšt.), *Valuika* (On), *Zacišė* (V.), *Zaulcai* (Sem., Aukšt.) ir dar daugiau.

Reikėtų išsiaiškinti, kurie iš minėtų pavadinimų dar yra išlikę, pateikti vietos gyventojams pagrįstus siūlymus, išklausti jų nuomonę. Straipsnio autorius atstovauja tai pačiai institucijai, kuri ir 1995 m. konsultavo Trakų r. savivaldybę. Sukūrus Lietuvos valstybę, beveik 800 metų nebuvo lietuvių kalbos valstybinio statuso, dėl to valstybei, kalbai padaryta daug žalos, kurią pagrįstai reikia taisyti.

Trakų r. apylinkių sutrumpinimai

Aukšt. – Aukštadvaris;
Kr. – Kariotiškės;
On. – Onuškis;
Rūd. – Rūdiškės;
Sem. – Semeliškės;
S. Tr. – Senieji Trakai;
V. – Vievis.

Literatūra

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, 1996, 2006.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1972–2020.

Garšva K. 2014: Asmenvardžių rašymas Lietuvos Respublikos dokumentuose ir valstybinės kalbos funkcijos. – *Bendrinė kalba* 87.

Garšva K. 2020: Vilniaus apskrities kalbų interpretacijos. – *Voruta*, 2020, Nr. 2 (868), p. 60–64.

Leparskienė L. 2019: *Papasakoti Trakai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sud. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, t. 1–20.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, Vilnius, 1985, 1989, t. 1, 2.

LR – *Lietuvos rytai*, sud. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.

LVIŠ – *XVII a. pradžios Lietuvos vietovių istoriniai šaltiniai*, Parengė D. Vilimas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

LVŽ – *Lietuvos vietovardžių žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2018, t. 1–3.

Salys A. 1983: *Raštai 2*. Tikriniai vardai, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Sokolovaitė L. 2010: *Trakų didžiųjų ežerų vardynas*, Vilnius, 2010.

Trakų r. – *Trakų rajono gyvenamųjų vietų vardų sąrašas*, sud. A. Kazakevičiūtė, Vilnius, 1995.

Urbutis V. 2007: *Lietuvių kalbos išdavystė*, Vilnius: Margi raštai.

Zinkevičius Z. 2007: *Senosios Lietuvos valstybės vardynas*, Vilnius, 2007.

Zinkevičius Z. 2008: *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius Z. 2012: *Vilnijos lenkakalbių pavardės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. ■

Pavardžių atlietuvinimas tarpukariu

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

1919 m. liepos 2 d. Ministrų Kabinetas patenkino dvylikos Karo mokyklos kariūnų prašymus atlietuvinti pavardes. Černiauskas tapo Černiumi, Kazlauskas – Kaziūnu, Statkevičius – Statkumi, Šilauskas – Šilu, Ramanauskas – Ramučiu, Vrubliauskas – Šarūnu. Tai buvo kovų už nepriklausomybę dalyvių patriotizmo išraiška ir pirmasis oficialus valdžios pritarimas pavardžių atlietuvinimui¹.

1939 m. sausį J. Rapšys karininkams skirtame žurnale „Kardas“ konstatavo, kad pavardžių atlietuvinimo įstatymas nebuvo priimtas, nors šiuo klausimu visuomenėje vyko nuolatinė diskusija. Autoriui atrodė, jog šioje srityje per maža spartos². Įstatymą Prezidentas Antanas Smetona pasirašė 1938 m. gruodžio 6 d.

1920 m. sausio 20 d. premjeras Ernestas Galvanauskas pasirašė Ministrų Kabineto įsakymą „Dėl žmonių vardų, pavardžių ir pravardžių, taip pat ir vietų vardų rašymo“. Buvo reikalaujama, kad asmens dokumentuose ir oficialiuose raštuose žmonių vardai ir pavardės bei vietų pavadinimai būtų įrašomi „nelaužant lietuvių kalbos dėsnių, būtent taip, kaip jie yra lietuvių kalboje tariami, ir lietuvių kalbos fonetikos dėsniais einant“. Nelietuviški vardai ir pavardės rašomos nekeičiant jų šaknies, tik pridėdant lietuviškas galūnes. Šalia pakeistosios pavardės, išduodant dokumentus, privalu skliaustuose įrašyti ir senąją. Vietovardžiai dokumentuose turėtų būti palikti kaip juos vartoja vietos žmonės³.

Kiek vėliau pavardžių keitimo klausimas išdėstytas specialiame „Pavardžių keitimo įstatyme“, kurį 1921 m. sausio 31 d. pasirašė einantis Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo Pirmininkas Aleksandras Stulginskis. Pirmasis paragrafas teigė, jog pavardės gali būti keičiamos esant svarbioms priežastims. Pavardės keitimo bylą vidaus reikalų ministras turėjo pateikti

Ministrų Kabinetai, kuris ir priimdavo galutinį nutarimą, skelbiamą „Vyriausybės žiniuose“⁴.

Reikalas užsitęsė keliolika metų, kol 1937 m. gimė sumanymas priimti platesnį įstatymą. Inicijavo kariuomenės savanoriai kūrėjai tais metais savo suvažiavime Kaune. Tokį „Pavardžių įstatymo“ pavadinimu 1938 m. gruodžio 6 d. priėmė tuometinis Seimas ir pasirašė Prezidentas Antanas Smetona. 14 paragrafas tiesiogiai skirtas pavardžių atlietuvinimui. Turėjo būti atitaisomos turėjusios slaviškas priesagas, išverstos į kitas kalbas ir iškreiptos dėl svetimų kalbų įtakos. Kitas paragrafas reikalavo keisti „tarmines ir nukrypusias nuo bendrinės kalbos dėsnių“. Pareiškėjui per mėnesį nepasirinkus pavardės, tai turėjo padaryti vidaus pasą išduodanti įstaiga, remdamasi dar nebaigtu rengti Pavardžių žodynu Vidaus reikalų ministerijoje. Įdomus 24 paragrafas, skelbęs, kad „nelietuvio pavardė rašoma pagal lietuvių kalbos ir rašybos dėsnius, bet ji gali būti rašoma ir taip, kaip savo kalba rašosi jos turėtojas, jei to jis pageidauja ir jei tas kalbos raidynas lotyniškas“⁵.

„Vyriausybės žinių“ antroje dalyje, skirtoje visokiems skelbimams, nutartims, varžytinėms ir t. t., nuo 1939 m. kovo pradžios atsirado skyrelis „Pavardžių keitimas“. Pirmoji buvo Vrubliausko pavardė, pakeista į Žvirblį (Nr. 569, p. 11). Vidaus reikalų ministras čia paskelbė apie tris šimtus nutarimų dėl pavardžių keitimų ar taisymų. Profesorius Antanas Salys „Aiduose“ (1974, Nr. 2, p. 79), kalbinamas Konstantino Ostrausko, prisiminė:

Taip, man teko čia prisidėti. Lietuvoj buvo sugalvota atlietuvinti pavardes, kad mūsų pavardės lietuviškiau skambėtų. Buvo sudaryta Vidaus reikalų ministerijoje pavardžių komisija, kuriai pirmininkavo prof. [Juozas] Balčikonis. Paskui Seime buvo paruoštas pavardžių įstatymas. Visų pirma teko organizuoti pavardžių registraciją. Galvojome su prof. Balčikoniu, kad neužtenka pavardes vien tikrai užrašyti ar kad jos būtų lietuviškos;

¹ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 m. rugpjūčio 7 d., Nr. 10, p. 1.

² J. Rapšys, „Dėl pavardžių atlietuvinimo spartos“, in: Kardas, 1939 m. sausio 25 d., Nr. 2, p. 51.

³ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920 m. vasario 6 d., Nr. 19, p. 5.

⁴ Vyriausybės žinios, 1922 m. vasario 10 d., Nr. 79, p. 696.

⁵ Vyriausybės žinios, 1938 m. gruodžio 23 d., Nr. 629, p. 593–594.

reikia, kad jos būtų taisyklingai užrašytos – nebūtų rašybos klaidų, kad būtų pažymėtas jų kirtis. Buvo nusistatyta suregistruoti visas pavardes per valsčius. Išsiuntinėta tam tikra instrukcija su kortelėmis, ir valsčiai suregistravo pavardes šeimomis visoje Lietuvoje. Paskui ta medžiaga grįžo į ministeriją. Vasaros mėnesiais buvo sudarytas ir instrukuotas tikrintojų būrelis, kuris buvo sudarytas iš mūsų universiteto studentų ir žodyno redakcijos darbininkų. Man kaip tik teko tą būrelį instrukuoti. Jie paskui išvyko į kraštą – valsčiuose lankėsi. Ten jie sukviėtė seniūnus ir iš seniūnų, kaip jie pavadę taria, patikrino tų pavardžių tartį, nustatė kirtį ir visą medžiagą vėl suvežė į Kauną – Vidaus reikalų ministerijos pavardžių komisiją. Tokiu būdu susidarė vadinamasis pavardžių žodynas, kuris buvo skiriamas, žinoma, administracijos reikalams – buvo numatyta duoti naujus pasus. Palengvintas pavardžių keitimas. Bet mūsų buvo nusistatyta, kad šitas žodynas turi patarnauti ir kalbotyros reikalui. Dėl to jis turėjo būt išleistas kirčiuotas. Man pačiam tą pavardžių žodyną teko redaguoti. Jis buvo beveik visiškai paruoštas, net jau buvo pavyzdys to žodyno surinktas Šviesos spaustuovėje, bet užgriuvęs sovietinis režimas, žinoma, viską sugadino. Tačiau medžiaga išliko – iš Vidaus reikalų ministerijos ji buvo perduota Akademijai. Kada 1969 m. buvau Lietuvoje, tą visą medžiagą mačiau. Mačiau taip pat mano to ruošto pavardžių žodyno gana sudėvėtas bylas, nes kalbininkai jomis naudojami. Dabar pranešta, kad bus ruošiamas ir leidžiamas pavardžių žodynas, kuris faktiškai remsis ta mūsų surinktąja medžiaga. Bet jis jau nieko bendra neturės su administracija, nes pavardės, net atskiros raidės, sovietinėje santvarkoje pakeisti negalima.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje Lietuvos Respublikoje buvo karštai diskutuojama dėl galimos pavardžių reformos, kurios tikslas – pavardžių atlietuvinimas. Pavardžių atlietuvinimo komisijos narys, archyvaras ir istorikas Petras Veblaitis 1938 m. spalio 1 d. „Lietuvos aide“ (Nr. 444, p. 5) įrodinėjo, jog XVII ir XVIII a. lietuviškos pavardės buvo verčiamos į lenkiškas. Pasak jo, „visų bažnyčių XVIII šimtmečio metrikose pastebima aršesnė lenkinan-

čioji ranka negu XVII šimtmečiuje. Mūsų pavardžių lenkinimas vyko per visą tą Lietuvos praeitį, kada mūsų dvarininkai, bajorai ir kunigai buvo išauklėti lenkiškos kultūros ir lenkiškos tautinės ideologijos, siekusios Lietuvą suvienodinti, suvienalytinti ir sutapatybinti su Lenkija, lenkų kultūra, papročiais ir dvasia, kad dvi – lietuvių ir lenkų – tautos virstų viena tauta – lenkų. Reikia pasiskubinti atlietuvinti ir unijos sužalotas lietuvių pavardes“. Tokio požiūrio šalininkai atkreipė dėmesį į tai, kad analogišką reformą savo šalyse jau įvykdė estai ir vengrai. Tačiau didesnė diskusijos dalyvių dalis laikėsi santūriau, net paabejodami pavardžių keitimo aktualumu. Stasys Šalkauskis kategoriškai priešinosi privalomam pavardžių atlietuvinimui be tam pasiryžusių asmenų pritarimo. Prievarta profesoriui asocijavosi su asmens teisių pažeidimu. Į tai, jog pavardžių keitimas yra privatus dalykas, dėmesį atkreipė P. Leonas, A. Miškinis. A. Salio nuomone, lietuviška šviesuomenė turi jausti tautinę pareigą ir pavyzdžiu jai turėtų būti Maironis ar Kazimieras Grinius. Panašią poziciją išdėstė Stasys Anglickis, J. Rainys. Su ironija į pavardžių keitimą žiūrėjo J. Aistis, anot poeto, tokiu atveju mes „nudažysime tik lukštą, o kiaušinio vidus paliks kaip buvęs, nes per lukštą nepersisunks dažai“ (Akademikas, 1938, Nr. 8, p. 195; 1939, Nr. 5, p. 83; Lietuvos studentas, 1933, Nr. 12, p. 1). Istorikai ne kartą pastebėjo, kad lietuvių tautinio atgimimo metu, vykstant Pirmajam pasauliniam karui, o ypač kuriantis ir gyvuojant nepriklausomai Lietuvai, didėjo lietuvių ir lenkų priešprieša. Atgimstantys lietuviai nuo pradžios didžiausiu pavojumi tautai laikė lenkų kultūros vyravimą ir permanentinę kaimo polonizaciją. Daugiausia nerimauta dėl ją skleidžiančio dvaro ir miestuose susitelkusios lenkų inteligentijos veiklos. Neginčytina tapo mintis, kad etnografinėse lietuviškose žemėse beveik visi gyventojai yra kilę iš vieno bendro lietuvių tautinio kamieno.

Kaip matome, pavardžių atlietuvinimas buvo suprantamas kaip lietuviško pilietiškumo steigties problema. ■

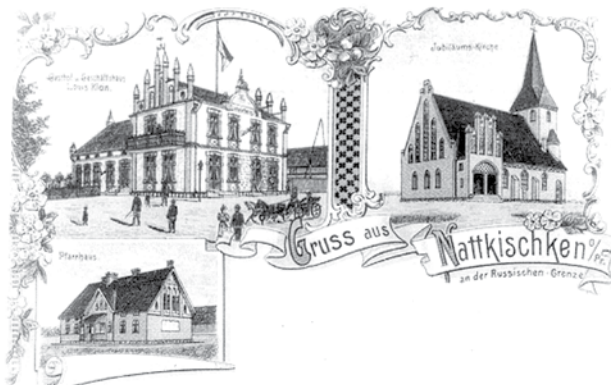
Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (IV)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Šio ciklo straipsniuose toliau publikuojamos iki šiol Lietuvoje neskelbtos žinios apie buvusio ilgaamžio pasienio nuošalias vietas. Kai kurias iš jų trumpai paminėjau „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ I, II, III tomuose. Tos vietos nuosekliai nebuvo aprašytos ir vokiškuose leidiniuose, tad pabirus duomenis apie tą lietuvininkų krašto ruožą man pačiam teko rankioti iš įvairiausių šaltinių. Man labiau rūpėjo senųjų lietuvininkų gyvenimai, kiti galės paminėti ten gyvenusius negausius svetimtaučius ir jų likimus.

Į vakarus nuo jau aprašytų Kulmenų apylinkių beveik iki šiandien žinomų Katyčių tūkstantmečius tęsėsi pietų link žemėjusi lyguma, iš kurios ištekėjo Eisros ir Kamonos (Vartės) upeliai, kurių vandenys galop pasiekdavo Gėgės ir Rusnės upes. Kažkada ten žėlė senovinės girios, kai kur apsistodavo seniausieji šio krašto gyventojai, savo stovyklavietėms surasdami

Lietuvininko H. Stepaičio leidyklos Nattkiškiuose XX a. pr. išleistas dailus atvirukas „Linkėjimai iš Nattkiškių“. Jame nupiešti svarbiausieji bažnytkaimio pastatai: puošnūs L. Kleino „rūmai“ prie turgaus aikštės (viešbutis su užėiga ir kt.), naujoji evangelikų liuteronų bažnyčia, klebonija (vaizdelis apačioje).

ILIUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

patogesnes vietas šalia upelių. Pirmuosius medžiotojus ir gamtos gėrybių rinkėjus vėliau keitė gyvulių augintojai, taip pat ieškoję tinkamų girdyklų savo bandoms. Gal prieš penketą tūkstantmečių (daug vėliau nei palankesnio klimato kraštuose) kraštą tyrinėjo pirmieji žemdirbiai, ieškodavę derlingesnių plotelių saviems pasėliams ir patogesnių vietų savo kuklioms sodybėlėms. Spėjama, kad nuo seno galėjo būti apsistojama aukštoje kalvoje dešiniajame Eisros aukštupio krante (vėliau vadintoje Nattkiškių kalva). Deja, iš senovinių medinių trobelių ir pašiurių po kelių tūkstantmečių telikdavo beveik neįžvelgiami puvesiai, dažniausiai pražūdavę vėlesniems gyventojams ariant laukus ar kasant pamatus saviems trobesiams. Taip iki šiol mažai kas težinoma apie senesnių laikų gyvenimus, kažkada tose apylinkėse buvusias gyvenvietes ir sodybas.

Prieš tūkstantmetį tuose plotuose ties Nemuno žemupiu gyveno skalvių gentis, veikiausiai turėjusi daug savų kaimų ir tūkstančius žemdirbių sodybų. Deja, patys senieji baltai nepaliko savų rašytinių dokumentų ir gausesnių savo egzistencijos pėdsakų. Juos trumpai paminėdavo XIII a. antroje pusėje į kraštą pradėję brautis kryžiuočiai (Vokiečių karinis ordinas). Iki 1422 m. Melno taikos užsitęsus kovoms su žemaičiais ir lietuviais, didžiuliai plotai buvo nuniokoti, ten įsivyravo retai gyventos dykynės.

Po taikos prasidėjus ramesniems laikams, jau teko rūpintis tų nusiaubtų vietovių apgyvendinimu, iš visur kviečiant naujakurius – anuomet svarbius duoklių ir mokesčių mokėtojus. Taip į senųjų baltų žemes plūdo vis gausesni atvykėlių iš žemaitiškų ir lietuviškų plotų srautai. Didelis kraštas ties Nemuno žemupiu ir Priegliaus baseinu tapo Mažąja Lietuva – lietuviškai kalbėjusių valstiečių žeme.

Daugiau žinių apie gyvenimą prie Nemuno žemupio liko XVI a. dokumentuose. Beje, tada tankiau gyventa greta Tilžės ir Nemuno pakrantėse. Pavyzdžiui,

greta to būsimo didmiesčio klostėsi nemažas Morickiemio dvaras, kuriame laikyti 34 arkliai, 37 jaučiai, 41 karvė, 68 kiaulės, 88 avys, 85 ožkos. Atokiau nuo Nemuno kūrėsi kukliau gyvenę valstiečiai.

Antai, XVI a. viduryje Kamonos (*Camon*) kaime gyvenę 4 *činšo* mokėtojai: Stanislovas su savo *bendru* Mačkumi ir Šepaičiu; Jukna su *bendru* Rimkumi ir Jurgučiu; Grigolius su Petraičiu ir broliu Mačkumi; Rukus su Tomašiumi ir Mikučiu.

Eisros (*Zur Eister*) kaime gyvenę 7 pusiau činšininkai: seniūnas Petrikas su sūnumis; Mantvilaitis su Pauliumi ir trimis jo broliais; Petrus su jo *bendru*; Lukošius; Gedvilaitis; Vaitkus su Petriku, Petrus su savo *bendru*; Dinkaitis su Joneliu ir jo bendru, Jokūbu – trečiuoju tame ūkyje; Milkintaitis su Joniku.

Prie Eisros upelio dar buvęs kitas kaimelis (*Hinter der Eister*), kuriame glaudėsi du činšininkai; Pilkė su Norvilu ir broliu, Domeika; Natkus – svarbiausias ūkininkas su *bendru* Vaitkumi ir sūnumi Jagminu. Gali būti, kad to Natkaus sodyba vėliau tapo žinomųjų Natkiškių pirmtake.

Svetimtaučių asmenvardžių anuomet neaptikta, tad galima teigti, kad ištuštėjusius Mažosios Lietuvos pasienio plotus tuomet apgyveno vien atsikėlėliai iš gretimos Žemaitijos ir kitų lietuviškų žemių, ten sukūrę baltiškus kaimus.

Deja, iki šiol kartojama, kad lietuvių valstiečiai savo pavardes gavo tik XVII a. Tuos klaidingus teiginius paneigia XVI a. dokumentai, užfiksavę šimtus ir tūkstančius mums įprastų lietuviškų pavardžių (Rimkus, Juška, Petkus, Butkus, Budrus ir t. t.). Ne vienas toks kaimietis į Mažąją Lietuvą atsikėlė dar XV a., matyt, atsinešdamas ir Žemaitijoje ar kitose baltų žemėse gautą lietuvišką pavardę. Tai turėtų keisti mūsų požiūrį į tuos ankstyvuosius amžius ir lietuvių tautos susiklostymą.

Įdomu, kad atvykėliai tada kūrėsi grupėmis po kelis – matyt, taip buvo lengviau įsisavinti ilgai apleistus plotus, statyti trobesius ir plėsti plėšinius kirtimuose ir krūmynuose. Vėliau, žmonėms prasigyvenant, gal keltasi į gretimus plotus, statant naujas sodybas, kuriant atskirus kaimus. Taip iš XVI a. viduryje minėtų 3 kaimelių su 13 ūkių vėliau atsirado bent keliolika atskirų gyvenviečių.

Po XVII a. didžiųjų sumaiščių daugiau žinių liko iš vėlesnių laikų. Antai, 1736 m. jau nurodyti Natkiškiai. 1743 m. ten minėtas svetimtautis Hansas Forkelis. 1779 m. ten žemės savo sodyboms įsigijo Liudvikas Jurklys ir Endriks Laukatis. Tad po Didžiojo maro epidemijos (1709–1711) Mažosios Lietuvos pasienyje tebegyveno lietuvininkai, tarp kurių įsiterpdavo ir atvykėliai iš tolimesnių kraštų.

1785 m. tas ruožas priklausė Įsruties žemei, Klaipėdos juridinei apygardai, Būbliškės valsčiui, Piktupėnų parapijai. Tada Natkiškiai vadinti mišriu kaimu (ten gyvenę skirtingo statuso žmonės) su 17 *ugniakurų* (sodybų).

Tuomet jau buvo išsiplėtę ir kiti pasienio kaimai. Antai, 1785 m. Daubaruose buvo 10 *ugniakurų*. Tas kaimas vadintas *Jurg-Candscheit*, primenant ten gyvenusį lietuvininką Jurgį Kančaitį. Minjotuose tada buvo 7 *ugniakurai*, kaimas dar vadintas *Gallus-Wilpien*, minint ten buvusį skalvį Vilpyną ir iš lietuviškų žemių atsikėlusius Miniotus. Peteraičių kaime taip pat buvo 7 *ugniakurai*. Mišriame Endrikaičių kaimelyje tebuvo 2 *ugniakurai*, Skrodliuose – 5, Gėgžduose – 8, Mišpetriuose – 5.

Tai rodo, kad pasieniu anuomet driekėsi nedidelių kaimelių virtinė, kurioje savo dydžiu kiek išsiskyrė Natkiškiai, naudojėsi erdvesniais žemių (kad ir prastesnių šlapynių ir krūmynų) plotais. Greta to kaimo iškilo kelias mažesnes gyvenvietes jungę Ropkajai, kuriuose iš viso priskaičiuoti net 28 *ugniakurai* (ten galėjo glaudėti 150–200 žmonių). Ir toliau ten neatsirado vokiškų ar kitokių svetimų vietovardžių – ruože tebevyravo lietuvininkai.

Tebemėgstama supaprastinti painią krašto istoriją, dramatiškai teigiant, kad Didžiojo maro metu visi senieji lietuvininkai esą išmirę, o jų vietą užėmę vadinamosios didžiosios vokiškosios kolonizacijos metu atgabenti svetimtaučiai. Iš tiesų, daug naujų atvykėlių stengėsi įsikurti miestuose ar dvarų sodybose, kurti savo atskirus naujakurių kaimus, o daugybė senųjų kaimų Mažojoje Lietuvoje tebeliko lietuviški. Dažniau į sukultūrintą kraštą svetimtaučiai skverbėsi pamažėl, atvykdami kaip tarnautojai, amatininkai, atitarnavę kariškiai ir pan.

Apie XVIII–XIX a. gyvenimą pasienio kaimuose liko visokių žinių. Antai, 1745 m. minėta Miulerio (*Müller*) *karčema* Minjotuose. 1829 m. Daubaruose pastatytas vėjo malūnas. Endrikaičiuose 1745 m. minėtas Jokūbas Pelikis. 1784 m. Peteraičių kaimo bendruomenė įsigijo 11 alėckinių margų ir 130 kvadratinų rykščių pievų prie Kamonos upelio. 1785 m. tame kaime Peteraitis su Juška formino savo žemės valdas. 1837 m. tas kaimas turėjo 23 margus laisvojo paveldėjimo žemės, už kurią reikėjo mokėti 15 talerių žemės mokesčio; už 1 216 valstietiškių margų reikėjo sumokėti 142 talerius; 9 *kampininkai* už savo sklypelius mokėjo vieną talerį ir 10 grašių. Pabrėžta, kad Peteraičių kaimo valstiečiai nuo seno buvę laisvieji (atleisti nuo baudžios prievolių). 1799 m. karališkųjų valstiečių kaimas Skrodliai už laisvųjų paveldėtojų ir atleistųjų nuo baudžios žemę (404 margus) mokėjo 33 talerius žemės mokesčio, *kampininkai* už savo 17 margų mokėjo tik 2 talerius, už 15 laisvai paveldimų margų mokėta 4 taleriai *činšo* ir t. t. 1785 m. Mišpetrių kaime Švendelis pasistatęs kalvę, ten dar gyveno *kampininkai* (neturtėliai) Ditkūnas, Naujoks ir kt., glaudėsi invalidas Proickovas.

1807 m. Prūsijos karalystėje buvo panaikinta baudžiava, tačiau daliai nuošalių pasienio kaimų tai nebuvo svarbu – daug tenykščių gyventojų jau

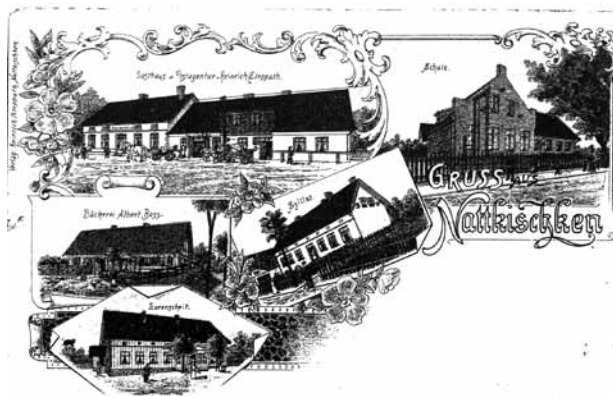
naudojosi įvairiomis privilegijomis, nemažai jau buvo atleista nuo baudžiavinių prievolių (vietoje to mokėtas atitinkamas mokestis). Ten nebuvo didesnių dvarų, kuriems būtų reikėję baudžiauninkų; dažniau kaimiečiai buvę *karališkieji* – priklausę pačiam Prūsijos valdovui. Ir toliau minėta daug lietuviškų ar baltiškų asmenvardžių.

Pažymėtina, kad kaimuose gausėjo *kampininkų*, teturėjusių mažus žemės sklypus ir trobelę. Jei XV–XVI a. nauji atvykėliai užsiimdavo nemažus žemės plotus karų ištuštintose vietovėse, tai vėliau pasienio gyventojų vis gausėjo, laisvų sklypų galop nebeliko. Naujiems atvykėliams ar gausių šeimų palikuonims (tėvų ūkį ten galėdavo paveldėti tik vienas iš įpėdinių) tekdavo ieškoti įvairių išgyvenimo šaltinių, kažkur prisiglausti. Tapę *kampininkais* talkindavo aplinkiniams ūkininkams, prasimanydavo kitokių darbų.

Vėliau juokauta, kad pasienio gyventojus darbai ir uždarbiu aprūpino carinė Rusija, 1795 m. okupavusi Didžiosios Lietuvos plotus ir besistengusi uždaryti savo valdų sienas, kurti savąją „geležinę uždangą“. Tada baigėsi ankstesnis gan laisvas vaikščiojimas per simbolinę valstybės sieną. Radosi savų specialistų, žinojusių, kur galima prasmukti pro Rusijos pasieniečių sargybas, kam iš tų prievaizdų galima sumokėti už netrikdomą sienos pažeidimą. Taip plėtėsi nemenkas kontrabandininkų sluoksnius, iš Rytprūsijų į Žemaitiją ir kitas lietuviškas žemes gabendavusių geidžiamas prekes (nuo moteriškų papuošalų iki svaigalų), iš ten parnešdavusių pelningų dalykų. Ne vienas iš tų žmonių vėliau padėjo lietuvybei, lietuviškosios spaudos draudimo laikais talkindami lietuviškų leidinių gabenimui iš Mažosios Lietuvos į Rusijos okupuotus plotus. Svarbus verslas buvo nelegalus žmonių pervedimas per valstybės sieną – laimės Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kitur bandę ieškoti lietuvių jaunuoliai mokėdavo pinigų vedliams, nesitikėdami malonių iš rusiškosios valdžios. Taip klostėsi ištisos nelegalios emigrantų trasos, kuriomis kartais pasinaudodavo ir žymesni žmonės (kaip kad būsimas garsus kompozitorius R. Vagneris ir kt.).

1817 m. Ropkojuose (kartu su Jodžiauniais, Dotiškais, Gimdžiais) buvo 39 *ugniakurai* (sodybos) su 112 gyventojų, Natkiškiuose – 34 su 138, Daubaruose – 14 su 98, Peteraičiuose – 12 su 61, Endrikaičiuose – 4 su 32, Giegžduose – 9 su 51, Mišpetriuose – 12 su 61, Minjotuose – 8 su 42, Skrodliuose – 8 su 53.

XIX amžius atnešė daug permainų į nuošalų pasienį. Katalikų Bažnyčia susirūpino ten gyvenusiais gana gausiais tikinčiaisiais (dažniau vėlesniais atbėgėliais iš Didžiosios Lietuvos). Po įvairių peripetijų Ropkojuose (pasienio kaime) buvo įsteigta nauja katalikų parapija, aptarnavusi apylinkių žmones. Ten būta daugybės visokių nutikimų (nuo medinio šventovės pastato pervežimo iš Žemaitijos iki vėlesnio

Dar vienas H. Stepaičio leidyklos atvirukas „Linkėjimai iš Natkiškių“. Jame nupiešta H. Stepaičio užėiga ir pašto agentūra, raudonplytė mokykla, A. Boso kepykla, mūrinis Žilaičio namas, Lorenčiaičio sodyba. ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

knygnešystės centro sukūrimo, kunigo A. Brundzos persekiojimų ir t. t.).

1871 m. įkurtoji Vokietijos imperija susirūpino tinkamu savų pasienių sutvarkymu – ten tiesti nauji keliai (turėję pasitarnauti ir galimų karų atveju). Svarbiu žygiu tapo naujo tiesaus vieškelio iš Pagėgių (Tilžės) nutiesimas per Natkiškius į pasienio perėjimo punktą ties Sartininkais. Taip ilgai nuošalia buvusi vietovė buvo patogiai sujungta su apskrities centru Tilže, geležinkelio mazgu Pagėgiuose ir kt. Tai paskatino sparčią Natkiškių raidą – ten buvo įsteigtas valsčiaus centras ir kitos valdiškos įstaigos, XIX a. pabaigoje įkurta nauja evangelikų liuteronų parapija.

Įdomi tame nuošaliame kaime vykusį „revoliuciją“ – senoji gyvenvietė buvo perplanuota, ten aplink nedidelę turgaus aikštę pastatyti 1 ar 2 aukštų dailūs mūriniai pastatai. Natkiškių centras sparčiai tapo gana miestiškas, ten galop susilaukta ir elektrinio gatvių apšvietimo.

Tiems spartiems pokyčiams padėjo sėkminga Prūsijos ir Vokietijos ūkinė raida, augusios krašto gyventojų pajamos, geros sąlygos verslams ir kt. Deja, carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje retas kuris miestelis ar bažnytkaimis pajėgdavo sparčiau plėtotis ir turtingiau gyventi. Taip vis didėjo akivaizdūs skirtumai tarp tvarkingų Mažosios Lietuvos gyvenviečių su mūriniais pastatais bei įvairiais miestiško atributais ir tarp gan vargingų vietovių Rusijos valdose.

Pavyzdžiui, XX a. pradžioje Natkiškiuose lietuvininkas H. Stepaitis turėjo užėigą, laikė pašto agentūrą. Jis buvo įkūręs net ir nuosavą leidyklą, kurioje rengti puošnūs atvirukai su Natkiškių vaizdeliais. Nemažą mūrinį namą ten turėjęs Žilaitis, naujovišku dideliu mediniu namu puikavosi Lorenčaitis.

Nuo XIX a. vidurio Natkiškiuose veikusiai mokykla buvo pastatyta didelis mūrinis pastatas. XX a. pradžioje buvo pastatyta išvaizdi raudonplytė evangelikų liuteronų bažnyčia su klebonija, dideli bendruomenės namai ir kt.

XIX a. Vakarų Europoje sparčiai besiplėtojusi pramoninės revoliucija paveikė ir gyvenimą Mažosios Lietuvos pasienio kaimuose. Vis naujoms pramonės įmonėms reikėjo kaskart daugiau dirbančiųjų, šiuos tekdavo vilioti nemažais atlyginimais. Vis daugiau kaimiečių susiviliodavo galimybe darbuotis mieste, nebepriklausant nuo nederliaus ar kitų bėdų. Į Vakarų pramonės centrus išvykdavę kaimiečiai savo ūkius parduodavo kitiems, tad nemažai pasilikusiųjų krašte išplėsdavo savo valdas. Pasitraukus daliai vargetų, kaimuose gausėjo pasiturinčių ūkininkų. Šie išgalėjo statyti naujus mūrinius trobesius, įsigyti žemės ūkio technikos ir kitokių pramonės gaminių.

Ir tais laikais Mažosios Lietuvos pasienis tebebuvo lietuviškas. Antai, XX a. pradžioje Endrikaičių kaime buvo surašyti ūkininkai lietuvininkai Kristupas Ašmutaitis, G. Bliūdžius, Jons Brazauckis, G. Gelžaitis, A. Genulis, Ana Kalvaitienė, K. Lemdys, K. Naujoks, B. Paklaps, M. Petarus, D. Petroška, Jurgis Plota, M. Skvirba, Endrus Steputis, M. Subatis, V. Trežaitis, Valdžius, Jons Voitkus. Dar nurodyti senoliai Ana Kilaitienė, Jons Milkeraitis, M. Rastutis, M. Semelys. Kaime tada užrašyta 13 asmenų (tarp jų mokytojas ir tarnautojas) su vokiškais pavardėmis – mažesnė gyventojų dalis.

Minjotuose tuomet gyveno lietuvininkai ūkininkai M. Aušra, Endrys Bičius, M. Briedys, A. ir V. Enulaičiai, Endrius Jakštas, Jurgis Kėkštaitis, A. Linkys, F. Loraitis, A. Raudžius, R. Strupkus, K. Tenikaitis, Jurgis Viluns. Dar užrašytos senolės Erdmutė Aušrienė, Grita Briedienė, rentos gavėja Šulė Pėteraitienė, mokytojas D. Petrauskis, beturtė mergina Ana Sturytė, beturtis Jurgis Briedys. Surašyti 9 asmenys su vokiškais asmenvardžiais (tarp jų 2 muitininkai, pensijos / rentos gavėja, kampininkas, žandaras, vežikas, užkeigos laikytojas, senolis, kampininkė). Tad ir tame kaime su muitinės ir žandarmerijos postais, mokykla ir kt. tebevyravo senųjų lietuvininkų palikuonys.

Daugiau svetimtaučių (tarnautojų, verslininkų, prekybininkų ir kt.) tada telkėsi Natkiškiuose – vietiniame augančiame centre, kuriame buvo pastatyta išvaizdi raudonplytė evangelikų liuteronų bažnyčia su klebonija ir kt.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Natkiškiuose gyveno 461 žmogus. Ten veikė pašto, telegrafo ir telefono skyriai, taupomoji kasa, sūrinė, malūnas su lentpjūve. Buvo trys užkeigos su krautuvėmis. Darbavosi kepėjas J. Kuraitis, kalvis Barkšaitis, siuvėjas Skambraks, batusiuvys, stalius, laikrodininkas ir kt. Minėti 4 pirkliai, gailastingoji sesuo, 4 vežikai, žandaras, amatų mokiniai, 7 tarnaitės ir kt. Natkiškių bendruomenė iš savo lėšų išlaikė du neturtėlius, kad tiems netektų elgetauti.

Pažymėtina, kad Natkiškių apylinkes XX a. I pusėje aptarnavo net septyni laiškanėšiai. Raštingame krašte daug kas rašydavo laiškus išvykusiems artimiesiems, gaudavo užsakytus leidinius ir kitokias siuntas.

Susiklosčiusį gan pastovų ir pasiturintį gyvenimą sukūrė Pirmasis pasaulinis karas. Įsiveržę Rusijos kariškiai grobstė gyventojų turtą, nemažai gyventojų (tarp jų ir kunigą Šiušelį) ištrėmė į Rusijos gilumą, iš kur ne visi sugrįžo.

Žlugus Vokietijos imperijai ir pasibaigus karui, labai nualinusiame daugelį kraštų, prasidėjo nežinios ir sumaišties laikai. Nebeliko ankstesnės tvarkos ir patikimo ūkio, įprastinės prekybos ir daug ko kito. Pokariu įsisiūbavus hiperinfliacijai, galop žlugo Vokietijos markė, pražuvo gyventojų kauptos santaupos, žlugo daugelio ateities planai. 1919 m. Versalio taikos sutartimi karo nugalėtojai nutarė 1920 m. pradžioje nuo Vokietijos Rytprūsį atskirti Klaipėdos kraštą – ruožą šiauriau Nemuno upės.

Tais neaiškiais laikais daug ką patraukė visokia šešėlinė veikla, ypač suklestėjusi kontrabanda. Sakyta, kad tokiems dalykams anuomet buvęs „aukso amžius“. Besikūrusi Lietuvos Respublika ir karo nukamuota Vokietija nepajėgė rimčiau saugoti savo sienų. Pakako korupcijos – kai kurie pareigūnai „nepastebėdavo“ į Klaipėdos uostą ar kitur atgabentų prekių, kurios įvairiausiais keliais galop patekdavo į Didžiąją Lietuvą ar Rytprūsį. Pavyzdžiui, du maišai kavos pupelių anuomet nukeliavo iki Smalininkų, iš ten per Nemuną plukdyti į Vokietijos valdas, kur kontrabandininkus galop sučiupo budrūs pareigūnai, nubaudę ir papirktus sienos sargybinius. Nustekentuose Rytprūsį miestuose stigo maisto produktų, tad gal šimtai moteriškaičių iš Klaipėdos krašto paslapčiomis prastais luoteliais į Tilžę plukdydavo krepšelius kiaušinių ar sumušto sviesto ryšelius. Per apibūdinamo ruožo kaimus į Žemaitiją taip pat buvo gabunami visokie dalykai, iš ten parsivaryta arklių ir kitko, ką pelningai parduodavo Rytprūsioose. Tais laikais badaujančiuose Vokietijos miestuose už maistą būdavo išsimainoma visokių moteriškų puošmenų ar miestiškų apyvokos rakandų, kurie galop nukeliavdavo į atokius kaimus. Taip vakarietiški dirbiniai ir visokios naujovės plito visame krašte.

1923 m. užgriuvo vokiškoji hiperinfliacija, priverčiusi markes skaičiuoti milijonais ir milijardais, niekais pavertusi „juodai dienai“ kaimiečių dar laikytas santaupas. Nebuvo patraukli ir okupacinė prancūzų valdžia, nors ir menkai tesikišusi į krašto gyvenimą, nebandžiusi ten įvesti savosios tvarkos. Seniesiems Vokietijos kaizerio ir ankstesnės tvarkos gerbėjams buvo skaudu, kad Prūsija pralaimėjo praeityje (1870–1871) jau nugalėtiems prancūzams. Anuomet kai kas gal ir nepastebėjo, kad 1923 m. Klaipėdos kraštą prisijungė Lietuvos Respublika, dar kiti tikėjosi pastovesnių pinigų vietoje žlugusios vokiškos markės ir t. t. Labiau nusivylė kontrabandininkai ir ilgaamžės valstybės sienos paslapčių žinovai. Tokia veikla dešimtmečiams persikėlė prie Nemuno, būvę pasienio prievaizdai neteko darbo.

Tarpukario atvirukas su Natkiškių vaizdais: bažnyčia, malūnas ir lėntpjūvė su garine jėgaine, prekybiniai pastatai, naujasis omnibusas, per Pagėgius važiuodavo iki Panemunės prekyviečių. Krautuovės reklamos buvo užrašytos lietuvių ir vokiečių kalbomis. ILLUSTR. IŠ GERHARDO LEPOS RINKINIO

Nuo seno skurdžiau gyvenusioje Žemaitijoje vietos valstiečiai savo užaugintus maisto produktus pardavinėdavo nebrangiai, kad nors ką už juos pelnytų. Nuo 1923 m. atsivėrus laisvam judėjimui tarp Klaipėdos krašto ir Lietuvos Respublikos žemių, krašto ūkininkai nesidžiaugė – daug kas panoro pirkti pigesnius žemaitiškus ir pan. produktus, brangiau nebemokėdami vietos ūkininkams (įpratusiems gauti didesnę atlygį ir pelną už savo darbą). Taip kaupėsi ilgalaikė nuoskauda – dažni klaipeidiškiai guosdavosi, kad kaizerio laikais buvę geriau, kad Prūsijos valdžia viską tvarkiusi geriau nei Kauno lietuviai.

Vis tik gyvenimas buvusiam pasienyje tebesitęsė, nors dažnas burbėdavo dėl visokių nuoskaudų. Tebeveikė mokykla, Natkiškiuose vykdavo turgeliai, į kuriuos atvykdavo ir žvejai iš Nemuno deltos. Parduotuvėse pakakdavo visokių prekių, Natkiškių užėigos namų salėje vakarais vykdavo jaunimo pasilinksminimai. Bažnytkaimyje ir aplinkiniuose kaimuose toliau statyti mūriniai pastatai. Tenyktės užėigos savininkas įsigijo *omnibusą* (autobusą), kuris vietos žmones vežiojo į Pagėgius, Panemunės didžiąją prekyvietę ir kt.

Tarpukariu veikė ūkininkų ir kitos bendrijos. Natkiškių bažnytkaimyje tebebuvo valsčiaus centras ir pašto skyrius. Malūnas su garine jėgaine kasdien maldavo grūdus, įsirengtas ir elektros generatorius, padėjęs apšviesti gyvenvietės centrą. Didžiuosiuose parapijos namuose dar veikė taupomoji kasa ir kt. Svarbi įstaiga buvo lėntpjūvė su 3 *gateriais*. Veikė kepykla, skerdykla, *drogerija* (smulkių prekių krautuovė), viešbutis, staliaus ir šaltkalvio dirbtuvės, šokių salė, elektros prekių, radijo aparatų ir dviračių krautuovės (ten pardavinėtos ir baterijos gyventojų turėtiems radijo aparatams), audinių, trikotažo ir kt. parduotuvės. Penktadieniais vykdavo turgūs. Dvikelasė mokyklą lankė 70 mokinių, ten darbavosi du mokytojai.

Tebeveikė gan veiksminga vietinė savivalda. Antai, 1933 m. Natkiškių bendruomenės vadovu buvo išrinktas ūkininkas F. Svaras, *tarėjais* – vietos ūkininkai M. Liubertas ir F. Kančaitis, kuriems talkino išdininkas F. Lepertas.

Po užsitęsusių politinių įtampų 1939 m. pavasarį nacistinė Vokietija (atkūrinėjusi ankstesnės imperijos valdas) aneksavo Klaipėdos kraštą ir įvedė ten savo tvarką. Pagal to režimo nuostatas buvo sukurtos nacionalsocialistų partijos kuopelės, turėjusios prižiūrėti vietos gyvenimą. Pertvarkytos kaimų bendruomenės. Likviduotas pats Klaipėdos kraštas ir vos pora dešimtmečių gyvavusi Pagėgių apskritys. Nuo 1939 m. spalio 1 d. apylinkės buvo priskirtos Tilžės–Ragainės apskrityms.

Burbėjusieji dėl lietuviškos netvarkos ir geidusieji Vokietijos sugrįžimo netrukus pradėti mobilizuoti į nacinę kariuomenę – jau 1939 m. rugsėjo 1 d. Sovietų Sąjungos remiamas nacių režimas pradėjo Antrąjį pasaulinį karą. Ne vienas apylinkių gyventojas jame pražuvo, daug kas neteko sveikatos. Karo reikalams reikėjo atiduoti vis daugiau išteklių. Vėl atgaivinta senoji valstybės siena – nuo 1941 m. ji skyrė „Senąjį Reichą“ (iki Pirmojo pasaulinio karo buvusius Vokietijos imperijos plotus) nuo užkariantų žemių Rytuose. Taip vengta nepageidautinos migracijos, neiškių atvykėlių skverbimosi į „tikrąją Vokietiją“.

Karo eigai apsvėrtus antraip, nacistiniai vadovai liepė evakuoti buvusio Klaipėdos krašto gyventojus. Antai, iš Natkiškių visi gyventojai bendra pabėgėlių kolona turėjo išvykti 1944 m. spalio 7 d. Į arklinius vežimus tilpo nedaug kas, daugumą užgyvento turto teko palikti, kaip ir gimtąsias sodybas, kruopščiai prižiūrėtus trobesius, įdirbtus laukus ir kt. Gal tomis dienomis sprogdintas Natkiškių bažnyčios bokštas, kad jis netaptų patogia stebykla atplūstančiai sovietų kariuomenei.

Įžengę sovietiniai daliniai ir jų talkininkai keliems mėnesiams įstrigo dešiniajame Nemuno–Rusnės krante, kol 1945 m. pradžioje prasidėjo žieminis Rytprūsių puolimas. Tai buvo patogus metas aptiktam

turtui grobti, ištuštėjusioms sodyboms plėsti. Gandai apie paliktas gėrybes viliojo šimtus, gal ir tūkstančius grobikų, išveždavusių aptiktus baldus, visokius rakandus, išlupdavusių tvirtesnes duris ir langų rėmus.

Pasakota, kad į ištuštėjusį kraštą kėlėsi kai kurie turtingesni Žemaitijos ūkininkai, prisiminę 1941 m. trėmimus. Tikėtasi tose vietose pasislėpti, čia kurtis iš naujo. Pradėjusius šeiminkauti apleistose sodybose netruko užgriūti sovietų paskirti valdžios atstovai su ginkluotais milicininkais ir kitokiais. Geresni dalykai ir tinkamesnės sodybos iš pirmųjų ateivių atiminėti, ten įkurdinti savieji žmonės. Taip krašto senbuvių palikimas eidavo iš rankų į rankas. Kaitalioji ir vietiniai vadovai, nesugebėdavę vykdyti okupacinės valdžios nurodymų.

Senųjų laikų palikimas pokariu tirpte tirpo. Ne viena tvarkinga sodyba sudegdavo (neretai gaisrai kildavo varant naminę degtinę), kitur medinius pastatus nuardydavo, griaudavo ir mūrinius pastatus. Taip buvo nuardyta Natkiškių bažnyčia ir didieji parapijos namai – tvirtų plytų reikėjo naujoms sovietinėms statyboms. Užgriuvus sovietinei kolektyvizacijai, reikėjo statyti ar plėsti tvartus ir kitus ūkinius statinius naujam ūkininkavimui. Ne vienas tuometinis vadovas liepdavo į naujųjų gyvulių fermų pamatus

krauti antkapinius paminklus iš „fašistinių“ kapinių. Naujam sovietiniam gyvenimui nebetiko ir kiti nepageidautinos praeities ženklai.

Tais naikinimo laikais stebėtinai gerai išliko vaizdingas Natkiškių bažnytkaimio centras – mūriniai buvusių užiegių, krautuvių ir kt. pastatai greta ankstesnės turgaus aikštės. Deja, sovietmečiu nepasistengta užfiksuoti būdingo Mažosios Lietuvos bažnytkaimio ir jo įdomių pastatų (uoliau griautų po 1990 m.). Taip nyko pasmerktojo lietuvininkų krašto paveldas, vis mažiau kas ten primena šimtmečiais tose apylinkėse gyvenusius žmones ir jų savitą gyvenimą.

Literatūra

Augustienė A. F., *Rojus, iš kurio mūsų niekas neišvys...*, Klaipėda, 2003.

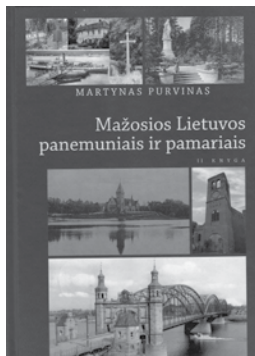
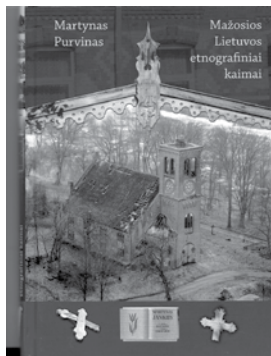
Kopp J., *Geschichte des Landkreises Tilsit*, Tilsit, 1918.

Pėteraitis V., *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, Vilnius, 1997.

Purvinienė M., Purvinas M., „Natkiškiai. Mažosios Lietuvos paveldas. 1“, in: *Statyba ir architektūra*, 1997, Nr. 9, p. 46–47.

Urban H., „Nattkischken-Kirchspiel und Marktflecken im Kreis Tilsit-Ragnit“, in: *Memeler Dampfboot*, 1990, Nr. 12, S. 184.

Dr. Martynas PURVINAS

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai

(Trakai: Voruta, 2011),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. I knyga

(Trakai: Voruta, 2015),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. II knyga

(Trakai: Voruta, 2017).

„Martynas Purvinas, docentas, humanitarinių mokslų daktaras (architektūra ir menotyra), yra vienas iš ryškiausių Lietuvos kultūros paveldo tyrėjų, daugiau nei keturiasdešimt metų paskyręs Lietuvos senųjų kaimų, liaudies architektūros, kraštovaizdžio ir urbanistikos tyrimams.

Nuo 1980 m. iki šiol M. Purvinas tiria Mažosios Lietuvos, kaip nedalomo etninio regiono, apimančio ne tik Klaipėdos kraštą, bet ir kitas Karaliaučiaus krašto baltiškąsias žemes, šiuo metu esančias už Lietuvos ribų, kultūros paveldo likimą. Neatsitiktinai šis kraštas, XVI a. tapęs svarbiu lietuviškosios raštijos bei kultūros židiniu ir išlikęs juo iki XX a. pradžios, nusipelnė išskirtinio mokslininko dėmesio“.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė

Knygas galima įsigyti internetu –
<https://www.patogupirkti.lt/>, <https://www.knygos.lt/>.

knygos.lt

1918 m. Vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų žmonos

Dr. Valdas SELENIS,

Lietuvos nacionalinio muziejaus vyresnysis muziejininkas, Vilnius

Lietuvos Taryboje, pasirašiusioje Lietuvos Nepriklausomybės aktą, dirbo dvidešimt vyrų. Visi, išskyrus keturis dvasininkus: Vladą Mironą, Alfonsą Petruļį, Justiną Staugaitį ir Kazimierą Šaulį, buvo sukūrę šeimas. To meto svetimųjų valdomoje Lietuvoje moterys jau buvo pasiruošusios imtis ne tik visuomeninės, bet ir politinės veiklos. Tai rodo ir pasirašyta peticija dėl moterų nepakvietimo į Lietuvių konferenciją, vykusią Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Peticiją pasirašė ir kai kurios būsimųjų signatarų žmonos. Vyriškoji visuomenės dalis dar buvo psichologiškai nepasirengusi priimti moteris į šaliai svarbių sprendimų lauką. Šiame straipsnyje apžvelgsime 19-os signatarų antrųjų pusių biografijas sąlyginai jas suskirsčius į keturias kategorijas: mokytojos, bajoraitės, inteligentės ir namų židinio sergėtojos. Sąlyginai, žinoma, nes šios kategorijos ne retais atvejais persidengia, tačiau vienu ar kitu atveju ryškiau ženklina atitinkamos asmenybės veiklos sritį¹.

Mokytojos

Nors trumpai studijų metais ar iš karto po jų baigimo mokytojavo keletas būsimų signatarų antrųjų pusių: Bronė Mėginaitė (būsimoji Klimienė), Ona Leonaitė (Kairienė), Ona Matulaitytė (Stulginskienė), tačiau be gydytojos dažniausiai pasirenkamą tuometinių inteligentų profesiją – mokytojos, nuolatinę darbinės veiklos sritimi pasirinko trys signatarų

žmonos: Bronislava Šėmytė-Biržiškienė, Joana Bilevičiūtė-Narutavičienė ir Kleopa Brijūnaitė-Šernienė.

Bronislava Biržiškienė

Bronislava Biržiškienė. NUOTR. IŠ MYKOLO BIRŽIŠKOS GIMINIŲ ASMENINIO ARCHYVO. ŠALTINIS – LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS (LNM)

Bronislava Šėmytė-Biržiškienė (1879 10 01–1955 09 15) gimė Vilniuje, gervėtiškio lietuvių Adomo Šėmio ir lenkės mozūrės Annos Sarneckos šeimoje. Tėvo įtaka ir Juozapo Ignoto Kraševskio knygos „Vytauto mūšiai“ paliktas neišdildomas įspūdis nulėmė apsisprendimą, nors ir nemokant kalbos, pasukti į lietuviybės kelią. 1898 m. Vilniuje baigė Imperatorienės Marijos mergaičių institutą². 1906–1907 m. ji studijavo gamtos mokslus Sankt Peterburge, Piotro Lesgafto Aukštuosiuose moterų kursuose, bei tuo pačiu metu dirbo Vilniaus ir Sankt Peterburgo LSDP organizacijose. 1907 m. kaip Vilniuje ėjusio „Skardo“ atsakingoji redaktorė buvo patraukta baudžiamajon atsakomybėn dėl išspausdinto II Valstybės dūmos lietuvių socialdemokratų frakcijos atsišaukimo (faktiškieji redaktoriai buvo Vincas Kapsukas ir Sta-

¹ Už pagalbą dėkoju kolegėms vyresn. muziejininkėms dr. Vilmai Bukaitėi ir Sandrai Germanavičiūtei.

² „Bronislava Biržiškienė“, in: *Ižymios Lietuvos moterys XIX a. antroji pusė–XX a. pirmoji pusė*, parengė D. Marcinkevičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 25.

sys Matulaitis). Su būsimoju vyru suvedė bendros politinės pažiūros ir veikla – Mykolas Biržiška taip pat bendradarbiavo „Echo“, „Skarde“, „Žarijoje“, „Vilniaus žiniuose“. Abu jie vėliau juokaudavo, kad juos suartino ta pati „pavojinga“ knygelė – Šatrijos Raganos „Viktutė“, kurią skaitydami mokėsi lietuvių kalbos. Prieš vestuves broliai Biržiškos B. Šėmytės namuose ne kartą slėpdavo draudžiamą literatūrą. F. Bortkevičienės paraginta, būsimoji Biržiškienė, naudodamasi žodynu ir gramatika, greitai išmoko lietuvių kalbos. Kitą lietuvių literatūros kūrinių, Jono Biliūno „Liūdną pasaką“, B. Biržiškienė išvertė į lenkų kalbą.

1907 m. gegužės 20 d. Maskvos katalikų parapijos Šv. Povilo bažnyčioje 24 metų M. Biržiška vedė 28 m. Bronislavą Šėmytę³. Greit šeima įsikūrė Vilniuje, susilaukė vaikų. Žmona ėmėsi dukrų priežiūros ir ūkio darbų. Iki Pirmojo pasaulinio karo B. Biržiškienė buvo lietuvių kultūros draugijos „Rūta“ dramos ratelio aktorė. 1915–1922 m. ji dirbo mokytoja Vilniaus lietuvių gimnazijoje ir mokytojų kursuose. Vienas iš gimnazijos absolventų, žymus Vilniaus lietuvių publicistas ir rašytojas Rapolas Mackonis ją prisiminė kaip griežtą mokytoją, mokinių vadinta „pikčiurna“, kuri pastatydavusi į kampą klasėje net savo dukrą. Tačiau būdama vaikų prieglaudos „Žiburėlis“ vedėja, nors ir burbtelėjusi, „ar iš peklos imasi tiek daug ubagų!“, davė R. Mackoniui naują švarkelį vietoje sudėvėtojo⁴.

M. Biržiška vėliau, 1932 m., interviu žurnalui „Naujasis žodis“ prisiminė, kad pasirašius Nepriklausomybės Aktą ir jį paskelbus „Lietuvos aide“, žmonos Bronislavos moralinį palaikymą juto ne tik jis, bet ir kiti signatarai. Vokiečiams konfiskavus „Lietuvos aido“ 1918 m. vasario 19 d. Nr. 27, kuriame buvo paskelbtas Nepriklausomybės aktas, liko tik keletas egzempliorių. M. Biržiška kartu su žmona ir Petru Klimu ėjo viena Vilniaus gatve ir laikė rankose tą istorinį „Lietuvos aido“ numerį. P. Klimas sako: „Matai, ir paskelbėm aktą, ką tu pasakysi? <...> Bet ar iš to kas išeis – sunku pasakyti.“ B. Biržiškienė sureagavo temperamentingai: „Kaip tai, ar kas išeis? Paskelbėt, tai ir turi išeiti. Lietuva turi būti nepriklausoma.“⁵ Verta paminėti, kad B. Biržiškienė pasirašė skundą Lietuvos Tarybai „dėlei moterų aplenkimo kviečiant konferenciją“ – peticiją–protestą dėl moterų nepakvietimo į Lietuvių konferenciją, kuri įgaliojo Lietuvos Tarybą siekti Lietuvos nepriklausomybės.

1919–1922 m. B. Biržiškienė priklausė Vilniaus lietuvių komitetui (1921–1922 m. vicepirmininkė). Keletą kartų buvo areštuota lenkų policijos, namuose

³ V. B. Pšibilskis, *Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 83.

⁴ R. Mackonis, *Senoji vilniečių karta. Portretų eskizai. Suum cuique 1962–1966*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 53.

⁵ M. Biržiška, „Kaip mes paskelbėm Nepriklausomą Lietuvą“, in: *Bičiulis*, 1988 02 14, Nr. 12 (6458).

darytos kratos. Kurį laiką buvo lietuvių vaikų prieglaudos „Žiburėlis“ globėja. Nuo 1918 m. birželio 18 d. iki 1922 m. priklausė Lietuvių mokslo draugijai. 1921 m. draugija Vilniuje išspausdino jos parengtą vadovėlį „Gramatika ruskogo jazyka dlia litovcev“. Ši gramatika ilgai buvo naudojama Vilniaus tautinių mažumų (rusų, žydų) gimnazijose net ir B. Biržiškienė išvažiavus į Kauną, kol lenkų inspektoriai nepastebėjo, kad joje daug pavyzdžių iš Lietuvos gyvenimo ir Vilnius joje vadinamas sostine, tuomet duotas įsakymas gramatiką „išimti“ iš mokymosi proceso ir konfiskuoti⁶.

1922 m. šeima buvo priversta persikelti į Kauną. Ten iki 1926 m. B. Biržiškienė buvo Kūdikių gelbėjimo draugijos pirmininkė, aktyvi Vilniui vaduoti sąjungos narė, 1927–1928 m. dirbo jos Centriniam komitete (vicepirmininkė ir išdininkė), nuo 1932 m. vadovavo sąjungos Moterų sekcijai bei įkūrė žurnalo „Mūsų Vilnius“ skyrių moterims. Kvietė bendradarbiauti Gabrielę Petkevičaitę. Žurnalo puslapiuose išdėstė numatytas svarstyti problemas: Vilniaus išvadavimas, moters vaidmuo tautos ir valstybės gyvenime, vaidmenys šeimoje, moters ir vaiko sveikata bei higiena, grožinė literatūra⁷. 1934 m. vadovavo Lietuvos moterų tarybai⁸. Bendradarbiavo „Naujojoje Romuvoje“, „Naujojoje Vaidilutėje“, „Mūsų Vilniuje“. Priklausė Lietuvių–ukrainiečių draugijos Kauno skyriui.

1944 m. liepos mėnesį kartu su šeima pasitraukė į Vakarų. 1949 m. atvyko į JAV, 1950 m. apsigyveno Los Andžele. Amerika nesizavėjo, ilgėjosi Tėvynės. 1955 m. rugsėjo 15 d. įvyko nelaimė – ji nuskendo Ramiajame vandenyne⁹. Po tragiškos žmonos mirties M. Biržiška minėjo, kad be jos pagalbos tik dalį atliktų darbų būtų pajėgęs įvykdyti – aktyvi visuomenininkė ir visus šeimyninius rūpesčius savo žinion buvo pasiėmusi ir leido jam visiškai atsiduoti visuomeninei bei kultūrinei veiklai. M. Biržiška visados jautęs ją ne šalia, o savyje. B. Biržiškienė buvo palaidota Los Andželo Kalvarijų kapinių mauzoliejuje, ten pat po septynerių metų atgulė ir jos vyras. 2018 m. liepos 11 d. jos ir vyro palaikai pargabenti į Vilnių ir palaidoti Rasų kapinėse.

Joana Narutavičienė

Joana Bilevičiūtė gimė Elenos Daugirdaitės ir Ipolito Bilevičiaus šeimoje 1868 m. kovo 8 d. Klyšių dvare

⁶ „Bronislava Biržiškienė“, in: *Ižymios Lietuvos moterys XIX a. antroji pusė–XX a. pirmoji pusė*, parengė D. Marcinkevičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 27.

⁷ V. Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 146.

⁸ *Ibid.*, p. 171.

⁹ R. M. Lapas, „Už kiekvieno didžio vyro – didi moteris!“, in: *Draugas*, 2013 02 16, [žiūrėta 2021-03-30], prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/legacy/02-23-12lapas.manotevyne.html>>.

prie Akmenės, vaikystę praleido Aužbikavo dvare prie Raseinių. Po keleto metų šeima įsikūrė Vilniuje.

1890 m. 22-ųjų J. Bilevičiūtė ištekėjo už 27-erių metų sulaukusio S. Narutavičiaus. Civilinė santuoka įregistruota Ciuriche, bažnytinė – Vilniuje. Su būsimu vyru susipažino jo brolio Gabrieliaus dėka. Baigusi kilmingų panelių pensioną Varšuvoje, Joana atvyko į Sankt Peterburgą rengtis abitūros egzaminams. Čia jau buvo jos vyresnioji sesuo Sofija su vyru Vladimiru Zubovu, studijavusiu universitete¹⁰. Jauno grafo šeima artimai bendravo su Gabrieliumi Narutavičiumi. Paūmėjus plaučių ligai kelionės traukiniu pas Zubovus metu, Gabrielius buvo apgyvendintas Bilevičių išnuomotame name Vilniuje. Į Vilnių iš Liepojos atvyko Stanislovas Narutavičius ir jie kartu slaugė ligonį.

1891 m. Narutavičių šeima įsikūrė Brėvikių dvare. Jo apylinkėse J. Narutavičienė prisimenama kaip nepaprastai jautri ir gailėstinga moteris: susirgus samdiniui, būtinai liepdavo atvežti gydytoją, pati slaugydavo ligonį ir juo rūpindavosi. Kunigas ir publicistas Mykolas Vaitkus ją apibūdino kaip išsilavinusią pedagogę, gerą administratore, puikią motiną – „beveik“ šeimos galvą, viešpatavusią Brėvikių dvare¹¹. Ten gimė visi Narutavičių vaikai. Po dešimties metų gyvenimo Brėvikiuose šeima persikraustė į Kališą, bet jame praleidusi penkerius metus, 1904 m. vėl grįžo į Brėvikius. Kurį laiką dvare veikė nedidelė pradžios mokyklėlė vietos vaikams, tuomet J. Narutavičienė vaikams netgi nupirkdavo vadovėlių. 1909 m. Alsėdžiuose ji įsteigė pradinę „Saulės“ mokyklą, pati joje mokytojavo. 1907 m. Telšiuose įkūrė mergaičių pradžios mokyklą, kuri 1912 m. išaugo į progimnaziją. Ši mokykla veikė iki 1915 m. pavasario. Mokytojavo ir 1909 m. vyro įkurtoje berniukų gimnazijoje Telšiuose.

Pirmojo pasaulinio karo metais J. Narutavičienė su vaikais pasitraukė į Rusijos gilumą – Roslavlį (Smolensko gub.), ten pas giminaičius Zajkovskius (*Zajkowski*) kartu su būsimu Lenkijos prezidento Stanislovo Voicechovskio (*Stanisław Wojciechowski*) šeima gyveno trejus metus.

Lietuvai jau keletą metų gyvenant nepriklausomą gyvenimą, S. Narutavičienė tarnybos reikalais parašė gyvenimo aprašymą Lietuvos Respublikos švietimo ministerijai, kurį verta referuoti ištiesai, nes įvairiose publikacijose pasitaiko biografinių netikslumų, todėl pirminis šaltinis, kaip sakoma, patikimesnis. Tėvams persikėlus gyventi į Vilnių, mokėsi privačiame Vrublevskos mergaičių pensione, vėliau – Varšuvoje, Krzywoblockos pensione¹². 1886 m. Sankt Peterburge

išlaikė egzaminus mokytojos teisėms gauti, tai atitiko brandos atestatą. 1887 m. išvyko į Šveicariją, Ciurichą, ir tenyškčiam universitete 1887–1888 m. lankė paskaitas Filsofijos fakultete kaip laisva klausytoja. 1888 m. balandžio 30 d. išlaikė stojamuosius egzaminus, nes šveicarai rusiškų brandos atestatų nepripažino, tapo įmatrikuliuota filosofijos studentė. 1890 m. gegužę ištekėjusi už Stanislovo Narutavičiaus, po keturių semestrų nutraukė studijas ir apsigyveno su vyru Varšuvoje, po metų persikėlė į vyro tėviškę – Brėvikių dvarą, Telšių apskrityje.

J. Narutavičienė savo gyvenimo aprašyme pa-neigė iki šiol istoriografijoje sutinkamą teiginį, kad ji – pirmoji moteris, baigusi vakarietišką universitetą, nes studijas pasiaukodama šeimai buvo priversta nutraukti. Brėvikių dvare įkūrė slaptą mokyklėlę, kurioje darbininkų ir nuomininkų vaikus mokė jų gimtąją lietuvių kalbą. Po 1905 m. revoliucinių įvykių sušvelnėjęs cariniam režimui, 1907 m. ji Telšiuose įsteigė pirmąją mergaičių progimnaziją su fakultatyviu mokymu lietuvių ir lenkų kalbomis, kuri po ketverių metų buvo įteisinta. Pirmojo pasaulinio karo metais šeima turėjo pasitraukti į Vitebsko guberniją, po to į Roslavlį Smolensko srityje, kur 1915 m. įsteigė mergaičių gimnaziją, kurią taip pat vadino „Telšių“. Po metų ji įgijo gimnazijos teises. Iki 1918 m. gegužės gimnazijos direktorės statusas ją apsaugojo nuo bolševikų represijų, kol vyras neparsivežė jos į Brėvikius. Nuo 1927 m. rugsėjo dirbo mokytoja Kauno lenkų Adomo Mickevičiaus gimnazijoje¹³. Mokė aritmetikos pirmoje klasėje ir psichologijos bei logikos septintoje bei aštuntoje klasėse. 1928 m. liepos 13 d. Lietuvos Respublikos švietimo ministerija suteikė jai teisę mokyti ne valdžios mokyklose ir aukštesniosiose bei vidurinėse mokyklose rusų kalbos ir aritmetikos¹⁴.

Po tragiškos vyro mirties 1932 m. gruodžio 31 d. J. Narutavičienė gavo labai pagarbų užuojautos laišką nuo jo oponento Lietuvos Tarybos darbo metais prezidento Antano Smetonos. J. Narutavičienė A. Mickevičiaus lenkų gimnazijoje įsitraukė į švietimo organizacijos „Pochodnia“ veiklą, ėjo direktoriaus pavaduotojos pareigas arba laikinai pavaduodavo direktorių iki 1934 m. rugsėjo 1 d.¹⁵ Išėjusi iš gimnazijos, gyveno Brėvikiuose, susidomėjo astrologija. 1932 m. „Lietuvos vaiko“ draugijos Šiaulių skyriaus valdybos ir nuo 1938 m. Lietuvos katalikų moterų draugijos Alsėdžių skyriaus narė. Antrojo pasaulinio karo metais slėpdavo žydų tautybės žmones savo ar giminių dvaruose. Po karo, 1945 m., pagal dvišalį SSRS ir Lenkijos susitarimą dėl gyventojų apsikeitimo J. Narutavičienė galėjo išvykti į Lenkiją,

¹⁰ S. Vaitekūnas, *Stanislovas Narutavičius. Signataras ir jo laikai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 90.

¹¹ M. Vaitkus, *Per giedrą ir audrą. 1909–1918. Atsiminimai*, London: Nida, 1965, p. 30–31.

¹² Joannos iš Billevičių Narutavičienės curriculum vitae, Brėvikiiai, 1927 m. liepos 26 d. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 391, ap. 7, b. 3972, l. 5.

¹³ Narutavičienė Joana. Mokytojos registracijos lapelis, *ibid.*, l. 1.

¹⁴ Lietuvos Respublika, Švietimo ministerija. Pažymėjimas, 1928-07-13, *ibid.*, l. 4.

¹⁵ S. Vaitekūnas, *Stanislovas Narutavičius. Signataras ir jo laikai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 403–405.

apsigyveno Varšuvoje pas dukterį Zofiją Krasovską (*Zofia Krassowska*; Krasauskienę). Mirė 1948 m. vasario 19 d., palaidota Povonczkų kapinėse (*Cmentarz Powozzkowski*) Varšuvoje.

Kleopa Šernienė

Kleopa Florentina Brijūnaitė, gimusi Joniškių r. Drąseikių kaime 1895 m. balandžio 11 d., Pirmojo pasaulinio karo metais (1915), nors ir buvo savamokslė, dirbo Vilniuje, lietuviškoje gimnazijoje.

K. Brijūnaitė ir J. Šernas 1915 m. spalio 9 d. dalyvavo pirmajame Lietuvių gimnazijos mokytojų tarybos posėdyje¹⁶. Jame ir susipažino. 1915 m. spalio mėnesį lietuvių gimnazijoje būsimoji J. Šerno žmona K. Brijūnaitė ėjo mergaičių prižiūrėtojos pareigas, mokė matematikos ir lietuvių kalbos, J. Šernas – visuotinės istorijos¹⁷. K. Brijūnaitė-Šernienė prie mokytojų kolektyvo prisijungė 1916 m. balandžio mėnesį. Jai buvo numatyta paruošiamosios klasės auklėtojos pareigybė¹⁸. Su mokiniais ji dirbdavo popietiniu laiku nuo 17.00 val., taip pat dėstė ir lietuvių kalbą. 1917 m. rugsėjo mėnesį ji suspendavo savo darbą trims mėnesiams ir visiškai atsisakė dėstyti lietuvių kalbą¹⁹. Toks sprendimas buvo susijęs su dukters Danutės Irenos laukimu – ji gimė 1917 m. spalio 26 d. Įdomus faktas, kad K. Šernienė buvo tarp 34 Šiaulių ir Vilniaus moterų, pasirašiusių skundą Lietuvos Tarybai „dėlei moterų aplenkimo kviečiant konferenciją“²⁰, kuri, kaip žinia, ir išrinko 20 jos narių būsimųjų Nepriklausomybės Akto signatarų.

K. Šernienė į Vilniaus lietuvių gimnazijos mokytojų sąrašą vėl buvo įtraukta 1918 m. balandį. Jai buvo paskirtas aritmetikos dėstymas pirmos, antros, trečios

Kleopa Šernienė. ŠALTINIS – KAUNO REGIONINIS VALSTYBĖS ARCHYVAS (KRVA), F. 66, AP. 1, B. 1054; 1920 m.

klasės mokiniams²¹. Tuo metu J. Šernas gimnazijoje jau nebedirbo²².

Asmeninis gyvenimas su būsimu signataru Kleopai tarsi nulemtas klostytis ne itin sėkmingai. Vestuvės su J. Šernu vyko 1915 m. lapkričio 8 d. Santuoka įregistruota Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčioje. Jaunuosius sutuokė filosofijos daktaras Konstantinas Kurnatauskas²³. Liudininkas buvo kitas būsimasis signataras Petras Klimas. Tarp vestuvių svečių – Jonas Basanavičius, Antanas Smetona, Sofija Smetonienė, Aleksandras Stulginskis.

Šernams 1917 m. gimė duktė Irena Danutė. Tačiau jau 1922 m. rugsėjo 19 d. evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo kolegija svarstė J. Šerno prašymą išskirti jį su žmona²⁴. Visa medžiaga perduodama Sinodo komisijai, kuri turi priimti sprendimus dėl skyrybų. Išsiaiškinti bylos aplinkybes pavedama kuratoriui Martynui Yčui.

Gyvenant santuokoje Šernams kilo daug nesusi-pratimų ir jų gyvenimas pradėjo irti, todėl K. Šernienė prašė Žemaičių vyskupijos tribunolą pripažinti santuoką su J. Šernu netikra ir leisti ištekti už kito vyro. P. Klimo ji prašė būti liudininku skyrybų byloje²⁵.

Po skyrybų K. Brijūnaitė-Šernienė išvyko į JAV pas savo motiną ir liko ten visam laikui. Šešerių metų katalikų kunigo pakrikštytą dukrą Ireną Danutę su sąlyga, kad bus auklėjama evangelikų reformatų bažnyčios tradicija, apsiėmė globoti brolis kunigas Adomas ir jo žmona Zuzana Šernienė. Su antrąja tėvo žmona duktė Irena visiškai nesutarė, ir kaip pasakoja liudininkai, viena kitos negalėjo pakęsti²⁶.

Kaip matome, visų trijų moterų profesinė veikla paliko reikšmingą pėdsaką Lietuvos švietimo istorijoje. Bronislava Biržiškienė ir Kleopa Šernienė mokytojavo Vilniaus lietuvių gimnazijoje itin sudėtingu valstybės kūrimosi metu. Joana Narutavičienė Telšiuose įkūrė pirmąją mergaičių gimnaziją Lietuvoje, rūpinosi ja ir evakuacijos metu Rusijoje, daug metų atidavė Adomo Mickevičiaus gimnazijai Kaune. Visos trys paliko neišdildomą įspūdį brętančiai jaunajai kartai.

Penkios Nepriklausomybės Akto signatarų žmonos kilo iš iki XX a. didesnę reikšmę visuomenėje turėjusio bajorų luomo.

¹⁶ I-ojo Tarybos posėdžio protokolas, *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai)*, Vilnius, 2011, p. 97.

¹⁷ Pamokas vedavo dažniausiai ketvirtos klasės mokiniams, pirmaisiais metais dirbdavo pirmadieniais ir penktadieniais. „III-ojo Tarybos posėdžio protokolas“, in: *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai)*, Vilnius, 2011, p. 104. 1915/1916 mokslo metų „Ryto“, *ibid.*, p. 112.

¹⁸ „Mokytojų Tarybos protokolai 1916/7 m. m.“, in: *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai)*, Vilnius, 2011, p. 117.

¹⁹ „VII-ojo Tarybos posėdžio užrašai“, in: *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai)*, Vilnius, 2011, p. 131.

²⁰ I. Andrukaitienė, „Gyvenimas vardan Lietuvos“, in: *Voruta.lt*, 2018-06-26, [žiūrėta 2020-04-07], prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/irena-andrukaitiene-gyvenimas-wardan-lietuvos/>>.

²¹ „Ryto“ Dr-jos Vilniaus lietuvių gimnazijos vedėjo pranešimas apie gimnazijos stovį 18.X.15–18.X.18“, in: *Lietuvos Aidas*, 1918 m. gruodžio 29 d., p. 2.

²² „Mokytojų Tarybos posėdžių užrašai 1918/19 m. m.“, *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai)*, Vilnius, 2011, p. 132.

²³ I. Andrukaitienė, „Gyvenimas vardan Lietuvos“, in: *Voruta.lt*, 2018-06-26, [žiūrėta 2020-04-07], prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/irena-andrukaitiene-gyvenimas-wardan-lietuvos/>>.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ K. Brijūnaitės-Andrašūnienės laiškas P. Klimui, 1925-07-02, LMA-VB RS, f.191-105, l. 1.

²⁶ D. Mikėlionis, „Signataras Jokūbas Šernas ir jo šeima“, in: *Biržiečių žodis*, 2012 02 14, p. 7.

Bajoraitės

Zofija Malinauskienė

Zofija Kučevska gimė 1876 m. gegužės 16 d. ir buvo pakrikštyta Sankt Peterburgo Šv. Stanislovo bažnyčioje²⁷. Ji buvo kilusi iš Trakų valsčiaus Ubiškių dvaro, jos tėvas Ignas Kučevskis kurį laiką dirbo sodininku caro Gatčinos sodyboje. 1891 m. baigė Sankt Peterburgo Aleksandrovsčio moterų gimnaziją ir įgijo teisę verstis namų mokytojos praktika. 1900 m. baigė Sankt Peterburgo Imperatoriškąją konservatoriją. Po Marijos Odyncaitės-Kučiauskieneš mirties 1920 m. sausio 22 d. Ubiškių dvaras atiteko Zofijai Kučiauskaitei-Malinauskienei. Ubiškių palivarkas, priklausęs Zofijai Malinauskienei, 1920–1940 m. dar vadintas Ubiškės II, turėjo 130 ha žemės. 1938 m. jos žemės plotai sumažinti nuo 130 iki 110 ha, o Būdos palivarkas teismo keliu buvo padalytas dviem seserims – Zofijai Kučiauskaitei-Malinauskienei ir Marijai Kučiauskaitei-Karnickai. Palivarke buvo gyvenamasis namas ir penki ūkiniai pastatai.

1903 m. rugsėjo 27 d. Vilniuje, Šv. Jonų bažnyčioje, susituokė trisdešimt ketverių Donatas Malinauskas ir dvidešimtmetė Zofija Kučevska. Vėliau Z. Malinauskienė gyveno Jankovicų dvare, o į politinę ir visuomeninę veiklą įsitraukęs jos vyras namuose nebuvo dažnas svečias. 1907 m. juodu susilaukė dukros Marijos Alinos, kuri baigė Mečislovo Karlovičiaus (*Mieczysław Karłowicz*) konservatoriją, o prieš pat Antrąjį pasaulinį karą ir Vilniaus universitetą²⁸.

D. Malinausko pagarbą žmonai ir rūpestį dėl jos saugumo rodo faktas, kad 1935 m. parengęs testamentą šis jai paliko visą savo turtą. 1937 m. šeima įsigijo Alvito dvarą. 1940 m. iš Alvito Malinauskai persikėlė į už kelių kilometrų buvusią sodybą. Buitimi rūpinosi Z. Malinauskienė. 1941 m. Malinauskus NKGB įtraukė į tremiamųjų sąrašus. Iš Vilkaviškio traukinys važiavo pro Novosibirską ir Barnaulą į Altajaus krašte esantį Bijską. Sutuoktiniai buvo atskirti. Po D. Malinausko mirties 1942 m. lapkričio 30 d. jo žmona Zofija liko viena, nes vyro sesuo Jadvyga Malinauskaitė-Zavadskienė mirė pakeliui į tremtį, o Filomena Malinauskaitė tais pačiais 1941 m. tremtyje. Zofija apsigyveno pas Janiną Jasėnienę, ten praleido 8 metus. Zofija mirė 1950 m. gegužės 27 d., ją palaidojo

²⁷ V. Jencius-Butautas, „Dvarai ir palivarkai“, in: *Trakų žemė*, 2001 m. balandžio 28 d., Nr. 17.

²⁸ S. Stomma, *Trudne lekcje historii*, Wydawnictwo: Znak, 1998, p. 28.

Zofija Malinauskienė.
NUOTR. IŠ TADO STOMMOS
ASMENINIO ARCHYVO

1950 m. gegužės 28 d. šalia vyro, Altajsko kaime²⁹. D. Malinausko ir jo žmonos palaikai giminės rūpesčiu 1993 m. birželio 14 d. buvo perlaidoti Onuškiu bažnyčios šventoriuje.

Sofija Smetonienė

Kilusi iš Gardino, Chodakauskų giminė žinoma Lietuvoje nuo XVI a. Sofijos tėvas Antanas Chodakauskas (1850–1925) buvo vedęs pusseserę Mariją Joaną Chodakauskaitę (1852–1910)³⁰. Taigi, Sofijos tėvai buvo artimi giminės. Galimas dalykas, tai atsiliepė būsimų Smetonų vaikų sveikatai – nuo ūmaus smegenų uždegimo 1909 m. mirė nei trejų metų nesulaukusi dukrelė Birutė, o 1905 m. gimusi Marija Danutė ir 1913 m. gimęs sūnus Julius Rimgaudas taip pat buvo ligoti³¹.

Į Gavenonių dvarą atvykęs Antanas Smetona susipažino su penkiolikmete 1885 m. sausio 12 d.³² gimusia Sofija Chodakauskaite. Tuomet ji mokėsi Rygos mergaičių gimnazijoje, vėliau mokslus tęsė Mintaujos (dab. Jelgava) gimnazijoje, kurią baigė 1904 m. Jos senelis iš tėvo pusės kartu su dvarininku Karpium ir Adomu Mickevičiumi studijavo Vilniaus universitete. Tėvo vyresnioji sesuo Malvina buvo Gabrielės Petkevičaitės-Bitės motina. Ši supažindino dėdę su Jono Jablonskio šeima, su kuria Chodakauskai vėliau itin bičiuliuavosi. Todėl jaunoji Sofija simpatizavo lietuvių tautiniam judėjimui ir pramoko kalbėti lietuviškai. S. Chodakauskaitė gimė nuomojamame iš Karpium Gavenonių dvare, o užaugo jau tėvų iš austrų valdininko fon Krauzės nupirktame Sebentiškių dvare Panevėžio apskrityje³³.

1895 m. baigusį šešias gimnazijos klases gabų mokinį A. Smetoną Mintaujos gimnazijos mokytojas Jonas Jablonskis rekomendavo kaip repetitorių vyriausiam bajorų kilmės Chodakauskų sūnui Romanui. Trisdešimtmetis A. Smetona ir vienuolika metų jaunesnė S. Chodakauskaitė susituokė Vilniuje, 1904 m. rugpjūčio 14 d. (senuoju stiliumi) Šv. Mikalojaus Romos katalikų bažnyčioje. Porą situokė kunigas Juoza-

Sofija Smetonienė. ŠALTINIS –
KRVA, F. 66, AP. 1, B. 5812;
1920 M.

²⁹ V. Jencius-Butautas, „Laiškai iš Altajaus liudija...“, in: *Voruta.lt*, 2018-05-03, [žiūrėta 2020-12-08], prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/laiskai-is-altajaus-liudija/>>.

³⁰ I. Jakubavičienė, *Seserys Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*, Vilnius: Versus Aureus, 2014, p. 16.

³¹ *Ibid.*, p. 34, 77.

³² Sofijos Smetonienės pasas, 1920 m. Kauno regioninis valstybės archyvas (KRVA), f. 66, ap. 1, b. 5812.

³³ „Sofija Chodakauskaitė-Smetonienė“, in: *Ižymios Lietuvos moterys XIX a. antroji pusė–XX a. pirmoji pusė*, parengė D. Marcinkevičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 33.

pas Kukta. Sutuoctiniai apsigkeitė aukso žiedais, kurių vidinėje pusėje buvo išgraviruota vestuvių data. Santuoka įregistruota Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios metrikų knygoje, nes Šv. Mikalojaus bažnyčia nebuvo paparinė. Šeima iš pradžių išsinuomavo trijų kambarių butą, vėliau persikėlė į butą Antakalnyje, priešais Vileišių namą, kitą butą prie Katedros. 1911 m. rudenį jie persikėlė į Žemės banko namus, tame pačiame name gyveno ir M. Biržiškos šeima. Vilniuje jų butas visuomet buvo lietuvių kultūros židinys. Jame svečiuodavosi Juozas Tūbelis, Kazys Puida, Mikas ir Kipras Petrauskai, A. Žmuidzinavičius, M. K. Čiurlionis, Sofijos krikšto motina G. Petkevičaitė-Bitė, J. Basanavičius. Diskusijose dalyvaudavo ir S. Smetonienė. Ji buvo lietuvių kultūrinių draugijų narė, dainavo lietuvių operos ir operetės spektakliuose, vaidino teatro ratelyje, veikusiame prie kultūros draugijos „Rūta“. Mokėdama vokiškai, daug padėjo tautiečiams vokiečių okupacijos metu. Suorganizavus lietuvių draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti, Sofija buvo aktyvi jo narė³⁴. Ji padėjo įsteigti keletą vaikų prieglaudų, mergaičių bendrabutį, aprūpino juos maistu, drabužiais ir kitais reikmenimis. Rūpinosi prieglaudomis ir, išsekus maisto ištekliams užsitęsios vokiečių okupacijos metu, važinėjo po kaimus Daugų, Alytaus, Valkininkų ir Varėnos apylinkėse ir supirkinėjo maistą bei drabužius.

1918 m. pabaigoje persikrausčiusi į Kauną, šeima kurį laiką gyveno keturiuose: S. Smetonienė, jos vaikai ir tarnaitė. 1919 m. kone metus saugumo sumetimais A. Smetona ją su vaikais išsiuntė į Šveicariją (apsigyveno Lozanoje). 1919 m. pirmąjį pusmetį S. Smetonienė talkino seseriai Jadvygai Lietuvos atstovybės Šveicarijoje Informacijos biure Berne³⁵.

Kai 1920 m. gegužės 15 d. A. Smetona neteko prezidento pareigų, iš prezidentūros šeima vien Smetonienės dėka persikėlė į ištuštėjusį Kauno kunigų seminarijos rektoriaus bute apsigyvenusio Maironio butą. S. Smetonienė buvo azartiška, mėgo kortomis lošti preferansą, ir gana iš stambių sumų³⁶. 1928 m. gruodžio 8 d. susirgus prezidentui, S. Smetonienėi teko garbė atidaryti Lietuvos banko rūmus Kaune³⁷. 1930 m. S. Smetonienė priklausė Vytauto Didžiojo 500-osioms metinėms organizuoti komiteto valdybai, nuo 1925 m. dalyvavo Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugijos veikloje, buvo Kūdikų gelbėjimo draugijos „Lopšelis“ ir Lietuvos moterų sąjungos tautiniam laivynui remti garbės pirmininkė. Nuo 1934 m. dalyvavo moterų šaulių suvažiavimuose, išrinkta į šios organizacijos valdybą.

³⁴ *Ibid.*, p. 34.

³⁵ Virginija Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 90.

³⁶ I. Jakubavičienė, *Seserys Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė*, Vilnius: Versus Aureus, 2014, p. 106.

³⁷ *Ibid.*, p. 116.

Žmona Sofija Antanui Smetonai buvo atrama gyvenimo negandų laikotarpiu. Priešingai negu ramus ir santūrus A. Smetona, Sofija buvo kalbi, energinga, mėgstanti įdomias kompanijas, veikli ir ryžtinga³⁸. Niekada nenuobodžiaudavo vyrams svarstant politinius reikalus, kaip kartais daro kitos „pirmosios ponios“, bet susidomėjusi klausydavo ir kartais įsitraukdavo siūlydama sprendimus. JAV nepaprastasis pasiuntinys Lietuvoje 1937–1940 m. Ovenas Noremas (*Owen Joseph Christoffer Norem*) netgi manė, kad ji vyrui padedanti valdyti šalį.

Į JAV S. Smetonienė atvyko 1941 m., po savo vyro mirties gyveno Klivlende su sūnaus Juliaus šeima. Mirė 1974 m. lapkričio 28 d.

Stefanija Smilgevičienė

Stefanija Bucevičiūtė–Smilgevičienė gimė 1882 m. Šiauliuose (Telšių apskrityje)³⁹. Jai priklausė Henrikavos dvaras (Laukuvos apyl.). Be to, ji turėjo medinį namą Palangoje prie Šv. Mergelės Ėmimo į Dangų bažnyčios. 1905 m. sausio 11 d. toje bažnyčioje ir įvyko 34-erių Jono ir 17-os metų Stefanijos Smilgevičių vestuvės. Kartu jie susilaukė penkių dukrų – Janinos, Antaninos, Onos, Kristinos, Elenos ir sūnaus Kazimiero.

Stefanija Smilgevičienė dalį Užvenčio dvaro savo vardu buvo pirkusi iš kunigaikščio Vladislovo Druckio-Lubeckio 1900 m. gegužės 2 d., o 1909 m. vasario 24 d. už 6 000 rublių nupirko likusią nuogyvento ir praskolinto dvaro dalį⁴⁰. 880 ha ploto Užvenčio dvaras vyro pastangomis tapo visapusiškai išvystytu šeimos ūkiu. Dvaro nuosavybės dokumentus jo šeiminiškė gavo 1934 m. gruodžio mėnesį, o signataras nenusavinamą žemės normą pasirinko Henrikavos dvare Kaltinėnų valsčiuje Tauragės apskrityje, paveldėtame žmonos.

1925 m. po žemės reformos, kurios metu dvaras neteko dalies žemių, dvaro savininkė S. Smilgevičienė parašė prašymą Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijai kultūriniam ūkiui Užvenčio dvare steigti, bet nuomos sutartis 18-ai metų buvo sudaryta tik 1932 m.

Jono Smilgevičiaus kartu su JAV lietuvių Lietuvos atstatymo bendrove įsteigtame Kredito banke Stefanija Smilgevičienė turėjo 1 307 akcijas, o vaikai Antanina, Elena, Janina, Kazys, Ona Smilgevičiai – po 88, Kristina Smilgevičiūtė – 60⁴¹. 1937 m. J. Smilgevičienės asmeninėje sąskaitoje buvo 192 000 litai.

³⁸ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 187.

³⁹ Istoriko Algirdo Grigaravičiaus monografija „Jonas Smilgevičius – kitoks signataras“ (IV), in: *Voruta.lt*, 2021-03-13, [žiūrėta 2021-04-12], prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/istoriko-algirdo-grigaraviciaus-monografija-jonas-smilgeviccius-kitoks-signataras-iv/>>.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Istoriko Algirdo Grigaravičiaus monografija „Jonas Smilgevičius – kitoks signataras“ (III), in: *Voruta.lt*, 2021-03-06, [žiūrėta 2021-04-12], prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/istoriko-algirdo-grigaraviciaus-monografija-jonas-smilgeviccius-kitoks-signataras-iii/>>.

Anūkės Sigutės Stefanijos Senulienės pasakojimu, senelė mėgusi aristokratišką gyvenimą, daug keliaudavusi, kai išvykdavo, vaikus palikdavo auklėms⁴². Į gyvenimo pabaigą turėjo sveikatos problemų, sirgo cukralige. Užventiškė Elena Jaspelkytė-Staputienė, gyvenusi Užvenčio dvaro gyvenamojo namo kambaryuose, kur sėdėdavo dvaro ūkvedys, ir dvare dirbusi nuo trylikos metų, 2008 m. prisiminė Joną Smilgevičių buvus nervingą, o žmoną Stefaniją – švelnią⁴³. Jai atnešus išperintus viščiukus, dosniai sumokėjo, nes žinojo, kad septyni vaikai, įskaitant Elena, buvo netekę tėvo.

1940 m. pradžioje S. Smilgevičienę ištiko insultas, po kurio jos kairioji pusė buvo paralyžuota, todėl ji negalėjo vaikščioti. J. Smilgevičius nusprendė žmoną išvežti gydyti į Berlyną. Vokietijoje netrukus ji mirė 1941 m. rugsėjo 11 d., palaidojimo vieta nežinoma, spėjama, kad Dzialdove, Lenkijoje (tuometiniame Soldau)⁴⁴. Kartu su ja keliavo ir ją slaugęs J. Smilgevičius. Kurį laiką jis pasiliko Vokietijoje, iš ten grįžo tik 1942 m. vokiečiams okupavus Lietuvą.

Ona Vileišienė

Ona Kazakauskaitė (Anna Kosakowska) gimė 1879 m. balandžio 1 d. Ukmergės apskrities Kurėnų dvare, ten ir užaugo, turėjo tris seseris ir du brolius. O. Kazakauskaitės tėvas Petras buvo studijavęs mediciną, krašte žinomas labdaringa veikla (nemokamai skiepydavo nuo raupų ir gydydavo neturtinguosius, rėmė knygnešius ir klierikus). Merginą mokė namų mokytojas, ji turėjo gerą bendrąjį išsilavinimą, mokėjo kalbų⁴⁵. Buvo tėvo pradėtų darbų tęsėja, talkino knygnešiams.

1902 m. spalio 22 d. senojoje Ukmergės bažnyčioje trisdešimtmetis Jonas Vileišis susituokė su dvidešimt trejų metų O. Kazakauskaite. Vestuvėms su nekilmingu jos išrinktuju pasipriešino konservatyvi, prolenkiškai nusiteikusi jos motina ir brolis. Tuomet vestuves Vaitkuškio dvare jiems surengė jaunosios dėdė. Visiems Ukmergės dvarininkams jis išsiuntinėjo lietuviškai atspausdintus pakvietimus į šventę. Beje, Vaitkuškio dvaro rūmuose yra lankęsis garsus prancūzų rašytojas Honoré de Balzacas (*Honoré de Balzac*). Vestuvėse dalyvavo ne tik kilmingieji, bet ir nemažai žmonių, kuriems O. Kazakauskaitė yra pagalbėjusi. Šventėje liudininkas iš jaunojo pusės buvo Petras Vileišis, tarp pajaunių buvo Antanas Smetona ir Jurgis Šaulys. Jaunosios motina į šventę

⁴² V. Selenis, *Nepriklausomybės Akto signataras Jonas Smilgevičius*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 13.

⁴³ R. Musneckienė, „Signataro pėdsakai Užvenčio dvare“, in: *Šiaulių kraštas*, 2008-02-15, Nr. 7, p. 7.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 80.

⁴⁵ J. Aničas, *Jonas Vileišis 1872–1942. Gyvenimo ir veiklos bruožai*, Vilnius: Alma Littera, 1995, p. 539.

atvyko juodais drabužiais, bet vėliau jos santykiai su J. Vileišiu gerokai pasitaisė. Per Kalėdas nauja šeima aplankė J. Vileišio tėvus, grįždami į Vilnių dalyvavo inteligentų susibūrimė pas grafus Zubovus.

J. Tumas-Vaižgantas jų šeimą apibūdino kaip bene pirmąją lietuvišką šeimą istorinėje Lietuvos sostinėje. Jų bendras gyvenimas truko apie 40 metų.

Pirmaisiais bendro gyvenimo metais šeimą slėgė materialiniai sunkumai, bet Vileišiai vis tiek rėmė įvairias lietuvių tautinės kultūros apraiškas, studijuojančius tautiečius – būsimus mokslininkus ir menininkus. Kartu su vyru O. Vileišienė dalyvavo Lietuvių mokslo ir dailės, „Žiburėlio“ draugijose, rėmė Vilniaus lietuvių dviklasę pradžios mokyklą.

Aistrą tvarkyti dvaro ūkį, turbūt perimtą iš tėvų, O. Vileišienė galėjo įkūnyti šeimai prakutus 1914 m. vyro išgytame Girsteitiškio dvarelyje (netoli Alanotos), bet Pirmasis pasaulinis karas neleido dvaru pasidžiaugti.

Vileišių namai Vilniuje buvo virtę kultūrinio gyvenimo centru⁴⁶. O. Vileišienė namuose už mažą mokesį patiekdavo pietus. Ten vykdavo lietuvių susirinkimai ir pasitarimai, buvo slepiamos draudžiamos knygos. J. Vileišio žmona daug talkindavo rengiant dailės parodas Vilniuje, Rygoje, keletą metų padėjo J. Basanavičiui kataloguoti jo knygų ir etnografinį rinkinį. Jos pastangomis buvo įvestos tikybos pamokos lietuvių kalba Vilniaus Veros Prozorovos privačioje mergaičių gimnazijoje, kapelionu paskirtas tautiškai nusiteikęs kunigas. O. Vileišienė dalyvavo 1907 m. vykusiame Pirmajame lietuvių moterų kongrese. Priklausė „Žiburėlio“ moksleivių ir studentų draugijai.

1915 m. vasarą J. Vileišis išsiuntė žmoną su keturiais vaikais į Sumų miestą (Ukraina). Frontas juos išskyrė trejiems metams. Jie Sumuose vertėsi sunkiai: stigo maisto ir kuro, teko išparduoti dalį daiktų ir drabužių. O. Vileišienė dirbo ligoninėje ir miesto valdybos kanceliarijoje. Ji buvo išrinkta į vietos nukentėjusiųjų dėl karo šelpimo komitetą, iš kurio teko išėiti susiginčijus su vietos lenkais dėl lietuviškų tikybos pamokų reikalingumo.

Grįžusi į Lietuvą O. Vileišienė su vaikais tapo slaptaisiais Lietuvos Tarybos ryšininkais. Vileišių bute Šv. Jurgio (dabartiniame – Gedimino) prospekte Nr. 24 (dabar Nr. 26) 1917 m. spalį vyko Lietuvos Tarybos posėdžiai. 1919 m. sausio 1 d. Lietuvos Vyriausybė persikėlė į Kauną, ten išvyko ir J. Vileišis. Buto jis ten neturėjo, be to, nuspręsta, kad šis pasitraukimas bus trumpas, todėl jo žmona su vaikais (Vileišiams gimė dar ir penktas vaikas) liko Vilniuje. Ji apsigyveno Girsteitiškiuose, kartais grįždavo į butą Vilniuje, Šv. Jurgio prospekte 24, kur jiems lenkų buvo paliktas tik vienas kambarys. Išsiskyrimas užtruko apie pustrėčių metų, kol 1921 m. liepos mėn. J. Vileišis

⁴⁶ B. Biržiškienė, „Lietuvos bajoraitės ir dvarininkaitės tautos atgimimo darbe“, in: *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 5–6 (143), p. 258–262.

grįžo iš diplomatinio paskyrimo į JAV. Negaudama pašalpos, kurią skirti šis prašė Lietuvos Vyriausybės, žmona pragyvenimui pardavė iš brolio paveldėtą ūkėlį ir malūną.

Atsikėlusį į Kauną, O. Vileišienė toliau rūpinosi namais ir šeima. 1929 m. kovo mėn. įvyko turbūt egzotiškiausia jos kelionė: ji lydėjo savo vyrą į Tarptautinės miestų ir savivaldybių sąjungos IV kongresą Ispanijoje.

Dukra Rita Bagdonienė motiną apibūdino taip:

„Mamutė [...] neatsiliko ir ne tik tapo susipratus lietuvė, patriotė, dalyvaudama lietuviškuose parengimuose, dailės parodos organizavime, vaidindama scenoje, bet ir kovoj už lietuvių ir lietuvių teises sulenkintose Vilniaus bažnyčiose. Tolerancijos Lietuvos priešams nerodė ir, nepaisydama pavojų, visad palaikė Tėvelį jo darbuose ir visą gyvenimą jį mylėjo.“⁴⁷

Vokiečių okupacijos metais O. Vileišienė prižiū-

rėjo emigravusios dukros Alenos šeimai priklausiusį dvarą. 1942 m. birželį mirus J. Vileišiui, jo žmona tapo našle. 1944 m. vasarą O. Vileišienė su vaikais Kaziu ir Rita per Prahą pasitraukė į Vokietiją. Ap-sisprendusi emigruoti į JAV pas vaikus, ji įsikūrė šios šalies globojamoje zonoje prie Štutgarto. Kaip žinomo demokrato našlei, amerikiečių Tarptautinis pagalbos ir šalpos komitetas jai greit parūpino išvykimo dokumentus. 1946 m. birželio pradžioje ji išvyko iš Vokietijos. Amerikoje gyveno pas savo vaikus. Kaip buvusi valstybės veikėjo našlė, gavo paramą iš Lietuvos atstovybės JAV. Ji mirė 1954 m. birželio 7 d. Stamforde, palaidota Voterberio Kalvarijų kapinėse.

Kaip matyti, bajoraitės siekdavo aukštojo išsilavinimo, dažniausiai paveldėdavo šiek tiek nekilnojamojo turto, sėkmingai šeiminkaudavo savo šeimų ūkiuose. Kai kurios, kaip J. Narutavičienė, sėkmingai dirbo pedagoginį darbą.

⁴⁷ Rita A. Vileišytė-Bagdonienė, *Tolimi vaizdai. Signataro dukters atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008, p. 74.

Tęsinys kitame numeryje

Atgims „Alvito dūda“

Vilkaviškiečiai ir kiti Lietuvos gyventojai prisimena 1987 m. atsiradusį puikiai įrengtą restoraną „Alvito dūda“. Ir šių eilučių autoriui kartu su visais kitais Lietuvos laikraščių, žurnalų redaktoriams teko apsilankyti tame restorane ir išgirsti gerų žodžių apie tai, kaip anais laikais kultūros paveldo paminklai būdavo pritaikomi visuomenės poreikiams. „Alvito dūda“ buvo įrengta Alvito *bravoro* patalpose ant Alvito ežero kranto (Alvito miestelyje). „Alvito dūda“ gyvavo iki Atgimimo pradžios, o po to, kaip įprasta, buvo privatizuota, nors jos paveldėtojas Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko vaikaitis Tadas Stomma ir rašė raštus Aukščiausiajai Tarybai, kad nori susigrąžinti savo senelio, t. y. Donato Malinausko, turtą. Deja, privatizacijos banga buvo negailestinga. Statinys buvo perparduotas ir apleistas iki šių metų. Šiomet Donato Malinausko giminaičiui gyd. Viktorui Jenciuviui pavyko pastatą atpirkti iš pastato savininkų, jiems nepriklausė

žemės sklypas. Naujasis savininkas žada čia įsteigti Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko muziejų, kavinukę ir tokiu būdu atgaivinti šį labai geroje vietoje prieš daugiau nei šimtą metų pastatytą *bravoro* pastatą.

*„Vorutos“ informacija
Viktoro Jenciaus-Butauto nuotr.*

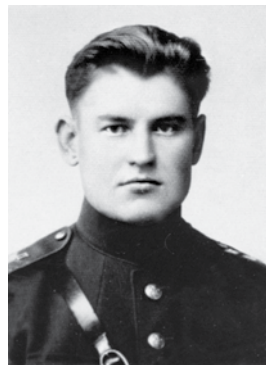

Žaliosios rinktinės partizanų vado Kazio Tylos (1915–1945) kova už Lietuvos laisvę ir jo žūtis

Dr. Jurgita ŽAŠINAITĖ-GEDMINIENĖ,
Vilnius

1945–ųjų balandis, kaip nė vienas kitas mėnuo, yra paženklintas už Lietuvos laisvę kovusių partizanų gausių žūčių. Tais metais, praėjus vos savaitei po Jurginių, buvo nušautas ir garsus laisvės gynėjas, Žaliosios rinktinės vadas, aktyvus visuomenininkas Kazys Tyla (1915–1945).

Kazys Tyla-Tarzanas (1915–1945). ŠALTINIS – <[HTTPS://WWW.VLE.LT/STRAIPSNIS/KAZYS-TYLA/>](https://www.vle.lt/straipsnis/kazys-tyla/)

Daug išsamios informacijos apie Kazį Tylą yra pateikta jo brolio, akademiko, profesoriaus, istoriko habil. dr. Antano Tylos (1929–2018) straipsnių rinkinyje „Apie Anykščius ir anykštėnus“¹. Šioje šviesių, svarbių prisiminimų kupinoje knygoje prof. habil. dr. A. Tyla itin šiltai pasakoja apie savo šeimą ir ypač apie vyriausiąjį brolių Kazį. Pažymima, kad Kazys gimė 1915 m. vasario 12 d. Anykščių rajono Bičionių kaime, ūkininkų šeimoje, jis buvo pirmasis jaunos šeimos vaikas. Iš viso šeimoje išaugo sesuo Julė ir šeši broliai: Kazys, Juozas, Povilas, Bronius, Antanas ir Jonas. Kazys, baigęs Rubikių pradžios mokyklą, tapo aktyviu Burbiškio Jaunųjų ūkininkų ratelio nariu, jo valdybos pirmininku, Lietuvos šaulių sąjungos Burbiškio būrio šauliu, jo valdybos nariu².

Savo straipsnių rinkinyje akad. prof. habil. dr. A. Tyla nurodo, kad jo brolis Kazys 1939 m. rugsėjo viduryje buvo mobilizuotas, dirbo štabe Panevėžyje. Demobilizuotas išvyko į Kauną, pradėjo dirbti

tarnautoju ir toliau mokėsi. Prasidėjus sovietinei okupacijai, iš darbo buvo atleistas kaip nepatikimas. NKVD pradėjo jo sekimo bylą. Kazys įsijungė į antisovietinę Lietuvos aktyvistų fronto veiklą, dalyvavo 1941 m. birželio 23 d. sukilime. Po Lietuvos Laikinosios vyriausybės suspendavimo ir atsistatydinimo jis įsitraukė į antinacinį judėjimą, platinė pogrindinę lietuvių spaudą, ruošė memorandumus nacių administracijai³.

1944 m. lapkritį, remiantis Lietuvos kariuomenės statutų nuostatomis, Burbiškio miške buvo suformuotas apie 80–100 partizanų dalinys, pavadintas Žaliaja rinktine. Ją sudarė aplinkinių kaimų vyrai – jaunuoliai ir šeimų galvos. Vadu buvo išrinktas Kazys Tyla, pavaduotoju ir operatyvinio būrio vadu Julius Tyla (iš Rubikių). Ūkio reikalais rūpinosi Jonas Tyla (taip pat iš Rubikių). Rinktinė buvo suskirstyta į būrius ir skyrius.

Istorikas habil. dr. A. Tyla, surinkęs duomenis apie savo brolio partizaninę veiklą, viename iš straipsnių rašo, kad iš vieno partizano tardymo metu duotų parodymų matyti, jog Kazys kovai už Lietuvos laisvę telkė ir kitų apylinkių jaunimą. 1944 m. rugpjūtį jis nuvykęs į Skiemonių valsčiaus Jonydzlių kaimą ir savo buvusį bendramokslį paprašęs per kelias dienas surinkti jaunus vyrus. Kaip nurodoma kvotos protokole, Kazys „papasakojo apie padėtį frontuose, kad vokiečiai traukiasi, ir rusų kariuomenė pasiekė Vokietijos sieną, kad sovietinės valdžios Lietuvoje

¹ Antanas Tyla, *Apie Anykščius ir anykštėnus*, Vilnius: Petro ofsetas, 2016.

² *Ibid.*, p. 202.

³ *Ibid.*, p. 203.

nebus, ir Lietuva bus nepriklausoma valstybė, o mums, lietuviams, [reikia] organizuoti būrius, apsiginkluoti dėl kovos prieš sovietinę valdžią“. Visi susirinkusieji sutiko su pasiūlymu. Kazys bendramokslį Antaną Paškevičių paskyrė kuopos vadu, davė jam Robinzono vardą ir pasiūlė būriui prisijungti prie Burbiškio miške esančių partizanų. Naujam vadui pasiūlė telkti daugiau kovotojų, parūpinti ginklų ir įsikurti miške žeminėse⁴.

Utenos apskrities NKGB jau nuo lapkričio stebėjo Žaliąją rinktinę, rinko informaciją, suiminėjo ir tardė pamiškės gyventojus. 1944 m. per šv. Kalėdas visoje Lietuvoje siautėjo enkavedistų kariuomenės daliniai. Gruodžio 26 d. prasidėjo ir Burbiškio miško puolimas. Enkavedistai ir sribai pradėjo supti mišką ir iš kelių vietų atidengė ugnį, prasidėjo susišaudymas. Partizanai miške pagal užduotis manevravo ir ruošėsi atremti priešus, neįleido jų į mišką. Vakarop priešai pasitraukė į Anykščius, matyt, laukdami pastiprinimo. Rinktinės vadovybė nusprendė persikelti į didesnius miškų masyvus. Naktį iš gruodžio 26 į 27 d. per užšalusį Rubikių ežerą ir toliau per Šiaulį, Kiaušų, Vosgėlių kaimus Žaliosios rinktinės dalis buvo išvesta į Stakių ir Pavarių miškus. Ten apsigyveno miške buvusiose daržinėse, tenykščių partizanų rezerviniuose bunkeriuose. Stakių miške partizanavęs Vytautas Strazdas savo prisiminimuose rašė: „Antrą Kalėdų dieną buvom nuėję į kaimynų bunkerį, kur po kautynių iš Burbiškio atėjo laimingai pasitraukęs Kazimiero Tylos-Tarzano vadovaujamas būrys. Žinoma, ne visas, apie 25 vyrus.“⁵

⁴ Ibid., p. 205.

⁵ Ibid., p. 206.

Naujiųjų srautas

Anykščiai. Ant Rubikių ežero kranto pastatytas ir pašventintas paminklinis akmuo, priminsiantis vieną iš šio krašto tragedijų. Atminimo ženklas iškilto ten, kur 1945-ųjų pavasarį ežere enkavedistų buvo sušaudytas šaulys ir partizanas trisdešimtmetis Kazys Tyla – Lietuvos istorijos instituto direktoriaus, Pasaulio anykštėnų bendrijos pirmininko profesoriaus Antano Tylos brolis.

*Paminklinis akmuo partizanui.
T.Kontrimavičiaus nuotr.*

Akad. prof. habil. dr. Antano Tylos asmeniniame archyve saugota laikraščio iškarpa, kurioje yra paminklo Kaziumi Tylai nuotrauka (aut. T. Kontrimavičius)

Rinktinės branduoliui atsidūrus toli nuo partizanų namų, iškilo kasdienio gyvenimo, pirmiausia maitinimosi, problema. Po poros savaitių vadovybė nusprendė Žaliąją rinktinę išskirstyti mažomis grupėmis. Burbiškio apylinkėse didesnių miškų nebuvo, tad partizanai įsikūrė namuose įtaisytose slėptuvėse. Tai buvo labai pavojinga. Utenos NKGB turėjo sukaupusi jau daug žinių apie tam tikrus partizanus, žinojo jų kilimo vietas ir galėjo sekti. Vyko nuolatiniai enkavedistų ir sribų siautėjimai.

Kazys Tyla po Rinktinės išskirstymo persikėlė į Rubikių kaimą, į nuošaliai prie ežero buvusią žmonos Onos tėviškę. Kurį laiką jis slėpėsi pas pažįstamus Bikūnų kaime, pavasariop vėl grįžo į Rubikius. Čia kartu buvo partizanas, jo žmonos brolis Petras Tyla ir jo kovų draugas Juozas Rudokas. Jie palaikė ryšius su kitais partizanais. 1945 m. balandžio 28 d. enkavedistų daliniai iš Utenos pradėjo apsiaustį, judėdami Anykščių link. Kazys traukėsi iš kaimo, kuris jau buvo apsuptas. Enkavedistai

Kazį sulaukė ir sušaudė. Naktį artimieji ir kovos draugai jį palaidojo Rubikių kaimo kapinėse. 1965 m. artimieji slapta perlaidojo Burbiškio kapinėse bendrame tėvų ir brolių kape.

1948 m. gegužės 22 d. Kazio žmona Ona su mažais vaikais Nijole ir Alvydu buvo ištremti į Sibirą. Ištremtos buvo Kazio ir Onos tėvų šeimos. Kazio tėvai su šeima buvo paleisti iš tremties be teisės grįžti ten, iš kur ištrėmė.

Rubikių ežero pakrantėje, Kazio Tylos-Tarzano žūties vietoje, 1997 m. pastatytas paminklinis akmuo su iškaltu įrašu: „Čia, ežere, 1945 04 28 enkavedistų buvo sušaudytas šaulys-partizanas Kazys Tyla g. 1915.“

Mūšis dėl Lentvario geležinkelio linijos

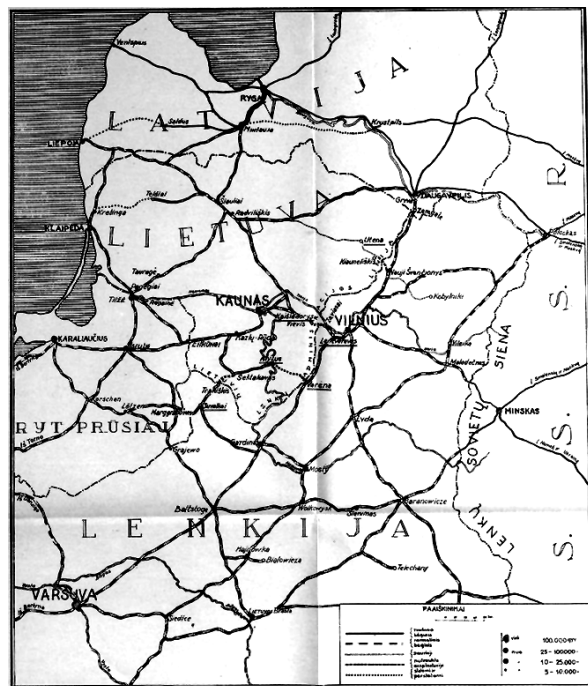
Giedrė PETREIKIENĖ,
Vilnius

Lentvario geležinkelio svarba nenuginčijama. Geležinkelis ne tik buvo vienas pagrindinių miesto kūrimosi veiksnių, bet ir itin svarbus tarptautinis mazgas. Tai ypač išryškėjo po Pirmojo pasaulinio karo nutraukus Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio liniją ir pašlijus Lietuvos ir Lenkijos politiniams santykiams.

Pirmaisiais 1919 m. mėnesiais Lietuva ir Lenkija turėjo palankias sąlygas užmegzti diplomatinis santykius. Vis dėlto valstybės tuo nepasinaudojo, o Lenkija ėmėsi dvilypės politikos: nors skelbė neprieštaraujanti Lietuvos nepriklausomybei, oficialiai Lietuvos nepriklausomybės nepripažino ir eskalavo teritorinius ginčus¹. Aukščiausias įtampos taškas pasiektas Liucjanui Želigovskiui spalį okupavus Vilniaus kraštą. Paskui pagal skirtingus susitarimus, Lietuvos ir Lenkijos pasienio linija būdavo nubrėžiama skirtingai, bet po Vilniaus krašto aneksijos Lentvaris visada buvo pasienio miestas. Viena pagrindinių tranzito linijų Lentvaris–Kaišiadorys buvo sugriauta dar karo metais, iš Lietuvos pusės nuimti bėgiai, linijos neskubėta atstatyti.

Vilniaus krašto klausimą iš karto siekta spręsti tarptautiniu lygmeniu. Rugsėjo mėnesį E. Sapieha Lenkijos vardu kreipėsi į Tautų Sąjungą su prašymu išspręsti Vilniaus krašto klausimą. Lenkai manė, kad kreipimasis į Tautų Sąjungą jiems bus palankus, nes joje jokios įtakos neturėjo Sovietų Sąjunga, tuo metu oficialiai deklaravusi palaikymą Lietuvai. O Tautų Sąjungoje jie patys turėjo palaikymą iš Prancūzijos². Vis dėlto Tautų Sąjunga svarstė ne konflikto esmę, o galimybes nutraukti karinį konfliktą. Priimta rezoliucija gerbti „Lietuvos okupuotos teritorijos neutralumą į rytus nuo gruodžio 8 d. linijos tiek, kiek tą neutralitetą gerbs sovietai“³. Paskui bandyta derėtis Rygoje

Nemuno upyno geležinkelio žemėlapis ir svarbiausi mazgai tarpukariu. Iliustr. iš kn. „LIETUVIŲ LENKŲ BYLA DĖL TRANZITO NEMUNO UPYNO IR KAIŠIADORIŲ–LENTVARAVO GELEŽINKELIO RYŪŲ“

ir Suvalkuose, o Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Purickis ieškojo pagalbos Europos sostinėse. Tai dar pablogino Lietuvos situaciją⁴.

Ilgainiui karinis konfliktas nutrauktas, bet Lietuvai ir Lenkijai nesisekė užmegzti diplomatinis santykių dėl Vilniaus krašto klausimo. Lenkai ieškojo naujų būdų paveikti Lietuvą. Vėl kreiptasi į Tautų Sąjungą, prašant apsvastyti Lietuvos ir Lenkijos tranzito klausimą. 1928 m. gruodžio 10 d. Tautų Sąjungos sudaryta komisija priėmė rezoliuciją, skirtą Lietuvai ir Lenkijai, „[s]udaryti administratyvines ir technines sutartis, būtinais reikalingas per Lentvaravą–Kaišiadoris einančiai geležinkelio linijai grąžinti ištiesinei tarnybai, kuri patenkintų tarptautinio tranzito reikalus“ (d. 1, p. 15). Numatyta, kad toji tarnyba turėtų veikti Lentvaryje – kaip itin svarbiame geležinkelio mazge.

¹ Sigitas Jegelevičius, „Nepaskelbtas karas Lietuvai“, in: *Voruta*. Prieiga per internetą – <<http://www.voruta.lt/nepaskelbtas-lenkijos-karas-lietuvai-1918%e2%80%931920/>>.

² Česlovas Laurinavičius, „Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos santykių 1920 m. aspektai“, in: *Suvalkų sutartis: Faktai ir interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 56.

³ *Ibid.*, p. 59.

⁴ *Ibid.*, p. 64.

Kartu priimta rezoliucija ir dėl tranzito kelio Nemunu, tačiau Lentvario–Kaišiadorių linijos atkūrimo reikšmė buvo kur kas svarbesnė, nes apėmė ne tik eksportą ir importą, bet ir korespondencijos bei žmonių keliavimą. Komisija atliko skaičiavimus ir pateikė išvadą, kad „[d]ėl tų dviejų trafikų nutraukimo iš dalies kenčia lenkų ūkis, bet ypatingai, tarptautiniu atžvilgiu, daugiau ar mažiau skaudžiai nukentčia santykiai tarp Vokietijos ir Sovietų respublikų sąjungos, taip pat Karaliaučiaus, Klaipėdos, Liepojos ir Rygos uostų ir jų užnugario, ir tų uostų plėtojimas“ (d. 1, p. 14).

Komisija net pateikė tikslus skaičius, kaip geležinkelio linijos sustabdymas neigiamai paveikė Liepojos ekonomiką: „Prieš karą [...] Liepojos uostas [...] turėjo (vidutiniškai per 1910–1913 m.) 695.000 tonų eksporto ir 520.000 importo, o dabar šis trafikas (vidutiniškai per 1924–1926 metus) sumažėjo iki 105.000 tonų eksporto ir 185.000 importo [...]. Trafiku į Liepoją [...] daugiausia eidavo miškas ir miško gaminiai ir javai, ypatingai dobilai, pareiną iš daugiausia iš anapus Kaišiadorių–Lentvaravo ruožo esančių sričių, o iš Liepojos silkės, tepalas, žemės ūkio mašinos ir cheminiai produktai“ (d. 1, p. 22).

Nepaisydama šio patiriamo tarptautinio spaudimo, Lietuva neskubėjo atkurti geležinkelio linijos dėl politinių aplinkybių: kol Lenkija negrąžins Vilniaus krašto, tol negalima kalbėti apie jokių tarpusavio santykius, įskaitant bendrą geležinkelio liniją ir tranzito kelią Nemunu. Vyriausybės atstovai pasirašė net kelias sutartis, į kurias buvo įtrauktas Lentvario–Kaišiadorių geležinkelių linijos atkūrimo punktas, bet tų sutarčių nesilaikė, argumentuodami „nepaprasta politine situacija“.

1937 m. Tautų Sąjungos Taryba priėmė rezoliuciją, kuria numatė, kad bus atnaujintas tranzitas ir susisiektas Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio ruožu. Per metus Lietuva, motyvuodama tuo, kad negali atnaujinti santykių su Lenkija, užėmusia Vilniaus kraštą, nesiėmė jokių veiksmų šiuo klausimu, todėl įkurta Konsultatyvinė ir techninė susisiektimo ir tranzito komisija. Ji nustatė, kokią neigiamą įtaką geležinkelio linijos nutraukimas turi tarptautiniu mastu. Lietuvos valdžia ir toliau laikėsi savo nuomonės.

Vyko intensyvus Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio susirašinėjimas, pasirašytos konvencijos, vyko konferencijos, bet galiausiai Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio ruožas tapo svirtu Lietuvai būti išgirstai Europoje: visi tokie susitikimai prasidėdavo ne nuo to, kaip naudinga ar nenaudinga atnaujinti susisiektimą, bet nuo priešistorės: kaip Lentvaris apskritai atsидūrė Lenkijos teritorijos sudėtyje. Nepavykus rasti kompromiso, 1931 m. byla pasiekė Nuolatinį tarptautinio teisingumo tribunolą Hagoje (d. 2).

Teismui pavesta nagrinėti tokį klausimą: „Ar galioja tarptautiniai pasižadėjimai įpareigoja Lietuvą

esamomis aplinkybėmis atidaryti geležinkelio trafiką Lentvaravo–Kaišiadorių linijos ruožu“ (d. 2, p. 98). Pateiktos tokios aplinkybės: „Lentvaravo–Kaišiadorių geležinkelio linija sudarė dalį geležinkelio, einančio iš Vilniaus į Liepoją. Ši linija buvo sunaikinta 1914–1918 metų karo metu. [...] linija buvo pataisoma vietos trafikui: paskui šie pataisymai buvo sunaikinti Vilnių okupavus Želigovskiui 1920 metų spalio 9 d. Ši padėtis nuo to laiko nepasikeitė, tai yra daugiau kaip 10 metų“ (d. 2, p. 98).

Teisme Lietuvos ir Lenkijos atstovai išsakė savo poziciją. Lietuvai atstovavo vienas garsiausių to meto teisininkų ir diplomatų Vaclovas Sidzikauskas ir profesorius Mandelstamas, pateikęs savo išvadą apie Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio linijos įtaką tarptautiniam tranzitui. Lietuvos atstovai nebuvo linkę sutikti ir su Tautų Sąjungos komisijos išvadomis. Jie manė, kad Lentvario–Kaišiadorių linija neturi tokios didelės ekonominės svarbos nei Lenkijai, nei juolab Liepojai, kurios importas ir eksportas sumenko ne dėl linijos nutraukimo, o dėl patirtų karo nuostolių ir ekonomikos smukimo (d. 1). O Lenkija dar 1920 m. buvo gavusi koridorių su Ryga⁵. Be to, jokia suinteresuota trečioji šalis nesikreipė prašydama atnaujinti liniją dėl patiriamų nuostolių. Galiausiai linijos atnaujinimas nėra tik eksploatacijos klausimas ir nuardytų bėgių pridėjimas – turi būti tariamasi ne tik su Lenkija, bet ir su kitomis valstybėmis. Lenkijai atstovavo teisininkas Jonas Mrozovkis, kaltinęs lietuvius ne tik tarptautinių įsipareigojimų nevykdymu, bet ir sukčiavimu (d. 1).

Išnagrinėjęs lietuvių ir lenkų parodymus bei papildomą medžiagą – Tautų Sąjungos paktą, Barcelonos tranzito konvenciją, Barcelonos tranzito laisvės statutą ir Klaipėdos konvencijos III priedo 3 straipsnį – 1931 m. spalio 15 d. Hago tribunolas priėmė tokį patariamąjį nutarimą: „Teismas, apsvarstęs pasižadėjimus, kurie buvo paminėti dėl trafiko atidarymo arba kai kurių trafiko kategorijų atidarymo Lentvaravo–Kaišiadorių linijos ruožu, priėjo išvadą, jog, dabartinėmis aplinkybėmis, prievolės, kurią norima Lietuvai uždėti, nėra. Dėl šių motyvų Teismas vienu balsu yra tos nuomonės, kad galiojant tarptautiniai pasižadėjimai neįpareigoja Lietuvos dabartinėmis aplinkybėmis, imtis reikalingų priemonių trafikui arba kai kurioms trafiko kategorijoms atidaryti“ (d. 2, p. 104).

Nepaisant kalbų, kad geležinkelio linija negali būti politizuota, Lentvario–Kaišiadorių linija tarpukariu tapo vienu esminių politinių įrankių. Bet Lietuva apgynė savo teises tarptautiniame teisme ir paskleidė žinią apie neteisėtą okupaciją. 1938 m. Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą dėl diplomatinių santykių užmezgimo. Po kelių mėnesių pirmasis keleivinis traukinys iš Kauno pasiekė Lentvarį. Ši kelionė plačiai aprašyta to meto spaudoje, akcentuojant Lentvario

⁵ *Ibid.*, p. 70.

gyventojų požiūrį: neva apie lietuvius jie turėjo daug klaidingų neigiamų stereotipų, todėl nustebė išvydę tokius pat žmones. Netrukus traukinys ėmė kursuoti po du kartus per savaitę, bet pagal tarptautinę sutartį iš traukinio Lentvaryje negalėta išlipti⁶.

Dar po metų Lietuva atgavo Vilniaus kraštą ir Lentvaris vėl tapo svarbiu geležinkelio mazgu.

Literatūra

Jegelevičius S., „Nepaskelbtas karas Lietuvai“, in: *Voruta*. Prieiga per internetą – <<http://www.voruta.lt/nepaskelbtas-lenkijos-karas-lietuvai-1918%e2%80%931920/>>.

Laurinavičius Č., „Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos santykių 1920 m. aspektai“, in: *Suvalkų sutartis: Faktai ir interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 56.

Lietuvių lenkų byla dėl tranzito Nemuno upynu ir Kaišia-

dorių–Lentvario geležinkelio ruožu: nuo Tautų Sąjungos Tarybos 1927 m. gruodžio 10 d. rezoliucijos iki Hagos Tarptautinio Tribunolo patariamąsios nuomonės pareiškimo. 1931. 2 d.

Petreikienė Giedrė, „Tarpukario mūšis dėl Lentvario geležinkelio linijos. Trys nuomonės“, in: *Klevų alėja*, 2020 m. birželio 11 d. Prieiga per internetą – <<http://www.klevualeja.lt/2020/06/11/tarpukario-musis-del-lentvario-gelezinkelio-linijos-trys-nuomones/?hilite=%22petreikienu%22#more-16096>>.

Petreikienė Giedrė, „Tarpukario mūšis dėl Lentvario geležinkelio linijos. Hagos teismas“, in: *Klevų alėja*, 2020 m. birželio 18 d. Prieiga per internetą – <<http://www.klevualeja.lt/2020/06/18/tarpukario-musis-del-lentvario-gelezinkelio-linijos-hagos-teismas/?hilite=%22petreikienu%22#more-16118>>.

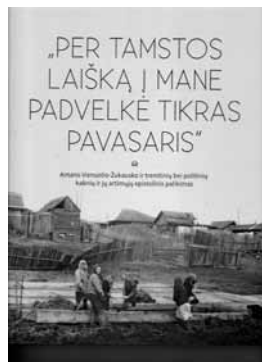
„Traukinys išeina į... Vilnių: istorinė pirmo traukinio kelionė į Lenkiją“, in: *Sekmadienis*, 1938 m. liepos 17 d., Nr. 29, p. 2.

⁶ „Traukinys išeina į... Vilnių: istorinė pirmo traukinio kelionė į Lenkiją“, in: *Sekmadienis*, 1938 m. liepos 17 d., Nr. 29, p. 2.

Kaip Antanas Vienuolis gelbėjo Sibiro tremtinius?

Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus 2019 m. išleido puikią knygą „Per tamstos laišką į mane padvelkė tikras pavasaris“ (Antano Vienuolio-Žukausko ir tremtinių bei politinių kalinių ir jų artimųjų epistolinis palikimas). Kaip rašo leidinio sudarytojai dr. Inga Liepaitė ir Antanas Verbickas, „Iš Anykščių kilęs Antanas Vienuolis-Žukauskas (1882–1957) didžiąjai daliai plačiosios visuomenės – visų pirma rašytojas prozininkas, dramaturgas, Kaukazo legendų ir apsakymo „Paskenduolė“ autorius, vaistininkas, pirmojo memorialinio muziejaus Lietuvoje – dabartinio Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus Anykščiuose – 1927 m. įkūrėjas. Tik bent kiek artimiau su rašytojo biografija susipažinusiesiems žinoma, kad A. Vienuolis-Žukauskas net tris kartus – 1947, 1951, 1955 m. – buvo išrinktas Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu.“

Šįsyk domina knygoje minimas gydytojas Vladas Mongirdas, Sibiro tremtinys, kuris kartu su šeima buvo ištremtas iš Aukštadvario dvaro (Trakų r.) 1941 m. birželio 14 d. Jo šeimos sugrįžimo istorija iš tremties buvo šiek tiek žinoma, viešinama, o šis leidinys atskleidžia dar daugiau faktų, kuriuos pasitikslinus galima žemai nusilenkti Antanui Vienuoliui-Žukauskui už pasiaukojimą sugrąžinant į Sibirą ištremtą V. Mon-

Knygos viršelis

girdo šeimą. Labiausiai V. Mongirdas žinomas dėl pirmojo lietuviško spektaklio Palangoje „Amerika pirtyje“ (1895), kuriame jis vaidino, taip pat jis buvo ir Lietuvos savanoris, gydytojas, pirmasis ir laikinasis Trakų apskrities viršininkas, lietuviybės ir valstybės veikėjas, geradaris, rašytojas.

Knygoje yra cituojami Antano Vienuolio-Žukausko laišškai, raštai valdžios institucijoms su prašymais iš tremties paleisti namo Mongirdų šeimą. Pateikiamas Lietuvos SSR vidaus reikalų ministerijos atsakymas A. Vienuoliui-Žukauskui, kuriame, deja, prastos žinios, t. y. Mongirdo šeimai neleista sugrįžti į Lietuvą. Vis dėlto, remdamiesi 1957 m. kovo 14 d. sprendimu, Mongirdai sugrįžo į Lietuvą. Kaip teigia knygos sudarytojai, Mongirdo susirašinėjimas su A. Vienuoliu-Žukausku užima daugiausiai vietos.

Sąrašas lietuvių, kuriems padėjo A. Vienuolis-Žukauskas, yra labai solidus. Čia yra daug garsių pavardžių: advokatas, teisininkas, I, II, III LR Seimų narys, laikraščių leidėjas ir rengėjas, kolekcininkas, bibliofilas Zigmąs Toliušis, Juozas Keliuotis, Kazys Inčiūra, Vladas Nasevičius, Antanas Vengris ir daugelis kitų.

Juozas VERCINKEVIČIUS,
„Vorutos“ vyriausiasis redaktorius

Jadagonių kaimo gyventojas, žydų gelbėtojas sovietinio teismo pinklėse (I)

Prof. dr. Aleksandras VITKUS,
Kaunas,

Gintautas TAMULAITIS,
Kaunas

Šiame straipsnyje pateikiama informacija apie asmenį, kuris pats matė 1917 m. kruviną Rusijos revoliuciją, pasidavė jos idėjoms, tačiau sugrįžęs į Lietuvą, ir vėl atėjus sovietų santvarkai, tapo Lietuvos patriotu. Vokiečių okupacijos metu – tai žmogus, išsaugojęs humanistinę dvasią, gelbėjęs net devynis žydus. Spauldoje pirmą kartą rašoma apie lietuvi Eugenijų Krušinską ir nagrinėjama jo gyvenimo istorija.

Apie žydų gelbėtojus spauldoje vis dažniau rašoma, tačiau pasitaiko įvairių kuriozų. Vieną iš jų teko išgirsti Jadagoniuose. Jadagoniai – kaimas Kauno rajono vakaruose, 10 km nutolęs į šiaurės vakarus nuo Zapyškio, kairiajame Nemuno krante, prie Liekės žiočių. Jame yra koplyčia, etnografinė sodyba, piliakalnis, mažojo golfo aikštelių, 13 m aukščio dirbtinė betoninė uola, skirta ekstremalaus sporto mėgėjams laiptoti, vyksta pasagų mėtymo varžybos, vasarą veikia vaikų stovykla. 1941 m. šiame kaime Eugenijus Krušinskas (g. 1904 m. Permės gubernijoje – Rusijoje), lietuvis, gelbėjo devynis žydus.

Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) vartome Eugenijaus Krušinsko Vinco, gim. 1904 m. Rusijoje, dvi baudžiamąsias bylas, tik vienoje byloje įrašyta, kad gimęs Solikamsko mieste¹, o antroje, kad Permės gubernijoje². Šios bylos yra vieno ir to paties

asmens, t. y. Eugenijaus Krušinsko, o Solikamsko miestas yra Permės gubernijos miestas.

Šiose bylose galima išskirti tris bylos epizodus: veiklą Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu, po antrosios sovietų okupacijos platinant antisovietinę literatūrą ir 1941 m. gelbėjant devynis žydus.

Veikla Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu

1940 m. spalį Eugenijus Krušinskas sovietų buvo suimtas už tai, kad būdamas pogrindinės Komunistų partijos nariu nuo 1936 m. sistemingai perdavinėjo žinias Lietuvos saugumui apie komunistų nelegalią veiklą. Jau pirmoje byloje 1941 m. sovietų tardymo metu³ Eugenijus nurodo, kad jis tarpukariu buvo šaulys, priklausė jaunimo organizacijai ir 1936 m. pavasarį įstojo į pogrindinę komunistų partiją. 1936 m. rudenį jis buvo suimtas ir tardomas. Trečios apklausos metu, pagąsdinus, kad jis neišvengs kalėjimo, sutiko bendradarbiauti su Lietuvos saugumu, tapo provokatoriumi.

Iki 1941 m. birželio sovietų saugumo tardytas Marijampolės kalėjime, jam iškelta baudžiamoji byla, nes jo dėka buvo suimti apskrities komunistų partijos vadovai ir kiti, pvz., (Andrius) Šidiškis, (Juozas) Skaisgeris ir (Antanas) Barkauskas. Be to, jis perduodavo informaciją Lietuvos saugumui apie komunistų partijos nelegalią veiklą. Tačiau prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, jis buvo išlaisvintas ir grįžo į savo ūkį.

¹ Eugenijaus Krušinsko, Vinco, g. 1904. Salikamsko [!] apskr. (Rusija), baudžiamoji byla Nr. 7795/3, t. 1. Pradžia 1940 10 08. Pabaiga 1948 03 09. Lapų skaičius 71. Šaltinis – LYA, b. b. 072149.

² Eugenijaus Krušinsko, Vinco, g. 1904. Permės gubernijoje (Rusija), baudžiamoji byla Nr. 12159/3, t. 1. Pradžia 1946 08 14. Pabaiga 1990 08 10. Lapų skaičius 210. Šaltinis – LYA, b. b. 12159/3.

³ LYA, b. b. 072149, op. cit.

Antra byla atsirado tuomet, kai Nikita Chruščiovas įsakė atnaujinti ir užbaigti bylas, kurios buvo pradėtos dar iki Lietuvos okupacijos. Tuo metu Eugenijus buvo vedęs, turėjo 4 vaikus: 15-os, 12-os metų ir dvynukus po 5 metus, dirbo savo 7,6 ha ūkyje Jadagonių kaime, Lekėčių valsčiuje.

1946 m. Eugenijus Krušinskas sovietų vėl suimtas. Jau pirmos apklausos metu (1946 m. rugpjūčio 14 d.)⁴ tardytojas jam uždavė klausimų, susijusių su pagrindine Lietuvos komunistų partija. Jis atsakė:

Vadovu pagrindinės komunistų partijos buvo Ši-diškis, viso priklausė 8 nariai. Aš kaip eilinis narys platinau komunistinę literatūrą, lapelius ir proklamacijas ir iškabindavau gegužės 1-ąją vėliavą ir kitomis komunistinėmis švenčių dienomis. Kitus partinius uždavinius aš nevykdžiau. Partinio bilieta neturėjau [čia ir kitur citatų kalba netaisyta – aut. pastaba].

Teisėjas apklausos metu paklausė E. Krušinsko:

Pasakykite, už ką jūs buvote 1940 m. VKGB [Vals-tybinė saugumo komiteto valdyba – aut. pastaba] suimtas ir kokių būdu išsilaisvinote?

Atsakymas:

1940 m. rugpjūtyje organų aš buvau suimtas kaip turintis ryšius su policija. Būdamas pagrindinės Lietuvos komunistų partijos nariu mane apkaltino priklausimu karinei organizacijai. Iš Marijampolės kalėjimo aš buvau išvadotas 1941 m. birželio 23–24 d, t. y. vokiečiams-fašistams užpuolus tarybinę tėvynę.

Veikla pokariu, po antrosios sovietų okupacijos

Tik dabar jam pateiktas kaltinimas, kad jis platinantis antisovietinę literatūrą. Antroje byloje yra penki kaltinamieji: Eugenijus Krušinskas, Algirdas Prekevičius, Antanas Obelienius, Bronius Tamulaitis ir Emilija Tamulaitytė. Pagal tuometinio Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 58 straipsnio 10 dalį kiekvienam grėšė būti nuteistam 25 metams laisvės atėmimo ir išvežtam į Sibirą.

Į E. Krušinsko 1940 m. pareikštus kaltinimus nekreipta dėmesio. Antrą bylą⁵ sudaro 180 puslapių, apklausiami liudininkai, kaimynai, teisiami penki asmenys: jis pats, Algirdas Prekevičius, Antanas Obelienius, Bronius Tamulis (turi būti Tamulaitis – užrašymo klaida) ir Emilija Tamulaitytė. Bylos esmė maždaug tokia: Emilija Tamulaitytė 1946 m. iš pakeleivingo žmogaus gavo laikraščius ir juos atidavė Broniui Tamulaičiui. B. Tamulaitis laikraščius 1946 m. lapkritį–gruodį perdavė Krušinskiui, o jis laikraščio „Kovos keliu“ du egzempliorius paliko Obelieniaus namuose, kai jo nebuvo. Obelieniaus tėvas vieną egzempliorių sudegino, o kitą sūnus pasiėmė, jį nešiodavo ir kai ką skaitydavo iš jo aplinkiniams. Vėliau jis laikraštį perdavė Prekevičiui. Taip kaime

⁴ LYA, b. b. 12159/3, op. cit., p. 10–11.

⁵ LYA, b. b. 12159/3.

Eugenijaus Krušinsko, Vinco, g. 1904, Salikamsko [!] apskr. (Rusija), baudžiamoji byla Nr. 072149, t. 1. Pradžia 1940 10 08. Pabaiga 1948 03 09. Lapų skaičius 71. Viršelio faksimilė. ŠALTINIS – LYA, b. b. 072149

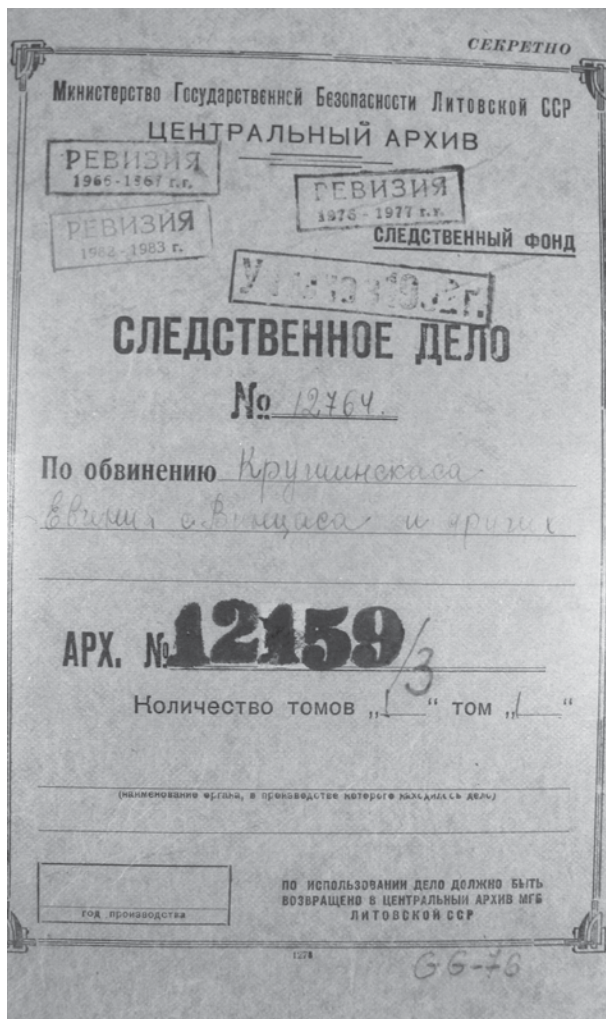
plito antisovietinė veikla, o tai patvirtino ir liudytojai teisme. Laikraštyje buvo rašoma, kad greitai sovietinė santvarka žlugs ir prasidės karas tarp Sovietų Sąjungos ir anglų bei amerikiečių. Pats E. Krušinskas nuteistas 10 metų lagerio, panašiai nubausti ir kiti teisiamieji. LYA saugomoje E. Krušinsko byloje yra 1990 m. sausio 9 d. Emilijai Tamulaitytei, Jono, Lietuvos TSR AT Prezidiumo išduotas reabilitacijos pažymėjimas⁶.

Aiškumo dėlei skelbiama paties E. Krušinsko asmeniškai prokuratūrai rašyto prisipažinimo rusų kalba dalis⁷:

[...] aš lapkričio ar gruodžio mėn. iš savo kaimyno Broniaus Tamulaičio, gyvenančio Jadagonių kaime Lekėčių valsčiuje gavau lietuvių-nacionalistų banditų išleistą laikraštį, kuriame buvo rašoma apie gal būt artimą sovietų valdžios pabaigą, apie būsimą konferenciją, kurioje sovietų delegacija bus priversta sutikti su nenaudingų SSSR sąlygomis, būk tai netolimoje ateityje kilns karas tarp anglų-amerikiečių ir SSSR ir t. t. Perskaitęs šį lapelį-laikraštį aš nutariau duoti paskaityti kažkam

⁶ Ibid., p. 172–2.

⁷ Ibid., p. 24.

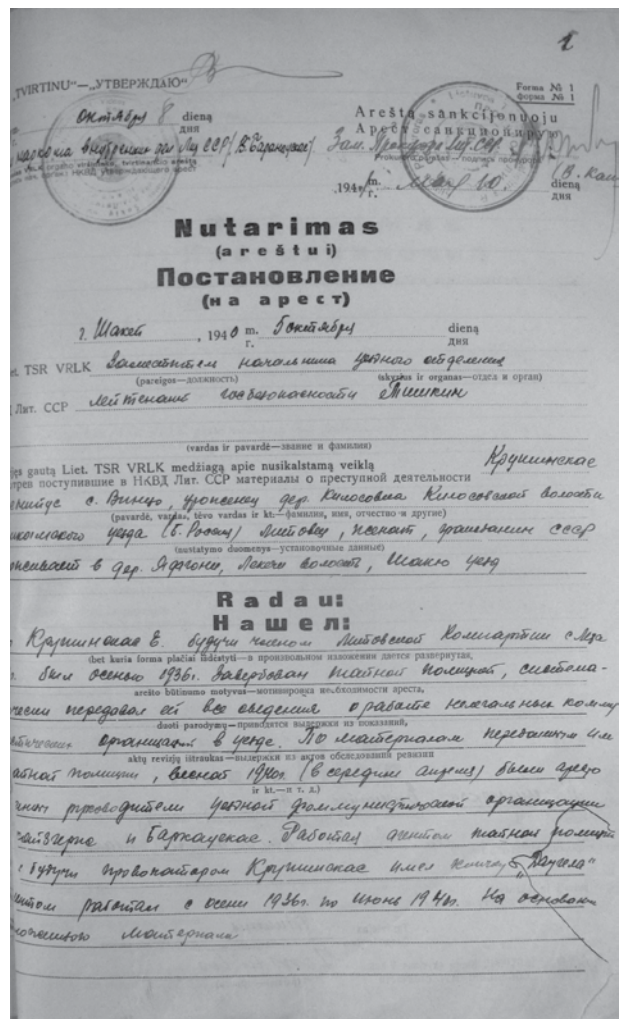

Eugenijaus Krušinsko, Vinco, g. 1904 Permės gubernijoje (Rusija), baudžiamoji byla Nr. 12159, t. 1. Pradžia 1946 08 14. Pabaiga 1990 08 10. Lapų skaičius 210. Viršelio faksimilė. ŠALTINIS – LYA, v. v. 12159/3

iš savo kaimynų. Kaip tik po kurio laiko pas mane užėjo, neatsimenu kokių tai ūkiniu reikalu, kaimynas Prekevičius, pasikalbėjome su juo įvairiomis laikraščio naujienomis, aš jam perdaviau buvusius pas mane lapus ir patariau jam tai perskaityti namuose. Prekevičius paėmė tuos lapus ir išėjo namo.

Po to, 1946 m. liepos pradžioje ar birželio pabaigoje, tiksliai datą neprisimenu, aš ūkiniais reikalais užėjau pas Bronių Tamulaitį, pasikalbėjome apie reikalus. Tamulaitis pasakė, kad pas jį yra du nelegalūs laikraščiai ir jeigu aš norėčiau, tai galiu gauti. Aš paprašiau duoti man ir jis juos perdavė, po to aš išėjau namo. Tuose laikraščiuose buvo parašyta taip pat apie besiantiną karą, kuris privalo greitai įvykti tarp anglių-amerikiečių ir Sovietų valdžios, ir kurioje anglai-amerikiečiai laimės.

Po poros dienų aš užėjau pas Obelienius, pas jo sūnų aš gaudavau knygy, beletristinių ir išklausinėjau Obelienių Vincą apie paskutines naujienas, kurias girdėjo per Vilniaus radiją. Pasiūliau jam perskaityti gautus man nuo Tamulaičio laikraščius, perspėjau, kad tai nelegalūs, po to atėjo jo sūnus Antanas, paprašiau jo knygy skaitymui ir išėjau.

Nutarimo suimti V. Krušinską 1940 m. kovo 10 d. faksimilė. ŠALTINIS – LYA, v. v. 072149, t. 1, l. 1

Tokius poelgius aš padariau atsitiktinai, provokuojančiais gandais platinau įvairius antisovietinius elementus prieš Tėvynę ir prisipažįstu širdingai kaltę ir prašau duoti man galimybę pasidaryti sąžiningu sovietiniu piliečiu, duoti galimybę iš naujo užsidirbti duoną savo šeimai,

Pasižadu visomis išgalėmis įrodyti ištikimybę sovietų Tėvynei.

Turiu viltį, kad organai ras galimybę sumažinti mano likimą.

Eug. Krušinskas.

Žydų klausimas

Antroje byloje visai nėra tardytojo klausimo ir nei viename tardymo bylos puslapyje nėra jokios užuominos apie žydus. Žydų klausimas byloje atsiranda tik 143 puslapyje⁸, kai jau vyksta teismas ir byloje sekretorės užfiksuojamas teisiamojo Eugenijaus Krušinsko sakiny:

⁸ Ibid., p. 143.

Krušinskas prašo klausti liudytojų, kad laike vokiečių okupacijos pas jį slėpėsi 9 vyrai žydų tautybės piliečiai, vienas raudonas partizanas ir vykdomojo komiteto pirmininkas. Liudyt. Jankauskas Vladas, Veiverių valsčiaus vykdomojo Komiteto Pirmininkas. Teismas išėjo į atskirą kambarį pasitarti. Grįžę paskelbė Krušinsko prašymu liudytojų nekviešti ir bylą spręsti iš esmės.

Tai viena mįslingiausių žydų gelbėjimo operacijų, nes apie jos baigtį tikslių duomenų neturima.

Straipsnio autoriams nuvykus į Jadagonius pas buvusį E. Krušinsko kaimyną Vaclovą Tamulaitį (miręs 2018 m.), Broniaus Tamulaičio sūnų, šis papasakojo, ką žinojo apie kaimyną⁹. Nors Eugenijaus sodyba ir buvo netoli kelio, kaimynai labai vėlai pastebėjo, kad 1941 m., kai vokiečiai užėmė Lietuvą, į Krušinskių sodybą buvo atgabenta 14 žydų (pagal bylos medžiagą devyni – aut. pastaba). Kas ir iš kur buvo atgabenti, niekas nežinojo. Krušinskių šeima buvo intelektualai, šeimnininkas buvo vedęs maždaug dešimčia metų jaunesnę žmoną, mokėjo keturias kalbas. Kaimynai pasakojo, kad jis gyvenęs Rusijoje su tėvais ir dirbęs galbūt mokytoju, laisvai skaitydavęs rusiškus tekstus, laikraščius, versdavęs juos į lietuvių kalbą. Kaimynams teigė, kad matė Rusijoje revoliucijos įvykius, pačiam teko vaikščioti tarp lavonų. Po revoliucijos kaip ir kiti lietuviai atvyko į Bačėnynę, kaip vadino vietiniai, ir tikriausiai nusipirko ūkį iš Bačėnų, kurie jį pardavė prieš išvykdamai į Ameriką.

Papildomos medžiagos apie Krušinskių šeimą suteikė Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Žydų gelbėtojų atminimo įamžinimo skyriaus vedėja Danutė Selčinskaja. Jos surinkta medžiaga patvirtino faktą LYA saugomoje byloje apie žydų gelbėjimą. Pirmas laiškas (pranešimas) apie E. Krušinsko istoriją pateko į muziejų 1988 m. liepos 7 d., jo autorė buvo E. Krušinsko dukra Elena Latkauskienė, atsakiusi į laikraštįje „Gimtas kraštas“ paskelbtą kvietimą atsiliepti tuos, kurie vokiečių okupacijos metais gelbėjo žydus. Ji laiške rašė:

Tuomet gyvenome Šakių raj. Jadagonių km. mūsų namuose slėpėsi keletą šeimų su įvairaus amž. vaikais. Iš jų žinau (iš mirusios vyresnės sesers pasakojimų) tik vieną pavardę Neimarkas – jis buvo gydytojas. Jis pas mus gyveno ilgai, nes, kaip sesuo pasakojo, aš, bežaisdama su jų vaikais, vienodai kalbėjau ir lietuviškai ir žydiškai. Esu gimusi 1940 m.¹⁰

Žydų gelbėjimo aplinkybės yra nušviestos E. Latkauskienės 1996 m. balandžio 25 d. surašytoje anketoje. Pirmas neakivaizdus susitikimas su žydais aprašomas štai taip:

Netoliese, mažame miestelyje Pavilkijyje gyveno žydų tautybės šeima su mažamete dukrele, su kuriais

⁹ Vaclovo Tamulaičio prisiminimai. 2018 m. vaizdo (filmuota) medžiaga. Originalas saugomas prof. dr. Aleksandro Vitkaus asmeniniame archyve.

¹⁰ Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus (VVGŽM), GS, f. 1, b. 278.

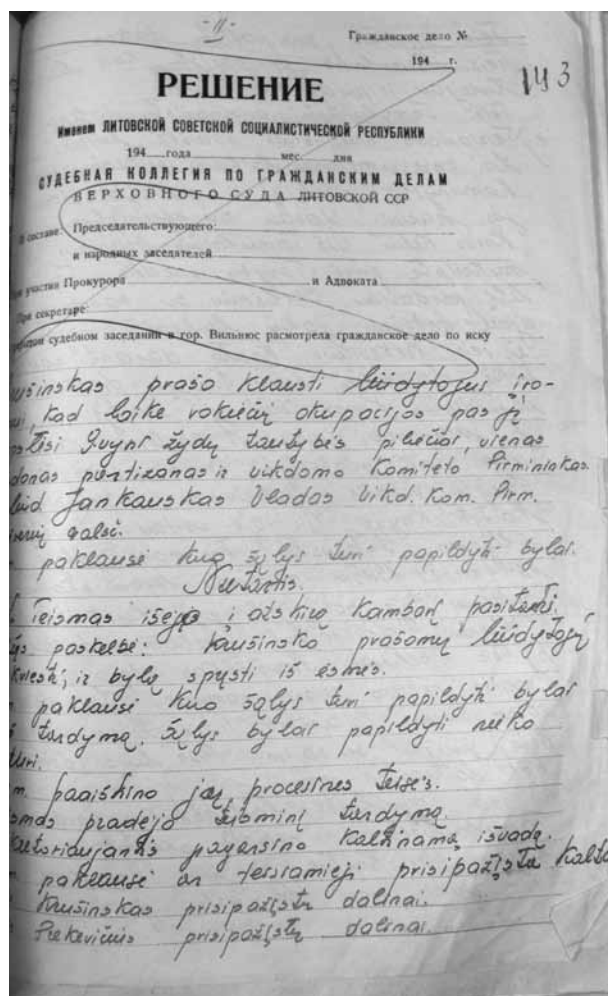
mano tėvai ir tėvelio mama artimai bendravo. Kartą, tai buvo užėjus vokiečiams, tėvelis mums pasakė, kad mes turėsime sesutę. Po kurio laiko tėtis išvyko parvežti taip laukiamos „sesutės“, tačiau grįžo liūdnas. Suaugusieji kalbėjosi mums nesuprantama kalba (lenkiškai), o tėvelio mama verkė. Mums, vaikams, tėvelis pasakė, jog atsitiko nelaimė ir sesutės nebus.¹¹

Kitas susitikimas su žydais įvyko tokiomis aplinkybėmis:

Kaune, Aukštaičių g-vėje tuo metu gyvenanti tėvelio mamos sesuo paprašė padėti išgelbėti jos bendradarbius žydus: Neimarką su žmona, senyvo amžiaus gydytoją Eizenšteiną su žmona ir jų sūnumi, taip pat gydytoją su žmona. Senyvo amžiaus gydytojas pas mus atvyko sirgdamas, ir po kelių mėn. [?] mirė. Palaidojome netoli savo namo. Neimarkų sūnų (trijų ar ketverių metų), slėpė ta pati mūsų, giminaitė Kaune.

Jie gyveno apie metus laiko iki užeinant rusams (1944 metai)¹².

Šių gydytojų pavardžių nepasisekė rasti tarpukario gydytojų sąrašuose, telefonų abonentų knygose bei Kauno regioniniame valstybės archyve, nes, matyt,

Teismo posėdyje V. Krušinsko prašymo kviesti liudininkus dėl žydų gelbėjimo faksimilė. ŠALTINIS – LYA, B. 12159/3, L. 143

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

jos yra netikslios. Be to, reiktų tęsti jų pavardžių paieškas ir kituose Lietuvos regionuose.

Dukros E. Latkauskienės laiške (pareiškime) rašoma:

Vieną vakarą sužinojome, kad kaimynas mus apskundė. Tą naktį juos tėvelis kažkur išvedė. Kur ir kaip tėvelis juos globojo toliau – mums, vaikams nebuvo žinoma.

1988 m. liepos 7 d. laiške (pareiškime) dukra pažymi:

Netrukus suėmė tėvelį (Jis buvo mokytojas). Nepavyko sužinoti koks likimas jį ištiko. Nežinau kur jo kapas, jei jis iš viso yra.

Toliau rašoma: *Tėvelį ištrėmė į Sibirą, o mes, keturi vaikai bandėme išgyventi kiekvienas atskirai.*¹³

Kaip 2018 m. pasakojo Eugenijaus kaimynas V. Tamulaitis¹⁴, pas Krušinskius apsistojus žydams, reikėjo maisto. Krušinskių motina eidavo pas ūkininkus ir supirkinėdavo maistą: kiaušinius, daržoves, sviestą ir viską, ką būdavo galima įsigyti iš ūkininkų. Žmonės pastebėjo, kad ji atsiskaitydavo gražiais pinigais, nesuglamžytais markėmis, tarsi gautomis tiesiai iš banko. Įtarimų daugėjo, nes piemenys matydavo iš Krušinskių sodybos išlendančią žmonių grupę.

¹³ Ibid.

¹⁴ Vaclovo Tamulaičio prisiminimai, *op. cit.*

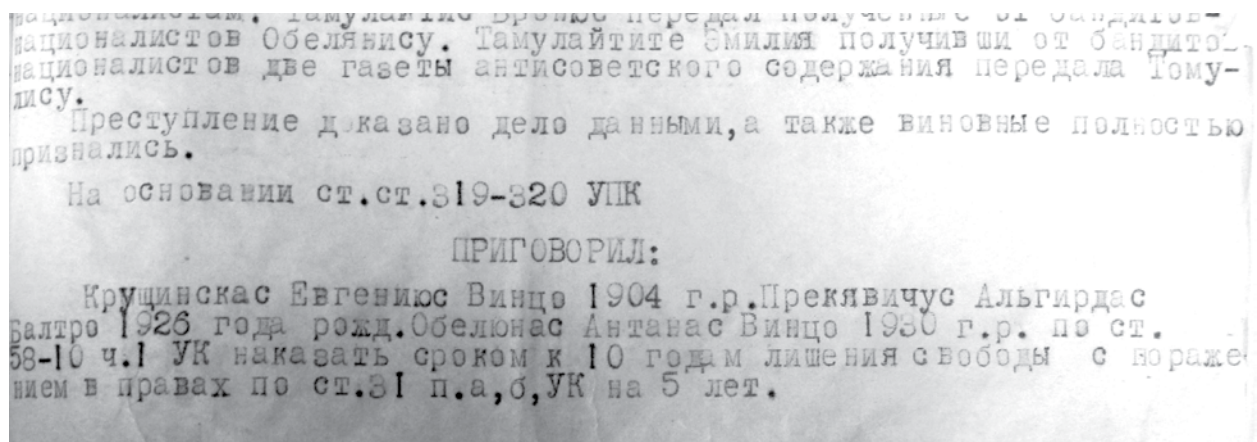
Visiems tai atrodė įtartina, tačiau kaimynai nežinojo visų smulkmenų, t. y., iš kur Krušinskiškai turėjo pinigų išmaitinti ne tik savo šeimyną, bet ir devynis žydus. Krušinskių dukra pasakojo, kad Neimarkai duodavo parduoti įvairių rūbų, kuriuos tėvelio mama veždavo į Laukininkus (Lukšius – *aut. pastaba*). Kai nebebuvo ko parduoti, tėvai važiuodavo į Kauną pirkti švarių rūbų ar kitų daiktų ir juos nuvežę į Lukšius parduodavo brangiau – taip uždirbdavo pinigų maistui. Kai vieną kartą pritrūko pinigų, kaip teigė dukra, tėvelis papjovė karvę.

Visgi vieną dieną vienas iš silpniausių žydų, gydytojas Eizenšteinas (pavardės aiškiai ištarti negalėjo, buvo užmiršęs) mirė. V. Tamulaitis papasakojo, kad prasidėjo tokios verkiančiųjų raudos, jog pats Krušinskas su pistoletu rankose žadėjo visus nušauti (iš kur jis turėjo pistoletą ir ar kaimynai tai galėjo žinoti?), jei moterys dar kels triukšmą. Pagaliau, kai viskas nurimo, gydytojas buvo palaidotas netoli namų (po karo automobiliu atvyko moteris su keliais vyrais ir kūnas buvo iškastas bei išvežtas, tad dabar liko tik vieta, kurioje buvo palaidotas gydytojas).

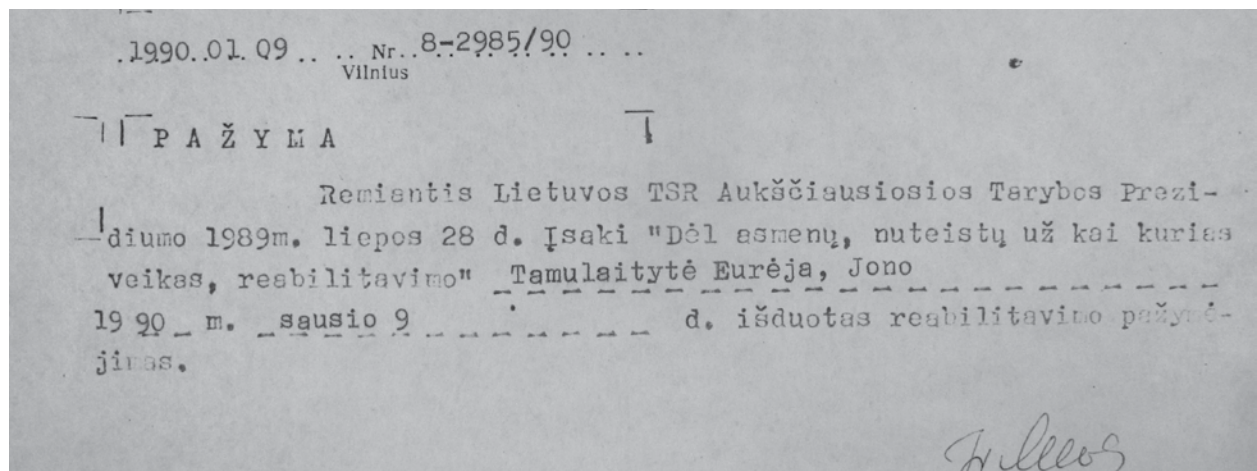
Po to vieną naktį kažkas atvyko ir visus jau trylika (iš tikrųjų, devynis) žydus išsivedė.

Į klausimą: *Kokioje slėptuvėje slėpėte žmones?* –

E. Latkauskienė atsako:

Teismo nuosprendžio faksimilė. ŠALTINIS – LYA, B. B. NR, 12159, L. 155

Emilijos Tamulaitytės rehabilitacijos pažymos faksimilė. ŠALTINIS – LYA, B. 12159, L. 172-2

Mūsų namas buvo dviejų galų (ilgas). Po namu įrengėme slėptuvę. Sergantis žmogus gulėjo kambaryje, po kurio buvo slėptuvė. Po jo lova buvo įėjimas į slėptuvę. Visi žmonės gyveno tame dideliame kambaryje. Kitame namo gale gyveno mūsų šeima. Esant kokiam nors pavojui (pvz. užaina kaimynas ar kt.), per sieną buvo duodamas sutartas signalas ir visi, išskyrus ligonį, nusileisdavo į slėptuvę. Dėl maskuotės, prie ligonio lovos buvo pakabintas kryžius, šventi paveikslai ir kt., mūsų tikybės atributai.¹⁵

Apie tikrai buvusias dvi slėptuves taip pat papasakojo dukra:

Dėl saugumo buvo padaryta dar dvi slėptuvės: viena – kluone po šalinę, uždengta rąstais, ant viršaus šiaudai. Antroji – šalia namo esančiame griovyje, kur sienos, lubos užkalta rąstais.¹⁶

Su kaimynu V. Tamulaičiu nuvykus į Krušinskų sodybą, namo jau nebebuvo, tačiau šalia jo vedęs keliukas išlikęs. Paklausinėjus kaimyno apie slėptuves bei ką kalbėdavo apie Krušinskus žmonės, šis prisiminė pasakojimus, kad pas E. Krušinską prie krosnies buvo padaryta landa, kurioje žydai, kilus pavojui, galėjo ne tik pasislėpti, bet ir per ją išlįsti prie griovio, kuriuo eidami pasiekdavo Judrės upelio atkriaušę ir ten pačių įrengtus du bunkerius. Šių bunkerių vietos tebematyti, likusios žymės, tad kaimynas vieną jų parodė. Be to, dar žmonės kalbėjo, kad nuo E. Krušinsko daržinės per senąjį kelią iki jaunuolyno buvo iškastas tunelis, kuriuo žydai galėdavo išeiti pakvėpuoti šviežiu oru. Visgi tikriausiai jokie tunelio nebuvo, nes jokių žymių nematyti. Be to, čia buvo taisomas kelias, tačiau irgi niekas neatkasė tunelio. Jo nemini ir Eugenijaus dukra.

2020 m. rugpjūčio 15 d. dar kartą buvo apklausti keli Jadagonių gyventojai, atvykę į Žolines Jadagonių kaime, Zenonas Vaidelis (g. 1929) ir Bernardas Tamulaitis (g. 1933). Jie tik galėjo patvirtinti, kad tikrai Krušinskas slėpė žydus (jų žodžiais, kelis, keturis ar penkis), o jo sūnus Algimantas nuolat eidavo prie Nemuno pas žvejus pirkti žydams žuvies. Su Bernardu dar kartą nuvykta prie Krušinskų sodybos. Laikas pakeitė žmogų, tačiau prisiminimai išliko. Bernardas papasakojo, kad kaime sužinota apie pas Krušinskus buvusį bunkerį, kai vienai pasiklydusiai karvei įstriogo bunkeryje koja ir teko ją traukti. Tiesa, tuo metu nieks neįtarė, kam tai skirta. Be to, parodė apytikrą vietą, kurioje buvo palaidotas vienas iš mirusių žydų.

Vilniaus valstybiniame Gaono žydų muziejuje yra pažyma „Duomenys apie gelbėtojus“, kurioje nurodyta, kad Ona Krušinskienė (Jačionytė), gimusi 1906 m., mirė 1993 m.

Į anketos klausimą, kas paskatino globoti ir sau-

Ona ir Eugenijus Krušinskai

goti žmonės, kaip tai buvo aiškinama vaikams, dukra atsakė, kad vaikams buvo diegiama mintis, jog šiems žmonėms reikia padėti, o kaimynai neturi nieko žinoti. Įdomu tai, kad po karo Neimarkas kurį laiką gyveno Kaune. Ji rašo, kad brolis su tėveliu Neimarkus buvo aplanke, tačiau jų adresu ji neprisimenanti. Apie kitų likimus E. Latkauskienė nežino.

Taip pasibaigė žydų gelbėjimo operacija Jadagonių kaime, tačiau klausimų lieka neatsakytų dar labai daug. Vienas iš jų, kad 1969 m. spalio 7 d. Vladas Krušinskas pripažintas Pasaulio tautų teisuoliu Tautos atminimo instituto (Jad Vašem), tačiau apie jį muziejus jokių duomenų neturi. Vis dėlto, palyginus Jad Vašem informaciją apie Vladą Krušinską su Eugenijaus Krušinsko gyvenimo istorija, viskas idealiai atitinka, tik supainioti vardai – Eugenijus tapo Vladu. Ar tai atsitiktinumas, ar kažkoks sutapimas, paliekama tolimesniam tyrinėjimui, tačiau džiugu, kad jau atskleista viena iš E. Krušinsko paslapties skraisčių.

Straipsnio autoriai dėkoja Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Žydų gelbėtojų atminimo įamžinimo skyriaus vedėjai Danutei Selčinskajai už pateiktą archyvinę medžiagą.

Šaltiniai

Eugenijaus Krušinsko, Vinco, g. 1904. Salikamsko apskr. (Rusija) baudžiamoji byla Nr. 7795/3, t. 1. Pradžia 1940 10 08. Pabaiga 1948 03 09. Lapų skaičius 71. Saugoma LYA, b. b. 072149.

Eugenijaus Krušinsko, Vinco, g. 1904. Permės gubernija (Rusija) baudžiamoji byla Nr. 12159/3, t. 1. Pradžia 1946 08 14. Pabaiga 1990 08 10. Lapų skaičius 210. Saugoma LYA, b. b. 12159/3.

Vaclovo Tamulaičio prisiminimai. 2018 m. vaizdo (filmuota) medžiaga. Originalas saugomas prof. dr. Aleksandro Vitkaus asmeniniame archyve.

VVGŽM, GS, f. 1, b. 278. Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus archyvo medžiaga.

¹⁵ VVGŽM, GS, f. 1, b. 278, *op. cit.*

¹⁶ *Ibid.*

Kunigaikštystė Marija ir Lengvenis Algirdaitis, didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnus

Dr. Tatjana Dmitrijevna PANOVA

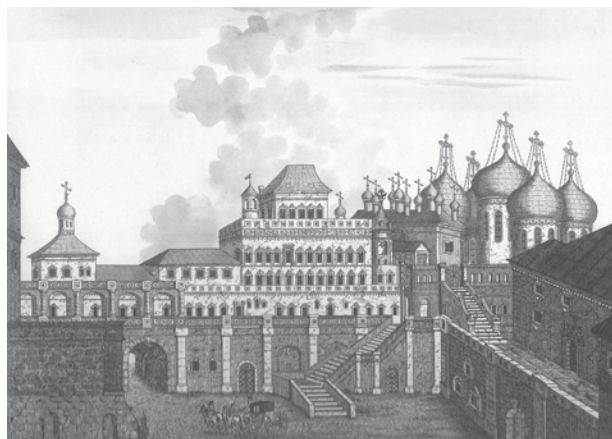
(д-р Татьяна Дмитриевна ПАНОВА),

Maskvos kremliaus muziejaus vyriausioji mokslo darbuotoja, Maskva, Rusijos Federacija

Kas tie Marija ir Lengvenis? Į šį klausimą vargu ar atsakytų žmogus, kurio žinios apie savo šalies istoriją apsiriboja tik mokyklos programa. Net šių eilučių autorė, profesionali istorikė, apie juos sužinojo iš specialaus projekto, tyrinėjusio rusų didžiųjų ir sritinių kunigaikštienių likimus viduramžiais. Nieko nuostabaus – informacijos apie rusų kunigaikštystę Mariją ir lietuvių kunigaikštį Lengvenį, kurie susituokė 1394 m., išliko nedaug.

Ypač apie Maskvos kunigaikščio Dmitrijaus Donskojaus dukterį, rusų kronikose paminėtą tik du kartus – jos vedybų ir mirties metais. Iš tokios nereikšmingos medžiagos sudėtinga ką nors pasakyti apie jauną moterį ir jos gyvenimą – interesus ir pramogas, charakterį ir gyvenimiškus įgūdžius. Istorikai iki šiol nežino, kada tiksliai ji atėjo į pasaulį – Marijos gimimo data nustatyta apytiksliai – 1378 m. pavasaris. Netikėtai

1 pav. Bojarų aikštė ir Dievo Motinos Marijos Gimimo cerkvė Maskvos Kremliuje. 1790 m. pradžia. Dailininkas F. Diurenfeldtas. Dievo Motinos Marijos Gimimo cerkvė – iš kairės (puskupolis)

data pasirodė artima tai, kurią savo „Rusų istorijos užrašuose“ (*Записки касательно Российской истории*) paliko imperatorė Jekaterina II – 1377 metai¹. Vokiečių kilmės imperatorė susidomėjo rusų istorija ir, matyt, turėjo po ranka kažkokias kronikas, kurios neišliko iki mūsų dienų; daug istorinių dokumentų ir metraščių pražuvo, pavyzdžiui, per Maskvos gaisrą 1812 m. Napoleono įsiveržimo metu.

Daugiavaikėje Maskvos kunigaikščio Dmitrijaus Ivanovičiaus Donskojaus ir jo žmonos Jevdokijos Dmitrijevnos šeimoje kunigaikštystė Marija buvo septintas vaikas iš trylikos. Iš jų trys mirė vaikystėje. Kunigaikštystės Marijos vestuvės įvyko 1394 m., kai jai buvo kiek daugiau nei šešiolika metų: „Tą vasarą išduota kunigaikštystė Marija, duktė didžiojo kunigaikščio Dmitreja, už kunigaikščio Semiono Olgirdavičiaus Lietuvos, vadinamo Lugvenija, ir buvo vestuvės Maskvoje mėnesio birželio 14 per visus šventus.“² 1394 m. pavasarį įvyko dviejų didžiųjų kunigaikščių šeimų atstovų sutartuvės dėl vedybų, o sutuokė juos cerkvėje. Vestuves šventė jau vasarą Maskvos valdovo namuose Kremliuje. Po to kunigaikštystė Marija su vyru išvažiavo į Mstislavlio miestą – tuo metu Lengvenio Algirdaičio (Lugvenijaus Olgerdovičiaus) valdas. Jos santuoka truko neilgai ir po penkerių metų, 1399-aisiais, Dmitrijaus Donskojaus duktė mirė būdama 22 metų: „To pavasario gegužę 15 mirė kunigaikštienė Marija Semenova Lugveneva Lietuvoje Mstislavlyje, duktė didžiojo kunigaikščio Dmitreja.“³

¹ А. Б. Мазуров, *Семья великого князя Дмитрия Донского и Евдокии Дмитриевны. Некрополь русских великих княгин и царств в Вознесенском монастыре Московского Кремля. Материалы исследований. В 4 томах, т. 2: Погребения XV–начала XVI века*, 2015, p. 103.

² „Московский летописный свод“, in: *Русские летописи*, t. 8, Рязань, 2000.

³ *Ibid.*, p. 311.

Retas viduramžių Rusiai atvejis – dabar jau lietuvių kunigaikštienę nusprendė palaidoti tėvynėje: „[...] ir atvežė ją į Maskvą, paguldė naujoje cerkvėje mūrinėje Dievo Motinos Marijos“.⁴ Matyt, taip liepė Marijos Dmitrijevnos motina, didžioji kunigaikštienė Jevdokija (jos gyvenimo metai apie 1350–1407). Šventyklą Kremliaus teritorijoje, kur laikė Dmitrijaus Donskojaus dukters palaikus, pastatė 1393 m. kaip tik didžiosios kunigaikštienės motinos nurodymu (žr. 1 pav.). Kelionė iš Maskvos į Mstislavlį (miestas piečiau Smolensko, dabar Baltarusijos teritorija) truko keletą dienų. Todėl laiko paruošti kapavietai Kremliaus šventykloje buvo pakankamai. Dievo Motinos Marijos Gimimo cerkvė Kremliaus tvirtovėje yra ir dabar. Jos viršus, laikui bėgant, buvo perstatytas. Bet seniausia, apatinė, šventyklos dalis, kur buvo įrengtas mažasis Lozorius prisikėlimo altorius, išliko nuo XIV a. pabaigos. Šis altorius – didžiosios kunigaikštienės Jevdokijos ir jos dukters amžininkas. Būtent čia, pietinėje altoriaus sienoje, ir buvo įrengta speciali niša, į kurią 1399 m. pastatytas karstas su kunigaikštienės Marijos palaikais (2 pav.). Bet ši palaidojimo vieta iki mūsų dienų neišliko.

O kaip kunigaikštis Lengvenis? Jis buvo ketvirtas didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnus iš antros santuokos ir devintas bendrame vaikų sąrašė. Rusų metraštininkai, 1377 m. pažymėję kaip šio didžiojo lietuvių kunigaikščio mirties metus, kruopščiai, bet laisva tvarka išvardijo daug jo sūnų, kurių buvo dvylika: „[...] sūnūs Olgerdovo (Algirdaičio): Andrej (Andrius), Dmitrėj (Dmitrijus), Kostiantin (Konstantinas), Volodimer (Vladimiras), Fedor (Fiodoras), Guljan (?), Kiribut (Kaributas), Skirigailo (Skirgaila), Jagailo (Jogaila), Svitrigailo (Švitrigaila), Korigailo (Karigaila), Lugvenij (Lengvenis).“⁵

Kunigaikštis Lengvenis gimė, matyt, apie 1355 m. ir rusų kunigaikštytę Mariją vedė būdamas vyresnio amžiaus – jam buvo jau beveik keturiasdešimt metų (ankstesnė jo santuoka nežinoma). Prof. E. Gudavičiaus „Lietuvos istorijoje“ apie Lengvenį užsimenama tik keletą kartų. Knygoje, beje, klaidingai nurodyta, kad jis vedė didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I dukterį⁶. Iš tikrųjų Marija buvo tikra rusų valdovo sesuo. Kaip mano rusų istorikai, XIV a. pabaigoje–XV a. pirmame ketvirtyje Lengvenis tapo įžymiu politiku ir didžiu karvedžiu.

Tai patvirtina ir Naugardo (Novgorodo) IV metraščio (*Новгородская IV летопись*) puslapiuose aptikti įrašai, kurie ypač išsamiai atspindėjo lietuvių kunigaikščio Lengvenio gyvenimą ir veiklą. Ir štai dėl kokios priežasties. Gerai žinoma, kad Didysis Novgorodas (arba Didysis Naugardas) XIV a.–XV a.

2 pav. Lozorius prisikėlimo altorius (XIV a. pab.). Pietinėje sienoje (iš kairės) matoma niša – kunigaikštienės Marijos palaidojimo vieta

pirmoje pusėje suteikė lietuvių kunigaikščiams „maitinimui“ savo „priemiesčius“ (taip rašė metraštininkai). Tarnybinis kunigaikštis gaudavo pajamų iš jam skirtų valdų – kaimų ir nedidelių miestų („maitinosi“, kaip anuomet sakė). Bet jis išsipareigodavo su savo kariais saugoti Naugardo žemės sienas nuo švedų ir vokiečių antpuolių, su kuriais ir Lietuvai tuo metu dažnai kildavo pasienio konfliktų. Dalis atlygio už šią tarnybą atitekdavo lietuvių valstybės išdui.

Kunigaikščio Lengvenio derybos (per pasiuntinius) su Naugardu kronikose pirmą kartą pažymėtos 1388 m.: „Lougven, Olgerdaičių sūnus, per krikštą pavadintas Semionu, atsiuntė pasiuntinius [...] į Novgorodą, nors buvo ir sėdėjo miesteliuose.“⁷ Beje, kalba ejo apie teritorijas ir gyvenamąsias vietas, kurias iki tol XIV a. pirmoje pusėje pagal susitarimą valdė taip pat lietuvių kunigaikštis Narimantas, sūnus Gedimino. Viename Naugardo metraščių išliko pasakojimas apie kunigaikščio Narimanto atvykimo į tarnybos vietą 1333 m. aplinkybes. Čia išvardyti ir tie miestai, kurių pajamomis jis galėjo naudotis: „[...] ir atvažiavo į Novgorodą [...] ir priėmė jį su pagarba, ir bučiavo kryžių Didžiajam Novgorodui (davė priesaiką – T. P.), ir davė jam Ladogą bei Orechovoj (Orechovo miestas, Orešekas – T. P.) ir Korelskyj (Korelos miestas – T. P.), ir Korelijos žemę, ir pusę Koporjo (Koporės).“⁸

Kunigaikštis Lengvenis, gavęs Naugardo posadnikų (didžiojo kunigaikščio vietininkas – *vert. past.*) sutikimą, atvyko „į priemiestį kitais 1389 m. per Dievo Motinos užmigimą (Katalikų Bažnyčio-

⁴ *Ibid.*, p. 311.

⁵ „Симеоновская летопись“, in: *Русские летописи*, t. 1, Рязань, 1997, p. 171.

⁶ Э. Гудавичюс, „История Литвы“, 2005, p. 200.

⁷ „Новгородская IV летопись“, in: *Полное собрание русских летописей*, t. 4, d. 1, 2000, p. 351.

⁸ *Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. М–Л, 1950, p. 345–346.*

3 pav.
Lietuvių
kunigaikščio
Vytauto
kariuomenės
apsuptas
Smolensko
miestas.
Artilerijos
panaudojimo
pavyzdys,
XV a.
„Иллюстриуото
тетрашčių
сқвадо“
(Лицевой
летописный
свод) XVI a.
miniatiūra.
Kontūrinis
piešinys

je – Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų iškilmė (Žolinė) – *vert. past.*)⁹. Beje, kronikose įrašyta, kad Semionui (Sementui)-Lengveniui teko tie miestai, kuriuos valdė Narimantas.¹⁰ Ir jau netrukus, 1390 m., jis surengė karinį žygį prieš Pskovą, vadovaudamas Naugardo kariuomenei: „Tų metų vasarą naugardiečiai su kunigaikščiu Semionu Olgirdovičiumi ėjo prieš pskoviečius armija.“¹¹ Tiesa, vietinį dviejų miestų konfliktą pavyko išspręsti taikos sutartimi. Semionas-Lengvenis tarnybinio kunigaikščio teisėmis naudojosi iki 1392 m. imtinai. Tais metais „atėjo vokiečiai plėšdami“ į Novgorodo žemę, įėjo į Nevą ir užgrobė kaimus palei abi upės puses, „už trijų varstų iki miesto Oreškos. Ir kunigaikštis Semenas, susirinkęs su miestelėnais, pasileido paskui juos, vienus sumušė, o kitus į nelaisvę paėmė.“¹² Matyt, tuo metu miestas Oreškas (Orechovas) buvo lietuvių kunigaikščio rezidencija.

Rašytiniuose šaltiniuose nėra žinių, kodėl po 1392 m. kunigaikštis Lengvenis paliko tarnybą Naugardo žemėje. Bet mieste-respublikoje ir toliau buvo domimasi Rusioje žinomo kilmingo lietuvių gyvenimu. Įdomu tai, kol didžiojo kunigaikščio Algirdo sūnus tarnavo Naugardui, metraštininkai jį savo užrašuose dažniau vadindavo Semenu ar Semionu. Vardu, kurį gavo per krikštą (kunigaikštis priėmė stačiatikybę iki 1388 m.). Bet kai Lengvenis išvyko į Lietuvą, apie jį rašė vartodami pagonišką vardą. Ir toliau išsamiai nušvietė jo karinę karjerą. Žinoma, kad kunigaikštis Lengvenis dalyvavo keliuose mūšiuose, ir šie dažniausiai būdavo sėkmingi. Dar 1386 m. jis kartu su Vytautu ir kitais lietuvių kunigaikščiais sutriuškino Smolensko kuni-

gaikščio Sviatoslavo kariuomenę, apsupusią Mstislavlio miestą¹³. Pasižymėjo kunigaikštis Semenas-Lengvenis ir 1401 m., atrėmęs Riazanės kunigaikščio antpuolį į lietuvių žemes: „[...] patį kunigaikštį Jaroslavą paėmė ir atvedė jį kunigaikščiui Vytautui, o jo kariuomenę sumušė, o kitus paėmė.“¹⁴

Kitais metais kunigaikštis Lengvenis kartu su kunigaikščiu Aleksandru Starodubskiu sumušė Riazanės kunigaikščio Rodoslavo kariuomenę prie Lucko: „[...] kunigaikštį Rodoslavą [...] atvedė jį į jėga pas Vytautą ir surakinę įmetė į belangę“ trejiems metams¹⁵. 1403 m. kunigaikštis Semenas Algirdaitis (Olgerdovičius) užėmė Viazmos miestą ir paėmė į nelaisvę du Smolensko kunigaikščius¹⁶. Bet šio lietuvių kunigaikščio gyvenime pasitaikė ir nesėkmės. Pavyzdžiui, 1404 m. didelė kariuomenė, vadovaujama didžiojo kunigaikščio Vytauto (dalyvaujant Lengveniui ir jo broliams), per septynias savaites trukusią apsupimą nesugebėjo užimti Smolensko (3 pav.). Šį kartą nepadarė net pasitelktos patrankos – dar tiems metams reta sunkioji ginkluotė¹⁷.

1407 m. kunigaikštis Semenas-Lengvenis vėl panorė Naugardo žemėje gauti „maitinimui“ „miestus, kurie anksčiau buvo jo“¹⁸. Didysis lietuvių kunigaikštis Vytautas sutiko ir naugardiečiai sudarė su jo giminaičiu sutartį. Vykdydamas savo pareigas pagal šį susitarimą, kunigaikštis Semionas 1411 m. surengė karinį žygį į „Svėjos (švedų – T. P.) žemę“. Tai buvo atsakas į netikėtą švedų antpuolį Naugardo valdų pakraštyje. Lietuvių kunigaikštis sudegino daug kaimų ir net išorinius Vyborgo miesto įtvirtinimus, ir švedų „daug sunaikino“, daugelį paėmė į nelaisvę ir atvedė į Novgorodą¹⁹.

Tuo metu kunigaikščio Lengvenio rezidencija buvo Koporės miestas, kur ir gyveno jo šeima. Metraštininkai užfiksavo, kad 1411 m. „[...] gimė Lengveniui sūnus Koporėje Jaroslavas, o krikštytas Fiodoru“²⁰. Kas buvo jau pagyvenusio lietuvių kunigaikščio žmona, rusų metraščiuose nerašoma. Bet 1412 m. data pažymi, kad kunigaikštis Lengvenis išvažiavo į Lietuvą, nutraukęs sutartimi patvirtintus santykius su Naugardu dėl šio miesto-respublikos valdžių pozicijos santykiuose su „vokiečiais“ ir naugardiečių sąjungos su Smolensko kunigaikščiais – senais Lietuvos priešais²¹. Taip pasibaigė eilinis lietuvių Lengvenio „maitinimas“ Naugardo žemėje.

4 pav. Liturginė taurė (panagijara), 1435 m. Meistras Iuanas. Taurė saugoma Didžiojo Naugardo miesto muziejuje

⁹ *Ibid.*, p. 367.

¹⁰ „Московский летописный свод“, in: *Полное собрание русских летописей*, t. 25, М–Л, 1949, p. 214, 218.

¹¹ *Ibid.*, p. 368.

¹² Патриаршая летопись, in: *Полное собрание русских летописей*, t. 11, СПб, 1897, p. 148.

¹³ *Ibid.*, p. 343.

¹⁴ *Ibid.*, p. 391.

¹⁵ *Ibid.*, p. 394.

¹⁶ *Ibid.*, p. 394.

¹⁷ *Ibid.*, p. 396.

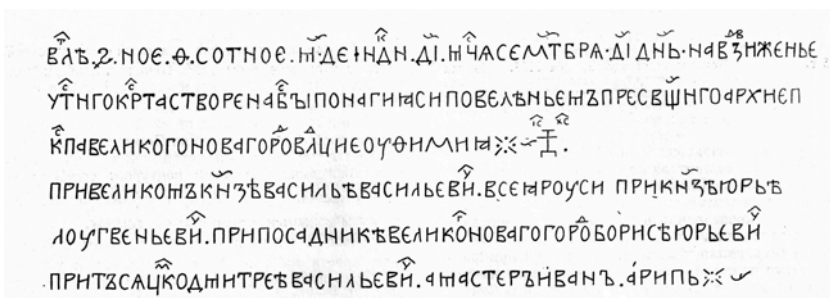
¹⁸ *Ibid.*, p. 404.

¹⁹ *Ibid.*, p. 411.

²⁰ *Ibid.*, p. 411.

²¹ *Ibid.*, p. 412.

Reikia pridurti, kad valsčių skyrimo „maitinimui“ sistema didžiulėje pagal teritoriją Naugardo žemėje buvo sudėtinga. Kažkuriuo laiku Naugardo tarnyboje vienu metu buvo ir lietuvių, ir rusų kunigaikščių. Apie tai vienoje savo knygų išsamiai rašė akademikas V. L. Janinas²².

5 pav. Ant liturginės taurės paminėtas lietuvių kunigaikštis Jurijus Lengvenis, 1435 m.

Bet grįžkime prie Semiono- Lengvenio santuokos su kunigaikštyte Marija. Iš šios neilgai trukusios šeiminės sąjungos žinomas sūnus Jurijus, kuris gimė 1395–1399 m. Jurijų Lengvenį mini ir Naugardo IV metraštis. Jis nuėjo tėvo pėdomis ir 1432 m. atsidūrė Didžiajame Naugarde: „Tą rudenį atvažiavo [...] kunigaikštis Jurijus Semenovičius iš Lietuvos“²³ kartu su savo žmona (jos vardas šaltiniuose nenurodytas). Iš to laiko išliko įdomus liudijimas apie jo padėtį Naugarde – 1435 m. užrašas ant sidabrinės cerkvės taurės (panagijaros), į kurią buvo dedama prosfora (duona, stačiatikių bažnyčioje naudojama kaip komunija – *vert. past.*), pašventinta Dievo Motinos vardu (4, 5 pav.). Tarnybinis kunigaikštis lietuvis minimas šio gaminio užrašė: „[...] sukurta ši panagija“²⁴ nurodymu eminencijos arkivyskupo Didžiojo Novgorodo Eufimijo prie didžiojo kunigaikščio Vasile Vasiljevičė visos Rusios, prie kunigaikščio Jurijo Lougvenjevičio, posadniko [...] Boriso Jurjevičio, prie tūkstantininko Dmitreje Vasiljevičė.“²⁵ Bet kunigaikštis Jurijus kuriam laikui vėl išvyko iš Didžiojo Naugardo. Kitą kartą jis atvyko 1438 m., bet jau pavasarį kovo 3 dieną²⁶. Ši kartą Naugardo žemėje užtruko dvejus metus. Bet 1440 m. Jurijus Lengvenis grįžo į Lietuvą, kur iš didžiojo kunigaikščio Kazimiero gavo svarbių žemės valdų.

Galima daryti prielaidą, kad kunigaikštis Jurijus, Algirdo ir Dmitrijaus Donskojaus anūkas, buvo pasipūtęs ir troško garbės. Jam atrodė, kad jis vertas daugiau. Įžūlus Jurijaus planai užvaldyti Smolenską, Vitebską ir kitus didelius miestus žlugo. Metraštyje net yra užuominų apie šio kunigaikščio maištą. Nesėkmė privertė jį bėgti iš Lietuvos „į Maskvą“²⁷ po savo rusų giminaičių sparnu.

Kiti kunigaikščio Jurijaus gyvenimo metai mums lieka paslaptis – šaltiniuose apie tai nerašoma. 1445 m. įvykiai kunigaikštienės Marijos ir Lengvenio sūnų vėl užklupo Naugardo žemėje. Bet čionai tais pačiais metais „maitinimui“ iš Lietuvos atvyko kitas kunigaikštis –

Ivanas Vladimirovičius. Tai privertė kunigaikštį Jurijų palikti Naugardą – čia jis nesugebėjo gauti oficialaus statuso. Bandytas išvykti „pas vokiečius“ taip pat nepavyko – „vokiečiai jam kelio nedavė“. Ir kunigaikštis Jurijus Semenovičius buvo priverstas vėl ieškoti prieglobsčio Maskvoje²⁸. Mums atrodo, kad kunigaikštienės Marijos ir Lengvenio sūnus buvo avantiūristiško charakterio, kas lėmė lietuviškų valdų praradimą ir klajones ieškant valdžios bei turtų. Sėkmingu pavadinti kunigaikštį Jurijų sudėtinga.

1446 m. po kunigaikščio Ivano Vladimirovičiaus išvykimo į Lietuvą naugardiečiai pasigailėjo ir vėl „davė maitinimą“ kunigaikščiui Jurijui Semenovičiui. Bet gerokai apribojo materialinę naudą iš tarnybos miestui-respublikai. Ši kartą jam neskyrė miestų, jis tik galėjo tikėtis pajamų iš „duonos“ (grūdų) pardavimo²⁹. Lyg tyčia visi artimiausi metai buvo nederlingi, dėl to pabrango produktai Naugarde ir jo apygardoje. Žmonės mirė nuo bado, bėgo į kaimynines žemes, taip pat ir į Lietuvą.

Su Didžiuoju Naugardu Jurijus, matyt, liko susijęs dar daugelį metų, sprendžiant iš menkų apie jį žinių 1458 metais³⁰. Tačiau nuo to laiko kronikose jau nerasime žinių apie šį žmogų. Rusų kunigaikštietės Marijos ir lietuvių kunigaikščio Lengvenio-Semeno sūnus dinga iš istorinių Naugardo dokumentų. Jo mirties datos rašytiniuose šaltiniuose ir istorikų veikaluose nepavyko rasti.

Viduramžių Rusios tyrėjai tik retai prisimena didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Donskojaus dukterį. Pernelyg trumpas buvo Marijos gyvenimas, kurio dalis prabėgo Lietuvoje. Jos vyro kunigaikščio Lengvenio ir sūnaus Jurijaus likimai buvo susiję su Didžiuoju Naugardu ir Maskva. Miesto-respublikos kronikos (*Новгородская IV летопись*) ir jos sąrašai suteikia galimybę pateikti jų politinės ir karinės karjeros epizodus. Vieno – sėkmingus ir didvyriškus, kito – nesėkmingus. Ir jų gyvenimo pavyzdžiu atskleisti aktyvius Lietuvos ir Rusios ryšius XIV a. pabaigoje–XV a. pirmoje pusėje.

Iš rusų kalbos vertė Ona Kacėnaitė

Versta iš: *д-р Татьяна Дмитриевна Панова, „Княжна Мария и Лугвеній, сын великого князя Альгирдаса“ (2021)*

²² В. Л. Янин, *Новгород и Литва. Пограничные ситуации XIII–XV веков*, 1998, p. 90–101.

²³ *Новгородская IV летопись*, 2000, p. 433.

²⁴ *Panagija* [gr. panagia – šventenybė] – nedidelė (ppr. brangakmeniais raruošta) ikonėlė, stačiatikių kunigų nešiojama ant krūtinės; jų rango ženklas (*Tarptautinių žodžių žodynas*).

²⁵ Т. В. Николаева, „Произведения русского прикладного искусства с надписями XV–первой четверти XVI в.“, in: *Свод археологических*, Вып. Е1-49, 1971, p. 39–41, Nr. 11.

²⁶ *Новгородская IV летопись*, 2000, p. 436.

²⁷ *Ibid.*, p. 436.

²⁸ *Ibid.*, p. 439.

²⁹ *Ibid.*, p. 440.

³⁰ В. Л. Янин, 1998, p. 95–96.

J. K. Chodkevičiaus 400-ųjų mirties metinių minėjimas Kretingoje

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

2021 m. rugsėjo 24 d. Kretingoje vyko LDK didžiojo etmono, Vilniaus vaitados ir Žemaičių seniūno, karvedžio Jono Karolio Chodkevičiaus 400 metų mirties metinių minėjimas ir kenotafo atidengimas. Į kenotafo urną įdėti su J. K. Chodkevičiumi simboliškai susiję artefaktai iš Lietuvos, Latvijos ir Ukrainos bei pasirašytas kenotafo įsteigimo aktas. Tą pačią dieną Kretingoje, grafų Tiškevičių rūmų Baltojoje salėje, Genealogijos, heraldikos ir veksilologijos institutas (toliau – GHVI) suorganizavo pirmąją tarptautinę mokslinę konferenciją „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus skaitymai – 2021“, kurioje dalyvavo lektoriai iš Latvijos, Lenkijos ir Lietuvos. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus atminimo medaliu ir 1 000 Eur premija apdovanotas istorikas Julius Kanarskas.

Iš Kretingos muziejaus į Rotušės aikštę kenotafą lydėjo Lietuvos kariuomenės kariai. Iškilmingos J. K. Chodkevičiaus pagerbimo ceremonijos metu Lietuvos kariuomenės Motorizuotajai pėstininkų brigadai „Žemaitija“ buvo suteiktas Lietuvos didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus vardas. Karvedžio atminimas taip pat pagerbtas trimis istorinių pabūklų salvėmis.

Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčioje šv. Mišių metu kenotafas buvo pašventintas ir iškilmingai įneštas į Chodkevičių šeimos mauzoliejų po pagrindiniu bažnyčios altoriumi.

Lietuvos didžiojo etmono J. K. Chodkevičiaus 400-ųjų mirties metinių ceremonijoje dalyvavo krašto apsaugos ministras dr. Arvydas Anušauskas, Sausumos pajėgų vadas brigados generolas Raimundas Vaikšnoras, Seimo nariai, Kretingos r. savivaldybės vadovai, GHVI valdybos nariai.

Pirmojoje GHVI surengtoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus skaitymai – 2021“ atidarymo kalbą sakė Kretingos r. savivaldybės meras Antanas Kalnius ir GHVI prezidentas Remigijus Bimba. Pranešimus konferencijoje skaitė: Kretingos muziejaus direktoriaus pavaduotojas muziejininkystei, knygų ir mokslinių straipsnių autorius, istorikas Julius Kanarskas, Kretingos muziejaus Archeologijos ir istorijos skyriaus vyriausioji muziejininkė-istorikė, knygų ir mokslinių straipsnių autorė Jolanta Klietkutė, Juozas Pelionis, Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto prof. habil. dr. Marcinas Hlebionekas, Latvijos heraldikos specialistas, įvairių institucijų ir asmeninių herbu autorius Edgaras Simsas, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja dr. Elvyra Usačiovaitė, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas dr. Ernestas Vasiliauskas, knygų ir mokslinių straipsnių autorius, istorikas Algimantas Krinčius.

GHVI įsteigtu A. Vijūko-Kojalavičiaus atminimo

Tarptautinės mokslinės konferencijos dalyviai. Iš kairės: GHVI prezidentas Remigijus Bimba, Kretingos muziejaus direktorė Vida Kanapkienė, Kretingos muziejaus pavaduotojas muziejininkystei, A. Vijūko-Kojalavičiaus atminimo medaliu ir premijos laureatas Julius Kanarskas, Kretingos r. savivaldybės meras Antanas Kalnius ir GHVI valdybos pirmininkas, Heraldikos akademijos direktorius Paulius Vaniuchinas. JOLANTOS KLIEKUTĖS NUOTR.

medaliu (aut. Žydrūnas Strumila) ir 1 000 Eur premija už reikšmingiausius paskutinių metų darbus, susijusius su Lietuvos istorijos ir jos pagalbinių disciplinų – genealogijos, heraldikos, veksilologijos ir kt. – plėtojimą, puoselėjimą, tyrinėjimą, paveldo apsaugą, sklaidą, inovacinę, kūrybinę, edukacinę ir mokslinę tiriamąją veiklą apdovanotas Kretingos muziejaus direktoriaus pavaduotojas muziejininkystei, istorikas J. Kanarskas.

GHVI įsteigtu vardiniu ženklu „Už svarų indėlį populiarinant genealogiją, heraldiką ir veksilologiją“ apdovanoti: A. Kalnius, Vida Kanapkienė, dr. Malgožata Stefanovič-Pecela, J. Kanarskas, J. Klietkutė, J. Pelionis, prof. habil. dr. M. Hlebionekas, E. Simsas, dr. E. Usačiovaitė, dr. E. Vasiliauskas, A. Krinčius, prof. dr. Artūras Razbadauskas, dr. Albina Auksoriūtė, prof. dr. Aušra Martišiūtė-Linartienė, dr. Rasius Makselis, dr. Sigitas Narbutas, Ramutis Kurpė ir doc. dr. Dalia Urbanavičienė.

Tarptautinės mokslinės konferencijos „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus skaitymai – 2021“ partneriai: Etninės kultūros globos taryba, Genealogijos akademija, Heraldikos akademija, Klaipėdos universitetas, Kretingos muziejus, Kretingos rajono savivaldybė, Lenkijos institutas Vilniuje, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvos valstybinis istorijos archyvas ir Veksilologijos akademija. GHVI 2021 m. spalio 20 d. tapo Tarptautinės genealogijos ir heraldikos konfederacijos (TGHK) visateisiu nariu. GHVI stojimui pritarė šios tarptautinės organizacijos Generalinė asamblėja, vykusi Madride (Ispanija). TGHK yra tarptautinė organizacija, įsteigta 1971 m., vienijanti viso pasaulio šalių institucijas, atsakingas už genealogijos ir heraldikos tyrimus. Šiuo metu ši organizacija jungia daugiau kaip 80 institucijų iš 43 pasaulio šalių ir 5 kontinentų. Taip pat TGHK nariai yra Tarptautinė genealogijos akademija ir Tarptautinė heraldikos akademija.

Genealogijos, heraldikos ir veksilologijos instituto informacija

1429 m. Lucko suvažiavimas ir Vytautas

Oleksandr KOTYS (*Олександр КОТИС*),
Luckas, Ukraina

Didysis Lučeskas (Luckas) suklestėjo Vytauto laikais. Tai buvo tarsi neoficiali Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pietinė sostinė, todėl jame ir įvyko garsusis monarchų suvažiavimas, kuriame buvo sprendžiamas svarbus klausimas – ar Lietuva taps karalyste, o Vytautas – Lietuvos ir Ukrainos žemių karaliumi. Dabar tuos įvykius mena gal tik pilis, tačiau nemažai netiesioginių liudijimų išliko liaudies dainose ir vietovardžiuose.

Vytautas ir jo veikla prieš suvažiavimą

1387-ųjų pabaigoje Lietuvos didysis kunigaikštis (Ldk) Vytautas su savo dvaru, šeima, kunigaikščiais ir bajorais apsigyveno Voluinės sostinėje, Lucko mieste. Čia, Jono Teologo katedroje, jis sužadėjo savo dukrą Sofiją ir Vasilijų Dmitrijevičių – sūnų Kulikovo lauke nugalėjusiojo totorius.

Vytautas Ukrainos pietinėse žemėse pastatė gyvenbinių įtvirtinimų sistemą, įrengė tvirtoves ir jūrų uostus. 1397–1398 m. įvykdė du pergalingus žygius prieš Aukso ordą ir dėl to gavo iš chano Tochtamyšo teisių į Ukrainos stepę pripažinimą. Užsienio politikoje manevravo tarp Teutonų ordino, Lenkijos karalystės, Moskovijos, Romos ir Aukso ordos. Smarkiai sutrukdė jo planams 1399-ųjų pralaimėjimas prie Vorkslas.

Vytauto priesaikos Lenkijos karaliui raštas, Ostrovas, 1392 m.
ILIUSTR. IŠ OLEKSANDR KOTYS ASMENINIO ARCHYVO

Vėlesniais dešimtmečiais Ldk Vytautas aktyviai plėtė savo įtaką Europoje. 1411–1413 m. jis keletą kartų aplankė Europos monarchus, dalyvavo suvažiavimuose, pasirašė sutartis. Ypatingo palankumo jis siekė iš būsimo Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Zigmanto ir tai turėjo didelės įtakos būsiam Lucko suvažiavimui.

Lietuvos įtaka Rytų Europoje Vytauto laikais augo, o tai užtikrino artimesnių santykių su Lenkija politikos tęstinumą. 1413 m. pasirašyta Lietuvos ir Lenkijos Horodlės unija. Dėl šios unijos Lietuvos katalikų tikėjimo ponai ir bajorai gavo teisę naudotis lenkų bajorų herbais, eiti aukštas pareigas valstybėje ir laisvai disponuoti savo žemėmis.

Suvažiavimo laikų Luckas

Vytauto laikais Lucko pilyje įvyko svarbių pokyčių. Aukštutinė pilis buvo baigta statyti vien iš plytų. Tai yra senos medinės dalys buvo galutinai išmontuotos ir suformuotas šiandienės pilies perimetras. Pagal to meto plytinių sienų statybos būdą Lucko pilis labai panaši į Gardino miesto pilį. Bokštai buvo padengti malksnomis (gontais).

XIV a. II dešimtmetyje Žemutinėje pilyje įvyko svarbus įvykis – Švč. Trejybės bažnyčios, vėliau tapusios katedra, statyba. Manoma, kad Vytautas pasistengė perkelti katalikišką katedrą iš Vladimiro į Lucką. Bažnyčia buvo baigta statyti likus keleriems metams iki monarchų suvažiavimo. Tokiu būdu Žemutinė pilis tapo katalikų valdžios simboliu Lucko vyskupijoje, nes čia buvo pagrindinė šventykla ir vyskupijos vadovybės administracinis aparatas. Bažnyčia stovėjo netoli pagrindinių Žemutinės pilies vartų ir kelio, vedančio nuo šių vartų į Aukštutinę pilį.

Kunigaikštis suteikė privilegiją statyti Lucke Šv. Jokūbo parapiinę katalikų bažnyčią ir Šv. Kryžiaus koplyčią už miesto ribų, priskirdamas jai du kaimus.

Su Vytautu susijęs karimų pasirodymas Lucke. Pasakojama, kad XIV a. pabaigoje Ldk Vytautas, kovodamas su totoriais, užpuolė Krymo miestus, parsivežė iš ten beveik 500 karimų šeimų ir

apgyvendino Trakuose. Po antrojo žygio Vytautas apgyvendino karaimus Haliče ir Lucke. Karaimai Luckui labai svarbūs – dalis jų tapo iškiliais karaimų mokslininkais, etnografais, kultūros veikėjais. Bene garsiausias yra archeologas ir karaimų istorijos tyrinėtojas Abrahamas Firkovičius.

Suvažiavimo eiga

Ldk Vytautas ekonomiškai ir politiškai sustiprino Voluinės žemes, o 1429 m. sukvietė į Lucką monarchus pasitarti dėl Lietuvos karalystės kūrimo. Vėliau Janas Dlugošas (*Jan Długosz*) parašė, kad į miestą susirinko 15 000 svečių. Tarp jų ir būsimasis Šventosios Romos imperijos imperatorius, Vokietijos, Čekijos, Vengrijos karalius Zigmantas I Liuksemburgietis su žmona Barbora, danų ir švedų karalius Erikas Pomeranietis, Livonijos ir Teutonų ordinų vadovybė, Romos Popiežiaus, Bizantijos imperijos, dalies Rusijos kunigaikštysčių ir, žinoma, Jogailos pasiuntiniai.

Pasak J. Dlugošo, tuo metu Lucke kasdien buvo suvartojama 700 statinių madaus, malvazijos ir kitokio vyno, kitų gėrimų, 700 jaučių, 1 400 avinų, šimtai briedžių, šernų bei kitų patiekalų. Vis dėlto istorinėje literatūroje paplitusios žinios apie didelį lėbavimą Lucke suvažiavimo metu gerokai perdėtos. Tikriausiai tada Lucke galėjo prašmatniai puotauti tik monarchai ir jiems artimi aukštuomenės asmenys bei aukšto rango dvasiškiai – jų senatų ir vyriausybių nariai, o paprasti ambasadoriai, sargyba ir tarnai rūpinosi patys savimi. Prieš atvykstant į Lucką Romos imperatoriui Zigmantui, dvi savaites vyko delegacijų

Kunigaikščio rūmų, kuriuose 1429 m. vyko suvažiavimas, pamatai Lucko pilyje. OLEKSANDR KOTYS NUOTR.

„Vytautas Didysis Lucko kongreso metu“, dail. Jonas Mackevičius, 1934 m. ILLUSTR. IŠ OLEKSANDR KOTYS ASMENINIO ARCHYVO

apgyvendinimas ir jų audiencijos pas Ldk. Susitikimų metu Vytautas rinko tam tikrą informaciją apie delegacijų nusiteikimą ir nuomonę dėl suvažiavimui svarstyti siūlomų klausimų, taip pat buvo duodami atitinkami patarimai, skirti bendrai vizijai sukurti. Kadangi Zigmantas vėlavo, svečių viešnage Lucke buvo priverstinė, o tai kai kuriems iš jų kėlė tam tikrų materialinių sunkumų dėl apsirūpinimo.

Dauguma klausimų, pateiktų suvažiavimui nagrinėti, turėjo bendrą europietišką reikšmę. Svarbiausia buvo aptarti Europos šalių gynybos organizavimą nuo Osmanų imperijos Balkanuose. Jame buvo daug punktų – nuo būtinybės pastatyti atramos tašką Dunojaus žiotyse iki Moldavijos bei Valachijos dalyvavimo.

Zigmantas Lucko suvažiavime nusprendė Kilijos pasienyje su Osmanų imperija įkurti nuolat veikiančią gynybinį centrą su savo laivynu, mūriniais įtvirtinimais ir artilerija, kuris taptų baze jo kariuomenei, atremiant turkų puolimą. Lenkai nelabai norėjo palaikyti Romos karaliaus kare su turkais ir nerekomendavo to daryti Moldavijos bei Valachijos valdovui kunigaikščiui Aleksandrui. Jie argumentavo, kad Lenkijos ir Osmanų imperijos santykiai draugiški ir jie nenori jų pažeisti. Vis dėlto šalys sugebėjo susitarti.

Tuo metu ne mažiau svarbūs buvo ir religiniai klausimai, o būtent husitų judėjimas Čekijoje, kuris peraugo į ilgą pilietinį karą Europos centre. Kadangi pastangos jį numalšinti karine jėga nebuvo sėkmingos, monarchai padarė išvadą, kad husitų problemą reikia išspręsti artimiausiame Konstancos bažnytniame susirinkime. Jis jau turėjo įvykti prieš kelerius metus, tačiau Romos kurija, kovodama su bet kokia reformacija ir nenorėdama kompromisų, jo neskelbė. Todėl Lucke Romos karalius Zigmantas I pareiškė, jog skatins popiežių sušaukti susirinkimą dėl husitų klausimo ir būtinų Bažnyčios reformų.

Stačiatikių ir Katalikų Bažnyčių suvienijimo klausimas buvo svarbus Lietuvos ir Lenkijos vietinių elitų nelygių politinių teisių, atsiradusių kaip Lietuvos ir Lenkijos unijų (Krėvos ir Horodlės) pasekmė, atžvilgiu. Lygybės ir vienybės klausimas buvo ypač svarbus Lietuvos stačiatikių politiniam

elitui, kuris viltingai laukė atvykstančio Romos karaliaus.

Stačiatikių bajorų ir dvasininkų politinės teisės buvo apribotos. Zigmantas I viešai pareiškė, kad katalikams nedera vengti susivienijimo su stačiatikiais ir kad stačiatikių tikėjimas dogmų šventumu nenusileidžia katalikų tikėjimui. Jo žodžiai tapo teisingu nuosprendžiu, kurio jau seniai laukė stačiatikiai rusinai (senovės ukrainiečiai).

Siekiant apsaugoti nuo sukretimų Europos valstybių ekonominius principus buvo svarstomi paklunnumo monarchams, ypač Danijos karaliui, ir Hanzos Sąjungos prekybos sutarčių laikymosi Baltijos regione klausimai. Zigmantas, išklausęs Danijos karaliaus Eriko pasiuntinių skundus dėl Hanzos miestų priešinosi danų valstybinei politikai, kreipėsi laišku į didįjį magistrą, kad šis praneštų maištaujantiems jo įsakymą nekariauti su Danijos karaliumi. Antraip jie bus pripažinti Romos imperijos priešais.

Visiems svarbus Lietuvos ir Lenkijos vaidmenų Europoje suderinimo, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui gavus karūną, klausimas buvo apsvarstytas ir teigiamai išspręstas. Nepritarė tik Jogaila, o Lenkijos delegatai, sužinoję, kad lenkų ir lietuvių unijai gresia iširimas, garsiai protestuodami ir savo karaliui išsakę nepasitenkinimą, skubiai išvyko iš Lucko. Kitą naktį, neatsisveikinęs su kilmingais svečiais, pabėgo ir Jogaila. Šalys susitarė dėl karūnavimo suvažiavimo Vilniuje kitų metų rugsėjį.

Jau pats karūnavimo suvažiavimo faktas buvo svarbus politinis rezultatas. Tai buvo aktualu ir po Vytauto mirties. Svarbiausia buvo ne karūnos uždėjimas ant Lietuvos valdovo galvos ir išsivadavimas iš lenkų karūnos vasalinės priklausomybės, o pačios Lietuvos valstybės egzistavimo pripažinimas. Naujos Lietuvos karalystės, kilusios iš vienos didžiausių Europoje daugiatautės LDK, sukūrimas paverstų ją

savarankišku politiniu žaidėju ir pakeistų politinę padėtį Europoje.

Suvažiavimas Lucke tapo svarbiu bandymu atkurti Europos valstybių užsienio politiką, sprendžiančią smulkius tarpvalstybinius teritorinius ir materialinius ginčus bei abipusių pretenzijų, nesusipratimų ir karinių susirėmimų klausimus, organizuojant strateginius visai Europos bendruomenei svarbius karinius, politinius, ūkinius ir bažnytinius veiksmus. Kitais metais Vytautas mirė nesulaukęs karūnos, kurią neva perėmė politiniai priešininkai. Vėlesni įvykiai, atėjęs Švitrigailai, iššaukė naują karą.

Literatūra

- Stecki T., *Łuck starożytny i dzisiejszy*, Kraków, 1876.
Wojnicz A., *Łuck na Wołyniu*, Łuck, 1922.
Барабашев А., *Витовт. Последние двадцать лет княжения. 1410–1430*, СПб., 1891.
Грушевський М., *Історія України–Руси*, т. IV, К., 1993.
Леонтович Ф., *Очерки истории литовско-русского права*, СПб., 1894.
Мердерь А., *Древности Луцка и его прошлое*, К., 1910.
Садовнік Т., Бірюліна О., Баран В., *Європейський з'їзд 1429 року в Луцьку*, Луцьк, 2006.
Терський С., *Історія Луцька*, т. 1: Лучеськ Х–XV ст., Львів, 2006.
Троневиц П., *Волинь в сутінках української історії XIV–XVI ст.*, Луцьк, 2003.
Троневиц П., *Луцький замок в історії України*, Луцьк, 2007.
Шараневич И., *История Галицко–Владимирской Руси*, Львов, 1863.

*Iš rusų kalbos vertė Tatjana Maškevič
Versta iš: Олександр Комис, „Луцький съезд
1429 и Витовт“ (2021)*

Kunigaikščių Krošinskių istorija – vizijos, realybė, paslaptys

Rimvydas UŽUKUKIS,
Vilnius

Bendražmogiškiosios vertybės – valstybės pagrindas. Žmonijos veikla akivaizdžiai rodo, kad tai – vienintelis teisingas kelias. Retais, išimtiniais atvejais, išsėmus taikias priemones bendražmogiškosioms vertybėms surasti, jas tenka įtvirtinti kovoje. Tai ypač tinka kalbant apie X–XX a. pasaulį: išsivaduojamieji ar grobikiški karai aiškiai atskleidė, kokiomis vertybėmis vadovavosi vieni ar kiti žmonės. Praradusios bendražmogiškąsias vertybes valstybės galiausiai žlunga.

Ar išsaugojome vertybes mes? Gal mums jų nebereikia, kaip nereikėjo pinigų su savųjų kunigaikščių ir karalių atvaizdais?

Kokias vertybes brangino kunigaikščiai Krošinskiai?

1908 m. Varšuvoje išleistoje „Visuotinėje didžiojoje iliustruotoje enciklopedijoje“ nurodyta, kad kunigaikščių Krošinskių kilmė nėra žinoma¹. Nėra aiški ir pavardės kilmė.

Kunigaikščių Krošinskių kilmės iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio tyrinėtojai remiasi 1652 m. Vilniuje išspausdintu Laurencijaus Kolosovičiaus (*Laurentius Kollosovicz*) epitalamijumi, skirtu Karolio Jurgio Krošinskio ir Elžbietos (*Halszka*) Tyzenhauzaitės santuokai².

Apie kunigaikščių Krošinskių kilmę jos lotyniškajame tekste rašoma: „Qui incunabula Gentis Vestræ ad Vigundum Kieystutiadam referunt“ („... Kurie Jūsų giminės pradžią nukelia iki Vigundo Kęstutaičio...“)³.

Šiek tiek keistokas faktas, kad epitalamijo lenkiškajame tekste Kęstutaičių giminė tiesiogiai neįvardijama, o pasitenkinama bendrinio teiginiu – „... kilmingiausieji Lietuvos kunigaikščiai“⁴, nors būtina pasakyti, jog tekste toliau yra minimas ir Kęstutis Vigundaitis (*Keystudiam Wygundowicz*)⁵.

Kadangi šiuo metu turimi dokumentai nepatvirtina Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnaus, vardu Vigundas, egzistavimo, todėl viena iš versijų galėtų būti minėto originalaus lotyniškojo teksto vertimo ir/ar perpasakojimo (perrašymo) problema.

Ar galima būtų atmesti versiją, jog senųjų dokumentų raštuose, originaliame, o ir aukščiau minėtame tekste Kęstutį Vigundaitį reiktų suprasti kaip „Vigundo“... minėtas Kęstutaitis“?

Istorikai ir kiti tyrinėtojai dažnai remiasi jau rašiusių autorių nuorodomis, citatomis, tačiau mes nežinome, ar buvo ieškoti kunigaikščių Krošinskių pėdsakai Prūsijos kronikos autoriaus Vygando Marburgiečio išlikusiuose tekstuose?

Visos kitos įvairių autorių keliamos kunigaikščių Krošinskių kilmės versijos šiuo metu yra nepatvirtintos dokumentais ir tėra vien samprotavimų išdava.

L. Kolosovičiaus epitalamijas, skirtas K. J. Krošinskio ir E. Tyzenhauzaitės santuokai, neabejotinai turėjo būti kunigaikščių Krošinskių pasakojimas, tačiau, galima teigti, kad jo autorius galėjo būti susipažinęs ir su daugiau nei prieš pusę šimtmečio, t. y. 1595 m., taip pat Vilniuje išleistu Kristupo Kernaviškio (*Krzystoph Kiernowiski*) epitalamijumi, skirtu Petro Krošinskio ir Anos Sokolinskos santuokai⁷. Tą teigti yra pagrindas, nes kai kurių Krošinskių

¹ *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, ser. 1, t. 41–42, Warszawa, 1908, p. 143. Prieiga per internetą – <<http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=17697&from=publication>>.

² Laurentius Kollosovicz, Gratulatio nuptiarum inter perill. Ac mm. d[omi]nu[m] d. Carolum Georgium a Kroszyno Kroszynscium et perill. ac m[agnif]ic[am] d[omi]nam d. Elizabetham per[i]ll. ac m[agnif]ic[am] d[omi]ni d. Wilhelmi a Tizenhauzen, capitanei Kupiscensis filiam, die 21 Ianuarii anno 1652. Vilnae feliciter celebratarum per Laurentium Kollosovicz exhibita, w Vilnie: w drukarni Oycow Bazilianow s. Troycy, 1652, p. 54.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ Vygandas Marburgietis (*Wigand von Marburg*; gyveno apie 1365–1409 m.) – Vokiečių ordino heroldas (diplomatas) Prūsijoje. Viduriniąją vokiečių aukštaičių kalbą eiliuotai parašė Prūsijos kroniką (baigė 1394 m.).

⁷ Epithalamium na wesele Wielmożnego Xiążęcia Jego M. Páná Piotra Kroszyńskiego, dzierzawcy poniewieskiego, szádowskiego etc. etc. y Jey M. Xiężney Pániey Pániey Anny Sokolińskiej, dobrodzieiom swym Miłościwym / Krzystoph Kiernowiski student Akadémiej Wileńskiej S.J. y sługá Ich Mści uniżony ofiarował. – W Wilnie: [druk. Jana Karcana], 1595. – [8] p.: inic., vinj.; 40.

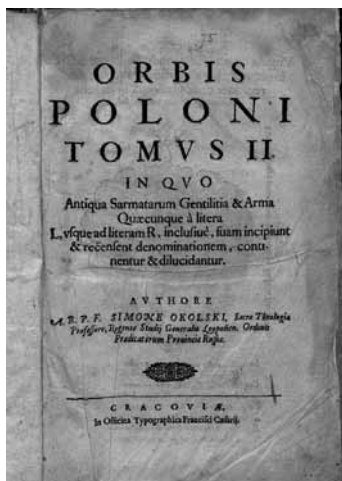
gyvenimo faktų perpasakojimas remiasi panašiomis aliuzijomis ir palyginimais. Kaip minėta, anks-tesniame pagal datą parašytame toliau pateiktame K. Kernaviškio epitalamijaus lenkiškame tekste taip pat konkreti giminės kilmė neminima, tik akcentuojama aukščiausioji – karališkoji-kuni-gaikštiškoji.

Patys ankstyviausieji šandien žinomi istoriniai šaltiniai kuni-gaikščių Krošinskių nemini, nors to užtikrintai teigti neįmanoma. Istorinėje literatūroje, pavyzdžiui, istoriko Teodoro Narbuto⁸ „Vytauto valdymas XV amžiuje“, esama informacijos apie jų dalyvavimą Žalgirio mūšyje⁹. Pažymėsime, kad istorikas T. Narbutas dažnai kaltinamas šaltinių klastojimu, tačiau būtina pastebėti, kad daugybė kadaise prarastų, o šiandieną vėl atrastų senųjų šaltinių griaua šį mitą apie T. Narbutą.

Prūsijos heraldikas, genealogas Emiljanas von Žernickis-Šeliga¹⁰ knygoje „Lenkiškieji herbai, jų istorija ir jų legendos“¹¹ pateikia 185 herbus ir 16 skydų, dalyvavusių Žalgirio mūšyje, tarp jų mini ir Krušinskius (*Kruszynski*)¹².

Painiavos įneša tai, kad vieni istorikai¹³ šias pavardes išskiria kaip atskiras gimines, kiti nesunkiai, pavyzdžiais ir remdamiesi dokumentais, įrodo, kad pradiniame etape tai, greičiausia, buvo viena ir ta pati giminė. Didelę reikšmę pavardžių transkripcijai turėjo raštuose ir dokumentuose vartota kalba: lotynų, lenkų, čekų ar rusėnų.

Kaip matysime toliau, Krošinskių pavardės rašyba (beje, kaip ir daugelio kitų pavardžių rašybos atveju)¹⁴ įvairiuose šaltiniuose skiriasi. Tai nesunku pastebėti palyginus įvairius dokumentus ir herbynus, iš jų vienus žinomiausių – Simono Okolskio¹⁵ ir Martyno Bielskio¹⁶.

1 pav. Simono Okolskio „Orbis Poloni“ II tomo viršelis

2 pav. Įrašas Simono Okolskio knygoje „Orbis Poloni“ – „... Kruszynski de Kruszenica...“

Kunigaikščių Krošinskių pavardė ir kilmė

Jau istorikas Juzefas Volfas¹⁷ abejojo, kad kunigaikščių Krošinskių pavardė kilusi nuo Krošino (*Kroszyn*), esančio Naugarduko apylinkėse, todėl savo darbe jis rašo su klausuku: „... Od Kroszyna w powiece Nowogrodzkim(?)...“ O kodėl į šią abejonę dėmesio nekreipė daugelis istorikų?

Pats istorikas J. Volfas savo darbuose vis tik paliko įrašą apie Naugarduko Krošiną, kadangi dalis rašiusiųjų apie kunigaikščių Krošinskių kilmę nurodė, kad pastarųjų protėvis Jurgis (*Gregory, Hrehory*) pastatė Krošino pilį Severske¹⁸.

Galima spėti, kad rašydamas apie XIV–XV a. minimose žemėse egzistavusias Krošinskių valdas jis rėmėsi Lietuvos Metrikos įrašu¹⁹: „... Aleksandras Jogailaitis 1502 metais patvirtino jiems privilegijas nuosavybės teise šioms valdoms: Teszynow, Sukromno, Zaolele, Moszkowo, Hnezdiłow, Czerniatycze, Babinicze, Czertinu, Ożarowo, Płowuczoje ir Nowogrodek.“ Tarp kunigaikščių Krošinskių valdų Naugardukas yra neabejotinai minimas, tačiau Lietuvos Metrikoje apie Krošinskių valdas yra kitas įdomus įrašas: „... dokumentai buvo saugomi Smolensko pilyje ir pražuvo jos gaisre“²⁰, todėl galima pagrįstai teigti, kad tuo laikotarpiu, ko gero, pagrindinė ar bent viena pagrindinių kunigaikščių Krošinskių valdų turėjo būti Smolenskas ir kitos valdos Smolensko žemėse. Beje, tam patvirtinimų yra nemažai.

Senuose lenkiškuose, prūsiškuose ir kt. žemė-lapiuose, herbynuose galima surasti, kad Krošino vietovardis plačiai paplitęs ir sutinkamas įvairiose vietovėse, gan didelėje teritorijoje. Jo arealas tęsiasi

⁸ Narbutas, Teodoras (1784–1864) – lietuvių istorikas, senųjų dokumentų kolekcininkas ir tyrinėtojas, architektas. 1846 m. išspausdino Bychovo kroniką (išsamiausią Lietuvos metraščių versiją). Eišiškėse suprojektavo ir pastatė bažnyčią.

⁹ Довгялло, Дмитрий, *Битва при Грюнвальде 15 июля 1410 г.*

¹⁰ Żernicki-Szeliga, von, Emilian Edmund (1826–1910) – heraldikas, genealogas ir publicistas. Prūsijos kariuomenės karininkas.

¹¹ Żernicki-Szeliga, von, Emilian Edmund, *Die polnischer Stammenwappen ihre Geschichte und ihre Sagen*, Hamburg, 1904, p. 125. *Ibid.*

¹² Gloger, Zygmunt, *Prace Filologiczne*, 1893, III t. 1890–1910, *Pisma rozproszone*, Białystok, 2016.

¹³ „Lietuvoje gyveno keletas giminių (nors galėjo būti ta pati, tik padalyta?) pavardė Grifinas, Gryfin, Griffin...“ – profesoriaus M. J. Minakovskio laiškas autoriui. Prieiga per internetą – <www.sejm-wielki.pl/b/sw/155451>.

¹⁴ Okolski, Szymon (Simon) (1580–1653) – lietuvių ir lenkų istorikas, heraldikas, teologas.

¹⁵ Bielski, Marcin (g. apie 1495–1575) – istorikas, poetas, rašytojas, vertėjas.

¹⁷ Wolff, Józef Ludwik g. 1852 m. Varšuvoje – istorikas, knygų autorius, heraldikas, genealogas.

¹⁸ Wolff, Józef, *Kniazowe Litewsko-Ruscy od konca cztern actego wieku*, Warszawa, 1895, p. 186.

¹⁹ Lietuvos Metrika – XIV a. pab.–XVIII a. pab. laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dokumentų archyvas, knyga Nr. 5.

²⁰ *Ibid.*

nuo dabartinės Vokietijos, Čekijos iki Rusijos. Nemažai tokių ar panašių vietovardžių yra dabartinėse Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos teritorijose.

Istorikas J. Volfas tikriausiai žinojo Krošino ežerą²¹, esantį vadinamoje Oborniko²² srityje, ten esančius miestelius Didįjį ir Mažąjį Krošinus²³. Žemėlapiuose pavadinimų rašyba įvairuoja, galima surasti tuos pačius pavadinimus užrašytus remiantis vokiškąja arba lenkiškąja transkripcija, nors neretai pasitaiko ir maišyta, pavyzdžiui, *Gr. Kroszyn, Kl. Kroszyn*.

Ko gero, J. Volfas žinojo Krošiną (*Croszyn*), esantį Opolėje, taip pat netoli Čekijos esantį, per amžius gyvavusį, o vėliau išnykusį Krošiną (*Croschin*) – vokiškąjį *Falkenau* – šiandieninį *Chróścina Nyska* Silezijoje ir t. t.

Mėginant pagrįsti rusėniškąją Krošinskių pavar-

3 pav. Didysis ir Mažasis Krošiniai tuometės Oborniko srities žemėlapiu fragmente

4 pav. Krošinas netoli Naugarduko ir Nesvyžiaus. Benedikto Herco (Benedykt Hertz) žemėlapiu „Senoji Lietuva ir Belarusia“ fragmentas, 1905 m.

dės ir jų pačių kilmę, remiantis to meto Naugarduko žemėse Krošinskių – „Od Kroszyna...“ – pastatytos pilies pavadinimu ar ieškant vietovių rusėniškose žemėse, galima patekti į savo paties paspėstus spąstus, kadangi, kaip matome istoriniuose dokumentuose, pats vietovardis ypač plačiai paplitęs, o Krošinskių pavardė istoriniuose šaltiniuose neabejotinai minima anksčiau nei aprašytoji kunigaikščių pastatyta Krošino

²¹ Kroszyn See.

²² *Powiat Obornicki* (lenk.), *Kreis Obornik* 1818–1919 m. Prūsijai priklausiusi Poznanės provincijos dalis.

²³ Dabartiniai Krosinas (*Groß Kroszyn*) ir Krosinekas (*Klein Kroszyn*) Didžiosios Lenkijos vaivadijoje, Poznanės regione.

pilis. Savaiame suprantama, kad paslapties skraistę galėtų praskleisti surasti nauji dokumentai.

Profesorius S. Marija Kučynskis, Zotovo sinodikas ir kiti

Lenkijoje žymus, tačiau Lietuvoje mažai žinomas profesorius Stefanus Marija Kučynskis²⁴ 1936 m. knygoje „Černigovo–Sieversko žemės valdant Lietuvai“²⁵, išleistoje savo daktaro disertacijos pagrindu ir recenzuotoje žymaus lenkų profesoriaus Oskaro Haleckio²⁶, mini kunigaikščius Krošinskius, bet jo taip pat nepalieka abejonės: „... kunigaikštis Semeną Krošinski, kurio kilmė yra ginčytina“²⁷, o politinė veikla ir [turima] nuosavybė XIV a. nežinoma. Tik XV a. pabaigoje atsiranda Krošino kaimas, bet, ir tai, jau už Sieversko ribų.“

Knygos išnašoje profesorius S. Kučynskis rašo, kad istorikas J. Volfas linkęs priskirti Krošinskius greičiau Lietuvos nei rusėnų kunigaikščiams. Jo nuomone, šią temą kategoriškai „užraukia“ istorikas Kazimieras Stadnickis²⁸ 1867 m. Lvove A. Vogiel leidyklos išleistame veikale „Vladislovo Jogailos Algirdaičio, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, broliai“²⁹.

Profesorius S. Kučynskis mini kunigaikščius Krošinskius tarp tų, kuriuos Lietuvos didieji kunigaikščiai ir valdovai, plėsdami savo įtaką bei valdas, saugodamiesi nuolatinių aršių totorių ir Maskvos antpuolių, apgyvendino³⁰ tolimiausiose Lietuvos pasienio srityse. Jis rašo: „... pavyzdžiui, Smolensko žemėse šalimais Krošinskių ar Viazmos kunigaikščių...“³¹ Taigi, jo nuomone, kunigaikščiai Krošinskiai gyveno Smolensko³², o ne minėtose Sieversko žemėse. Kad kunigaikščiai Krošinskiai buvo įsikūrę Smolensko žemėse, rodo ir daugybė kitų šaltinių. Metraščiuose 1480 m. minimas Konstantinas Krošinskis, buvęs Smolensko iždininkas³³. 1506–1508 m. minimas kunigaikštis Ivanas Filipovičius Krošinskis, kuris taip pat buvo Smolensko iždininkas ir vietininkas³⁴.

Profesorius S. Kučynskis, remdamasis įvairiais

²⁴ Kuczyński, Stefan Maria, slap. Włodzimierz Bart (1904–1985) – lenkų istorikas, rašytojas, habil. dr. (1937).

²⁵ Kuczyński, S. M., *Ziemia Czernihowska-Siewierska pod rządami Litwy*.

²⁶ Halecki, Oskar (1891–1973) – lenkų istorikas, Varšuvos universiteto profesorius, nuo 1940 m. gyveno JAV. Daugiau nei 600 istorinių publikacijų autorius.

²⁷ Kuczyński, S. M., *Ziemia Czernihowska-Siewierska pod rządami Litwy*. Stadnicki, Kazimierz Piotr Hieronim (1808–1886) – lenkų istorikas, Lenkijos mokslo draugijos Krokovoje narys.

²⁸ Stadnicki, K., *Bracia Władysława-Jagielly Olgierdowicza, króla Polski, Wielkiego Xięcia Litwy*, Lwów, 1867, p. 242–248.

²⁹ Темушев, В. Н. К вопросу о Московско-литовской границе XV в. (Владения князей Крошинских). Древняя Русь. Вопросы медиевистики № 3 (21)..., Сентябрь 2005, p. 102.

³⁰ Kuczyński, S. M., *Ziemia Czernihowska-Siewierska pod rządami Litwy*.

³¹ *Ibid.*

³² Lietuvos Metrika, knyga Nr. 5.

³³ *Ibid.*

istoriniais šaltiniais, mini daugybę vietovių, priklausiusių kunigaikščiams Krošinskiams: „...Dėl anksčiau minėtų skriaudų, Maskvos užgrobto kunigaikščiams Krošinskiams priklausiusių Tiesinovičių, Sukromno, Olchovieco, Nadslavlio, Otjezdeco...“³⁵

Panašų, tačiau tuo pačiu su profesorius S. Kučynskio neminimomis žemėmis tekstą pateikia vienas iš dabartinių herbariumų sudarytojų lenkų profesorius Marekas Jeżis Minakovskis³⁶. Remdamasis įvairias šaltiniais, taip pat ir Lietuvos Metrika, jis rašo: „... Aleksandras Jogailaitis 1502 metais kunigaikščiams Krošinskiams patvirtino privilegijas nuosavybės teise šioms valdoms: „... Teszynow, Sukromno, Zaolele, Moszkowo, Hnezdiłow, Czerniatycze, Babinicze, Czertinu, Ożarowo, Płowuczoje i Nowogrodek.“³⁷

Profesorius M. J. Minakovskis, nespekuliuodamas šaltiniais ir nespėliodamas, nurodo kunigaikščius Filipą ir Fiodorą Krošinskius kaip dviejų šios giminės šakų pradininkus. Vienam jų, kunigaikščiui Filipui, ir jo sūnums 1496 m. Aleksandras Jogailaitis perdavė Černiatyčius³⁸ (Czerniatycze) Smolensko žemėse. 1498 m. Aleksandras Jogailaitis Filipino Krošinskio sūnums Ivanui ir Timofejui perdavė tose pat Smolensko žemėse esančius Babiničius (Babinicze)³⁹.

Remiantis šiais faktais, galima teigti, kad XIV–XV a. kunigaikščiai Krošinskiai, saugodami ir gindami rytines Lietuvos sienas, gyveno Smolensko, Černigovo–Seversko, suprantama, ir Naugarduko žemėse, kurios vėliau kovose atiteko rusėnams.

Savo knygoje profesorius S. Kučynskis mini Liubeko sinodiką⁴⁰, dar kitaip vadinamą Zotovo sinodiku. Joje yra įrašytas kunigaikštis Simeonas Krošinskis. Įdomu, jog pateikiama būtent lotyniška vardo forma. Sinodikos autorius R. Zotovas atminties knygos 72 įrašė pateikia spėjimą, kad S. Krošinskis galėjo būti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino palikuonis⁴¹, tačiau reikia pažymėti, jog jis remiasi vėlesniais laikais išleistu veikalu, t. y. 1810 m. Kasparo Niesieckio⁴² herbynu.

Tiems, kas mėgsta kurti ar tiesiog šiaip mėgsta įvairias fantastines sąmokslų teorijas, galime pametėti ir Krošinskių pavardės kilmės istoriją nuo slaviško žodelio „krošit, krušit“, t. y. tiksliau nuo lietuviškojo

5 pav. „Apie Černigovo kunigaikščius pagal Liubeko sinodiką. Apie totorių laikų Černigovo kunigaikštystę. R. VI. Zotovo tyrimas“, Sankt Peterburgas, 1892 m.

6 pav. Įrašas apie kunigaikštį Simeoną Krošinskį, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino palikuonį, ir jo kilmę R. Zotovo sinodikoje

↓

№ 72. „Князя Симеона Крошинскаго“.

Князь Симеонъ Крошинскій, вѣроятно, былъ потомокъ Гедимина. Нѣсѣдкій производитъ князей Крошинскихъ отъ Вигунда, сына Кейстута ¹⁾. У Стадницкаго въ числѣ сыновей Кейстута не значится Вигундъ, но въ числѣ сыновей Ольгерда отъ тверской княжны упоминается Вигандъ-Федоръ-Александръ, умершій бездѣтныиъ ²⁾. Вопросъ о происхожденіи князей Крошинскихъ остается нерѣшеннымъ.

¹⁾ Барх. книга, I, 201. Временникъ, X, 72, 243.

²⁾ Herbarz Polski, Kaspra Niesieckiego, wydany przez Bobrowicza. W Lipsku, 1840. t. V, pag. 390.

³⁾ Stadnicki, Brasia etc., 242–248.

„krušt“⁴³. Matyt, gerai kunigaikščiai Krošinskiai savo priešams kailį iškrušo tais laikais...

Vėlesni šaltiniai pateikia gan nemažai informacijos apie kunigaikščius Krošinskius, kuri šiuo metu galų gale pradėta sisteminti (tačiau nepakankamai) ir skatina plačiau ja domėtis.

Galima teigti, kad XIII–XVI a. Krošinskiai buvo įtakinga, galinga ir, nebijokime to žodžio – karinga Lietuvos didikų, ištikimai tarnavusių Lietuvai ir Karūnai, giminė bei įvairiuose kraštuose nemažai žemių valdė žemvaldžiai. Tai, jog kunigaikščiai Krošinskiai buvo galingi žemvaldžiai, liudija ne tik jiems priklausę dvarai Smolensko ir kitose LDK pasienio žemėse, bet ir Upytės, Šeduvos, Panevėžio ir kitų žemių priklausomybė. Prie jų tuomečių valdų turėtume priskirti Rokiškio, Aknystoje bei Rokiškio apylinkėse buvusius, šiandieną dar neidentifikuotus dvarus.

Filosofas B. Deksnys⁴⁴, tyrinėjęs dabartinio Onušio, esančio Rokiškio rajone, istoriją, straipsnyje⁴⁵ pateikia įdomių XVI a. faktų:

⁴³ Vokiečių kalbininkai priskiria jį prie baltiškos kilmės žodžių. **Krusch, krosch:** *kruschke* (pr) = Wildbirne oder krušā, kriušā (lit) = Hagel oder krusa (lett) = Hagel, etwas hageldicht Niederfallendes Endungen und Besonderheiten baltischer Familiennamen. Prieiga per internetą – <http://wiki-de.genealogy.net/Endungen_und_Besonderheiten_baltischer_Familiennamen>.

⁴⁴ Deksnys, Bronius – Kultūros, filosofijos ir meno institutas, mokslinis bendradarbis.

⁴⁵ Deksnys, Bronius, *Senasis Onušis, 400 metų vadintas Hanušiškais*. Prieiga per internetą – <http://www.llt.lt/pdf/juodupe_onuskis/senasis_onuskis.pdf>.

³⁵ „Procz bowiem swoich krzywd o ktorej wspomniano wyzej – wyliczal zagrabione przez Moskwe wlosci ksiązat Kroszynskich Tieszynowicze, Sukromno, Olchowiec, Nadslawl, Otjezdec...“

³⁶ Minakowski, Marek Jerzy (g. 1972 m.) – lenkų filosofas, istorikas, genealogas, mokslų daktaras, *blogeris*. „Didžiosios Minakovskio genealogijos“ (*Wielka Genealogia Minakowskiego*) sudarytojas ir leidėjas. „Didžiojo Seimo palikuonių draugijos“ (*Stowarzyszenia Potomków Sejmu Wielkiego*) steigėjas ir pirmasis maršalka.

³⁷ Lietuvos Metrika, knyga Nr. 5 (Czerniatycze).

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ „О Черниговскихъ князьяхъ. По Любецкому синодику. О Черниговскомъ княжествѣ въ татарское время. Исследование Р. Вл. Зотова“, С-Петербургъ, 1892.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Niesiecki, Kasper (1682–1744) – Lenkijos heraldikas, teologas, rašytojas. 4 tojų herbyno „Korona Polska“ autorius.

„... greta Astikų Hanušiškių dokumentai mini ir Rokiškio Krošinskių Hanušiškius. Vilniuje saugomi XIX a. padaryti Rokiškio dvaro dokumentų nuorašai. Viename nušviečiama, kaip Jono ar Ivano Krošinskių sūnus Petras gavo Rokiškio, Vederynės, Aknystos ir, atkreipkime dėmesį, Hanušiškių dvarus...“⁴⁶

Kaip rašo B. Deksnys, „... XVI ir net XVII a. pradžioje tą patį pavadinimą turėjo kelios vietovės. Tuo metu Rokiškiu buvo vadinamas Rokiškis, Rokiškėlės ir net Lukštų dvaras.“⁴⁷

Nieko keista, kad keli skirtingose vietovėse esantys dvarai buvo vadinami vienu vardu, nes dažnai juos jungė priklausomybė vienam konkrečiam dvarui ar savininkui. Tai lėmė konkrečios geografinės žinios, vietinis gyventojas žinojo tikslesnę adresą ir įvardydavo konkretesnę kasdienėje kalboje vartojamą pavadinimą nei atvykęs iš kitų kraštų. Tokiu būdu tolimesnių kraštų keliautojai, nurodydami žinomą didesnę geografinę objektą, galėjo gan tiksliai orientuotis krašte ar jį surasti.

Šioje vietoje galima pasakyti, kad tikrasis Rokiškio pavadinimas, ko gero, yra vadinamasis toponimas, o dar tiksliau apibūdinus – hidronimas, kilęs nuo *Rokiškėlių ežero* vietovardžio. Manome, kad tai galėtų patvirtinti atlikti platesni onomastikos⁴⁸ tyrimai. Vos už poros šimtų metrų nuo ežero yra ir Rokiškėlių (*Zaboravos*) dvaro rūmai, kadaise galėję priklausyti vienam savininkui, t. y. dvarui. Šios versijos gyvbingumui gali pasitarnauti Rokiškėlių dvaro ir Kraštų, kitaip Rokiškio bei pačio Rokiškio – Krošinskių dvaro vardas. Šis, dar vadinamas Kraštų dvaras⁴⁹, buvo visai netoli Rokiškio dvaro. Pasukus beveik tiesiai į pietus nuo keleto šių Rokiškio dvarų iki Rokiškėlių ežero vos 3–4 kilometrai.

Įtikima, o galbūt ir visai reali Rokiškio pavadinimo kilmės istorija galėtų tapti asmenvardinės kilmės, tačiau ne nuo mitinio vokiečio Rocho, kuris ilgainiui tapo lietuviškuoju Roku, „gaudančiu kiškius“, o nuo B. Paprockio herbyne esančio kunigaikščių Krošinskių sudėtinio bei dabartinio Rokiškio miesto sudėtinio herbų. Šiuose herbuose matome įvairiuose šaltiniuose, radiniuose, pavyzdžiui, kokliuose mūsų jau minėtą Kolumnos herbą⁵⁰. Šis herbas žinomas keliais pavadinimais, vienas jų... Rochas.

Rocho herbo savininkai – Rokiškio grafai Pšezdeckiai, amžių vingiuose ne kartą giminiavęsi su

kunigaikščiais Krošinskiais. Galbūt čia slypi Rokiškio pavadinimo kaip Rocho žemių paslaptis?

Graži legenda apie medžiotoją Roką ir kiškį tėra niekuo neparemta legenda, bet palikime jai teisę gyvuoti...

Beje, gana neseniai sukurtą šią legendą paneigia ir kitose Lietuvos vietovėse esantys Rokiškio, Rokiškių ar panašūs ir jiems giminingi vietovardžiai.

Vienas jų Kauno rajone buvęs nemažas Rokiškio kaimas, kitas – Kaišiadorių rajone stūksantis Rokiškių piliakalnis prie Rokiškių kaimo. Tam tikrą mūsų mąstymo skurdumą rodo „Vikipedijoje“ pateikiama šio kaimo ir piliakalnio pavadinimo kilmės legenda apie medžiotoją Roką...

Lietuvoje kalbant apie heraldiką, vienas kertinių akmenų, kuriuo dažniausia remiamasi, yra Lietuvos istorikas, teologas, vienuolis jėzuitas Albertas Kojalavičius–Vijūkas (Vaitiekus Vijūkas–Kojalavičius)⁵¹, gimęs 1609 m. Romainiuose prie Kauno. Be abejonės, vertingiausias jo veikalas yra „Lietuvos D. K. bajorijos herbynas“⁵², 1897 m. išleistas F. Piekosinsko Krokovoje.

A. Vijūkas–Kojalavičius, rašydamas apie kunigaikščių Krošinskių herbą, kaip ir apie kitus, rėmėsi daugeliu šaltinių, ankstesniais įvairių autorių darbais bei veikalais, o „Lietuvos D. K. bajorijos herbyne“ matome du jo dažniausiai nurodomus autorius: Bartalomėjų Bartošą Paprockį (*Bartłomiej (Bartosz) Paprocki*) ir Simoną Okolskį (*Szymon Okolski*).

Simono Okolskio „Orbis Poloni“ (1–3 t.) išleisti 1641–1645 m. Krokovoje. Pats S. Okolskis savo darbuose, tarp kitų, taip pat remiasi ankstesniais B. Paprockio bei M. Bielskio darbais.

Kalbant apie kunigaikščių Krošinskių giminę, mums įdomesni B. Paprockio sudaryti, iliustruoti herbynai. Vienuose seniausių herbynų – 1578 m. „Kilmingųjų riterių, kilusių iš garsiosios Lenkijos karalystės, herbynas...“⁵³ ir 1584 m. išleistuose „Lenkijos riterių herbai“⁵⁴ – galime rasti ne tik kilmingųjų giminių herbus, bet ir žygių, veiklos, charakterio ypatybių aprašymus, jų pačių atvaizdus.

Istorikas B. Paprockis Lietuvoje nėra plačiai žinomas, nors jis pripažintas lenkų bei Bohemijos čekų genealogijos pradininkas, daugybę veikalų išleidęs lenkų ir čekų rašytojas, istoriografas, vertėjas, poetas. Jo beveik 1 300 puslapių herbynas užima svarbią vietą ankstesniųjų amžių herbynų sudarytojų darbuose.

Tęsinys kitame numeryje

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Onomastika (gr. ὄνομα = *onoma* – „vardas“) – lingvistikos šaka, kurios tyrimo objektas yra tikriniai vardai, viena jos kryptys – hidronimika (upių, ežerų, pelkių, jūrų ar kito vandens telkinio vardai).

⁴⁹ Dar apie 1950–1970 m. egzistavo dvarui priklausę pastatai, kuriuos sunaikino sovietiniais metais jos teritorijoje įsteigta veterinarijos stotis, o vėliau ir skerdykla.

⁵⁰ Kolumna – Pierzchała, *Pyrzchala*, *Roch*, *Pirch*, *Pirzchala*, *Trzaski* – vienas iš 1413 m. Horodlės unijoje patvirtintų Lietuvos kilmingųjų herbų. Tik juos gavusieji ir tik katalikai galėjo naudotis suteiktomis privilegijomis.

⁵¹ Kojalowicz Wojciech Wijuk – lenk.

⁵² Kojalowicz, W. Wijuk, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego*.

⁵³ Paprocki, Bartłomiej Bartosz, *Gniazdo cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego*.

⁵⁴ *Herby Rycerstwa Polskiego*, leidėjas Andžėjus Piotrkovčikas (*Andrzej Piotrkowczyk*), Krokova, 1578 m.

Geologas kunigaikštis Antanas Giedraitis – Vilniaus krašto gyventojas

Habil. dr. Valentinas BALTRŪNAS,
dr. Violeta PUKELYTĖ,
Gamtos tyrimų centras, Vilnius

Lietuvos geologijos mokslas didžiuojasi iš Vilnijos krašto kilusiu geologu kunigaikščiu Antanu Karoliu Giedraičiu (*Antoni Karol Giedroyć*, 1848–1909). Jo sudarytas Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Gardino ir Minsko gubernijų geologinis žemėlapis (1895) laikomas pirmuoju profesionaliu šio didelio krašto geologiniu žemėlapiu. Prisimenami jo reikšmingi geologiniai tyrinėjimai Turkmėnijoje (1879–1882) ir Užbaikalėje (1895–1898), objektyvios įžvalgos apie Lietuvos ir gretimų kraštų geologinę sandarą, kvartero nuogulų ypatybes bei kelių apledėjimų paliktus riedulingus nuogulų sluoksnius.

1 pav. Antanas Karolis Giedraitis (1848–1909). NUOTR. IŠ KN. „DALINKEVIČIUS IR KITI“, 1969

Įvadas

Apie jo gyvenimo pagrindinius etapus ir geologinių tyrimų rezultatus yra paskelbta nemažai publikacijų, deja, informaciniu požiūriu daugiausia pasikartojančių (Далинкявичюс, 1955; Dalinkevičius, Paškevičius, 1960; Вонсавичюс и др., 1962; Чепулите, 1962; Григялис, 1962; Dalinkevičius ir kiti, 1969; Grigelis ir kiti, 1981; Paškevičius, 2010; Žalūdienė, 2018). Toks pripažinimas lėmė, kad buvo įsteigta A. Giedraičio premija jauniems geologijos mokslininkams (1996), o vėliau tų pačių iniciatorių pastangomis – ir A. Giedraičio geologijos fondas (2020). Deja, šios asmenybės gyvenimo ir veiklos

atidesnei analizei nebuvo skirta daugiau dėmesio, tuo labiau kad ir biografinė medžiaga rinkti ilgą laiką nebuvo nei palankių sąlygų, nei entuziastų. Todėl ilgą laiką mokslinėje, mokslo populiarinimo, enciklopedinėje literatūroje ir internetiniuose šaltiniuose plito netiksli informacija, pavyzdžiui, kad A. Giedraitis 1878 m. baigė Freibergo (Vokietija) ir Jekaterinoslavo (dabar Dnepropetrovskas Ukrainoje) kalnakasybos akademijas, kad 1879–1882 m. sudarė Rusijos imperijos vakarinės dalies geologinį žemėlapi ir kita. Peržiūrint esančią bibliografiją ir įvairių metų publikacijas į akis krinta didelė A. Giedraičio pavardės rašymo įvairovė: *Giedroyć*, *Giedrojć*, *Gedroyć*, *Gedroitiz*, *Gedroiz*, *Гедроуць*, *Гедроуць*. Tai irgi

apsunkina biografijos šaltinių paiešką. Šios studijos **tikslas** – remiantis archyvine medžiaga, patikslinti kai kurias iki šiol neišaiškintas A. Giedraičio biografijos detales, išryškinti būtinų tolesnių tyrinėjimų kryptis. Darbas atliktas susipažinus su Freibergo ir Jekaterinoslavo kalnakasybos akademijų bei Tartu (Dorpat) universiteto archyvine medžiaga, buvusio Rusijos geologijos komiteto, Peterburgo mineralogų ir Rusijos geografų draugijų posėdžių gan gausia kita literatūrine medžiaga.

Giminė, šeima, vaikystė

Giedraičių giminė nuo XV a. turėjo kunigaikščių titulą. Šiame straipsnyje trumpai aptarsime tik XVIII a.

2 pav. Taip šiuo metu atrodo Karvio dvaro pastatas (kairėje), kuriame gimė būsimo geologas A. Giedraitis, ir apleistas buvęs dvaro palivarkas Antanave (dešinėje), kuriame gyveno ir ūkininkavo A. Giedraitis su šeima. AUTORIŲ NUOTR.

pabaigoje atsiskyrusios giminės šakos kai kurias asmenybes, daugiau ar mažiau sietinas su geologo A. Giedraičio gyvenimu. A. Giedraičio senelis – kunigaikštis Antanas Stanislavas Fabianas Giedraitis (*Antoni Stanisław Fabian Giedroyć*, 1770–1830) turėjo aštuonis vaikus. Mus ypač domina geologo tėvas Edmundas Karolis Tadeušas (*Edmund Karol Tadeusz*, 1815–1873), vyriausias dėdė Ignacas Rafaelis Antanas (*Ignacy Rafał Antoni*, 1793–?), kuriam atiteko Karvio dvaro valdymas, taip pat Ignaco sūnus Vitoldas (*Witold*, 1826?–1885), dalyvavęs 1863–1864 m. sukilime. Sukilimo dalyvis taip pat buvo geologo A. Giedraičio sesers Marijos Anelės (*Maria Aniela*, 1850–1913) vyras Karolis Bolcevičius (*Karol Bolcewicz*, 1845–1925), kurie palaidoti Rusų kapinėse Vilniuje.

1851 m. padalijus Karvio dvaro turtą kunigaikščio Antano Stanislavo Fabiano Giedraičio sūnams Ignacui ir Edmundui, Karvio dvaro pastatai su keliais kaimais ir ežero užutekiu tapo Ignaco nuosavybe, o likusi dvaro dalis, vadinama Antanavo (*Antoninówo*) palivarku, esanti tarp Karvio ir Maišiagalos, atiteko Edmundui. Iš Ignaco Karvio dvarą paveldėjo sūnus Vitoldas, kuris dalyvavo 1863 m. sukilime. Todėl Rusijos valdžios sprendimu jis buvo laikomas politiniu nusikaltėliu, o dvaro turtas konfiskuotas. Nuo tada ši dvarą valdė įvairūs rusų valdžios atstovai (Gajewski, 2008). Kunigaikščio Edmundo palikuonys Antanavą valdė iki Antrojo pasaulinio karo. Vienas iš pirmųjų Antanavo palivarko savininkų buvo ir geologas A. Giedraitis, kuris čia išaugino Sofiją (*Zofia*, iš pirmos santuokos), Antaną (*Antoni*), Oną (*Anna*), Joną (*Jan*), Liudviką (*Liudwika*) ir Eleną (*Helena*). Antanavo valdymą perėmė jo sūnaus Antano šeima. Lietuvos ypatingajame archyve išlikusi geologo sūnaus Antano (*Antoni Giedroyć*, 1891–1966), Lenkijos kariuomenės karininko žmonos Stefanijos Giedraitienės (*Stefania Helena Krauze Giedroyć*, 1897–1988) byla. Joje fiksuotas jos, kaip „stambios dvarininkės“ (*krupnoj pomieščicy*), valdomas turtas (143 ha žemės,

3 arkliai, 4 karvės, 3 kiaulės), samdomi 2 nuolatiniai ir 3 sezoniniai samdiniai, taip pat šeimos sudėtis (ji ir trys vaikai: Marija, Vitoldas, Andrius). Jos 49-erių metų vyras suimtas anksčiau kaip lenkų karininkas. Byloje taip pat yra „operatyvinės trejukės“ raportas apie tai, kad ši šeima pristatyta į N. Vileikos (Naujosios Vilnios) geležinkelio stotį, kur areštuotieji 1941-06-14 perduoti į ešeloną išvežimui¹. Karo metų situacija lėmė, kad karininkas Antanas su savo šeima susitiko Guzare (Uzbekija), iš kur per Iraną ir Libaną pasiekė Didžiąją Britaniją (Giedraitis, 2013). Jų sūnus Andrius (*Andrzej Maria*) vėliau atsidūrė Kanadoje. Su pastarojo sūnumi, geologo provaikiaičiu Karoliu (*Karol Maria*), gyvenančiu ir dirbančiu Toronte, šio straipsnio autoriai palaiko ryšius.

Taigi būsimo geologas A. Giedraitis gimė 1848 m. vasario 21 d. Karvio dvare, tačiau nuo trejų metų su tėvais nuolat gyveno netolimame Antanavo ūkyje, buvusiam palivarke (2 pav.). Galima tik spėti, kad pradinis mokslus baigė namuose, o vėliau mokėsi rusų kalba Vilniaus I berniukų gimnazijoje (dabartinėje Dominikonų g.), kurią baigė 1867 m. Tais metais šioje gimnazijoje mokslus baigė 23 abiturientai. 19-metis Antanas nebuvo nei aukso, nei sidabro medalininkas, nors tokių tų metų laidoje buvo po vieną (Себебряков, 1903). Rusų kalba surašyti abiturientų sąrašai neleidžia tiksliai spręsti apie mokinių tautybę, bet iš kai kurių vardų ir pavardžių rašybos matyti, kad būta rusų, lenkų, lietuvių ir žydų.

Stabelint prie A. Giedraičio gimtinės etninės aplinkos klausimo, reikia pabrėžti, kad Vilniaus kraštas daugelyje vietų, kur XX amžiuje jau buvo nustota vartoti lietuvių kalbą, XIX a. viduryje dar buvo lietuviškas. M. Balinskis rašo, kad taip buvo ir Vilniaus apskrities dešiniakrantėje Neries pusėje apie Maišiagalą, Nemenčinę, Dubingius ir kitur (Balinski, Lipinski, 1886). Vėlesni demografiniai vertinimai liudija, kaip XX a. pradžioje po truputį šiaurės vakarų link silpnėjo vyraujančios

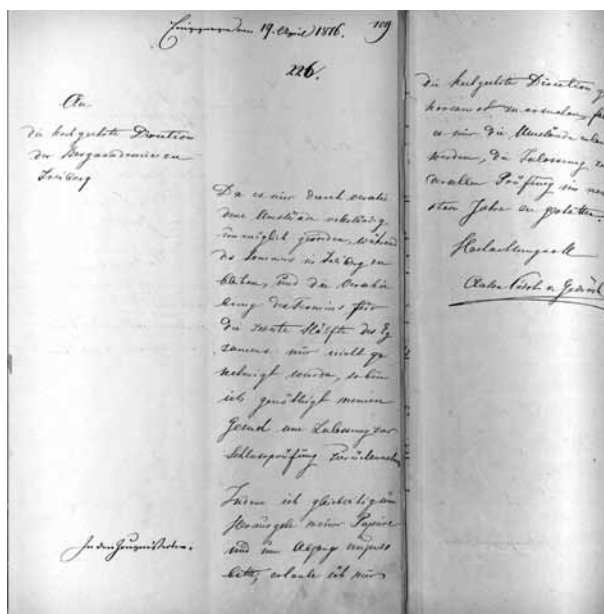
¹ LYA, f. V-5, b. 35035.

lietuvių kalbos pozicija (Ostrowski, 1930). Galima manyti, kad A. Giedraitis girdėjo, o gal ir bendravo su vietiniais gyventojais lietuvių kalba, nors to neskatino nei carinės valdininkijos brukama rusų kalba, nei bažnyčiose ir dvaruose įsigalėjusi lenkų kalba.

Studijos aukštosiose mokyklose

A. Giedraičio profesinės studijos buvo pradėtos 1872 m. Freibergo (Vokietija) kalnakasybos akademijoje (*Bergakademie Freiberg*). Iš pradžių (nuo rugpjūčio 17 d.) jis su kitais studentais lankė parengiamuosius kursus². Esantis pažymėjimas nurodo, kad jis studijoms Freibergo kalnakasybos akademijoje buvo įrašytas 1872-09-30. 1872–1876 m. A. Giedraitis išklauė įvairių kursų paskaitas, tarp kurių buvo aukštoji matematika, aprašomoji geometrija, hidraulika, mechanika, kasybos mašinų mechaninė inžinerija, mašinų projektavimas, geodezija ir požeminė (kasybos) geometrija, neorganinė chemija, organinė chemija, cheminė analizė, metalurgija, mineralų nustatymas (tyrimas), mineralų nustatymas naudojant pūtimo vamzdelius su raktiniu kursu, mineralogija, mineralogijos pratybos, kristalografija, kristalografijos pratybos, geognozija, paleontologija, rūdų geologija, eksperimentinė fizika, fizikos pratybos, kasybos menas (technologija), teisė ir kasybos teisė, apskaita. Geologijos žinių studentai galėjo semtis iš to meto žinomų profesorių, tokių kaip K. B. von Kota (*C. B. von Cotta*), A. V. Stelzneris (*A. W. Stelzner*), A. Vaisbachas (*A. Weisbach*) ir kitų. Deja, 1876 m. balandžio 19 d. A. Giedraitis nutraukė studijas Freibergo kalnakasybos akademijoje². Savo rašte akademijos direktijai jis apgailestavo, kad nelaikys baigiamųjų egzaminų, nes yra priverstas nutraukti studijas (3 pav.). Jis paprašė išduoti jo studijų dokumentus ir išreiškė norą kitais metais išlaikyti baigiamąjį egzaminą³.

Pavyko rasti dokumentinius liudijimus apie A. Giedraičio trumpalaikes studijas Tartu (Dorpato) universitete ir jų užbaigimą 1877 m., įgyjant universiteto kandidato laipsnį (tuo metu tolygų magistro laipsniui kitose Europos šalyse), kuris buvo suteikiamas Rusijos imperijos Varšuvos ir Tartu (Dorpato) universitetuose, taip pat dvasinėse akademijose. Greičiausiai jam buvo užskaitytos studijos Freibergo akademijoje. Apie tai, kad jis yra Dorpato universiteto kandidatas (t. y. absolventas), iš pradžių buvo užfiksuota Rusijos geologijos komiteto (toliau – GeolKom'as) tarybos 1883 m. posėdžių protokoluose (*Известия...*, 1883; p. 47–48, 64, 67). Peržiūrėjus internete pateikiamą Dorpato universiteto absolventų sąrašą matyti, kad 1877 m. I semestre A. Giedraitis iš Vilniaus baigė studijas kaip mineralogijos kandidatas: *10064. F. Gedroyc, Anton, a. Wilna, geb. 22. Feb. 1848, min. 1877, Cand.* (Hasselblatt, 1889, p. 727).

3 pav. A. Giedraičio 1876 m. balandžio 19 d. raštas Freibergo kalnakasybos akademijos direktijai apie studijų nutraukimą

4 pav. A. Giedraičio 1877 m. Dorpato universitete gauto mineralogijos kandidato laipsnio diplomo kopija

Dabartiniame Estijos nacionaliniame archyve saugomi jo priėmimo į Dorpato universitetą dokumentai (tarp jų ir išklaustų paskaitų Freibergo akademijoje sąrašas), egzaminų laikymo dokumentai, baigiamasis (diplominis) darbas⁴, taip pat fakulteto dekanas dr. L. Švarco (*L. Schwarz*) pasirašytas diplomo parengtinis variantas, liudijantis, kad „Imperiškojo Dorpato universiteto vardu, patvirtinus jo tarybai 1877 m. lapkričio 29 d. (Nr. 134), Fizikos-matematikos fakulteto buvusiam mineralogijos studentui Antanui Giedraičiui suteikiamas mineralogijos kandidato laipsnis“ (autorių vertimas) (4 pav.)⁵.

Būta, matyt, ir nesusipratimų. Šiame archyve yra [Rusijos] Valstybės turto ministerijos Kalnakasybos departamento raštas (1878-01-09 Nr. 91) Dorpato universiteto rektoriui su prašymu pasirašyti (kažkodėl nepasirašyta) A. Giedraičio mineralogijos kandidato

² OBA 9904, t. 33, p. 253–254.

³ OBA 12060, t. 13, p. 109110.

⁴ EAA.402.2.6791: p. 169.

⁵ EAA.402.2.6790: p. 2–5; EAA.402.2.6791: p. 70–71.

Ueber Jura, Kreide und Tertiär in Russisch-Litthauen

von
Anton Fürst von Gedroitz*)

Ich habe bis jetzt Ihnen keine Nachricht über meine geologischen Untersuchungen gegeben, da ich hoffte, sie in diesem Jahre wesentlich vervollständigen zu können. Die Verhältnisse sind aber der Art, dass ich die weiteren Arbeiten in diesem Gebiete auf einige Jahre verschieben muss. Um meinem Versprechen nachzukommen, will ich wenigstens die Hauptresultate meiner vorjährigen Reise mittheilen.

Das Vorhandensein der Kreideformation ist nachgewiesen worden:

In allen Distrikten des Gouvernements Grodno: N.-W. v. Grodno beiderseits des Niemen; mehrere Punkte bei Dombrowa; 2 Punkte unweit Bukstel mitten zwischen Bjalostok und Sokolka; dicht O. von Surasch; viele Punkte von Ros bis Peski; 3 unweit Sdsenzol in der N.-O.-Ecke des Gouvernements; N.-W. von Deretschän; 13 Werst S.-O. von Slonim; S.-W. und N.-W. von Porosowo (7–10 Werst N. von Nowy-Dwor); N.-W. von Kartusa-Beresza und N.-O. von Mapesche (beides unweit der Brest-Smolensker Eisenbahn); 2 Punkte rechts des Bug, 23 Werst oberhalb Drohitschin; ferner in den Distrikten Troki und Lida des Gouvernements Wilna (z. B. dicht S.-O. von Nowy-Dwor — nicht zu verwechseln mit dem oben genannten, und 10 Werst N. von Ostrino liegenden —; ferner 8 Werst N. von Roschanka etc.); in den Distrikten Nowogrudok und Minsk des Gouvernements Minsk; in den Distrikten Mariampol und Suwalki des Gouvernements Suwalki und im Distrikte Masowieck des Gouvernements Lomscha (Łomża).

Weisse und grüne Sande (Tertiär), zum Theil thonige, Bernsteinerde ähnliche Ablagerungen wurden ausser der Gegend von Grodno, wo sie von Grewingk und Berendt beobachtet waren, noch an vielen anderen Orten entdeckt, besonders im Gouvernement Grodno: Surasch; Ros bis Peski; Porosowo; Kartusa-Beresza; Mapesche und oberhalb Drohitschin, sämmtlich oben als Kreidepunkte erwähnt; ausserdem rechts des Bug 18 Werst N.-W. von Brest. — Ueberall (mit Ausnahme des letzterwähnten Punktes) wurden sie über der weissen Kreide oder Kreidemergel lagernd beobachtet. Im Gouvernement Suwalki, Distrikt

*) Der Herr Verfasser hatte die Güte, die Resultate seiner im Auftrage der russischen Regierung und auf Anregung des Herrn General G v. Helmersen ausgeführten Untersuchungen in einem Briefe d. d. St. Petersburg 14./26. Juni 1879 mitzutheilen. Mit Genehmigung desselben bringen wir die Mittheilungen zum Abdruck mit Rücksicht auf ihre hervorragende Wichtigkeit für die Beurtheilung der älteren Formationen unserer Provinz, da diese an Aufschlüssen derselben sehr viel ärmer ist als die benachbarten Theile Russlands. Die das Schreiben begleitende Kartenskizze konnte äusserer Umstände wegen (sie hat russischen Text) nicht abgedruckt werden, weshalb die daraus ersichtlichen Anschlusspunkte an den betr. Stellen des Textes von mir aufgefüllt werden. Meine Zusätze sind durch liegende Schrift unterschieden.

Dr. Jentzsch.
19*

5 pav. Vienas pirmųjų A. Giedraičio mokslinių straipsnių, parengtas 1879 m. ir išspausdintas 1880 m. vokiečių leidinyje „Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft“ (Gedroitz, 1880)

diplomą. Netrukus 1878 m. sausio 13 d. diplomą buvo gražintas su rektorius dr. O. Meykovo (O. Meykow) parašu⁶. Tais metais mineralogijos studijas taip pat baigė A. Bogdanovičius ir V. Kolobovas, o šioms studijoms Fizikos-matematikos fakultete vadovavo ten dirbęs žinomas mineralogijos profesorius Konstantinas Grevingkas (Constantin Grewingk), kurio parašas labai dažnas vertinant egzaminus⁷. Verta prisiminti, kad Dorpatto universitete studijavo (1834 m.) A. Giedraičio tėvas Edmundas ir dėdė Merkelis (Melchior Serwacy Urban, 1814–1845) (Konwent..., 2021; Hasselblatt, 1889, p. 912). Gali būti, kad vienas iš motyvų siekti mokslo Dorpate buvo Rusijos caro įsakymu 1832 m. uždarytas Vilniaus universitetas.

Pirmieji geologiniai tyrinėjimai

Skaitydami gerokai po studijų paskelbtą A. Giedraičio mokslinę publikaciją sužinome, kad 1877–1878 m. vasaromis, gavęs Peterburgo mineralogų draugijos, tuo metu pagrindinės geologinių žemėlapių sudarymo organizatorės Rusijoje, užsakymą, jis tyrinėjo Rusijos imperijos vakarinę dalį (Gedroyć, 1886a). Apie tai, kad A. Giedraičio 1878 m. vykdyti tyrimai Vilniaus, Kauno, Gardino guber-

⁶ EAA.402.2.6790: p. 6–7.

⁷ EAA.402.2.6791: p. 1–12.

nijose ir Lenkijoje buvo traktuojami kaip mineralogų draugijos darbai, rašoma ir kitose specialiose studijose (Руколеев, 2019). Šių pirmųjų preliminarių tyrimų rezultatai buvo trumpai apibūdinti 1878 ir 1879 m., juos paskelbiant 1880 m. Karaliaučiuje išspausdintame dr. Karlo Alfredo Jenčo (Karl Alfred Jentzsch) redaguojamame leidinyje (Gedroitz, 1880) ir 1886 m. išspausdintame straipsnyje Varšuvoje (5 pav.) (Gedroyć, 1886a). Reikėtų pabrėžti, kad šių pirmųjų A. Giedraičio mokslinių publikacijų didelė faktinės medžiagos dalis buvo aptarta jo diplominiame darbe, parengtame dar Dorpatto universitete 1877 m.⁸

Kaip pripažino pats savo dar vėlesnėje publikacijoje, šiuos pradėtus tyrimus jis nutraukė trejiems metams, įsitraukdamas į [Rusijos] Susisiekimo kelių ministerijos ekspediciją, tyrusią Amudarjos senąją vagą Turkmėnijoje (Гедройц, 1882; Gedroyć, 1886a). Tai buvo, matyt, reikšminga išvyka, lėmusi vėlesnį bendradarbiavimą su GeolKom'u. Detalią savo tyrimų Turkmėnijoje ataskaitą jis pateikė Rusijos geografų draugijai 1881 m., o ja remiantis parengtą pranešimą padarė 1882 m. sausio 28 d. šios draugijos Fizinės geografijos skyriuje (Гедройц, 1882). Tyrinėdamas Uzbojaus ir Amudarjos upių slėnius, naudodamasis nuosėdų sluoksniuotumo pobūdžiu ir atrastomis jose fosilijomis, jis atliko įdomų senųjų vagų palyginamąjį darbą. Tačiau planuotų niveliavimo darbų trūkumas neleido baigti darbo ir išspręsti esminių problemų. Įdomu tai, kad A. Giedraitis netrukus įsitraukė į mokslinę diskusiją tuo klausimu (Гедройц и Лессарь, 1883). Gerokai vėlesnėje mokslinėje spaudoje ši diskusija sulaukė atgarsio, teigiamai vertinant A. Giedraičio mintis Amudarjos vagų klausimu (Вайнер, 1955).

Geologinio kartografavimo darbai

Skaitant GeolKom'o posėdžių protokolus, 1883 m. pirmą kartą pastebime kelis kartus minimą geologą kunigaikštį A. Giedraitį (Известия..., 1883; p. 47–48, 64, 67). Paprastai tai buvo įpareigojimai A. Giedraičiui atlikti geologinius tyrimus Rusijos imperijai priklausančioje vakarinėje teritorijoje (topografiniame lape Nr. 5), kaip gerai žinančiam šio krašto geologiją, o sudarytą geologinį žemėlapių sugretinti su vakariau jau baigtu Prūsijos geologiniu žemėlapiu. Paskelbiamas ir nutarimas, kad jam numatoma dviejų mėnesių komandiruotė, skiriant 600 rublių. GeolKom'o 1883 m.

⁸ EAA.402.2.6791: p. 13–69.

gruodžio 10 d. posėdžio protokole jis įrašytas kaip geologinių tyrimų dalyvis (Известия..., 1883, p. 112), kaip „geologas-bendradarbis kunigaikštis A. E. Giedraitis“ (rus. геологъ-сотрудникъ князь А.Э. Гедройцъ). Šiame posėdyje buvo priimti geologinių žemėlapių sudarymui naudojami sutartiniai ženklai. Kitų metų GeolKom'о „Žiniuose...“ jau pateikiama A. Giedraičio ankstesnių metų tyrimų preliminari ataskaita už 1883 m. atliktus darbus geologiniam žemėlapiui lape Nr. 5 (Гедройц, 1884, p. 69–87). Ataskaitų rinkinio 4 tome (Известия..., 1885) yra pateikta 1885 m. darbų programa, taip pat A. Giedraičio preliminari ataskaita už tyrimus geležinkelio Vilnius–Rovnas kryptimi (Гедройц, 1885; Гедройц, 1886b; Гедройц, 1887), o 5 tome – jo ataskaita apie atliktus darbus Poliesės regione (Гедройц А., 1886; Известия..., 1886). Deja, šiuos A. Giedraičio tyrimus apibendrinanti stambi studija mineralogų draugijos leidinyje buvo paskelbta tik po devynerių metų (Гедройц, 1895). Šio savo reikšmingo darbo pirmuose įvadinuose puslapiuose autorius pabrėžia, kad jo sudaryti geologiniai žemėlapiai yra beveik parengti, ir jis „nemato priežasčių toliau susilaikyti“ nuo savo stebėjimų publikavimo, ypač turint viltį, kad jie palengvins būsimų tyrinėtojų darbą. Mes neapatarsime šios publikacijos mokslinės ir praktinės reikšmės, nes joje skelbta medžiaga yra analizuota kitose tam skirtose publikacijose (Далинкявичюс, 1955; Вонсавичюс и др., 1962; Чепулите, 1962; Григялис, 1962; Dalinkevičius ir kiti, 1969; Grigelis ir kiti, 1981). Prie šios A. Giedraičio studijos yra pridėtas jo tyrinėto regiono sudarytas 10-ies varstų mastelio (1:420 000) geologinis žemėlapis, kuris iki šiol nebuvo pakartotinai skelbtas spaudoje (6 pav.). Iš dalies šis žemėlapis buvo panaudotas sudarant Rusijos europinės dalies 60-ies varstų mastelio (1:2 520 000) geologinį žemėlapi, kurio pietvakarinį pakraštį redagavo tuo metu GeolKom'е dirbęs lenkų kilmės žymus geologas A. Michalskis (1855–1904).

Darbai Užbaikalėje

Po ilgokos pertraukos GeolKom'о ataskaitų rinkinio 15 tome, skirtame 1896 m. ataskaitai, pristatoma Sibiro kalnakasybos partijų darbų programa 1896 m., o partijos viršininkui kalnų inžinieriui V. A. Obručevui (1863–1956) kartu su pagalbininkais A. P. Gerasimovu (1869–1942) ir A. Giedraičiu pavedama dirbti prie Sibiro geležinkelio tiesimo darbų Užbaikalėje, preliminariai į vakarus nuo stoties Pokrovskaja (Известия..., 1897, p. 22). Šių geologinių tyrimų medžiaga buvo

pristatoma preliminariose kasmetinėse ataskaitose (Гедройц, 1897, 1898, 1899; Обручев и др., 1899) ir gerokai vėliau (tik po 10 metų) apibendrintoje studijoje (Гедройц, 1909). Kaip savo vėlesniuose prisiminimuose rašo buvęs darbų vadovas V. A. Obručevas, išsamios darbų ataskaitos atsirasdavo negreitai, užbaigus lauko darbus (Обручев, 1948). Jo paties apibendrinti stebėjimų dienoraščiai (užrašai) buvo išspausdinti tik 1905 m., A. P. Gerasimovo – 1910 m., o A. Giedraičio – 1909 m.

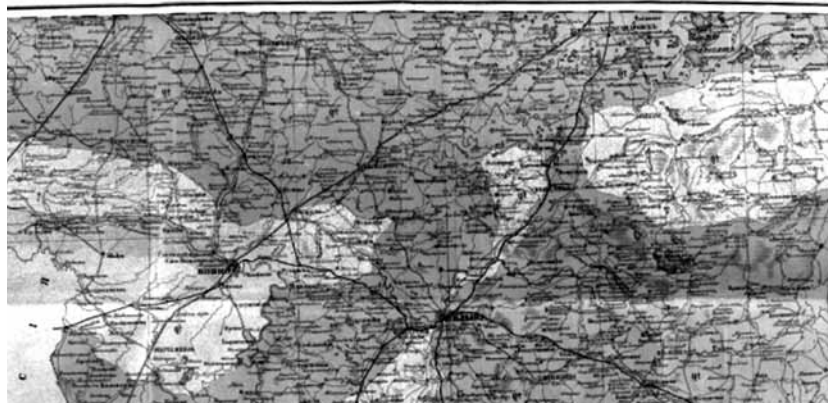
Paprastai geologai savo tyrinėjimų vietose įvairiems tikslams renka uolienu, mineralų, fosilijų mėginius ir pavyzdžius. Yra žinoma, kad seno Čitos miesto krašto tyros muziejaus 1897 m. apraše yra fiksuota netoliese dirbusių geologų A. P. Gerasimovo ir A. Giedraičio surinkta geologinė kolekcija, kurią labai vertino ilgametis šio Užbaikalės muziejaus vadovas A. K. Kuznecovas (7 pav.) (Черняк, Дмитриенко, 2017). Taip pat minima, kad A. Giedraitis, aplankęs Borščovočnyj kalvagūbrio (rus. Борщовочный кряж) pegmatitų gyslas, surinko ir perdavė Rusijos geografų draugijos Čitos muziejui didelę mineralų kolekciją (Исследователи..., 2021). Taigi A. Giedraitis yra prisidėjęs prie Užbaikalės krašto žmonių švietimo ir mokslo žinių populiarinimo.

Iš paskelbtų prisiminimų ir mokslinių publikacijų susidaro įspūdis, galbūt netikslus, kad A. Giedraičio bendradarbiavimas su savo kolegomis dažniausiai buvo tik dalykinis, taip ir neperėjęs į asmeninių santykių plotmę. Žinant, kad Sibire, taip pat ir Užbaikalėje tuo metu gyveno nemažai 1863–1864 metų sukilimo dalyvių – tremtinių ir jų palikuonių, galima spėti, kad A. Giedraičiui teko juos sutikti ir su jais bendrauti. Deja, kol kas tikrų liudijimų neturime.

Paskutinis gyvenimo dešimtmetis

Aptariant A. Giedraičio geologinių tyrimų laikotarpį Sibire (Užbaikalėje), kilo noras pasitikslinti, ar neteko jam dalyvauti 1897 m. Sankt Peterburge vykusiame

ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТА
ВИЛЕНСКОЙ, КОВЕНСКОЙ, СУВАЛКСКОЙ, ГРОДНЕНСКОЙ И МИНСКОЙ ГУБЕРНИЙ
СОСТАВИТЕЛЬ КНЯЗЬ А.Э. ГЕДРОЙЦЪ.
Масштаб 1:420 000
Материал для Топог. Риска 74

6 pav. A. Giedraičio sudaryto ir 1895 m. paskelbto geologinio žemėlapis šiaurinė dalis (Гедройц, 1895)

7 pav. Čitos kraštotyros muziejus (1894 m.), priglaudęs nemažai geologinių kolekcijų iš geologinių ekspedicijų Užbaikalėje.

ŠALTINIS – <[HTTPS://WWW.CHITA.RU/ARTICLES/128920/](https://www.chita.ru/articles/128920/)>

VII Tarptautiniame geologų kongrese (Congrès géologique..., 1899), kuriame buvo demonstruotas 1892 m. užbaigtas Rusijos imperijos europinės dalies geologinis žemėlapis, prie kurio vakarinės dalies savo darbais prisidėjo ir A. Giedraitis. Peržiūrint kongreso plenarinių pranešimų (posėdžių) ir geologinių ekskursijų programą bei paskelbtus dalyvių sąrašus, neaptikta, kad patyręs beveik 50–metis A. Giedraitis dalyvavęs šiame kongrese. Iš Užbaikalės tyrinėtojų grupės dalyvavo tik jos vadovas V. A. Obručevas. Galėjo būti, kad A. Giedraičiui sutrukdė liga, kurios požymius buvo pastebėję jo kolegos. Tačiau kongrese vis dėlto dalyvavo trys atstovai iš Lietuvos: iš Vilniaus – kalnų inžinieriai F. Gebaueris ir B. Muravskis (*B. Mourawsky*), o iš Kauno – artilerijos pulkininkas leitenantas E. Golyčkinas. Pavyko aptikti informaciją tik apie Ferdinandą Gebauerį (1846–1902), kilusį iš dvarininkų ir baigusį Sankt Peterburgo kalnakasybos akademiją (1872), daugiausiai dirbusį prie anglies telkinių žvalgybos ir gavybos Urale bei Ukrainoje, tobulinusį anglies panaudojimą metalurgijoje, besidomėjęs fosilijomis ir archeologiniais radiniais, rašiusį į mokslinę spaudą.

1899 m. įkūrus Jekaterinoslavo (dabar Dnepropetrovskas, Ukraina) aukštąją kalnakasybos mokyklą (rus. *učilišče*) ir priėmus pirmuosius studentus, nuo 1900 m. rugsėjo 8 d. etatiniu asistentu mineralogijai ir petrografijai pradėjo dirbti A. Giedraitis (*Исторический...*, 1909). Dirbo trumpai, tik iki 1902 m. lapkričio 28 d. Greičiausiai dėl pablogėjusios sveikatos jis nutraukė pradėtą pedagoginį darbą. Tuo metu 1903 m. baigė pirmoji šios mokyklos laida, kurioje iš 77 įstojusiųjų diplomus gavo tik 17. Paminėtina, kad asistentui kartu su profesoriumi priklausė ir vadovavimas Donecko baseine, taip pat Kaukaze ir Kryme. Čia reiktų pabrėžti, jog žiniasklaidoje pasitaikanti informacija, kad A. Giedraitis studijavo ir gavo diplomą Jekaterinoslavo aukštojoje kalnakasybos mokykloje, vis dėlto nėra teisinga (pavyzdžiui,

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Гедройц>; <https://forum.vgd.ru/post/1310/37804/p1387811.htm> ir kt.). Šiuo metu neturime informacijos apie A. Giedraičio gyvenimą ir veiklą po darbo Jekaterinoslavo aukštojoje kalnakasybos mokykloje. Tačiau 1909 m. spaudoje pasirodęs geologinius tyrimus Užbaikalėje apibendrinantis darbas liudija, kad net savo gyvenimo saulėlydyje jis aktyviai dirbo (Гедройц, 1909). Bandytas surasti to meto įvairiakalbėje žiniasklaidoje (laikraščiuose ir žurnaluose, moksliniuose leidiniuose) A. Giedraičiui skirtą nekrologą kol kas nebuvo sėkmingas. Rusijos mokslų akademijos Geologijos instituto mokslo istorikas dr. Ivanas Vtorovas 2021 m. laišku pranešė straipsnio autoriams nuorodą į Peterburgo mineralogų draugijos posėdžių protokolus: 1909–12–08 posėdžio, pirmininkaujamo draugijos direktoriaus akademiko A. P. Karpinskio, protokole Nr.1 fiksuotas draugijos sekretoriaus F. N. Černyševovo pranešimas apie ilgamečio (daugiau nei 30 metų) Mineralogų draugijos nario kunigaikščio A. Giedraičio mirtį (8 pav.). Šiame pranešime buvo akcentuota, kad po darbų Užbaikalėje „galutinai palaužta sveikata jį privertė vėl grįžti į gimtąjį Lietuvos kraštą. Kad ir kur vyktų Giedraičio darbai, visur mes matome sąžiningą ir mąstantį stebėtoją, ir tuo požiūriu geriausiai teisėjais gali būti tie asmenys, kuriems buvo lemta eiti jo pėdomis“ (autorių vertimas) (*Записки...*, 1909, 36–40 c.).

8 pav. Giedraičių kapai Karvoje kapinėse, 2021 m. Metalinis kryžius – paminklas geologui A. Giedraičiui, centre – jo tėvo Edmundo antkapis, dešinėje – šalia esančio jo senelių Antano Fabijono Stanislavo ir Julijonos kapo antkapinė plokštė. AUTORIŲ NUOTR.

Iš Lietuvos valstybės istorijos archyve gautos Karvio bažnyčios (Maišiagalos sen.) mirimų registracijos knygos įrašo kopijos apie kunigaikštį A. Giedraitį sužinome, kad jis „... mirė nuo vėžio 1909 m. spalio 26 d. Vilniuje, Žvėryne, Malonioji (rus. *Milaja*) gatvėje, Maciulevičiaus name. 61 metų Karvio bažnyčios parapijietis paliko našle žmoną Eleną Stankievič, sūnus Antaną ir Joną (*Antoni* ir *Jan*), dukteris – Oną, Liudviką ir Eleną (*Ana*, *Liudwika* ir *Helena*). Kunigaikščio kūnas, su Vilniaus gubernatoriaus leidimu, kunigo Stanislavo Gunevičiaus buvo palaidotas Karvio RK kapinėse šių metų spalio 30 d.“ (autorių vertimas)⁹.

Žinoma, šiandien sunku pasakyti, ar šiame įrašė paminėta mirties priežastis yra teisinga, tačiau jau rusų kolegų prieš dešimtmetį matyti prasti A. Giedraičio sveikatos simptomai buvo ne be pagrindo...

Apibendrinimas

Išgilinimas į A. Giedraičio biografijos atskirus laikotarpius ir susipažinimas su turima archyvine ir spaudoje publikuota medžiaga leido žengti išsamesnės ir tikslesnės biografijos atkūrimo keliu, detalizuoti kai kuriuos gyvenimo laikotarpius, taip pat išryškinti galimas naujų biografinių tyrinėjimų kryptis.

Lietuvos ir gretimų kraštų gamtos mokslų istorijoje A. Giedraitis yra profesionalaus geologinio kartografavimo pradininkas Lietuvoje. Jis vertinamas kaip pirmasis sudaręs tarptautinius standartus atitinkantį regiono geologinį žemėlapi, giliai pažinęs paskutiniojo geologinio periodo (kvartero) nuogulus ir užėmęs tuo metu drąsią poziciją buvusių kelių apledėjimų Europoje klausimu.

A. Giedraičio, kaip geologijos specialisto, išugdymui didelės reikšmės turėjo jo studijos 1872–1876 m. Freibergo kalnakasybos akademijoje ir baigiamosios studijos 1877 m. Tartu (Dorpat) universitete, taip pat įsitraukimas į Peterburgo mineralogų draugijos, Rusijos geografų draugijos ir Rusijos geologijos komiteto (GeolKom'о) organizuotus geologinio tyrimo ir kartografavimo darbus.

Ankstyva tėvo Edmundo mirtis (1873), dvi santuokos, gausi šeimyna (5 vaikai), nenutrūkstami darbai Antanavo (buv. Karvio dvaro palivarko) ūkyje nebuvo palankūs nei studijoms jaunystėje, nei vėlesniems profesionaliems geologiniams tyrimams. Tačiau turima medžiaga liudija, kad tai būta aktyvios ir dinamiškos asmenybės, kurios dar ne visi gyvenimo istorijos puslapiai yra perskaityti.

Padėkos

Autoriai dėkoja Freibergo technikos universiteto kalnakasybos akademijos archyvo vadovei dr. Anet

Vulkovai (*Annett Wulkow*), Estijos nacionalinio archyvo Tyrimų tarnybos vadovo pavaduotojai dr. Kaja Ivaskai (*Kaia Ivask*), Rusijos MA Geologijos instituto darbuotojui dr. Ivanui Vtorovui, kolegoms geologams prof. Algimantui Grigeliui, prof. Gediminui Motuzai, archyvų žinovui Vidimantui Kučui, germanistui Mark Miulertui (*Marc Muylaert*) už bendradarbiavimą ir pagalbą surandant bei išverčiant į lietuvių kalbą panaudotą archyvinę medžiagą. Taip pat norime padėkoti Kanadoje (Toronte) gyvenančiam geologo A. Giedraičio provaikaičiui Karoliui (*Karol Giedroyć*), padėjusiam patikslinti kai kurių įvykių detales ir datas.

Šaltiniai

Archyvų medžiaga (išnašose):

LVIA, Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. Antano Karolio Giedraičio mirties liudijimas (7683-604-22-91 (619, -40).

LYA, Lietuvos ypatingasis archyvas. F. V-5, b. 35035. Stefanijos Giedroyć byla.

National Archives of Estonia. Archival fond of Tartu University. EAA.

Freibergo technikos universiteto kalnakasybos akademija. Archyvas: OBA.

Baliński M., Lipiński T. 1886. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana przez M. Balińskiego i T. Lipińskiego, t. IV, wyd. II, Warszawa, 1886, p. 102–107.

Congrès géologique international: compte-rendu de la VII session, St. Pétersbourg, 1897. St. Pétersbourg, 1899 [<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9753772q/f1.item>].

Dalinkevičius J., Paškevičius J. Antanas Giedraitis (*Antony Giedroyć*) žymus Lietuvos geologas. *Tarprespublikinė Pabaltijo istorijos, gamtos mokslų ir technikos konferencija*. Lietuvos TSR mokslų akademija. Istorijos, gamtos mokslų ir technikos komisija, Vilnius, 1960 m. balandžio 25 d.

Dalinkevičius J., Paškevičius J., Vaitiekūnas P. A. Giedraitis ir jo geologiniai tyrimai Lietuvoje. *Geografinis metraštis*, X tomas, 1969, p. 223–232.

Gedroitz A. Ueber Jura, Kreide und Tertiär in Russisch-Lithauen // *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft*. Königsberg, in Commission bei W.Koch, 1880, p. 145–146.

Giedraitis M. *Ant kraterio krašto: vienos šeimos kelionės epas per karo meto Rusiją*. Vilnius, Lietuvos mokslų akademija, 2013.

Giedroyć A. Sprawozdanie z poszukiwań geologicznych, dokonanych w gub. Grodzieńskiej i przyległych jej powiatach Królestwa Polskiego i Litwi w r. 1878. *Pamiętnik Fizyograficzny*, T. VI. Warszawa, 1886a, p. 3–16.

Giedroyć, A. 1886b. Sprawozdanie o badaniach geologicznych, dokonanych z polecenia komitetu Geologicznego w pow. Augustowskim i na Żmujdzi w r. 1883. *Pamiętnik Fizyograficzny*, T. VI. Warszawa, 1886b, p. 17–27.

Giedroyć A. Sprawozdanie o badaniach geologicznych wzdłuż linii kolei Wileńsko – Rowieńskiej, dokonanych w r. 1884 i 1885. *Pamiętnik Fizyograficzny*, T. VII. Warszawa, 1887, p. 3–9.

⁹ LVIA, 7683-604-22-91-619, 40.

Grigelis A., Kondratas A., Mikaila V., Skuodienė I. Pirmieji geologiniai tyrinėjimai (XVIII a. pabaiga–XX a. pradžia). Kn.: *Lietuvos TSR geologijos istorija* (sud. A. Grigelis), Vilnius: Mokslo, 1981, p. 23–51.

Hasselblatt A. *Album academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat*. Dorpat, 1889, p. 727, 912 [https://personen.digitale-sammlungen.de/baltlex/Blatt_bsb00000433.00001.html?prozent=].

Konwent Polonia – Korporacja Akademicka [žiūrėta 2021 01 25], prieiga per internetą – <http://www.konwentpolonia.pl/>.

Ostrowski J. *Litwini na Ziemi Wileńskiej. Ziemia Wileńska*, tom I, Wilno, 1930, p. 226–249.

Paškevičius J. Geologas Antanas Giedraitis ir jo vardo premija. *Geologijos akiračiai*, Nr. 1–2, 2010, p. 80–82.

Žalūdienė G. Antano Giedraičio geologiniai tyrinėjimai. Minint 170-ąsias gimimo metines. *Geologijos akiračiai*, Nr. 1, 2018, p. 17–20.

Вайнер Л. А. Геологическое изучение Средней Азии и Закаспия в дореволюционный период (с середины XIX в.). *Очерки по истории геологических знаний* (отв. ред. В. В. Тихомиров). Выпуск 3. Издательство Академии наук СССР, Москва, 1955, с. 76–129.

Вонсавичюс В. П., Григялис А. А., Кямешис В. А., Кондратас А. Р. 1962. Общегеологические исследования. В кн.: *Геологическая изученность СССР*. Том 43. Литовская ССР. Период 1800–1955. Выпуск I. Печатные работы (отв. ред. А. А. Григялис), Вильнюс, 1962, с. 27–36.

Гедройц А. Предварительный отчет о геологических исследованиях на сухих руслах Амударьи. *Известия Русского географического общества*, Т. 18, Выпуск 2, 1882, с. 77–105.

Гедройц А. Э., Лессарь П. М. По поводу статьи горного инженера А. Коншина „Путевые заметки о Каракумских песках“. *Известия Русского географического общества*, Т. 19, Выпуск 3, 1883, с. 356–366.

Известия геологического комитета, Т. 2 (за 1883 г.). С.-Петербург, 1883, с. 47–48, 64, 67, 112.

Известия геологического комитета, Т. 3 (за 1883 г.). С.-Петербург, 1884, с. 69–87.

Известия геологического комитета, Т. 4, С.-Петербург, 1885.

Известия геологического комитета, Т. 5, С.-Петербург, 1886.

Гедройц А. Предварительный отчет об исследованиях, произведенных в 1883

году с целью составления геологической карты листа № 5. *Известия геологического комитета*, Т. 3. С.-Петербург, 1884, с. 69–87.

Гедройц А. Предварительный отчет об исследованиях по направлению

Вильно–Ровенской железной дороги на участке между Вильно и р. Припятью. *Известия геологического комитета*, Т. 4, № 3, С.-Петербург, 1885, с. 345–350.

Гедройц А. Предварительный отчет о геологических исследованиях в

Полесье. *Известия геологического комитета*, Т. 5. С.-Петербург, 1886, с. 319–328.

Гедройц А. Геологические исследования в губерниях Виленской,

Гроденской, Минской, Волынской и северной части царства Польского. *Материалы для геологии России*, т. XVII, С.-Петербург, 1895, с. 133–325.

Гедройц А. Э. Геологические исследования в Забайкальской области по линии железной дороги между Сретенском и Покровской. Предварительный отчет. – *Геол. исслед. Сиб. ж. д.*, 1897, вып. 6.

Гедройц А. Э. Геологические исследования в Нерчинском округе в 1896 г. Предварительный отчет. – *Геол. исслед. Сиб. ж. д.*, 1898, вып. 10.

Гедройц А. Э. Геологические исследования в ЮВ части Забайкальской обл. в 1897 г. Предварительный отчет. – *Геол. исслед. Сиб. ж. д.*, 1899, вып. 18.

Гедройц А. Э. Геологические исследования в Восточном Забайкалье. (Литература и описание обнажений) // *Геологические исследования и разведочные работы по линии Сибирской ж. д.* Вып. 27. СПб.: б. и., 1909.

Григялис А. А. Краткий биографический справочник. В кн.: *Геологическая изученность СССР. Том 43. Литовская ССР. Период 1800–1955*. Выпуск I. Печатные работы (отв. ред. А. А. Григялис), Вильнюс, 1962, с. 251–256.

Далинкевичюс Ю. А. Геологические исследования Литвы. *Очерки по истории геологических знаний* (отв. ред. В. В. Тихомиров). Выпуск 3. Издательство Академии наук СССР, Москва, 1955, с. 165–182.

Записки Императорского С.-Петербургского минералогического общества. Вторая серия. Часть 47. Санкт-Петербург, 1909, с. 36–40.

Исследователи самоцветов Сибири. Гедройц А. Э. 2021 [http://lavrovit.ru/?page_id=271].

Исторический очерк возникновения Екатеринославского высшего горного училища и его деятельности за первое десятилетие (1899–1909 гг.) (сост. П. Г. Рубин), Екатеринослав: тип. Губ. земства, 1909, [žiūrėta 2021 02 01], prieiga per internetą <https://elib.rgo.ru/handle/123456789/229627>.

Обручев В. А., Герасимов А. П., Гедройц А. Э. Геологические исследования и разведки в Забайкальской области в 1895–1898 гг. // *Геол. исследования и разведочные работы по линии Сибирской жел. д.*, Вып. 19, Санкт-Петербург, 1899, с. 73–133.

Обручев В. А. *Мои путешествия по Сибири*. Издательство Академии Наук СССР. Москва – Ленинград, 1948.

Серебряков М. В. *Исторический очерк столетнего существования Виленской 1-ой гимназии*. 1803–1903, Ч. 1, Вильна, 1903.

Руколеев А. В. *Деятельность минералогического общества России по изучению Сибири и Урала в 1817–1917 гг.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Барнаул, 2019.

Чепулите В. А. Геология четвертичных отложений и геоморфология. В кн.: *Геологическая изученность СССР. Том 43. Литовская ССР. Период 1800–1955*. Выпуск I. Печатные работы (отв. ред. А. А. Григялис), Вильнюс, 1962, с. 50–56.

Черняк Э. И., Дмитриенко Н. М. Алексей Кириллович Кузнецов и становление музейного дела в Забайкалье. *Страницы нашей истории*: сб. науч. ст., посвящ. 50-летию д-ра ист. наук, проф. Анатолия Ивановича Широкова (под ред. В. Г. Зеляка), Магадан: СВГУ, 2017, с. 189–204.

Vilnius ir akademinis jaunimas 1831 m. sukilimo priešaušryje

Dr. Irma RANDAKEVIČIENĖ,
Vilnius

Vilniaus nuotaikos 1830 m. rudenį ir žiemą

XIX a. trečiasis dešimtmetis (1820–1830) Europoje žinomas kaip įvairių bruzdėjimų ir revoliucijų metas: Rusijoje buvo demaskuoti dekabristai, Prancūzijoje valdžios neteko Burbonai, neramumai kilo ir kitose Europos valstybėse.

Nepaisant to, tai buvo ir straipsnio autorės protėvio Leono Jurgio Jodkovskio (gim. 1811 m.) jaunystės laikotarpis. Kažkuriuo momentu Vilniaus istorijos archyvo Jungtinių civilinio ir baudžiamojo teismo rūmų fonde teko aptikti bylą, kurioje, sprendžiant Kisieliškių dvaro (Jezno valsčiuje) padalijimo klausimą tarp protėvio vaikų XIX a. pabaigoje, buvo perrašyta paties dvaro įgijimo sutartis. Buvo keista skaityti, jog 1834–1835 m. dvaro pirkimo sandoryje protėvis Leonas Jodkovskis save įvardijo kaip buvusį Vilniaus universiteto studentą. Kilo klausimas, kodėl civiliniame turtiniame sandoryje įrašytas faktas apie mokslą Vilniaus universitete. Tuomet

Vilniaus universiteto rūmai XIX a. ŠALTINIS – <https://lt.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_universitetas#/media/Vaizdas:Uniwersytet_wilenski11.jpg>

pagalvota, jog Rusijos imperijos carui universitetą uždarius po 1831 m. sukilimo protėvis tiesiog nebaigė mokslų ir žvelgė į tai nostalgiskai. Tačiau istorija buvo šiek tiek kitokia ir gilesnė. Apie tai, ką pavyko sužinoti, vartant istorijos archyvo dokumentus ir skaitant kitus šaltinius, pasakotina nuo pradžių.

1830 m. lapkričio 2 d., 6 valandą vakaro, Lenkijos Karalystėje prasidėjo „Lapkričio“ pavadinimą gavęs sukilimas. Sukilėliai įsiveržė į Belvederio rūmus Varšuvoje.

Dar 1824 m. susekus ir ištrėmus filomatus, filaretus (apie 20 narių), išvarius iš Vilniaus universiteto tuometinį rektorių Juozapą Tvardovskį, adjunktą, bibliotekos vedėją Kazimierą Kontrimą, profesorius Joachimą Lelevelį, Juozapą Goluchovskį, Mykolą Bobrovskį, Ignotą Danilavičių, buvo įkurta universiteto policija ir speciali tyrimų komisija. Praktiškai tuo pasirūpino Nikolajus Novosilcevas, kuris intrigomis pakeitė Adomą Čartoriskį, ilgametį Vilniaus apygardos švietimo kuratorių, ir kuris buvo slapstasis caro patarėjas. Nikolajui Novosilcevui priskiriamas ir Vilniaus universiteto uždarymas po 1831 m. sukilimo.

1830 m. gruodį, sukilimo priešaušryje Lietuvoje, caro valdžios struktūrose pasipylė bylos, susijusios su Vilniaus universiteto, Vilniaus gimnazijos ir kitų mokymo įstaigų studentais.

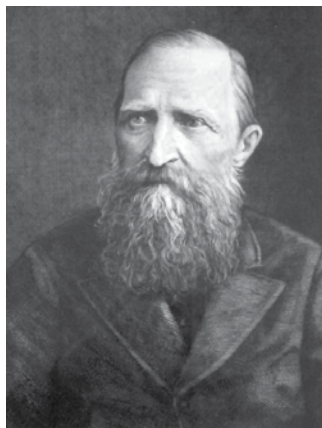
Varšuvoje vykstant sukilimo veiksams, į Lietuvą atvyko poetas Vincentas Polis. Netrukus aplink save jis subūrė nemažą dalį akademinio jaunimo. Žymiausi jo padėjėjai buvo universiteto studentai Adomas Poniatauskas, Ignas Jankauskas, Julius Grosas. Šaltiniuose teigiama, jog Vincento Polio iniciatyva Vilniuje buvo įsteigta slapta sąjunga, kuriai priklausė keli šimtai jaunuolių. Ši sąjunga buvo padalyta į skyrius italų korbonarų pavyzdžiu ir ne kiekvienas narys

žinojo apie kitus sąjungos narius, dėl to ji veikė gana saugiai.

Universiteto vadovybė, nujausdama jaunimo bruzdėjimus, 1830 m. rudenį laikėsi įtemptai. Universiteto rektorius Vaclovas Pelikanas (kartu ėjęs ir valstybės patarėjo pareigas) įsakė uždaryti visus universiteto vartus, paliekant atvirus tik vienus. Buvo sustiprinta jo gyvenamojo buto sargyba, kadangi šiame bute gyveno ir Nikolajus Novosilcevas.

Pasklidus žinioms apie sukilimo protrūkį Varšuvoje, Vilniaus karinis generalgubernatorius dvigubai padidino skaičių kareivių, saugojusių svarbius miesto objektus, tokius kaip arsenalas, ginklų saugyklos. Kai kurie istorikai, pavyzdžiui, Henrikas Stanislovas Moscickis (lenk. *Henryk Stanisław Mościcki*) teigė, jog iš Vilniaus į Rusiją buvo išsiųsta Abiejų Tautų Respublikos patriotų ir jiems paskirta žandarmerijos priežiūra. 1830 m. gruodžio 24 d. buvo išsiųstas vaistininkas, žymus to meto visuomenės aktyvistas Karolis Ferdinandas Vagneris, taip pat į Voronežą išsiųstas Napoleono šalininkas, Abiejų Tautų Respublikos patriotas Mykolas Romeris (1778–1853), Raseinių pavieto bajorų maršalka Juozapas Bilevičius, buvęs Napoleono kariuomenės generolas Juozapas Giedraitis (nors dėl pastarojo išsiuntimo abejotina, kadangi dalyvavo sukilime).

1830 m. gruodžio pradžioje generalgubernatoriui Aleksandriui Rimskiui-Korsakovui buvo pristatytas bendras projektas, skirtas Vilniui nuo galimo sukilimo apsaugoti. Kariuomenės būriai turėjo būti naudojami šaudymui, prireikus veikti kaip atsargos kariuomenė. Ypatingas dėmesys buvo skirtas priemiesčiams: Antakalniui, Šnipiškėms. Juose sutelkta nemažai karinių dalinių. Šnipiškės nuo sukilėlių turėjo apsaugoti Žalioji tiltas, kilus pavojui, buvo numatyta dalį būrių pervesti iš senamiesčio. Sukilimo atveju visų imperijos kariuomenės dalinių susibūrimo vieta buvo numatyta Arsenalo aikštė (šiomis dienomis tokia neegzistuoja). Iš tikrųjų pasirošimas buvo toks, tarsi priešais jau būtų stovėjęs prie Vilniaus miesto vartų. Naktiniai patruliai vaikščiojo miesto gatvėmis nuo 8 valandos vakaro iki 5 valandos ryto. Patruliavo aštuonios patrulių brigados. Jas sudarė po vieną karininką ir keturis kareivius. Kadangi gyventojams buvo draudžiama vaikščioti mieste naktiniu paros metu, Vilniaus arkikatedros bazilikos vyskupas Andrius Benediktas Klungevičius buvo priverstas prieš šv. Kalėdas, kurias gyventojai katalikai, žinoma, tuomet šventė pagal senuosius papročius, prašyti generalgubernatoriaus leidimo leisti naktines pamaldas bažnyčiose. Generalgubernatorius

Ignatius Juozapas Kraševskis.
ŠALTINIS – <https://lt.wikipedia.org/wiki/Juozapas_Ignatas_Kra%C5%A1evskis#/media/Vaizdas:Kraszewski_Jozef_Ignacy.jpg>

su tuo sutiko, pridurdamas, jog nesikiša į religines apeigas. Panaši išimtis buvo pritaikyta gydytojams, kovojusiems prieš 1830–1831 m. choleros epidemiją.

Rusijos valdžia bijojo, kad Lietuvos sostinė netrukus paseks Varšuvos pavyzdžiu. Jiems buvo nepaprastai svarbu to išvengti ir paralyžiuoti bandymus bei pasirošimą sukilimui. Taip teigia dauguma istorikų, rašiusių apie 1830–1831 m. sukilimą.

Vilniaus valdžia ėmėsi gyventojų nuginklavimo. Buvo parengtas ginklų paėmimo planas. Vilniaus, Ašmenos, Ukmergės, Trakų, Kauno gyventojai ginklus turėjo siųsti į Vilniaus arsenalą, Šiaulių, Telšių, Uplytės gyventojai – į Rygą, kiti – į Daugpilį. Buvo reikalaujama priduoti ne tik šaunamuosius,

karinius ginklus, bet ir medžioklinius: šautuvus, pistoletus, didelius peilius ir kitus. Tiems, kurie nusiėmė ginklus, buvo grasinama teismais. Vilniuje ginklus rankiojo ir policija. Nemažai buvo paimta iš parduotuvių, ginklų kalyklų, dirbtuvių, taip pat iš privačių namų. 1831 m. kovo 20 d. buvo parengtas išsamus ginklų sąrašas, nurodant pirklis ir piliečius, kuriems ginklai priklausė. Sąrašas buvo nuolat pildomas.

1830 m. pabaigoje nusenušij Vilniaus generalgubernatorių Aleksandrą Rimškį-Korsakovą pakeitė jaunas ir veiklus Motiejus Chrapovickis, ryžtingai stojęs už imperijos vairo Lietuvos gubernijoje. Chrapovickio paskyrimas liudijo apie ypatingą rūpestį, apėmusį imperijos valdžią dėl Lietuvos sostinės.

Imperijos vyriausybė stengėsi neleisti sukilėliams iš Lenkijos Karalystės susisiekti su Lietuva. 1831 m. vasario mėn. generalgubernatorius Chrapovickis, norėdamas išvengti galimo emisarų iš Lenkijos srauto, išleido įsakymą, reglamentuojantį atvykimą į Vilnių. Gubernatoriaus instrukcijose minima, kad žydai, pirkliai į Vilnių dažnai atvyksta iš pasienio miestelių, tokių kaip Rumšiškės, Kaunas, Jurbarkas, ir nežinoma, ar jiems reikia pasirodyti Vilniuje ir iš kur jie iš tikrųjų atvyko. Todėl buvo būtina, kad pasienio miestelių gyventojai, atvykę į Vilnių, užsiregistruotų policijoje, nurodant, iš kur ir kokių tikslu jie atvyko. Taigi buvo apribotas žmonių srautas į Vilnių.

Įvairių amžininkų prisiminimuose, pvz., A. L. Nieverovičiaus (Alojzy Ligęza Niewiarowicz, „Ze wspomnień“, in: *Zbiór pamiętników do historyi powstania polskiego z roku 1830–1831*, Lwów: Tomasz Rayski, 1882), aptinkama iškaltinčių džiaugsmingo Vilniaus gyventojų pakylėjimo, entuziazmo ir tikėjimo sukilimo stiprybė bei jo galimybėmis liudijimų. Garsios sukilimo asmenybės ir aktyvistai, tokie kaip Juozapas Chlopickis, profesorius Joachimimas Lelelelis, Adomas Čartoriskis, sulaukė didelio visuomenės

susidomėjimo. Nieverovičius, grįžęs į Vilnių 1830 m. gruodžio mėn. po ilgesnės pertraukos, rado pasikeitusį miestą. Jį sukretė gyventojų dvasinės nuotaikos, siekiai ir pokalbiai.

Kitas amžininkas Vrotnovskis, palikęs savo atsiminimus apie to laikotarpio Vilnių, rašė:

„Stebint Vilnių rūpestingo sargybinio akimis, kiekvieną vakarą mieste būdavo liejamos kulkos, vykdavo koviniai pasiruošimo veiksmai, mažiausi ginklai būdavo permontuojami; ginklų dirbtuvės buvo įkurtos kapų parduotuvėse ir bažnyčių slėptuvėse.

Policijos neatimti ginklai gyventojų buvo slapta išvežami iš miesto vežimuose, išnešami kitomis priemonėmis. Šaltiniuose yra liudijimų (pvz., Pšijalgovskio), jog miškuose, kur telkėsi sukilėliai, ginklų buvo daug, nors juos buvo sunku ir brangu įsigyti.

Žinios apie sukilimą Lenkijoje sukėlė tam tikras pakylėtas, entuziastingas nuotaikas visuomenėje. Mieste sklandė gandai apie septynias danguje regėtas žvakes, kai kurie gyventojai tikino, jog vidurnaktį matė baltą raitelį, kuris skrido iš Aušros vartų į Vilniaus arkikatedrą. Raitelio asmenyje pasakotojai išvelgė Lietuvos globėją ir gynėją šventąjį Kazimierą. Visa tai atspindi to meto, t. y. 1830 m. rudens, Vilniaus gyventojų nuotaikas ir išgyvenimus, sostinę veržiant caro imperijos režimui. Gyventojų nusiteikimas buvo uoliai išdėstomas ir Vilniaus žandarmerijos raportuose.

Šiek tiek apie Vilniaus universitete 1830–1831 m. veikusią „Mąstytojų“ draugiją

Kaip minėta, į Lietuvą atvykęs poetas Vincentas Polis subūrė nemažą dalį patriotiškai nusiteikusių akademinių jaunimo į sąjungą arba draugiją. Šaltiniuose teigiama, jog jai priklausė apie 200 narių. Jausdama jaunuomenės bruzdėjimus universiteto valdžia ėmėsi auklėjamųjų priemonių.

Tokia priemone galima vadinti pasirengimą iškilingai Rusijos kariuomenės karvedžio, maršalo Hanso Karlo Frydricho fon Dybičiaus sutikimo ceremonijai. Studentai tiesiog fiziškai buvo mokomi, kaip jie turi rikiuotis, sutikti imperijos maršalą ir kaip turi išreikšti savo lojalumą carui. Šis politinis veikėjas, pasižymėjęs kovose su Napoleonu ir išdavęs carui Nikolajui I dekabristus, buvo pelnęs caro pasitikėjimą. Dybičius buvo išsiųstas į Balkanus (Vilniaus raštuose jis taip ir vadinamas – „Dybičius Balkanietis“), kur Andrionopolyje sudarė Rusijai palankią sutartį. Berlyne jis vedė derybas su Nyderlandų karaliumi Vilhelmu I, kai buvo atšauktas dėl kilusios 1830 m. liepos revoliucijos Prancūzijoje.

Dybičius per Vilnių kažkuriuo laikotarpiu turėjo keliauti į Gardiną. Jam atvykus į Vilnių ir lankantis universitete, ceremonijos metu jis kalbėjo rusiškai, buvo atliekamas jo kalbos vertimas į lenkų kalbą.

Šaltiniuose teigiama (pvz., Pšijalgovskis), jog studentai kalbant Dybičiui švilpė, trypė kojomis. Padėtis buvo ypač nemaloni Rusijai palankiems kunigaikščiams, o patį Dybičių, anot gandų, ištiko apopleksija.

Teigiama, jog universiteto rektorius Vaclovas Pelikanas ir Švietimo apygardos kuratorius Nikolajus Novosilcevas maršalą Dybičių bandė įtikinti, kad tokia studentų demonstracija nėra reikšminga, tačiau maršalas negalėjo nusiraminti ir pareikalavo griežtos bausmės nelojalumą parodžiusiems studentams. Nieverovičius rašo, jog Dybičiaus priėmimas Vilniaus universitete buvo sutiktas be entuziazmo ir abejingai, be jokių svarbių nutikimų.

Artėjant 1830 m. pabaigai, Rusijos imperatorius išleido potvarkį, kuriuo uždraudė Vilniaus akademiniam jaunimui grįžti kalėdinėms šventėms namo pas artimuosius. Toks potvarkis buvo išleistas baiminantis, jog išsibarstę studentai sutrikdys taikią atmosferą provincijose.

Šį potvarkį universiteto vadovybė gavo per vėlai, kai jau buvo išleidusi namo nemažą dalį akademinio jaunimo. Kadangi dėl vadinamojo Filomatų proceso buvo sukurta Vilniaus universiteto policija, vadovybei nebeliko nieko kita, tik imti sekti, šiai policijai padedant, išvykusius studentus.

Tiesa, Vilniaus istorijos archyvo karinio generalgubernatoriaus fonde esančiose bylose dėl universiteto studentijos yra sąrašai, kuriuose paminėtas kiekvienas studentas, kuriam buvo leista 1830 m. kalėdinėms šventėms išvykti pas tėvus. Tokių studentų vienos bylos sąrašė yra beveik pusantro šimto. Toje byloje nurodyta, jog jaunuoliai į Vilniaus universitetą turėjo grįžti 1831 m. sausio 6 d., dviem pritaikytos išimtyms, t. y. leista pabūti pas tėvus iki 1831 m. sausio 20 d. (LVIA, f. 378, ap. 1830 m., b. 592). Be to, yra susirašinėjimai tarp universiteto rektoriaus Vaclovo Pelikano ir generalgubernatoriaus Aleksandro Rimskio-Korsakovo, tarp Švietimo apygardos kuratoriaus Nikolajaus Novosilcevo, vėliau naujo išrinkto Vilniaus karinio gubernatoriaus Motiejaus Chrapovickio. Dalis raštų siūsta ir maršalui Dybičiui, informuojant jį apie padėtį.

Štai generalgubernatoriui kariniams reikalams skirtame 1830 m. gruodžio 20 d. rašte Nr. 1075 Vilniaus apygardos švietimo kuratorius Nikolajus Novosilcevas užsimena, jog keli universiteto studentai, tarp jų konkrečiai: Podberezkis, Zielinskis, Zakarevičius ir Lukomskis, be leidimo išvyko iš Vilniaus. Karinio generalgubernatoriaus buvo paprašyta, esant tokiam nemandagiam studentų poelgiui, imtis priemonių juos sugrąžinti ir pasirūpinti, kad niekas kitas iš studentų be universiteto vadovybės leidimo iš miesto nebūtų išleistas.

Taip pat rašte pažymėta, jog minėti studentai vis dėlto buvo padavę prašymus leisti išvykti – vieni į Trakų apskritį, kiti – į Ašmenos. 1830 m. gruodžio 25 d.

Vilniaus civilinis gubernatorius pateikė raportą generolui leitenantui, Vilniaus kariniam gubernatoriui, daugelio ordinų kavaleriui Motiejui Chrapovickiui (rašte nurodyti visi titulai), jog studentas Zakarevičius buvo surastas Trakų apskrityje ir perduotas universiteto policijai, Lukomskis nerastas, apklausta jo našlė motina, gyvenusi dvare netoli Ašmenos, be to, nustatyta, jog kitas studentas Podberezkiis sunkiai sirgo ir jo į Vilnių pristatyti negalima. Apie tai pranešta ir universiteto rektoriui. Dėl Podberezkiio pažymėta, jog dar būdamas Vilniuje jis jau sunkiai sirgo apie 10 savaičių, jį gydė medicinos profesorius Konstantas Porcijanka (taip pat universiteto dėstytojas), kuris ir išsiuntė jį su vaistais pas motiną. Apie Porcijanką yra duomenų, jog jis gydė ir sirgusį Adomą Mickevičių Filomatų laikais.

Lietuvos gubernatoriui kariniams reikalams universiteto rektorius raportavo, kurie studentai sugrįžo, o kurie ne. Taip pat rektorius rašte nurodė, jog universiteto vadovybė nubaudė neklausnius studentus arešto bausme. Be to, rektorius skundėsi gubernatoriui, jog jis pageidavo, kad po švenčių studentai sugrįžtų į universitetą, tačiau pasitaikė atvejų, kai vietos policija neleido išvykti iš tėviškės kuriam nors jaunuoliui.

Universiteto studentams, kurie buvo likę Vilniuje ir negrįžo pas artimuosius kalėdinėms šventėms, buvo suteiktos paskolos. Pšijalgovskis prisiminimuose mini, kad dalis jaunuolių už pasiskolintus pinigus įsigijo ginklų.

Nuėjusdamas studentų nuotaikas lojalus carui Nikolajus Novosilcevas ir jam palankūs asmenys pasitelkė šnipus, kuriems įsakyta marširuoti studentų gyvenamosiose vietose po kelis kartus per dieną. Literatūroje teko skaityti, jog vienas toks šnipas, sekdamas studentus pro vieno namo langą ir klausydamas jų pokalbių, nukrito nuo kopėčių.

Tai, jog studentai ginklavosi, laukė sukilimo, rodo įvairūs raštai, išlikę istorijos archyvo byloje. Jose yra nemažai aprašytų atvejų, kai universiteto rektoriaus raportuota kariniam ar civiliniam gubernatoriams, tam pačiam Nikolajui Novosilcevui (nors šis gyveno su rektoriumi viename bute) apie prapuolusius universiteto studentus. Štai aprašytas Marcelijaus Šimanskio atvejis. Jis dingo iš universiteto dar prieš 1830 m. šv. Kalėdas. Dėl šio įvykio surašyti raportai, jog sužinota, kad Šimanskis lankėsi Pažaislio vienuolyne, kur rado pas vienuolyno vyresnįjį apsilankiusį Apnarų dvaro valdytoją dvarininką Juozapą Bočkovskį (*Apnarų dvaras priklausė Rumšiškų parapijai ir buvo netoli Pažaislio, žr. ankstesnį autorės straipsnį „Gyvenimai, dingę po vandeniu“, skelbtą Voruta.lt*). Raštuose nurodyta, jog tai bajoras Juozapas Bočkovskis pasirūpino Šimanskio perkėlimu per Nemuną, o kitoj pusėj kranto – jau Lenkijos Karalystės jurisdikcija. Vėlesniuose raportuose nurodoma, jog Marcelis Šimanskis 1831 m. vėl pasirodė Lietuvoje, buvo

pastebėtas Trakų apskrityje apsirengęs kaip valstietis, užsikišęs kirvį už diržo, vaikstantis po kaimus ir skleidžiantis anticarinę propagandą ir tai, jog lenkai prie Varšuvos sumušė rusų kariuomenę.

Ir toks atvejis aprašytas ne vienas. Bylose ypač kruopščiai kaupta informacija apie Vilniaus universiteto jaunuomenę. Buvo sekama ne tik ji, bet ir Vilniaus, Kauno, kitų miestų gimnazijų moksleiviai, nes mokyklų tinklas tuomet priklausė universiteto dispozicijai. Bylose gyvi liudijimai, kaip mokyklų direktoriai rašė raportus rektoriui Pelikanui apie „prapuolusius“ 12–15 metų jų mokyklų moksleivius.

Prisimenant susidorojimą su Filomatų, Filaretų draugijomis, taip pat ir akademinę jaunuomenę, galima teigti, jog tai buvo vienas nykiausių carinės imperijos valdymo pasireiškimų. Kažin ką manė Vilniaus gyventojai, stebėdami pro langus 1823–1824 m. iš Bazilijonų vienuolyno celės Aušros vartų gatvę į Vyskupų rūmus vedamą tardyti suimtą studentą Adomą Mickevičių? Galima tik spėlioti.

Pirmoji 1830 m. represijų prieš akademinį jaunią auka buvo maždaug keliolikos studentų grupė. 1830 m. gruodį universiteto Medicinos fakulteto profesorius Adolfas Abichtas pranešė rektoriui Pelikanui, kad jo brolis Teodoras Abichtas, kuris tuo metu buvo studentas, prieš dieną nusipirko ginklų ir kad į tai įpainiotas Juozapas Ignotas Kraševskis. Kitą dieną Teodoras Abichtas ir Juozapas Ignotas Kraševskis buvo suimti ir įkalinti, tyrimas buvo pradėtas. Bylose nėra duomenų, ką liudijo Kraševskis ir kaip jis elgėsi. Autorė Sara Rabinovič, tarpukariu tyrinėjusi 1830–1831 m. įvykius, daro išvadą, jog Kraševskis tardomas greičiausiai tylėjo.

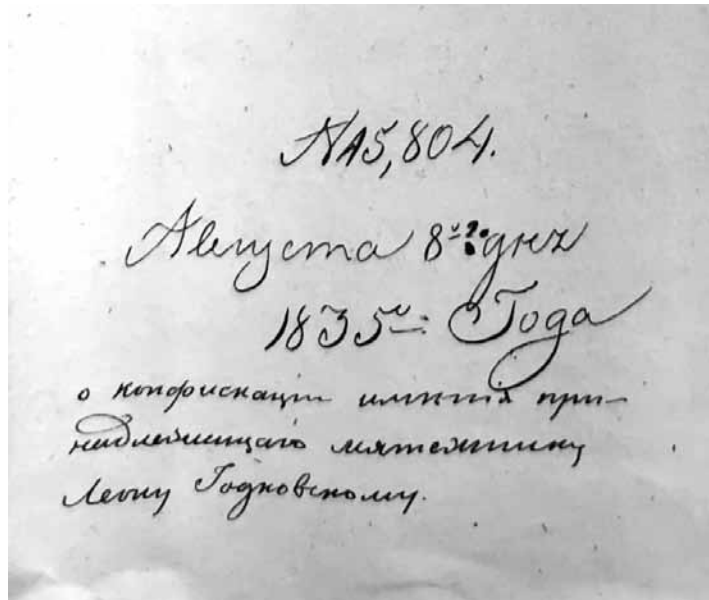
Teodoras Abichtas šiek tiek papasakojo, jog likus keliems mėnesiams iki jo suėmimo keli studentai (paminėjo ir jų pavardes) susibūrė į draugiją pas Ignotą Kraševskį. Taip buvo suformuota slapta veikusi universitete „Mąstytojų“ draugija. Apie jos egzistavimą nariai niekam nepranešė, nes bet kokių draugijų steigimas universitete buvo uždraustas.

Vėliau kiti studentai tardomi liudijo, jog „Mąstytojai“ buvo apolitiška organizacija, jos pagrindinis tikslas buvo literatūra, tarpusavio pagalba kūryboje. Tačiau vis dėlto atsirado liudijimų apie kai kuriuos su politika susijusius šios draugijos veiklos momentus. Papasakota, jog kažkuriuo momentu draugijoje nutarta kaupti ginklus ir iškeltas tikslas nužudyti Vilniaus apygardos švietimo kuratorių Nikolajų Novosilcevą.

Nutarus ginkluotis, Teodoras Abichtas nusipirko du kišeninius pistoletus, tai patraukė jo brolio profesoriaus dėmesį, ir taip viskas išaiškėjo. Nedelsiant prasidėjo areštai. Buvo suimti studentai Teodoras Abichtas, Kržečkovskis (*Krzeczkowski*), Zabiela, Machvikas (*Machwica*), Obrapalskis (*Obrapalski*), Zienkovičius. Taip pat buvo sulaikytas studentas

Vilniaus universiteto studentų byla. ŠALTINIS – LVIA, F. 378, AP. 1830 M., B. 592

Irašas dėl Leono Jurgio Jodkovskio turto konfiskacijos Vilniaus universiteto studentų byloje. ŠALTINIS – LVIA, F. 378, AP. 1830 M., B. 592

Sakovičius, kuris, remiantis Teodoro Abichto liudijimais, jam papasakojo apie studentų delegacijas iš Balstogės pas žinomą patriotą Mykolą Romerį. Atlikus kratą Ignoto Kraševskio bute, rasta jo laiškų, patvirtinančių susirašinėjimą su profesoriumi Joachimu Leleveliu, iš jų sužinota, jog Kraševskis aktyviai sekė Varšuvos įvykius.

Vėliau prabilo ir studentas Obrapalskis, kuris teigė, jog iniciatyvą jų draugijai ginkluotis parodė filosofijos mokslų kandidatas Mykolas Brzostovskis. Jis buvo nedelsiant sulaikytas. Taip pat gauta duomenų ir apie kitus studentus. Įkalinti Vincentas Veržbickis ir Leonas Šumskis. Tai matyti iš rektoriaus Vaclovo Pelikano raportų. Universiteto valdžia sužinojo, jog Vincentas Veržbickis buvo antivalstybinių eilėraščių autorius. Studentas Šumskis buvo apkaltintas planavimu nužudyti Novosilceva imperatoriaus vardo dienos progą.

Sužinojus apie studentų apsiginklavimą, 1830 m. gruodžio 12 d. įvyko universiteto tarybos posėdis, kuriame, be rektoriaus Pelikano, paties Novosilcevo, dalyvavo profesoriai Simonas Malevskis, Mikalojus Mianovskis, Aloyzas Kapelis. Buvo nuspręsta pasitelkti universiteto policiją ir vykdyti ginklų paieškos planą. Apie padėtį informuotas generalgubernatorius Aleksandras Rimskis-Korsakovas. Universiteto valdžia atliko kratas studentų bendrabučiuose, butuose pagal išsamų gyvenamųjų vietų sąrašą. Paieškai buvo pasitelkti profesoriai – S. Malevskis, A. Kapelis, M. Mianovskis, F. Drzevinskis, I. Loboiko, P. Kukolnikas, K. Porcijanka, P. Slavinskis, J. Jaroševičius, Jundzilas, A. Belkevičius, I. Fonbergas, F. Rimkevičius. Kiekvieną profesorių lydėjo vienas policijos pareigūnas. Novosilcevas ir Pelikanas kratų metu vaikščiojo miesto gatvėmis, kad padrasintų

profesorius ir užtikrintų paieškos tikslumą. Paieškos rezultatai buvo prasti, studentai, žinodami apie areštus, greičiausiai budėjo ir tam kažkiek pasiruošė. Visgi buvo surasta ir paimta nedaug šaunamųjų ir šaltųjų ginklų: 22 pistoletai, 41 šovinys, 28 kalavijai (nepriklausantys studentų uniformai), 2 durklai, keletas pistoletų ir kulčių. Rasti ginklai buvo apūdiję ir visiškai nenaudotini.

Speciali Novosilcevo vadovaujama komisija, kurioje dalyvavo rektorius Pelikanas, prokuroras Botvinas ir generolas Manderšternas (Mandersztern), tęsė įkalintų asmenų bylų tyrimą. Be anksčiau minėtų studentų, tyrime figūruoja Juozapas Kostovičius (Kostowiczas), Antygonas Čaplinskis (jis buvo apkaltintas prieš vyriausybę nukreipto pamfletu platinimu), Leonas Jodkovskis (jis, kaip ir Šumskis, buvo apkaltintas ketinimu nužudyti Novosilceva).

Rektorius Vaclovas Pelikanas ir generalgubernatorius Aleksandras Rimskis-Korsakovas imperatoriui nusiuntė skubius slaptus pranešimus, kuriuose visas įvykis aprašytas kaip maištas.

Remdamasis šiais pranešimais, imperatorius patvirtino paskirtą griežtą bausmę Juozapui Ignui Kraševskiui, kuris turėjo būti įtrauktas į vieną iš Kaukazo pulkų. Buvo nuteisti Brzostovskis ir Veržbickis. Studentus Čaplinskį, Šumskį ir Jodkovskį įsakyta pašalinti iš Vilniaus universiteto ir išsiųsti pas tėvus, prižiūrint vietos policijai. Teodorą Abichtą, Kostovicą, Krzečkovskį, Machvicą, Obrapalskį, Sakovičių, Zabelę ir Zienkovičių įsakyta perduoti universiteto vadovybei.

Paminėtina, jog Vilniaus visuomenė kaltino Novosilceva, kad jis sąmoningai išpūtė visus šiuos įvykius, norėdamas įtikti carui. Būtent po studentų areštų pasipylė ginklų rinkimas iš vilniečių.

Vilniaus universiteto studentai Vincentas Veržbickis ir Leonas Jodkovskis, kurie buvo sulaikyti ir sėdėjo kalėjime nuo 1830 m. gruodžio 10 d., pabėgo iš kalėjimo 1831 m. gegužės pradžioje. Vos prieš mėnesį, 1831 m. balandžio 8 d., prie Salamiankos karčemos, kuri priklausė Apnarų dvaro savininkui, buvo nušautas Leono Jodkovskio svainis (sesers vyras) Juozapas Bočkovskis, kaip anksčiau minėta, padėjęs studentui Marceliui Šimanskiui persikelti per Nemuną į Lenkijos karalystę.

Tačiau Juozapo Bočkovskio, kurio kapas, paleidus Kauno HES, nuskendo kartu su senosiomis Rumšiškių kapinaitėmis, vaidmens 1831 m. sukilime dar nepavyko išsiaiškinti. Kol kas darytina prielaida, kad jis padėdavo Vilniaus universiteto studentams pabėgėliams pasiekti Lenkiją, palaikydamas ryšį su žmonos broliu Vilniaus universiteto studentu Leonu Jurgiu Jodkovskiu. Po to, kai Leonas Jodkovskis ir Vincentas Veržbickis pabėgo iš kalėjimo, šaltiniuose minima, jog prie jų prisijungė ir Teodoras Abichtas (jis buvo paleistas iš kalėjimo 1831 m. balandžio 29 d. arba gegužės 11 d.). Visi trys jie patraukė į Panerių kalvas, kur prisijungė prie sukilėlių. Panerių kalvose 1831 m. vyko aršūs sukilėlių ir rusų kariuomenės mūšiai dėl Vilniaus.

Kiti studentai iš kalėjimo buvo paleisti 1831 m. birželio mėnesį. Dalis jų buvo perduota tėvams, dalis pateko į dėstytojų ir kitų asmenų rankas. Žinoma, jog Kržečkovskį užtarė profesorius Leonas Borovskis, Čaplinskį ir Kostovičių – universiteto išdininkai, už Rodzevičių, Zabiėlą ir Zienkovičių laidavo jų tėvai, už Šumskį – Andrius Tovianskis (Taujanskis). Abu jie po daugelio metų Paryžiuje tapo mistikais. Į savo įkurtą misticismą propagavusią grupuotę Tovianskis įtraukė netgi Adomą Mickevičių.

Sekant protėvio Leono Jodkovskio pėdsakais, iš 1831 m. sukilimo bylų matyti, jog Novosilcevo komisija jo ilgai ieškojo. Iš pradžių jis buvo ieškomas Gardino gubernijoje, iš kur buvo kilęs jo tėvas Pranciškus Jodkovskis (Žukevičių dvarą Gardino apskrityje Jodkovskiai valdė apie 100 metų), vėliau Kauno dvare (neįvardyta kokiame), tėvų dvare Furmaniškėse (Nemajūnų parapija). Buvo liepta Kauno žemės teismo teisėjams, darbuotojams

paiškinti, kodėl nuslėpė informaciją apie Jodkovskio turėtą turtą.

Iš istorijos archyvo byloje Nr. 592 esančių dokumentų matyti, jog tiek Vincentas Veržbickis, tiek Leonas Jodkovskis po sukilimo buvo priimti į 1832 m. įkurtą Vilniaus imperatoriškąją medicinos-chirurgijos akademiją. Rektorius Mianovskis dėl jų ir kitų iš universiteto pašalintų studentų turėjo pasiaiškinti generalgubernatoriui. Vadinasi, ši akademija globojo sukilime dalyvavusius studentus ir juos vėl priėmė mokytis. Iš šios akademijos Leonas Jodkovskis buvo pašalintas.

1835 m. rugpjūčio 8 d. priimtas sprendimas konfiskuoti visą Leono Jodkovskio (kaip sukilėlio) turtą ir nurodyta jį suimti. Kokia tolesnė įvykių eiga 1835–1840 m., kol kas duomenų nerasta.

Juozapas Ignotas Kraševskis, Vilniaus universiteto „Mąstytojų“ draugijos vadovas, vėliau tapo žymiu istoriku, publicistu, rašytoju, išleido nemažai veikalų.

Straipsnio autorė ypatingą dėmesį skyrė 1830–1831 m. sukilimo tyrinėtojų Saros Rabinovičiovnos ir Eugenijaus Gulčinskio Vilniuje 1932–1933 m. išleistiems veikalams, kuriais rašydama straipsnį rėmėsi kaip tiksliai įvykius atspindėjusiais šaltiniais. Gali būti, kad Sara Rabinovičovna skaitė gausesnę straipsnyje minėtą Vilniaus universiteto studentų bylą Nr. 592, nei beveik po šimto metų straipsnio autorė. Ši byla mikrofilmuota 1970 m.

Apibendrinant norėtusi pasakyti: kiekvieną kartą nuo vaikystės išgirdus „Gaudeamus igitur... Vivat academia!.. Vivant professores!“ kūnu nubėga šiurpuliukai, galbūt todėl, kad primintų neišsipildžiusią protėvio svajonę – baigti Vilniaus universitetą.

Literatūra

Gulczynski Eugenijus, *Rok 1830–31 w Wilnie*, Wilno: Skład Główny w księgarni sw. Wojciecha, Dominikanska 4, 1933.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 378, ap. 1830 m., b. 592.

Purėnas Petras, *1831 m. sukilimas Lietuvoje*, Kaunas: „Spindulio“ spaustuvė, 1931.

Robinowichiowna Sara, *Wilno w postawniu roku 1830/31*, Wydanwinstwo magistrata miasta Wilno, 1832. ■

Moralinio Autoriteto galia

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė, Anykščiai

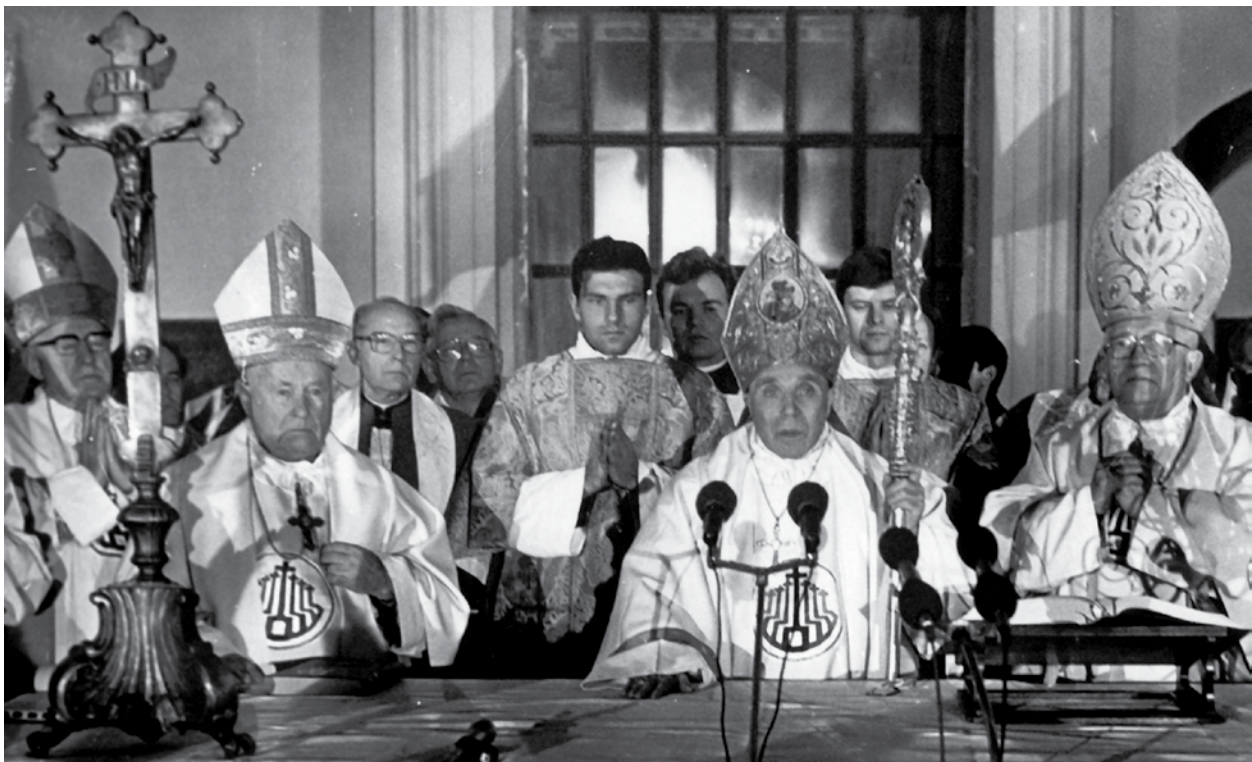
Kiekviena epocha, kiekvienas laikmetis, nepaisant to, kokios būna susiklosčiusios politinės, visuomeninės sąlygos, – ar gyvenama pavergtyje, ar laisvėje – yra savaip sudėtingas ir reikalauja maksimalių tautos pastangų saugant ir puoselėjant pamatines vertybes, kurios yra tautos dvasinių jėgų atsinaujinimo garantas.

Kiekvienas laikmetis iškelia savo dvasinius lyderius. Viena iš tokių tautos moralinių viršūnių XX a. antroje pusėje – Jo Eminencija kardinolas Vincentas Sladkevičius.

Unikali asmenybė – nepaprastai kuklus, net nu-

sižeminęs, kaip su nuostaba yra ištarę savo atsiminiuose Biržų krašto žmonės, buvę vyskupo artumoje ilgais jo tremties metais.

Niekada neleidęs sau manyti, jog esąs tinkamiausias numatytajai dvasinei misijai, niekada nepriskirdavęs sau nuopelnų, kurie priklausė visiems, tyliai ir kantriai savo Išmintimi budėjo tautos – visų mūsų – kelyje. Niekada nesistengęs būti viešumoje, bet kritiniais tautos gyvenimo momentais, net ir būdamas tarsi nematomas, tapdavo lemtingų, egzistencinių sprendimų lėmėju – Jo žodis, Jo palaiminimas lydėjo ir Bažnyčios pasipriešinimą sąžinės laisvės varžymams sovietiniais metais, ir pogrindinę Lietuvos Katalikų

Vilniaus arkikatedros bazilikos grąžinimo iškilmės. 1988 m. spalio 23 d., per Lietuvos Sąjūdžio suvažiavimą, paskelbta, kad tikintiesiems grąžinama Vilniaus katedra. Ta proga kitą dieną 8 val. ryto prie Katedros durų buvo aukojamos iškilmingos šv. Mišios, į kurias susirinko keli tūkstančiai žmonių. Šv. Mišias aukėjo (iš kairės) vysk. Antanas Vaičius, diakonas Eitvydas Merkys (SJ), kard. Vincentas Sladkevičius, kun. Astijus Kungys (OFM), mons. Juozapas Antanavičius, mons. Antanas Bitvoinskas, vysk. Liudvikas Povilonis (MIC), kun. dr. Juozas Pranka, vysk. Vladas Michelevičius. JONO ČESNAVIČIAUS NUOTR.

Bažnyčios Kroniką, ir Sąjūdžio proveržį, ir Nepriklausomybės atkūrimą – Kovo 11-osios akto priėmimą.

Sakoma, kad vienas lauke ne karys. V. Sladkevičiaus – kunigo, vyskupo, kardinolo – moralinė laikysena paneigia šią sentenciją, nes Jis neleido aplinkybėms, kad ir kokios jos būtų, tapti stipresnėms už Jį.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, 1944 m., prasideda sovietinė reokupacija. Sovietų valdžios kova su Katalikų bažnyčia, prasidėjusi 1940-aisiais, pirmosios okupacijos metu, nuo 1944-ųjų tęsėsi toliau, tolydžio stiprėdama. Sovietai siekė Bažnyčią padaryti valdomą, paklusnią, bet susidūrė su stoišku dvasininkijos pasipriešinimu. Reikėjo jį palaužti, todėl prasidėjo kunigų areštai, parapijos viena po kitos likdavo be ganytojo. KGB veikė savais, patikrintais metodais – Bažnyčios hierarchams buvo daromas didžiulis spaudimas, imamasi represijų jų atžvilgiu, psichologinį saugumiečių terorą – verbavimą – patyrė kone kiekvienas dvasininkas.

Tokioje atmosferoje prasidėjo Kauno kunigų seminarijos auklėtinio, intelektualaus jauno kunigo V. Sladkevičiaus dvasinės tarnystės kelias, kurio pradžia pažymėta nuolatinės kaitos – iš parapijos į parapiją: Kietaviškės, Merkinė, Aukštadvaris, Kaišiadorys, prieglobstis Čiobiškyje, tada Nedzingė, Stakliškės, Šešuoliai, Kuktiškės, Inturkė – kai kuriose pabūnant vos porą trejetą mėnesių, nes reikėjo stoti į vis areštuojamų kunigų vietą arba pačiam slapstytis nuo saugumiečių¹.

Kunigo V. Sladkevičiaus pastoracinę veiklą nuolat akylai sekė KGB agentai. Valstybės saugumo ministerijos (MGB) Molėtų rajono skyriaus 1951 m. balandžio mėn. nutarime užvesti Inturkės parapijos klebono V. Sladkevičiaus stebėjimo bylą nurodyta, kad jis yra reakcingai, nacionalistiškai nusiteikęs *tarybų valdžios* atžvilgiu, nes būdamas Kaišiadorių parapijos klebonu visais įmanomais būdais stengėsi atitraukti jaunimą nuo *komunistinio* auklėjimo, mokinius mokė tikėjimo, pamoksluose skleidė *antitarybines* nuotaikas. Pažymoje prie minėto nutarimo pasakyta, kad Inturkėje V. Sladkevičius tarp tikinčiųjų veda agitaciją, kuri diskredituoja *tarybinę valdžią*. Todėl įskaitos – stebėjimo byla jam užvedama kaip religinio kulto tarnautojui, įtariamam ryšiais su nacionalistiniu pogrindžiu².

MGB Molėtų rajono skyriaus 1951 m. rugsėjo–spalio mėn. agentūrinės operatyvinės veiklos ataskaitoje nurodyta, kad, šaltinio „Jakorev“ duomenimis, Inturkės parapijos klebonas V. Sladkevičius vakarais savo bute moko jaunimo grupes tikėjimo. Patikrintam agentui „Belikov“ pavesta surinkti pilnus pas

¹ Prieiga per internetą: <<https://lyavaizdai.lt/naujienos>>virtuali-paroda [žiūrėta 2021 09 03].

² Prieiga per internetą: <https://lyavaizdai.archyvai.lt/naujienos>>virtuali-paroda [žiūrėta 2021 09 03].

V. Sladkevičių besilankančių asmenų duomenis, kad kažką iš šių asmenų būtų galima parinkti verbavimui³.

Reokupacijos sąlygota ikikarinės tradicinės gyvenimo sanklodos ir vertybių griūtis, ateities neapibrėžtumas reikalavo politinės atidos orientuojantis, sovietų terminologija tariant, *naujojo gyvenimo* vingiuose, su širdgėla stebint vis stiprėjančiuose okupacinės valdžios represiniuose gniaužtuose laužomus konfratūrų likimus. Vien 1946 m. suimti keturi vyskupai: Vincentas Borisevičius (tų pačių metų lapkričio mėnesį sušaudytas ir užkastas Tuskulėnuose), Pranciškus Ramanauskas (nuteistas 10 metų lagerio), Juozapas Matulaitis-Labukas (nuteistas 10 metų lagerio), Teofilus Matulionis (nuteistas 7 metams lagerio), 1947 m. suimtas arkivyskupas Mečislovas Reinys 1953 m. mirė Vladimiro kalėjime. 1944–1953 m. buvo suimti 362 kunigai.

Bažnyčia ir tokių netekčių bei praradimų kankinama nepailsdama vykdė savo misiją. Ribinės situacijos maksimaliai sutelkia dvasines galias – žmogaus ar institucijos, šiuo atveju Bažnyčios, ir tada kylama į atkaklų, nepalaužiamą ilgametį pasipriešinimą, kuris ir lėmė ištikimybės krikščioniškosioms vertybėms išsaugojimą tautos (sovietine leksika tariant, *tarybinės liaudies*) mentalitete. Nepaisant valstybiniu mastu vykdomos ateizacijos, tvirta Bažnyčios pozicija garantavo šių vertybių perdavimą jaunajai kartai, sovietų laikais vadintai *tarybinu jaunimu*. Šis Pasipriešinimo Sąjūdis ir yra didžiulis, neįkainojamas Bažnyčios indėlis į Lietuvos Sąjūdį, atvėrusį kelią į Kovo 11-ąją.

Vienas iš uoliausių Bažnyčios Pasipriešinimo Sąjūdžio kovotojų – kunigas V. Sladkevičius. 1952 m. paskirtas Kauno kunigų seminarijos dėstytoju, o 1954 m. – seminarijos prefektu, jis, kaip pasakyta KGB Kauno miesto skyriaus 1957 m. agentūrinės operatyvinės veiklos ataskaitoje, yra fanatikas, nes tarp seminarijos dėstytojų ir klierikų nuolat pasisakė *antitarybiškai*, klierikus stengėsi auklėti *nacionalistine* dvasia, o seminarijoje įvedė griežtą jėzuitišką režimą. Kadangi, kaip toliau teigiama ataskaitoje, V. Sladkevičius darė žalingą įtaką klierikams, saugumo operatyvinių priemonių pagalba jis buvo išmestas iš seminarijos ir toliau buvo KGB tiriamas, nustatant jo, kaip pasakyta ataskaitoje, nusikalstamus ryšius su vyskupu T. Matulioniu (1957 m. gruodžio 25 d. Birštone išventinusiū jį į vyskupus) ir jo šalininkais⁴. Nepaisant nuolatinio KGB persekiojimo, V. Sladkevičius pasiaukojamai dirbo pastoracinį darbą, apie ką su meile ir šiluma, net ir prabėgus daugybei metų, savo prisiminimuose liudija jo buvę parapijiečiai. V. Sladkevičius, nepaisydamas sovietų valdžios nurodymų (1947 m. vasario 20 d. LTSR Ministrų Tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas pasirašė direktyvą miestų ir apskričių Vykdomųjų

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.* [žiūrėta 2021 09 05].

komitetų pirmininkams dėl mokinių religinio auklėjimo, t. y. katekizacijos, uždraudimo, o 1966 m. gegužės 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku pakartojamas vaikų katekizacijos draudimas), kiekvienoje parapijoje suburdavo vaikų grupes ir diegė jiems tikėjimo tiesas.

Koks jis įstrigo anuomet vaikiškoje ir koks šiandien tebėra išlikęs jau suaugusių žmonių atmintyje? Kokį vyskupą V. Sladkevičių matė vaikiškos akys, kurioms dar buvo neįžvelgiamos, o jei ir matomos, tai ne iki galo suvokiamos sudėtingos ano laikmečio peripetijos, apraizgiusios ne tik vyskupo, bet ir kitų suaugusių žmonių gyvenimus?

Nemunėlio Radviliškyje, mažyčiame Šiaurės Lietuvos miestelyje, esančiame prie Latvijos sienos ir vadintame Lietuvos Sibiru, kur 1959 m. balandžio mėnesį buvo ištremtas vyskupas V. Sladkevičius, kai ne pirmą kartą saugumiečių verčiamas kategoriškai atsisakė bendradarbiauti su KGB, visą tremties laiką buvo sekamas kelių saugumo agentų ir akylai stebimas informatorių.

Miestelio gyventojai, ne tik suaugę, bet ir vaikai, susidūrė su sovietų valdžios *padidintu budrumu*. Bronius Medinis prisimena: „Lankiau Pirmajai Komunijai Nemunėlio Radviliškio bažnyčioje ruošiamas mokinių grupės pamokas. Pamokas vedavo pats V. Sladkevičius. Grupė buvo nemaža, gal apie kokį dvidešimt vaikų. Tuo metu sovietų valdžia drausdavo organizuotus tikybės mokymus. V. Sladkevičius nepaisė draudimų ir į mokymo skaitlingas grupes priimdavo vaikus net iš aplinkinių parapijų, tad buvo užsitraukęs saugumo nemalonę. Pamenu, kaip vienos pamokos metu į bažnyčią įsiveržė kažkokie nepažįstami vyrai ir pradėjo klausinėti vaikų, ko jie mokosi ir kas juos moko.“ „Atsimenu, – tęsia jis, – kaip V. Sladkevičius ramiu, tačiau įsakmiu tonu saugumiečiams pasakė: „Prašau neterorizuoti vaikų, o jei yra klausimų, tai eikime su manimi į kleboniją“, o mums pasakė: „Jums, vaikučiai, šįvakar pamokų nebebus, ateikite rytoj.“ Sunerimę išsiskirstėme, tačiau kitą kartą susirinkę nudžiugome vėl išvydę savo kunigą.“⁵

Beje, Valstybės saugumo komiteto (KGB) Biržų rajono skyriaus 1971 m. gruodžio 31 d. pažymoje apie 1971 m. agentūrinę operatyvinę veiklą nurodyta, kad Nemunėlio Radviliškio parapijos kunigas V. Sladkevičius moko vaikus katekizmo. Nusikalstama (kaip pasakyta pažymoje) V. Sladkevičiaus veikla buvo dokumentuota ir ši medžiaga išsiųsta į KGB prie LTSR Ministrų Tarybos, o Biržuose imtasi profilaktinių priemonių – V. Sladkevičius įspėtas prokuratūroje ir Vykdomajame komitete. Nepaisydamas įspėjimų vyskupas V. Sladkevičius vaikų katekizaciją tęsė toliau⁶.

„Turėjome Pirmosios Komunijos mokytoją, – prisimena Ona Užalaitė-Kiseliūnienė, – grupė vaikų buvo nemaža. Kiekvieną dieną pas mus į bažnyčią ateidavo Vyskupėlis V. Sladkevičius. Iš jo sklido tokia jauki šiluma, paprastumas, gerumas. Dievo istorija yra stebuklinga, toks pat stebuklingas man atrodė ir mūsų Vyskupėlis.“⁷

Vaikai dalyvaudavo bažnytinėse procesijose. Tos akimirkos paliko įspūdį visam jų gyvenimui kaip ypatinga misterija, kurios centrinė figūra – kunigėlis, Vincukas, Vyskupėlis. „Per šventes adoruodavome, procesijoje prieš Švenčiausiąją barstydavome gėles. Būdavo smagu, kai Vyskupas ateidavo mūsų pakalbinti besiruošiant procesijai, pavaišindavo skanumynais. Būdavo gera tiesiog stebėti jį – nedidelio ūgio, bet labai didelės ir gilios dvasios. Toks jis ir išliko mano atminty“, – prisimena Teresė Šernaitė-Kaunienė iš Nemunėlio Radviliškio⁸. „Kunigėlių visi vadino Vincuku, – liudija Vilhelmina Juodėnienė iš Kuktiškių (Utenos r.), – jį visi labai mylėjo, buvo geras, švelnus. Aš tada su kitomis mergaitėmis gėles barstydavau per procesijas. Mūsų buvo kelios poros barstytojų. Turiu nuotrauką, kur mes, kelios mergaitės, su tvarkytojomis.“ Ir su apgailstavimu priduria: „Tik kunigėlio nėra, mes vienos.“⁹

Diana Timukaitė-Grabauskienė taip prisimena vaikystės Nemunėlio Radviliškyje metus: „Labai norėdavau eiti komunijos ir išpažinties. Ko tik aš jam neprisakydavau per išpažintį, turbūt niekam niekada to nesakiau. Visas savo vaikiškas nuodėmes išsakydavau. Jo Ekscelencija turbūt žinojo apie mane geriau negu tėvai. Ir vis išgirdavau jo šiltą padrąšinimą: „Dievas tau atleis už tavo jautrią širdelę.“ Tuomet

⁵ Irena Andrukaitienė, Evaldas Timukas, *Savas tarp savų*, V.: Petro ofsetas, 2020, p. 80–91.

⁶ Prieiga per internetą: <<https://lyavaizdai.lt>>naujienos>virtuali-paroda> [žiūrėta 2021 09 06].

⁷ I. Andrukaitienė, E. Timukas, *Savas tarp savų*, V.: Petro ofsetas, 2020, p. 105.

⁸ *Ibid.*, p. 89.

⁹ I. Andrukaitienės asmeninis archyvas.

parlėkdavau namo kaip ant sparnų išties tikėdama, jog tapau geresnė. Manau, kad Jo Ekscelencija nė nesistengdamas, tiesiog savaime suteikdavo kiekvienam pasitikėjimą ir tikėjimą.¹⁰

Rita Jodokevičiūtė-Lapėnienė rašė: „Aš be galo laukdavau susitikimų su V. Sladkevičiumi ir vienuole Rimute. Nuo jų veidų niekada nedingdavo šypsena ir sklido begalinis gerumas. Niekada nepamiršiu jo šypsenos, kartais truputį šelmiškos. Tuo metu apie akis susimesdavo kažkokios ypatingos raukšlytės. Gaila, kad daug kas pasimiršo, bet pirmą susitikimą ir jo šypseną labai gerai prisimenu. Ranką prie širdies pridėjusi sakau, kad mano gyvenime V. Sladkevičius buvo pati geriausia, švenčiausia ir šviesiausia asmenybė. Tokį jį prisimenu iš savo vaikystės ir ši prisiminimą nešiuosi visą gyvenimą.“¹¹

Kardinolo V. Sladkevičiaus asmenybės šviesa, jo vidinė įtaiga darė nepaprastą poveikį visiems, kam teko su juo bendrauti ar bent kartą susitikti, nepriklausomai nuo amžiaus, išsilavinimo, gyvenimiškosios patirties, nuo tikėjimo ar netikėjimo. Šie skirtingai išsakomi susitikimų potyriai, įspūdžiai iš esmės kalba apie tą patį – magišką vyskupo asmenybės galią.

„Džiaugiuosi, kad paauglystės laikotarpiu buvo lemta pažinoti ir bendrauti su J. E. kardinolu Vincentu Sladkevičiumi. Bendravimas su šia šviesia asmenybe ne tik išliko atmintyje, bet praktiškai suformavo mano pasaulėžiūrą, o jo pamokslai ar patarimai iki šiol dažnai praverčia gyvenime“, – sakė Bronius Medinis, dar kartą pabrėždamas: „Jo pamokslai būdavo labai įspūdingi, spinduliuojantys meilę aplinkiniams, mokantys nuolankumo ir taip pat drąsos, susitvardymo, kantrybės.“¹² Žmonės verkdavę klausydami Vyskupėlio pamokslų. Tokia buvo jo žodžio galia.

„Buvo tiesiog gera stebėti jį – nedidelio ūgio, bet labai didelės ir gilios dvasios. Viską jis darė su didele pagarba, atidumu ir meile. Prisimenu keletą vakarų su Nemunėlio Radviliškio parapijos bendruomene jo mažame namelyje netoli bažnyčios. Suaugusius jis mokė giesmių, liaudies dainų, pats skambino pianinu. O mes, vaikai, tiesiog mėgavomės buvimu, priėmimu, jo švelnumu ir širdies šiluma visiems – iki mažiausio“, – sakė Teresė Šernaitė-Kaunienė ir tęsė: „Vyskupo asmenybė savaip apibrėžė žmogiškąją vertę, prioritetus ir padėjo man suformuoti krikščionišką pasaulėvoką.“¹³

„Vyskupėlis iki mirties buvo mano Dvasios Tėvas. Jis turėjo Dievo duotą įžvalgos dovaną. Įžvelgti Dievo Dvasios veikimą pasaulyje ir jo įvykiuose – tai Dievo dovana“, – su gilia pagarba sakė garbės kanauninkas Vilnis Viktoras Cukuras, anuomet mokinukas ir

bažnyčios ministrantas, vėliau klierikas, kunigas, bendravęs su vyskupu V. Sladkevičiumi nuo pirmų jo tremties Nemunėlio Radviliškyje dienų¹⁴.

Prelatas Vincentas Jalinskas prisimena: „Dėl kelių su vyskupu praleistų pokalbio valandų vertėjo visą dieną suptis nepatogiam autobuse, važiuojant per visą Lietuvą, vidunaktį atsibeldus į Biržus kur nors priglauti galvą, kad rytui švintant pasiektum Apaščios ir Nemunėlio santakoje esančią medinę trobą, išsvystum besišypsančias vyskupo akis ir svečią apkabinti iškeltas rankas.“¹⁵

„Mane visuomet stebindavo jo žvilgsnis ir veido išraiška. Atrodydavo, kad kiaurai mato ir dangų, ir pragarą. Jei kalbėdavo apie džiugius, šventus dalykus, jo akys spinduliudavo, o veidas nušvisdavo tokia giedra, tokia šilta šypsena, kad fiziškai pajusdavau sklindančią šilumą, – sakė Eucharistinio Jėzaus kongregacijos sesuo Gema Stanelytė, – o jeigu kalba pasisukdavo priešinga kryptimi, apie Bažnyčios ir Tėvynės dvasines žaizdas, žvilgsnis nuklysdavo kažkur be galo toli, o veide atsispindėdavo toks sielvartas, jog tapdavo net nejauku, nes pajusdavai ne tik dvasinį, bet ir fizinį jo skausmą.“¹⁶

„Iš arti pamačiau – o reikėtų sakyti regėjau – kardinolo Vincento Sladkevičiaus akis ir pirmą kartą supratau, kas yra švelnumas. Man, laisvamaniui, tada (1989 m. Vasario 16-osios minėjimo iškilmės Kaune – I. A.) įsiprasmino daugelis sąvokų – Ganytojas, šventa Meilė, Dievo Avinėlis, Šaltinis. Tos akimirkos įspūdis, keitęs mano gyvenimą, mano vertybių lauką, buvo milžiniškas. Kardinolo akys, pilnos meilės, gerumo, šviesos, supratimo, užuojautos, man tapo daugelio gyvenimo posūkių tašku“, – taip apie kardinolo dvasios jėgą, gebančią akimirksniu subrendusio žmogaus sieloje sukelti pasaulėžiūrinį virsmą, 2020 m. kalbėjo Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras A. Norvilas¹⁷.

Kukli vyskupo buveinė Nemunėlio Radviliškyje, kur jis praleido septyniolika tremties metų, buvo tapusi traukos centru ne tik dėl dvasinės atgaivos, dėl vidinio patiprinimo, dėl širdžių puotos, kaip poetiškai jau gerokai vėliau pokalbio magiją įvardins monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas, bet ir dėl būtinybės artimiausių patikimų bendraminčių kunigų rate aptarti strateginius Bažnyčios žingsnius ir priimti sprendimus.

Saugumui buvo žinoma, kad vyskupo V. Sladkevičiaus aplinkoje kalbama apie būtinybę įkurti nelegalią bažnyčią, nes KGB įvairiaisiais būdais varžė Kauno kunigų seminarijos darbą. Pogrindžio sąlygomis (tai saugumas irgi žinojo) vyko rengimas kunigystei, vyskupas V. Sladkevičius buvo įšventinęs ne vieną kunigą.

¹⁰ I. Andrukaitienė, E. Timukas, *Savas tarp savų*, V.: Petro ofsetas, 2020, p. 46.

¹¹ *Ibid.*, p. 71.

¹² *Ibid.*, p. 81.

¹³ *Ibid.*, p. 89–94.

¹⁴ *Ibid.*, p. 51.

¹⁵ Irena Petraitiienė, *Padaryk mane gerumo ženkle*, K., 2003, p. 57.

¹⁶ *Ibid.*, p. 179.

¹⁷ I. Andrukaitienė, E. Timukas, *Savas tarp savų*, V.: Petro ofsetas, 2020, p. 139.

Vyskupas V. Sladkevičius laimino ir svarbiausio pagrindinio leidinio – Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos – pirmąjį žingsnį. O ir visi kiti jos žingsniai buvo palaiminti – saugumui nepavyko Kronikos užgniaužti. Pasiuokojusių leidėjų rengiama ji ėjo iki Sąjūdžio laikų, kai tapo aišku, kad Bažnyčiai grįžta jos tikrasis statusas.

Pats saugumas neginčijamai pripažino V. Sladkevičiaus dvasinę lyderystę. Jam KGB užvestos operatyvinio stebėjimo bylos įskaitos kortelėje 1964 m. lapkričio 30 d. padarytame įrašė pažymėta, kad Nemunėlio Radviliškio parapijos kunigas altaristas V. Sladkevičius, be *tarybų valdžios* leidimo išventintas į vyskupus, yra **Lietuvos katalikų dvasininkų autoritetas**¹⁸ (paryškinta autorės – *red. pastaba*).

Kardinolo V. Sladkevičiaus minties jėga ypač atsiskleidė Sąjūdžio metais, kai žodis tapo viešas ir nevaržomas. Kardinolo pamokslas prie Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo metu tikintiesiems sugrąžintos Vilniaus Katedros durų tapo kanoniniu. Tai buvo moralinė programa tautai, pasiryžusiai susigrąžinti okupanto atimtą laisvę. Išminties padiktuotas įžvalgas išgirdo tūkstantinė minia. Tą ankstyvą 1988 m. spalio 23 d. rytą Lietuvai buvo pasakyta: „Brangieji, mokėkime laukti, mokėkime būti kantrūs, mokėkime vienas kitam kulnų nemindžioti. Mokėkime vienas kito nestumdyti, neįžeidinėti. [...] Reikia, brangieji, mokėti ne tik kantriai laukti, bet kaip želmeniui ir augti. Laukimas – tai ne stagnacija, tai ne stovėjimas vietoje, tai augimas.“¹⁹ „Mums reikia, kad tautos šaknys giliai įsikverbtų į dieviškąsias ir pilietiškąsias dorybes, tada mes augsime malone Dievo ir žmonių akyse. Tada mes tapsime didi tauta, verta būti ne tik gyva, bet ir nepriklausoma, ir savarankiška, ko mes visi trokštame.“²⁰ Kiek buvo įsiklausyta į šiuos žodžius, kiek jie buvo išgirsti, parodė tolesnis, jau Kovo 11-osios Lietuvos kelias.

Dalyvavimas atgimstančios šalies pilietiniame gyvenime kardinolui V. Sladkevičiui tapo pareiga, nes buvo svarbu tarti išminties žodį ne tik savo, bet ir Bažnyčios vardu. Kardinolas ir kiti bažnyčios hierarchai Sąjūdžio Steigiamajam suvažiavimui pateikė Deklaraciją dėl Lietuvos Sąjūdžio bendrosios programos, kurioje išdėstė savo pastabas ir pasiūlymus dėl Programos tobulinimo²¹, taip pabrėždami ne tik Programos, kaip solidaus krašto ateities gairių dokumento, svarbą, bet ir savo autoritetu pagrįsdami Sąjūdžio, kaip patikimos, politinius pokyčius pajėgsiančios įgyvendinti jėgos, pripažinimą.

¹⁸ Prieiga per internetą: <<https://lyavaizdai.lt/naujienos/virtuali-paroda>> [žiūrėta 2021 08 20].

¹⁹ *Mokėkime laukti ir augti*: Sudarytojas Juozas Vercinkevičius, Trakai: Voruta, 2014, p. 64.

²⁰ *Ibid.*, p. 65.

²¹ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas*, V.: Mintis, 1990, p. 105–106.

1989 m. vasario 15–16 d. Kaune vykusioje Sąjūdžio Seimo sesijoje buvo priimta istorinė Deklaracija, kurioje aiškiai įvardytas Nepriklausomybės siekis. Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį LTSR KGB pirmininkui Eduardui Eismuntui iš Maskvos ateina šifruota telegrama, kurioje jis informuojamas apie Vatikano poziciją Lietuvos nepriklausomybės atžvilgiu. Joje sakoma, kad Vatikanas laikosi kardinolo V. Sladkevičiaus tezės, jog Lietuvos okupacija, TSRS įvykdyta 1940 m. birželio mėnesį, buvo Ribentropo-Molotovo pakto padarinys ir kad būtina nepriklausomybę atkurti anuliuojant šią sutartį²².

Kardinolo V. Sladkevičiaus vardas, jo asmenybė tapo laisvėjančios Lietuvos simboliu. Jis buvo laukiamas svarbiausių sakralinių ir istorinių ženklų, suniokotų sovietiniais laikais, atstatymo iškilnėse, savo dalyvavimu suteikdamas joms ypatingą aurą. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Algimantas Norvilas prisimena Kaune atstatyto paminklo – Laisvės angelo – atidengimo akimirkas 1989 m. vasario 16 d. Istorijos muziejaus sodelyje – žmonių jūra. Kardinolą ir jį lydintį dvasininkus turėjęs pasitikti ir atlydėti žmogus nespėjo prieiti, tai kardinolas, nieko nelaukdamas, nuo muziejaus laiptų pasuko tiesiai į minią – į žmonių ir vėliavų jūrą. Minia pagarbiai prasiskyrė, o kardinolas, laimindamas susirinkusius, išvingiavo visą aikštę. Palaiminimas, visiškai netikėtas, buvo toks natūralus, toks tikras, kad užsitęsusi pauzė iškilnių scenarijuje tapo tūkstančius kartų vertesnė už kelias nepasakytas kalbas²³.

Kardinolo V. Sladkevičiaus žodis kaip palaiminimas lydėjo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatus priimant svarbiausiąjį Nutarimą – Kovo 11-osios aktą. Kovo 10 d. buvo gauta ir pirmojo Aukščiausiosios Tarybos posėdžio metu perskaityta kardinolo V. Sladkevičiaus sveikinimo telegrama, kurioje išsakytas ir bendrystės motyvas – vienijimasis su visais tautos išrinktaisiais ir kartu subtilus kelio pasirinkimo siūlymas galbūt abejojantiems. Kardinolas rašė: „Neturėdamas deputatinio mandato, negalėsiu asmeniškai dalyvauti tautos apsisprendimo deklaracijoje, bet vienijuosi su jumis dvasioje, pasisakydamas visa širdimi prieš tautos okupacinę padėtį ir už laisvos, savarankiškos, nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvenimo kelią.“²⁴

Kovo 13 d. Aukščiausiąją Tarybą pasiekė dar vienas kardinolo laiškas. Sveikinimai su santarvės viltimi skirti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui Vytautui Landsbergiui su jo išrinkimu bei išmintingu pavaduotojų ir Ministrės Pirmininkės pasirinkimu. Išreiškiama viltis, kad artimiausiu laiku bus atkurti

²² Prieiga per internetą: <<https://lyavaizdai.lt/naujienos/virtuali-paroda>> [žiūrėta 2021 08 25].

²³ I. Andrukaitienė, E. Timukas, *Savas tarp savų*, V.: Petro ofsetas, 2020, p. 139.

²⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. pirmojo posėdžio stenograma, p. 14.

diplomatiniai santykiai su Vatikanu ir Šventas Tėvas galės aplankyti nepriklausomą Lietuvą kaip pirmasis jos svečias, kuris Lietuvą labai karštai myli²⁵.

Aukščiausiosios Tarybos vadovybė tarėsi dėl kardinolo apsilankymo posėdyje. Kovo 13 d. Aukščiausiosios Tarybos septintajame, vakariniame, posėdyje posėdžio pirmininkas, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Kazimieras Motieka informuoja deputatus dėl rytdienos darbo tvarkos ir pamini, kad, jei Jo Eminencija kardinolas V. Sladkevičius galės, atvyks į posėdį, pasakys kalbą, duos palaiminimą²⁶.

Apie sudėtingą situaciją ką tik pradėjusiame darbe Parlamente, susidarius priešpriešai visuomenėje po Aukščiausiosios Tarybos pirmininko rinkimų, liudija ir tai, kad jau 1990 m. kovo 14 d. du deputatai – Algirdas Saudargas ir Kazimieras Uoka aplanko kardinolą V. Sladkevičių, pasakoja jam apie parlamentinio darbo sėkmes ir nesėkmes, apie tai, kaip sunkiai siekiama santarvės, ir užsimena apie tai, kad Aukščiausiojoje Taryboje kardinolo suraminimo žodis būtų labai lauktinas. Kardinolas pažadėjo apie tai pasitarti su Vyskupų konferencija ir pradžia atsiunčia telegramą: „Kaip ir kiekvieną mėnesį 13 d. susirinkę į Šiluvą, meldžiame Dievo Motiną Mariją globos brangiai Tėvynei Lietuvai jos erškėčių kelyje į laisvę. Gerasis Dievas ir Švenčiausioji Marija tegloboja jus, ištikimieji tautos sūnūs ir dukros, išsakę pasauliui mūsų lūkesčius ir viltį.“ Didžiausią suraminimo žinią šioje telegramoje teikia pasirašiusių skaičius ir vardai – kardinolas V. Sladkevičius, Vilkaviškio vyskupas Juozas Žemaitis, 35 kunigai ir 4 tūkstančiai maldininkų²⁷.

Kunigas Vaclovas Aliulis, išsakydamas Bažnyčios lūkesčius dar Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime, pasisakė dėl Bažnyčios vidinę veiklą reglamentavusios institucijos – Religijų reikalų tarybos prie TSRS Ministrų Tarybos įgaliotinio Lietuvos Respublikai – panaikinimo. Aukščiausiosios Tarybos deputatas Vytautas Plečkaitis, kalbėdamas posėdyje, atkreipė dėmesį į kardinolo V. Sladkevičiaus 1990 m. balandžio 13 d. laikraščiu „Gimtasis kraštas“ duotą interviu, kuriame kardinolas nusistebi, kad minėta institucija dar tebedirba: „Mes daugeliu atvejų nieko negalėjome be Religijų reikalų tarybos įgaliotinio įstaigos pritarimo ar sutikimo. Net drįso kištis į kunigų skyrimo reikalus. Dabar šito nėra. Nors apskritai kodėl Ministrų Taryba šią įstaigą laiko, mums lieka neaišku“, – sako V. Sladkevičius²⁸.

²⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. šeštojo posėdžio stenograma, p. 24.

²⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. septintojo posėdžio stenograma, p. 66.

²⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 14 d. aštuntojo posėdžio stenograma, p. 26.

²⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. balandžio 17 d. keturiasdešimt antrojo posėdžio stenograma, p. 27.

Balandžio 18 d. Aukščiausiojoje Taryboje vykusiame Vyriausybės valandoje vicepremjeras Romualdas Ozolas paaikšino, kad, jo žiniomis, šios institucijos jau nebėra: „Mes tarėmės apie tai, kad bus Vyriausybės patarėjas religijos klausimams [...] Tai šitas žmogus, šito žmogaus kandidatūra bus suderinta, kad tenkintų abi puses“ (t. y., tenkintų ir Bažnyčią – *aut. pastaba*)²⁹. Ši institucija oficialiai panaikinta 1990 m. birželio 14 d.

1990-ųjų birželį artėjo skaudi data – penkiasdešimtmetis, kai dėl Lietuvos okupacijos 1940 m. buvo nutraukti diplomatiniai santykiai tarp Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos. Vatikanas nepripažino Lietuvos okupacijos ir laikė, kad diplomatiniai santykiai ne nutraukti, o tik laikinai sustabdyti (Lietuvos atstovybė prie Šventojo Sosto nebuvo uždaryta ir veikė visą laiką). Lietuva dabar rengėsi būsiamam diplomatinių santykių atkūrimui (jie buvo atkurti 1991 m. rugpjūčio 30 d.), todėl Aukščiausioji Taryba parengė ir svarstė „Katalikų bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktą“, kuris ne kartą buvo derinamas su Lietuvos vyskupų taryba. Su kardinolu V. Sladkevičiumi buvo galutinai aptarti ir Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Katalikų bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos akto“, ir paties Akto tekstai. Jie buvo priimti 1990 m. birželio 12 d.³⁰

1990-ųjų birželis buvo paženklintas dar vienu skaudžiu ženklu – moratoriumo Kovo 11-osios aktui svarstymu. Vyko nuomonių, pozicijų poliarizacija ir Aukščiausiojoje Taryboje, ir visuomenėje. Ir viena, ir kita pusė bandė kalbėti tautos vardu. Posėdžio metu vykusiame diskusijoje Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė Vidmantė Jasukaitytė teigė, kad tik tas, kas mato Lietuvą kaip vieningą visumą, neskirstomą į „jus“ ir „mus“, kas vienodai myli ir gailisi, dirba visų labui, turi teisę kalbėti tautos vardu. Toks iškilus žmogus Lietuvoje yra tik vienas, nesusipainiojęs konjunktūriniais ryšiais. Tai Jo Eminencija kardinolas Vincentas Sladkevičius. Jis vienas kol kas kalba į visus Aukščiausiojo vardu³¹. Kvestionuoti šio teiginio nedrįso niekas.

1990 m. pabaiga rodė, kad nepriklausomybei priešiškos jėgos rengiasi lemiamam žingsniui – Sausio 13-ajai. Tomis nerimastingomis dienomis ir valandomis Aukščiausiąją Tarybą pasiekdavo daug paramos ir palaikymo pareiškimų. Sausio 10 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui Vytautui Landsbergiui kardinolo V. Sladkevičiaus kancleris kunigas Alfonsas Svarinskas atvežė susirūpinimo kupiną kardinolo ir vyskupų laišką. Jame sakoma: „Šiose lemtingose mūsų kraštau valandose mes, Lietuvos Katalikų

²⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. balandžio 18 d. keturiasdešimt ketvirtojo posėdžio stenograma, p. 8.

³⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. birželio 12 d. aštuoniasdešimt pirmojo posėdžio stenograma, p. 19.

³¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. birželio 29 d. devyniasdešimt trečiojo posėdžio stenograma, p. 7.

bažnyčios vyskupai, vienijamės dvasioje su Lietuvos Aukščiausiąja Taryba ir su visais Lietuvos žmonėmis, siekiant pilnutinio jos nepriklausomybės atkūrimo. Jautriai pergyvename dėl didelių sunkumų ir pavojų, susidariusių mūsų kraštui šiame jo laisvu apsisprendimu pasirinktame kelyje. Žavimės ir džiaugiamės mūsų Aukščiausiosios Tarybos ir bendrai visų Lietuvos žmonių tvirta, garbinga bei protinga laikysena patiriamų provokacijų atžvilgiu.“ Laiške kviečiama telktis į vis didesnę tarpusavio vienybę, nes tik joje glūdi dvasinė tvirtybė ir jėga³².

Sutelktomis tautos jėgomis atlaikę okupacinių struktūrų ir vietinės penktosios kolonos bandymą įgyvendinti valstybinį perversmą, gavę neginčijamą tautos palaikymą 1991 m. vasario 9 d. plebiscite, pasijutę tvirčiau, džiugiai minėjome ir Vasario 16-ąją. Šalia visų šventinių kalbų ir sveikinimų, pasakytų iškilmingame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, kunigas V. Aliulis perskaitė ir jautrų, šviesų, širdingą Lietuvos Episkopato laišką, pasirašytą kardinolo V. Sladkevičiaus ir Lietuvos vyskupų³³.

Aukščiausioji Taryba bendradarbiavo su Lietuvos dvasine vyresnybe ir rengdama Švietimo įstatymą – buvo derinamos pozicijos dėl dorinio ugdymo mokyklose. Beje, ir dabartiniame Švietimo įstatyme yra išlikusios tos pačios nuostatos dorinio ugdymo klausimais, kurios buvo išdėstytos kardinolo V. Sladkevičiaus rašte Aukščiausiai Tarybai.

1992 metais minint Sausio 13-ąją – Lietuvos Laisvės gynėjų dieną – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės vardu V. Landsbergis ir Gediminas Vagnorius šalia dėkin-

³² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 10 d. aštuoniasdešimt septintojo posėdžio stenograma, p. 18.

³³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 15 d. šimtas dvidešimt septintojo posėdžio stenograma, p. 6.

gumo žodžių Lietuvos žmonėms, pasiaukojančiai gynusiems Laisvę, šalia padėkos pasaulio valstybėms, parlamentams ir vyriausybėms už mūsų laisvės siekio palaikymą, ištarė pagarbos žodžius ir Jo Eminencijai kardinolui Vincentui Sladkevičiui, ne kartą kvietusiam Lietuvą į ištvermę ir maldą. Kartu padėkota vyskupams, kunigams, visų religinių bendrijų vadovams ir išpažinėjams už dvasinę paramą ir susitelkimą Lietuvai sunkiu metu.

Neatsitiktinai šioje padėkoje išskirta tik viena – kardinolo – pavardė. Juk ne kam kitam, o Jo Eminencijai 1991 m. sausyje sovietų karinės agresijos akivaizdoje buvo patikėta saugoti svarbiausią šių laikų Lietuvos dokumentą – Lietuvos Nepriklausomos Valstybės Atstatymo Aktą.

1992 m. spalio 25 d. rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą lyg brūkšniu užbrėžia ribą, istorijai palikdami liudijimą apie Aukščiausiąją Tarybą lydėjusį Jo Eminencijos kardinolo Vincento Sladkevičiaus susirūpinusį žvilgsnį, jo nuolatinį budėjimą ir pasirengimą suteikti dvasinę paramą Aukščiausiai Tarybai ir Lietuvai sunkiais Nepriklausomybės įtvirtinimo momentais.

Po rinkimų pasikeitus politinių jėgų santykiui 1992–1996 m. Seime, kardinolas V. Sladkevičius viešumoje nebebuvo toks matomas ir girdimas, kokį jį regėjome Sąjūdžio ir ypač Aukščiausiosios Tarybos laikais. Net ir būdamas savotiškoje nuošalėje, kardinolas su jam įprasta kantrybe ir pasiaukojimu, nepailsdamas, iki paskutinės akimirkos vykdė Aukščiausiosios tarnystės jam paskirtąją misiją – pareigą bei atsakomybę būti tautos dvasiniu skydu. Ši misija tebesitęsia iki šiol – ji nepavaldi laikui, ji išlieka net ir išėjus Amžinybėn – tokia stipri yra Moralinio Autoriteto galia.

Išgirdusi Viešpaties pašaukimą

Giedrė MIČIŪNIENĖ,
Zarasai

Dažnai buvo galvojama, kad sovietinė sistema „išvalė“ žmonių smegenis nuo tikėjimo. Itin retai galėjai pamatyti žmogų, vilkintį abitą... Pasirodo, vienuolijos tada egzistavo slapta... Vienuolė sesuo Anzelma (Marija Vyšniauskaitė), kilusi iš Zarasų rajono, praėjusių metų spalio 26 d. būtų šventusi savo 100-metį...

Marija Vyšniauskaitė gimė 1920 m. spalio 26 d. Pakalniškių kaime (Zarasų r.). Jos mama buvo ištekėjusi už našlio, auginusio 2,5 metų dukrelę. Šeimoje augo 6 vaikai. 1927 m. Marija pradėjo lankyti Raminavos mokyklą (dab. Turmanto sen.). 1931 m., baigusi 4 skyrius, įsirašė į jaunųjų ūkininkų būrelį, kuriam vadovavo mokytojas J. Tumėnas, duodavęs pasiskaityti knygelių apie šventųjų gyvenimus. Knygelės sužavėjo Marytę (taip visi ją vadino) ir ji pradėjo svajoti apie vienuolyną (juk nuo vaikystės patarnaudavo procesijoje, dalyvaudavo 4 valandų adoracijoje Bažnyčioje), o ir draugės Vilčinskaitės, kuri mokėsi Antalieptės žemės ūkio mokykloje, pasakojimai apie vienuolyną vis labiau žavėjo.

Marytė labai apsidžiaugė, kai vienuolyno vyresnioji pakvietė ją atvykti, atsivežti dokumentus. Čia iškilo problema: nuo 1936 m. pavasario iki 1937 m. Kalėdų Marytei teko gydytis akis (sirgo akių trachoma).

Tėveliui nuvežus į vienuolyną, prasidėjo jos darbas prieglaudoje – rūpinimasis mažais vaikais. Akių liga buvo kliūtis tapti kandidate į šį vienuolyną, tad teko grįžti namo. Mamos pusbrolis išsivežė į Kauną gydyti akių. Įsidarbinusi šeimoje (šeimininkas turėjo parduotuvę, o jo žmona mokytojavo), dirbo visus darbus. Greitai šeimininkai jai patikėjo net parduotuvės reikalus. Kasdien lankydavo Vilijampolės bažnyčią, šventadieniais nuėjusi į Katedrą, matydavo vienuoles – seseris kazimierietes – ir visada norėjo būti kartu su jomis.

1940 m. įvykiai viską pakeitė: grįžo namo į tėvų ūkį (18 ha). Baimindamasi, kad šeimos narius gali išvežti darbams į Vokietiją, pradėjo dirbti. Savo autobiografijoje ji rašė: „Vokiečių okupacijos metais išėjau tarnauti pas kleboną į Zarasus, [...] po metų – pas miesto burmistrą. 1944 m. jie pabėgo į Ameriką. Kaimynystėje gyveno gydytojas Buzelis, aš pasilikau toje šeimoje iki 1946 m. birželio mėnesio.“

1946 m. Vilniuje Marytei operuoti nosies polipai. Išėjus iš ligoninės, Šv. Kazimiero bažnyčioje pas kun. Karolį Garucką (Sj) atlikusi išpažintį, buvo nusiųsta pas ses. Klementiną Masiulytę, o ši pasiūlė atvykti į Pažaislio vienuolyną, kuriame rugpjūčio 15 d. numatytos iškilmės. Tuokart į naujokyną buvo priimtos 8 kandidatės ir 7 davė įžadus. Marija vėl grįžo namo,

Marija Vyšniauskaitė (kairėje) su savo seserimis, 2000 m. NUOTR. IŠ MARIJOS VYŠNIAUSKAITĖS GIMINIŲ ASMENINIO ARCHYVO

nes trūko dokumentų, tačiau po kelių dienų juos atvežusi, buvo priimta kandidate į vienuolyną ir gavo kandidatės peleriną. Mergina paskirta ganyti, šerti ir melžti karves, o žiemą būti durininke, tačiau jos džiaugsmą netrukus aptemdė keistas atsitiktinumas: 1947 m., kai jau buvo siuvas abitas, supainioti medicininiai tyrimai – jai įrašyta širdies liga, tad vėl teko grįžti namo... Nors Marijos apsisprendimas buvo tvirtas, ji nieko nekaltino: „Tokia Dievo valia.“ Šį likimo akibrokštą priėmė nuolankiai: „Žinokite, kad jūsų tikėjimo išbandymas ugdo išvermę“ (Jok 1, 3).

Pusantrų metų (nuo 1949 m. gegužės iki 1950 m. rugsėjo) Marija lankė medicinos kursus, o nuo spalio 1 d. pradėjo dirbti Zarasų poliklinikoje. Sėkmingai išlaikiusi egzaminus, priimta mokytis į vakarinės mokyklos 6 klasę (kadangi 6 klasė buvo sujungta su 7 klase, pavasarį baigė 7 klases).

Po metų Marija pradėjo dirbti Zarasų ligoninėje. Dirbo trečiame aukšte: neretai tekdavo neštuvais gabenti ligonius į rentgeno kabinetą, esantį pirmame aukšte. Sunkus darbas neatitolino merginos pašaukimo – ji vis lankydavosi vienuolyne, tačiau, remiantis Bažnytinės vyresnybės įsakymu, 10 metų į vienuolyną niekas negalėjo būti priimtas.

1950 m. Vyšniauskų šeimą sukrėtė žinia: Rūdininkų girioje žuvo brolis Juozas, išvykęs mokytojauti (kankintas tardymų NKVD, užmuštas šautuvo buože; vėliau Marytė ten nuvažiavo ir, surinkusi jo kaulus, parvežė į gimtinę, palaidojo giminės kape). 1951 m. Marija gavo ses. Genovaitės kvietimą į vienuolyną, tačiau dabar jos nebeišleido mama, skaudžiai išgyvenusi sūnaus žūtį, sielodamasi, kad ir dukra nepakliūtų į NKVD akiratį. Marija toliau tęsė darbą Zarasų ligoninėje...

1952–1953 m. Marija sirgo bronchine astma. „Jei nepriėmė sveikos, tai kas gi bepriims sergančią?“ – tuosyk mąstė Marija, tačiau Dievo planai labai dažnai atsiskleidžia neįtikėtinais: 1957 m. docentas Jonas Misiūra atvažiavo į Zarasų ligoninę tikrinti studentų, atliekančių praktiką. Gydytojas, dirbęs su Marija, paprašė apžiūrėti ir ją. Gydytojo J. Misiūros išvada, jog reikia išvykti iš Zarasų, nes būtina keisti klimatą, mama nebeprisitaravo, o Marijos ir vėl neapleido mintis: „Gal pavyks į vienuolyną pakliūti dabar?“

1957 m. Vilniuje vykusiuose fizioterapijos kursuose Marija susitiko su kazimierietėmis – seserimis Angelina ir Leonija. Juos lankė ir medicinos sesuo E. Kuzmaitė, kilusi iš Zarasų, dirbusi specialiojoje ligoninėje (taip buvo vadinama Respublikinė ligoninė). Ji paprašė vyriausiojo gydytojo Mariją įdarbinti, o šis po kelių mėnesių kreipėsi į VK pirmininką Abišalą, argumentuodamas, kad įdarbintą ligoninėje merginą reikia priregistruoti Vilniuje. Gavus leidimą, gruodį Marija apsigyveno pas ses. Klementiną Pavasario gatvėje ir buvo priimta kandidate į vienuolyną. Tiesa, ši žinia nuo visų akylai slėpta: bijota sovietų valdžios,

nes dar galiojo draudimas nepriimti į vienuolynus naujų asmenų.

1958 m. rugpjūtį Marija priimta į naujokyną. Tėvo Antano Simonaičio (*SJ*), gyvenusio netoli Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios, bute įvyko priėmimo apeigos. Ji labai žavėjosi Švč. Dievo Motina Marija. Šv. Anzelmas sakė: „Marija, mano širdis karštai trokšta Tave mylėti, mano lūpos karštai trokšta Tave aukštinti.“ Ji pasirinko vienuolišką sesers Anzelmos vardą, tačiau jis jai taip ir neprigijo – visi ją vadindavę Maryte. 1960 m. duoti pirmieji laikinieji įžadai. 1964 m. – amžinieji. Marija savo autobiografijoje rašė: „Išsipildė mano viso gyvenimo svajonė – jau amžinai priklausau Viešpačiui“, juk „visa, ko tik prašysite maldoje tikėdami, – gausite“ (Mt 21, 22).

1960 m. ses. Paulės Barisaitės (gydytojos stomatologės, tremties bausmę atlikusios Uchtos lageriuose), grįžusios į Vilnių, iniciatyva, Pirmąjį advento sekmadienį Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje rartinėms šv. Mišioms suorganizuota pirmoji lietuviška procesija: trys mergaitės baltomis suknelėmis, o kitos, tautiniais drabužiais pasipuošusios, barstė gėles. Bažnyčios klebonas buvo labai nustebęs, moterys verkė iš džiaugsmo. Vėliau tautodailininkė Aldona Zaromskienė išaudė medžiagą tautiniams kostiumams. Paskui pačios seserys vienuolės ne tik siuvo kostiumus, darė karūnelės, bet ir mokė vaikus katekizmo, platino religinę literatūrą. Šioje Bažnyčioje Marija tarnavo 28-erius metus – iki Vilniaus arkikatedros bazilikos atšventinimo.

Visą gūdų sovietmetį, kai Bažnyčia ir tikėjimas buvo draudžiami, Marija buvo ištikima savo pašaukimui: tikėjimo ir meilės darbais visada spindėjo Jos asmeninis gyvenimas, kuriame svariausi – gailestingumas, maldingumas, pagalba, pasiaukojimas ir ištikimybė. Svarbiausia buvo meilė ir malda už žmogų: nesvarbu – už artimą, savą, ligonį, sveiką... Marijos krikšto dukra zarasiškė Onutė Šukštulienė prisimena: „Nuo jaunystės jaučiau dvasinę globą, tačiau tai supratau daug vėliau. Prisimenu, kokie darbe ar gyvenime būdavo sunkūs momentai ir kaip stebuklingai kartais jie išsprendavo, pajausdavau tokią globą, meilę, dvasinę palaimą, ką žodžiais sunku paaiškinti. Supratau, kad mano krikšto mamos maldos mane globojo visą gyvenimą. Prisimenu artimųjų ligas, Teta Marija pirmoji pasiaukojančiai budėdavo, savo stebuklingomis rankomis gydė žaizdas ir su didele meile guodė, prašydama Dievo užtarimo ir palaimos.“

1989 m. Vilniaus arkikatedra bazilika grąžinta tikintiesiems – kunigas Jonas Boruta, čia kunigavęs (vėliau tapęs vyskupu), pakvietė seseris kazimierietes organizuoti ir tvarkyti visos procesijos. Viską reikėjo pradėti nuo nulio... „Prasidėjo nauji darbai: medžiagų ieškojimas, siuvinimas... Visa tai reikėjo padaryti neatsitraukiant nuo tiesioginio medicinos sesers darbo ligoninėje. Buvo džiugu, kad turime Arkikatedrą,

Marija Vyšniauskaitė, bedirbanti Zarasų ligoninėje. NUOTR. IŠ MARIJOS VYŠNIAUSKAITĖS GIMINIŲ ASMENINIO ARCHYVO

todėl entuziastingai darbavomės. Pradžioje Arkikatedra buvo labai neturtinga – klebonas tik rankomis skėščiojo: neturime pinigų. Iš vienuolyno lėšų nupirkome medžiagos aštuoniolikai suknelių“, – savo autobiografijoje dėstė Marija.

Specialiojoje ligoninėje Marija dirbo ilgai – nuo 1957 iki 1992 m. Nors buvo baigusi įvairius kursus, tačiau gauta kvalifikacija nepasinaudojo – kadangi labai mylėjo žmones, ją traukė tiesioginis darbas su ligoniais terapiniuose skyriuose. Kai gydytojai, pablogėjus sveikatai, nebeleido budėti naktimis, pradėjo dirbti procedūriniame kabinete: „Su Dievo pagalba gerai sekdavosi vaistus net ir į „blogas venas“ suleisti“, – rašė vienuolė.

1992 m. Marija išėjo į užtarnautą poilsį, tačiau stengėsi būti naudinga visiems: pasitarnauti ligoniams, tvarkyti mirusių seselių kapus, dirbti įvairius darbus. Tiesa, kartais visą veiklą ribojė bronchinė astma.

2004 m. smarkiai prastėjo Marijos sveikata: liginės, reanimacijos, deguonis, bet ji dar „domėdavosi viskuo ir apie viską, bet pirmiausia prašydavo paskaičiuoti iš „Kristaus sekimo“ ir „Liturgines valandas“, jei pati nepajėgdavo to padaryti. O bemiegėmis naktimis tarp jos pirštų nuolat slinkdavo rožinio karoliukai –

rožinį ji retai paleisdavo iš rankų“, – rašė ses. Jonė apie silpstančią Mariją, kurios autobiografija baigiama padėka: „Ačiū Tau, Dieve, už viską, ką davei. Atleisk, ko nepadariau. Iš meilės dariau žmonėms, o per juos ir Tau. Garbė Dievui.“

Ses. Jonės atsiminimuose: „Didžiausias ūkio žinovas buvo Marytė: daržas ir darželis visada buvo jos rūpestis. Apie miegą ji negalvodavo – parėjusi po budėjimo, skubėdavo valgio ruošti. O jei ir priguldavo, tai po galva pasidėdavo vienuolinį katekizmą. Ji buvo nepaprastai darbšti, sumani, atjaučianti. Kur sunkesnis darbas – ten ji pirmoji ir niekada nesakydavo, kad sunku. Kai reikėjo, ji galėjo būti ir dažytoja, o kai išgirsdavome, kad vyksta kratos, ji puikiai suslėpdavo turimą religinę literatūrą. Buvo be galo vaišinga – visada paruošdavo nuostabių vaišių.“

Sesuo Anzelma (Marija Vyšniauskaitė) 2004 m. rugsėjo 6 d. rytą iškeliavo į Amžinuosius Ramybės Namus. Pažaislio kapinaitėse dar vienai sesei buvo supiltas smėlio kauburėlis. „Aš esu Alfa ir Omega, Pradžia ir Pabaiga“, – sako Viešpats, kuris yra, kuris buvo ir kuris ateina, Visagalis (Apr 1, 8).

Džiugu, kad Zarasų krašto gyventojai visada buvo stiprūs savo meile ir tikėjimu. ■

Šereiklaukio dvaro paslaptys

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Netoli legendinio Rambyno ir garsiojo Bitėnų kaimo praityje plytėjo Šereiklaukio dvaro žemės. Tas dvaras ilgai garsėjo kaip pats didžiausias šiame krašte, kaip pasižymėdavęs viename ar kitame bare.

Aus Henenbergers „Sandtafel“ vom Jahre 1576.

Von Kaspar Henenberger und seiner 1576 herausgegebenen Karte der „Sandtafel von Preussen.“

Kaspar Henenberger (1529–1600) stammte aus Mitteldeutschland (Frankenwald), studierte in Königsberg Theologie, zeigte aber nebenbei größtes Interesse für die Geographie des Landes. Nachdem er in Dornau und Mühlhausen als Pfarrer amtiert hatte, kam er als 60jähriger in gleicher Eigenschaft nach Königsberg an das große Hospital im Löbenicht. (Stadtteil von Königsberg.) Er hat sich als Kartograph und Historiker größten Ruhm dadurch erworben, daß er nach siebenjähriger mühevoller Vorarbeit seine große Landkarte „Landtafel von Preussen“, im Jahre 1576 zum ersten Male und 1595 zum zweiten Male herausgab. Sie war 150 Jahre hindurch maßgebend für alle Kartenwerke, die in Nürnberg, Paris und Amsterdam hergestellt wurden. Von ihr ist hier ein verkleinerter Ausschnitt wiedergegeben. Ein Risgriff aber war es, daß Henenberger nicht die damalige Einteilung in Haupt- und Kammerämter auf seiner Karte darstellte, sondern die Namen der altpreussischen Gauen (z. B. Schaunomia = Schalauen) auf ihr eintrug. Ein großes Geschichtswert, „Erklärung der Preussischen größten Landtafel oder Mappen“, gab er im Jahre 1595 heraus.

Garsiajame 1576 m. K. Henenbergerio žemėlapyje, kuriame tebuvo pažymėti patys svarbiausi Prūsijos objektai, ties Nemuno ir Jūros upių santaka buvo parodytas Šereiklaukis (Schreidlacke). Kitais svarbiais tų apylinkių objektais tada buvo Ragainė, Rambynas, Piktupėnai, Vilkyškiai. ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

Nuo 1945 m. užmarštin skandintą dvarą išsamiau aprašiau prieš penkiolika metų, vėliau apie jį rašiau ir žurnale „Rambynas“. Vėliau vis naujų žinių apie tą vietovę pavykdavo aptikti Vokietijoje. 2019 m. Rambyno regioninio parko užsakymu atliekant Šereiklaukio dvaro istorinius tyrimus, tą istorinę vietą aprašiau jau labai išsamiai, pasitelkęs iki šiol Lietuvoje neskelbtus duomenis. Nuodugniai tiriant senąją dvarą, susidurta ir su naujomis mįslėmis.

Kai kuriems Mažosios Lietuvos (o ypač buvusių pietinių Rytprūsių) dvarams lemtis buvo maloningesnė – nuo seno apie juos kaupti dokumentai bėdų metais buvo išgabenti į saugesnius kraštus ir ten išliko. Kai kurie krašto dvarai turėdavo savus dailininkus ar rašytojus, senosios istorijos mėgėjus ir pan., kurie dar ankstesniais amžiais rinkdavo žinias apie savo protėvių kilmę ir jų gyventas vietas, piešdavo gimtųjų vietų vaizdus, kartais sukurdami ištisus romanus apie dvarininkų gyvenimą.

Deja, Šereiklaukiui nepasisekė. Ten neturėta savo metraštininko, o ilgai kaupti senieji dokumentai ir daug kas kitkas, veikiausiai, pražuvo 1914 m. rudenį. Tada (Pirmojo pasaulinio karo pradžioje) apylinkes užėmusi carinės Rusijos kariuomenė dvaro sodybą išgrobstė, o daugelį jos pastatų (tarp jų ir didžiuosius rūmus) sudegino. 1944 m. rudenį Šereiklaukio dvarui baigiant savo ilgaamžį gyvavimą, kai kas iš ten vežta į Vakarų, kai kas naikinta. Tad šiandieninės Vokietijos rinkiniuose nelengva surasti kokių užuominų apie praityje garsėjusią vietovę, siejamą ir su senoviniais laikais.

Jau ne kartą buvo rašyta apie skalvių karžygi Šereiką (Sareką), kovojusį su įsibrovėliais kryžiuočiais, ir apie jo žūtį XIII a. pabaigoje, apie jo pilį ir kitką. Įdomu, kad XV a. pabaigoje tebeminėtas Šereiklaukio kaimas ir ten įsikūrę lietuviai. Prisimintina, kad per tuos du šimtmečius vyko daugybė karo žygių,

niokojusių Rambyno ir Jūros žemupio apylinkes, kad vietos žmonės iš ten daugelį kartų turėdavo trauktis į saugesnes vietas ir t. t. Nepaisant tų visų negandų Šereiklaukio vietovardis vis gyvavo ir tais permainingais laikais, kažkam vis tebevadinant vietovę prie Nemuno ir Jūros santakos „Šereikos lauku“.

Pastarųjų dešimtmečių archeologiniai tyrinėjimai (archeologo V. Šimėno aptiktasis piliakalnis paneemunėje, senovinės gyvenvietės ir kapinynai) liudija, kad ši vietovė buvo išskirtinė, kad ten ilgai telkėsi daug žmonių.

Galima spėti, kad senuosius gyventojus čia atviliojo ypatinga tos vietos padėtis. Ties Šereiklaukiu beveik į vieną tašką suteka didysis Nemunas, iš Žemaitijos atitekanti Jūros upė ir iš Sūduvos / Suvalkijos vandenys plukdanti Šešupė – didieji senovės vandens keliai, kuriais buvo galima pasiekti įvairių genčių gyventus plotus. Įsikūrusieji prie tos santakos galėjo tapti senovės muitininkais, reikalavusiais duoklės iš upėmis plaukusiąjų pirklių ir kitokių keliautojų. Taip dabartinis Šereiklaukis galėjo tapti pelninga vieta daugeliui paupių gyventojų. Juos dar viliodavo vešlios pakrančių pievos – gyvulių mėgstamos ganyklos.

Po 1422 m. Melno taikos naujai apgyvendinant per kovų šimtmečius sulaukėjusį ir ištuštėjusį kraštą, mieliai priiminėti atvykėliai iš Didžiosios Lietuvos. Anuometinius naujakurius priminė ir XVI a. viduryje mokesčių sąrašuose minėtos lietuviškos pavardės. Tada Šereiklaukio kaimą prižiūrėjo *pakamorė* (prievaizdas) Butkus. Prievoles turėjo atlikinėti valstiečiai Petras ir Matas Jurgelaičiai, Jurgis Kibartaitis, Rimkus, Vitkus, Petrikas, Jagminas ir kt. Atskirą sodybų grupelę turėjo laisvieji ūkininkai Jukna, Vaitkus, Grigalius ir kt.

Atrodo, kad Šereiklaukio dvaras buvo įkurtas XVI a. viduryje, jo sodybai suradus tinkamesnę vietą netoli nuo Nemuno ir Jūros upės santakos. Svarbiausias dvaro įrenginys tuomet buvo vandens malūnas, šviežiais miltais aprūpindavęs apylinkes. Gerai įrengtą malūno užtvanką anuomet gyrė atvykėlis iš Karaliaučiaus, lankęs valdovo dvarus. Remontuotas ir atstatinėtas vandens malūnas greta šiandieninio Šereiklaukio veikė beveik keturis šimtmečius, besikeičiant jo nuomotojams ir darbininkams.

Vietovė garsėjo savo produktyviomis pievomis ir ten ruoštu šieniu. Antai, XVII a. viduryje rašyta, kad iš trijų savo pievų Šereiklaukio dvaras suruošdavo beveik 1 200 tuometinių vežimų šieno. Prievoles dvarui tada atlikinėjo 144 valstiečių lažininkų šeimos. Avių auginimu rūpinosi trys valstiečių šeimos. Kartu su Ragainės dvaru (buvusiu kitame Nemuno krante) turėtame žirgyne laikytos 172 kumelės, 83 eržilai bei išromyti arkliai, 14 nusenusių kumelių.

Šereiklaukis nuo seno priklausė Prūsijos valdovui, tačiau šio dvaras stengėsi išvengti administravimo rūpesčių. Tais laikais iš Karaliaučiaus ir dar tolimesnio

Berlyno pasiekti atokų Jūros žemupį buvo nelengva. Neturint šiandienų ryšio priemonių, jau seniai sugalvota valdovo dvarų priežiūros rūpesčius užkrauti nuomininkams. Šie sumokėdavo reikalaujamą mokesťį valdovo išdui ir išlaisvindavo dvariškius nuo didesnių rūpesčių. Išnuomotame dvare besitvarkę apsukresnieji nuomininkai sugebėdavo ne tik susigrąžinti nuomai sumokėtus pinigus, bet ir pasipelnyti iš gerai prižiūrimo ūkio.

Įvairiuose Vokietijos rinkiniuose pavyko aptikti žinių apie XVIII a. veikusio valstybinio (valdovo) dvaro sodybą. Tuomet (kaip ir ankstesniais amžiais) labiau rūpintis pelninga ūkine veikla, o ne dvaro sodybos pastatų išvaizda, kokiais patogumais ir prašmatnybėmis.

Tų laikų dokumentai liudija, kad dabar žinomoje dvarvietėje nuo seno buvo įrengtas didelis stačiakampis kiemas. Jį iš šiaurės, rytų ir pietų pusių supo didieji ūkiniai trobesiai (tvartai ir daržinės). Dvarvietės kiemo vakarų pusėje stovėjo trys mažesni pastatai (matyt, tarnautojų gyvenamas namas, svirnas ar sandėlis ir pan.). Ten buvo ir iki šiandienos išlikęs tvenkinys, kuriame girdyti gyvuliai, apsirūpinta vandeniu ir pan. Piečiau dvarvietės buvo įrengtas nemažas daržo plotas, suskirstytas į taisyklingus mažesnius plotelius.

Gana daug žinių išliko apie XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios dvaro sodybą ir jos aplinką.

Tuomet iš Ragainės pro Šereiklaukį vedė svarbūs senieji keliai. Persikėlus per Nemuną, būdavo galima užsukti į paupio pievose stovėjusią keltininko trobelę, kurioje galėdavo prisiglausti savo eilės laukę keliautojai. Įveikus drėgnų paupio pievų ruožą, išvingiavus tarp senvagių, senoviniu keliuku pakilta į Nemuno slėnio aukštąjį krantą. Iš ten per mišką keliauta Šereiklaukio link.

Įdomios ir senosios žinios apie apylinkių miškus. Ne kartą nurodyta, kad šimtmečius senoji giria plytėjusi Jūros upės kairiajame krante, nusidriekdama iki Smalininkų ir Jurbarko. Kitaip buvo Jūros dešiniajame krante – ten gal nuo kryžiuočių laikų miškai buvę iškirsti, nuo Šereiklaukio iki Vilkyškių ir Lauksargių tęsėsi didelė plynė – ganyklos ir ploteliai arimų. Ten palei senovinį kelią iš Ragainės į Žemaitiją nuo seno kurti valstiečių kaimai (Keleriškiai ir kt.), ten naujakuriams skirti naudotų žemių plotai. Šis ruožas šimtmečiais buvo viena iš tankiausiai apgyventų vietų tose apylinkėse, judri ir žinoma vietovė.

Ties Šereiklaukio dvarvietėje nuo seno buvo svarbioji kelių kryžkelė. Nuo Ragainės atėjęs kelias ten šakojosi: šiaurinis vieškelis pro Vilkyškius vedė į Žemaitiją, o rytinis perkėlos per Jūros upę link. Šioje jau seniai būdavo įrengiamas laikinas pontoninis tiltas – ant upėje įtvirtintų didelių valčių krautas lentų ir karčių klojinys, kuriuo vežimai ir karietos pasiekdavo kitą upės krantą. Persikėlus per Jūrą, toliau sankasėle būdavo pasiekiamas Vėžininkų kaimas.

Nuo ten vadinamasis „Lietuvos pašto kelias“ ėjo tolyn pro Sokaičius, Baltupėnus, Viešvilę, Smalininkus į Jurbarką, Kauną, Vilnių. To svarbiojo kelio atkarpos ties Jūros upe ir Šereiklaukio dvarvieta XVIII a. jau buvo apsodintos medžiais, ta pavėsinga alėja būdavo maloniau važiuoti karštomis vasaros dienomis.

Dešiniajame Jūros upės krante ties perkėla nuo seno stovėjo nemažas Klausiškių viensėdis, kur ilgai gyveno savarankiškas ūkininkas. Ten glaudėsi ir pakelės *karčema* (kartais įsikurdavusi ir kairiajame upės krante ties perkėla), kalvė – anuometinis techninio aptarnavimo centras ten pravažiuojantiems gausiems keliautojams ir pašto karietoms.

Dar viena pakelės kalvė anuomet stovėjo šiauriau Šereiklaukio dvarvietės. Ten turėtas ir savas tvenkinukas. Tai liudija, kad vietos kalviai anuomet turėjo pakankamai darbų: reikėdavo kaustyti arklius, remontuoti vežimus, taisyti ūkio padargus ir t. t.

Medžiais apsodintas kelias nuo Šereiklaukio šiaurės link ėjo malūno tvenkinio užtvanka. Be paties vandens malūno pastato ten dar stovėjusi nedidelė malūnininko sodyba, greta plytėjo jų daržai.

Šiauriau malūno tvenkinio pakelėje stovėjo žinomosios *karčemos* sodyba su keliais ūkiniais ir gyvenamaisiais pastatais. Tai anuomet buvo aptarnavimo centru keliautojams ir vietos gyventojams – ten užsukusieji galėdavo gauti ne vien alkoholinių gėrimų, bet ir užkandos, prieglaudą žvarbiais metų mėnesiais. Kaip kad juokauta senovėje, tada neretai keliauta nuo vienos *karčemos* iki kitos, ten sustojant ir pasišildant, pasidrašinant tolesnei kelionei. Tai būta ir vietinio verslo dalis – krašto spirito varyklose pagamintas stipresnis alkoholinis gėrimas būdavo parduodamas apylinkių *karčemoje*. Pagal turėtas privilegijas (veiklos leidimus) *Karčemoje* buvo leidžiama pagaminti nustatytą kiekį alaus ir jį parduoti lankytojams. Visa tai nebuvo vien koks nuodėmingas girtuokliavimas. Tada geriantys paprastą vandenį taip pat rizikuodavo – dažname vandens telkinyje buvo galima susigauti kokią infekciją ar net rimtos epidemijos sukėlėją. Kai kada teigiama, kad alus ir kitkas leisdavo išgyventi daliai krašto gyventojų, negaudavusiems efektyvesnės medicininės pagalbos, kurie gelbėdavosi tokiais „vaistais“ ir liaudiška „dezinfekcija“. Įdomu, kad į pietvakarius nuo Šereiklaukio dvarvietės XVIII a. buvo du apynynų plotai, kuriuose būdavo užauginama nemažai apynių ten gamintam alui.

Į vakarus nuo Šereiklaukio dvarvietės buvo dar viena kelių sankryža, apsupta vietos daržininkų sodybėlių. Nuo ten vieškelis šiaurės vakarų link per Bitėnus vedė į Tilžę – nuolat augusį krašto centrą.

Vakarų link (vėliau išgarsinto Kopyčkalnio pusėje) XVIII a. veikė avininkystės ūkio sodyba. Jos stačiakampį kiemą juosė trys nemaži tvartai, kuriuose laikytos ir pašarų atsargos.

XVIII a. (o ir anksčiau) Šereiklaukis buvo ne vien dvaras, bet ir valsčiaus centras. Iš ten tvarkyti dešimčių kaimų ūkiniai ir kitokie reikalai, tuometinis apylinkių gyvenimas. Toliau tęsėsi nuomos laikai – didelės Šereiklaukio valdos XVIII a. antroje pusėje garsino nuomininkų fon Šėnų (*von Schön*) giminę, padėjo jiems išgyventi ir prasigyventi.

XIX a. pradžioje susilaukta visapusiškų permainų. Iš fon Šėnų Šereiklaukio domeno (valdovo žemių) nuomą perėmė Dreslerių giminė, dvarą valdžiusi iki pat 1944 m. pabaigos.

Įdomu, kad ta giminė negalėjo pasigirti kokiais kilmingais protėviais ar kitais senoviniais nuopelnais. Gali būti, kad Vokietijos amatininkų palikuonys kaip kolonistai atvyko į užkariautą ir pertvarkomą senųjų prūsų žemę. Žinomas jų protėvis laikė *karčemą*. Tai nebuves itin prestižinis užsiėmimas, bet iš to buvo galima pasipelninti. Liko žinių apie pelningą Dreslerių veiklą – buvo įsigyjami pastatai, judresnėse vietose ir daugiau lankytojų susilaukdavusios *karčemos*. XVIII a. vienas iš Dreslerių jau buvo išsinuomojęs Tauragės apylinkes (tada priklausiusias Prūsijos valstybei), todėl ta apsuksi giminė galėtų būti prisimenama ir tenai.

Nuo XIX a. pradžios Dresleriai jau nuomojo ir Šereiklaukio valdas. Primintina, kad tuo galėjo užsiimti ne bet kas, nes reikėjo surinkti nemažą pinigų sumą – įmoką už nuomojamą valdą, dar gauti įvairių pareigūnų pritarimą, liaudiškai sakant, turėti pažinčių ir ryšių Prūsijos valdžios struktūrose. Visas tas kliūtis sugebėta įveikti, pelnant įvairias pareigybes, iš jų vienai ar kitaip pasipelnant, aptinkant vis naujų galimybių ir t. t.

Tuomet buvo nušvitusi Liudviko Ferdinando Dreslerio žvaigždė. Vienas iškiliausių tos giminės atstovų sugebėjo pasinaudoti daug kuo – ir tuometine istorine padėtimi.

XVIII a. (Pričkaus Didžiojo – karaliaus Friedricho II laikais) Prūsija sugebėjo tapti reikšminga Europos valstybe. Deja, anuometinis pakilimas netrukus baigėsi. XIX a. pradžioje Napoleonui sumanius pertvarkyti Europą, Prūsija nesugebėjo atsispirti Prancūzijos armijoms ir po pralaimėtų svarbiausiųjų mūšių buvo okupuota. Primintina, kad tuomet prancūzų įgulos stovėjo prie Nemuno, nugalėtosios Prūsijos valdovai glaudėsi Klaipėdoje – pačiame tolimiausiame žlugusios valstybės pakraštyje. Dėl tolesnio gyvenimo ir gėdingos taikos 1807 m. derėtasi Tilžėje, kur tada Napoleonas susitiko su Prūsijos karališkąja pora ir Rusijos caru.

Būta ir kitokių dalykų. Okupuotos Prūsijos valstybės pakraščiuose tada telkėsi būreliai jaunų veikėjų (tarp jų ir Šereiklaukyje gimęs H. T. fon Šėnas), kurie svarstė galimybę atkurti ir pertvarkyti valstybę. Tuomet sumanyta panaikinti valstiečių baudžiavą, pertvarkyti miestus, valstybės valdymą ir daug ko kito. Skelbiant įvairius pareiškimus dėl Prūsijos reformų, kartu tęsėsi didžioji istorija. 1812 m.

Napoleonui sumanius žygi į Rusiją, per kraštą perėjo Prancūzijos didžioji armija, kurios likučiai netrukus plūdo atgal. Po įvairių dvejonų Prūsijai apsigrėžus prieš Napoleono imperiją, 1813–1814 m. kariauti vadinamieji išivadavimo karai, toliau kurta atnaujinta Prūsijos valstybė.

Visa tai įvairiai paveikė Šereiklaukio ir Dreslerių giminės likimus.

Tais permainingais dešimtmečiais Jūros upės pakrantėse vykusius įvairiausių pokyčius galėtume vadinti savotišku Dreslerių giminės šou. Tada jų būta visur: Tauragėje ir Oplankyje, Vilkyškiuose ir Šereiklaukyje. Nuomotos žemės, pelnyti įvairūs postai ir pelningos pareigybės, kaupotos lėšos (gal ir žinios apie galimas pinigų upes – finansinius srautus) ir t. t. Beveik viskas vyko paslapyje – nesiskelbta apie savo planus ir aptinkamas galimybes (šiandien tai vadinama komercinėmis paslaptimis). Kartais koją pakišdavo įnoringas likimas – skubėta susilaukti įpėdinių, tačiau mirus giminės patriarchui, jo sukauptus turtus tekdavo dalyti paveldėtojams ir pan. Gal kada apie tuos permainingus laikus kas nors sumanys kokią televizinę „muilo operą“, gal atsiras koks serialo „Sostų karai“ variantas apie turtų įsigijimą ir kovas dėl jų išlaikymo.

Tais 1805 m. (krašto dar neužplūdus Napoleono armijoms, dar neprasidėjus bandymams pertvarkyti Prūsiją) Šereiklaukio nuoma ir kitkas atiteko minėtajam L. F. Dresleriui, vienam iš tėvo turto paveldėtojų. Įpėdinis laiko negaišo veltui – užimtos vis tvirtesnės pozicijos tose apylinkėse, laukiant savosios valandos „auginti raumenys“. Netrukus jis jau minėtas kaip *amtsrotas* – viso Šereiklaukio valsčiaus svarbiausias pareigūnas, galėjęs sužinoti kas, kur ir kada vyks.

Tuometinei krašto administracijai kaupiant lėšas reformoms ir sumanius išparduoti Prūsijos valdovo (valstybines) valdas, tam jau rengiasi ir Dresleriai. Pradėjęs privatizaciją, 1812 m. L. F. Dresleris įsigyja Šereiklaukio dvarą už didžiulę pinigų sumą. Nuo tada jis ten nebe laikinas nuomininkas, o tikrasis savininkas, didžiosios valdos šeimininkas. Tačiau naujieji pokyčiai atneša ir naujų rūpesčių. 1807 m. paskelbus apie baudžiamos panaikinimą Prūsijoje, tenka kitaip tvarkytis ir dvaruose. Jei iki tol didžiajam dvarui prievolės atlikinėdavo šimtai valstiečių baudžiauninkų iš aplinkinių kaimų, tai nuo tada teko verstis kitaip – samdyti žmones, jiems mokėti pakankamus atlyginimus, ieškoti įgudusių specialistų ir juos tausoti, kad nepabėgtų kitur, kur siūlomas geresnis atlygis ir kitos sąlygos.

Tačiau L. F. Dresleriui pavyksta su tuo susitvarkyti ir dar skinti pergales kituose frontuose. Nutarus pertvarkyti ankstesnius administracinius teritorinius padalinius, vietoje jų sukurti naujoviškas apskritys, Šereiklaukio dvarininkas užsitikrina sau pirmojo Tilžės apskrities vadovo postą (matyt, konkurentus

nurungdamas savo turtais, ryšiais su reikalingais veikėjais, jau turėtais postais). Manyta, kad L. F. Dresleriui tokiais atvejais pagelbėdavo Šereiklaukyje gimęs ir vėliau aukštų postų pasiekęs H. T. fon Šėnas, nepamiršdavęs savo giminės reikalų. Veikiausiai, būta ir kitų rėmėjų, įvairių bendražygių bei kitko.

Gal į aukštybes kilęs L. F. Dresleris, kaip koks garsusis karalius, pamanydavo: „Apskritis – tai aš.“ Veikiausiai tada uoliai kištasi, nustatinėdant būsimosios apskrities ribas. Jei ankstesniais amžiais Tilžės prižiūrėta teritorija tęsdavosi iki Rambyno ir Bitėnų, tai, matyt, naujasis vadovas pasistengia ją praplėsti, naujai apskričiai pridurdamas pietrytinį „apendiksą“ su Šereiklaukio dvaro žemėmis. Taip esą padaroma tvarka – apskrities vadovas gyvens savosios apskrities teritorijoje. Tokių dalykų („prie sagos pritaikant švarką“) būta ir vėliau – koks vietinis vadukas vis taikydavosi rikiuoti gyvenimą sau patogiai linkme.

1816 m. apskrities vadovas nusiperka Opstainių dvarelį, o 1817 m. – didįjį Kalvaičių dvarą. Iš valstiečių supirktose žemėse 1817 m. įsteigiamas Dalnico palivarkas. 1822 m. nusiperkamos labai pelningos Kampių pievos.

Tuomet nelyg iš gausybės rago L. F. Dresleris semia tūkstančius talerių, įsigydamas vis naujus plotus ir kaskart plėsdamas savo valdas. Jo „imperija“ nusiitiesia nuo Vilkyškių ir šiandien jau pamirštų Kalvaičių (didelio dvaro netoli nuo Žagmantų) iki Šereiklaukio ir Kampių (Nemuno dešinėsios pakrantės netoli nuo šiandienės Panemunės). Visa tai nėra vien savų ir skolintų pinigų švaistymas – superkamos pelningiausios paupio pievos nuo Vilkyškių iki Panemunės, kuriose suruoštą sieną visada galima parduoti. Plečiamos laikytų gyvulių bandos, nepamirštant veislinių žirgų – savotiško firminio ženklo šiose valdose.

Istorijos mylėtojai žino Trakėnus – svarbiausią žirgyną Mažojoje Lietuvoje – ir ten augintus trakėnų veislės žirgus. Gal mažiau žinoma, kad to žirgyno pradžia XVIII a. pradžioje sieta su Šereiklaukiu – iš to senesnio žirgyno į Trakėnus buvo nuginta kumelių banda, ten pradėjusi naują epochą krašto žirgininkystėje. Dar primintina, kad XIX a. pradžioje geras žirgas kainavęs ir šimtą talerių, kad už keliolika tokių žirgų būdavo galima nusipirkti dvarelį.

Gal tais sėkmės ir šlovės metais L. F. Dresleris sumanė visiškai pertvarkyti senąją Šereiklaukio dvaro sodybą. Tame valstybiniame dvare šimtmečius gyventa „valdiškai“ – rūpinantis ūkio reikalais, tenkinantis kukliais būtais ir pan. Į aukštybes pakilusiam Šereiklaukio dvarininkui tas nebepatinka. Gal atsirado ir pasaulį mačiusių patarėjų, gal tolimus kraštus aplankiusių giminių ir pan. Gal priminta Prancūzijos Versalio didybė, Potsdamo, Šarlotenburgo ar kitos karališkosios rezidencijos Prūsijoje, kur tiestos didingos alėjos, statyti išpūdingi rūmai ir visa kita. Gal būta gero uždarbio besitikėjusių iškalbingų projektuotojų,

sugundžiusių užsiimti didžiuliais Šereiklaukio dvaro centro pertvarkymo darbais.

Kažkas iš anuometinių pertvarkytojų atkreipė dėmesį į aukštyn kilusią aukštą kalvą anuometinių ganyklų ir kirtimų plotuose, už senosios avininkystės ūkio sodybos. Gal pastebėta, kad Šereiklaukio dvaro sodyba stovi ryčiau tos kalvos, kad iš tokios aukštumos galima stebėti saulėtekį virš Jūros upės ir tolimų girių. Gal kam magėjo anuometinių masonų paslaptingos šnekos, filosofavimai apie amžinybę, kosmines jėgas ir panašius dalykus. Gal prisimintas Prancūzijos Karalius Saulė ir kiti didingi dalykai, sumanius nuo aukštosios kalvos (vėliau pavadintos Kopyčkalniu) iki naujosios Šereiklaukio dvaro sodybos tiksliai vakarų–rytų kryptimi nutiesti didingą alėją, vedančią nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Sumanyta ant tos kalvos įrengti dvarininkų kapinaites, ten pastatyti simbolinę kopyčią – amžinybės prieglobstį. Nuo ten turėjo matytis gyvųjų darbai, laimingas Šereiklaukio dvarininkų gyvenimas, jų valdytų žemių platybės ir pertvarkyta sodyba.

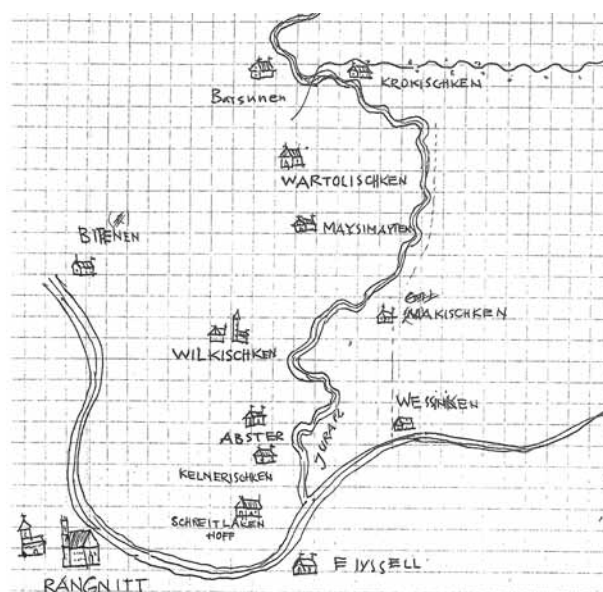
Tie didieji užmojai nebuvo lengvai įgyvendinami ir ilgai užtruko. Ambicingam Tilžės apskrities vadovui labai norėjosi gausius lankytojus priiminėti išvaizdesnėje rezidencijoje, turėti apskrities administracijai tinkamesnes patalpas, tačiau ne viską pavykdavo nuveikti.

Permainingas likimas rengė naujas kliūtis pergalingiems L. F. Dreslerio žygiams. Antai, tuometinė krašto valdžia sumanė labiau apmokestinti spirito varyklas, taip grėsdama ir Šereiklaukio dvarininko pelnams. Šis pradėjo ilgametę kovą, bandydamas išsireikalauti atskirų lengvatų, kompensacijų ir kitokių dalykų savajam verslui.

Rūpesčiai tuo nesibaigė. Per labai sniegingą ir užsitęsusią žiemą Žemaitijoje ir kitur susikaupus daugybei sniego, 1829 m. balandžio pabaigoje ištvinusios upės atnešė katastrofiško potvynio ir ledonešio nelaimę. Dreslerių kauptos pelningos paupių valdos tapo mirtiniais spąstais – ledo lytys griovė pastatus, gremžė pievas ir dirbamus plotus. Ledinio vandens srautai skandino brangiuosius gyvulius, kiti dvėsė peršalę ir permirkę. Po viso to priskaičiuota apie devyniolika tūkstančių talerių patirtų nuostolių.

Prasidėjo nauji vargai. Išdidžiajam L. F. Dresleriui teko maldauti pagalbos iš valdžios, tikintis atkurti savo valdas. Manoma, kad ilgamečio sėkmės lepūnėlio landumas ir kiti bruožai jau buvo įgrišę ne vienam įtakingam pareigūnui, tad Šereiklaukio dvarininko gelbėti neskubėta. Galop valdžia pasiūlė atlyginti tik apie dešimtadalį patirtų netekčių. Jau seniau su pareigūnais konfliktavęs L. F. Dresleris dar bandė toliau bartis su valdžia, bet patirtos nuoskaudos galop palaužė sveikatą, ankstesnį pasitikėjimą savimi ir daug ką kitą. 1831 m. sugniuždytasis veikėjas numirė.

Jo įpėdiniu Tilžės apskrities vadovo poste tapo Būbliškės dvarininkas, skelbęs, kad Šereiklaukis esąs

1580 m. schemoje ties Nemuno ir Jūros upių santaka jau rodytas Šereiklaukio dvaras (Schreitlaken Hoff). Tada jau pažymėti Keleriškiai (Kelnerischken), Opstainys (Abster), Vilkyškiai (Wilkschken), Vėžininkai (Wessincken), Bitėnai (Bitenen) ir kt. ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

labai nepatogioje vietoje – tolimame užkampyje, iš ten nepatogu rūpintis didelės apskrities reikalais. Tada apskrities reikalų valdyba išsikėlė į Būbliškę ties Tilže ir svarbių kelių sankryža, o Šereiklaukiui teliko kuklaus valsčiaus centro vaidmuo.

Grėsė naujos bėdos. Užaugusiems L. F. Dreslerio palikuonims reikėjo padalinti mirusiojo dvarininko turtą, taip suardant ilgai kauptą verslo imperiją. Nebeturėta svarbiųjų postų, trūkinėjo ankstesni dalykiniai ir kitokie ryšiai. Šaipytasi apie egzistavimą nelyg žlungančioje Romos imperijoje. Iš tiesų gal nebuvę taip blogai. L. F. Dresleris buvo sukaupęs milžinišką turtą, vertintą beveik dviem šimtais tūkstančių talerių, tad paveldėtojams skurdas negrėsė. Galop sutarta Šereiklaukį (su visokiais priedais) perduoti sūnui Juliiui, Vilkyškius (su savais papildiniais) antrajam sūnui. Trečiajam sūnui teko skirti nemažą pinigų sumą, kad tas įsigytų žinomą Linkūnų dvarą kitapus Nemuno.

Taip 1838 m. prasidėjo naujas Šereiklaukio gyvenimo etapas – ten ketvirtį amžiaus kantriai tvarkėsi Julius Dresleris, pasaulio nestebinęs kokiais ypatingais pasiekimais ar išsišokimais. Vis tik tas netrumpas laikotarpis Šereiklaukiui buvo naudingas – didelis dvaras toliau gyvavo, dvarininko šeimoje augo įpėdiniai, tvarkytas ir tobulintas ūkis.

Susidomėta avininkyste. Jau seniau aplinkiniuose smiltynuose ir kalvynuose ganytos avys, bet XIX a. susirūpinta jų veisle. Į Šereiklaukio apylinkes vežtos veislinės avys iš tolimosios Ispanijos, įvairių Vokietijos žemių. Plėstos gyvulių bandos. Taip XIX a. viduryje Šereiklaukyje jau laikytas net tūkstantis avių. Pardavinėta nukirpta avių vilna, už ypatingesnių veislių vilną tada gauti geri pinigai.

Tada užsiimta Šereiklaukio dvaro sodybos pertvarkymu, užtrukusiu daugelį metų. Teko nuveikti didelius darbus vien jau tiesiant išpūdingąją alėją iš Šereiklaukio į Koplyčkalnį, pilant sankasas įdubose, kastuvais išrausiant iškasas pakelės kalvelėse, supilant platų kelią per ligtolines avių ganyklas.

Manoma, kad gero molio stygius lėmė ir Šereiklaukio plytinės problemas. Jai nepavyko konkuruoti su kitomis krašto plytinėmis, pastatytomis šalia molio telkinių ir pigiau gaminusiomis didelius plytų kiekius. Atrodo, kad Šereiklaukio plytinė apsiribojo savo produkcijos tiekimu šioms apylinkėms.

Veikiausiai iš tų plytų buvo pastatyti ir keli trobesiai naujoje dvaro sodyboje: dideli rūmai, šiauriau jų (ir greta išlikusio svirno ar sandėlio) stovėjęs tarnautojų namas, trys dideli raudonplyčiai tvartai ūkinėje (rytinėje) sodybos dalyje, mūrinis statinys vėlesnės spirito varyklos vietoje. Ūkinėje dalyje dar stovėjo dvi didžiulės medinės daržinės. Keturi mažesni mediniai pastatai tada supo dvaro sodybos tvenkinį. Į pietryčius nuo dvaro sodybos buvo suformuotas nemažas parko plotas, kurio pakraštyje tęsėsi vaismedžių sodas ir dvaro daržo lysvės. Tą žaliąjį plotą raižė gausus takelių tinklas.

Šiaurrietiniu parko ir sodybos ūkinės dalies pakraščiu nuo Keleriškių iki Nemuno vedė medžiais apsodintas ūkinis kelias, per paupio pievas nuvingavęs iki žinomos perkėlos ties Žemaisiais Eisuliais.

Pabrėžtina, kad J. Dreslerio valdymo laikais sugėbėta nutiesti naujuosius kelius Šereiklaukio aplinkoje. Iki 1860 m. jau buvo nutiesta pagrindinė alėja – medžiais apsodintas tiesus ir platus kelias nuo dvaro sodybos vartų tiesiai vakarų kryptimi į Koplyčkalnio kalvos viršūnėje pastatytą koplyčią ir greta jos įrengtas dvarininkų kapines. Pažymėtina, kad ta didžioji kalva tada stūksojo kaip atvira aukštuma, neapaugusi medžiais, jos šlaituose plytėjo ganyklų bei arimų ploteliai. Nuo Koplyčkalnio iki pat Šereiklaukio tada tęsėsi didžioji laukymė – senųjų ganyklų plotai.

Ties Šereiklaukio kaimu tada buvo suformuota garsioji trišakė kelių sankryža – geometriškai taisyklingas dvaro pertvarkytojų kūriny. Senieji keliai Ragainės perkėlos ir Bitėnų – Tilžės link buvo praplatinti, ištiesinti ir apsodinti medžiais.

Nuo pagrindinės alėjos šiaurės link atsišakojo senasis kelias per Vilkyškius į Žemaitiją. Jis ėjo malūno tvenkinio užtvanka pro vandens malūno ir atokesnę *karčemos* sodybą.

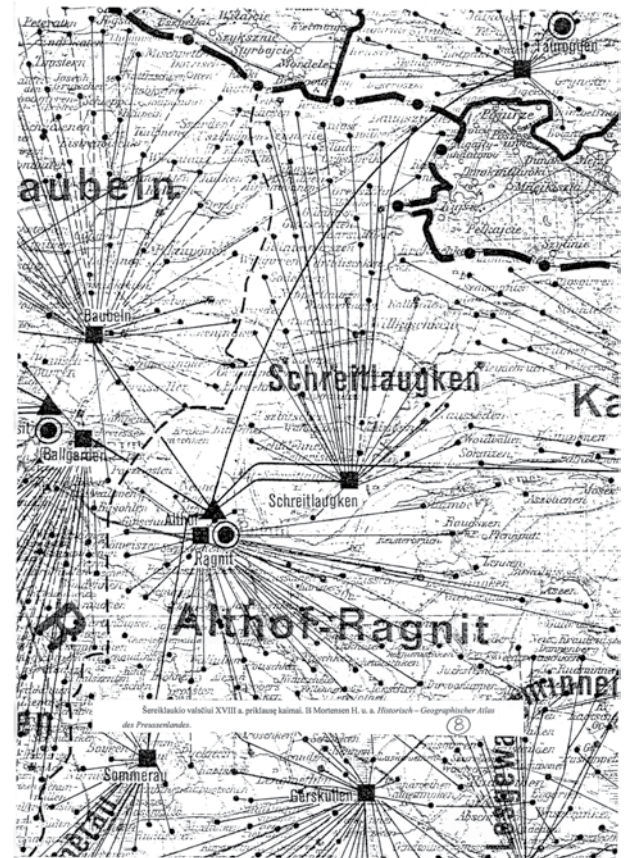
Pabrėžtina, kad pertvarkant Šereiklaukio dvaro sodybą, atsakyta ankstesnio tranzitinio pravažiavimo per sodybą tilto per Jūros upę link. Veikiausiai, tą leido reikšmingesniu tapęs kelias iš Tilžės per Vilkyškius į Smalininkus ir Jurbarką, aplenkęs Šereiklaukį. Nuo XIX a. vidurio šį dvarą apjuosė šiaurinis apvažiavimas, nuo minėtos *karčemos* šiauriau malūno upelio pro didelį Klausiškių viensėdį vedęs perkėlos link.

Įdomu, kad tuomet nebeminėtas anksčiau ir vėliau žinotas apylinkių verslas – angliadegystė. Tikriausiai iš prastesnės medienos greta Šereiklaukio girios būdavo degamos medžio anglys, tiekios į Tilžę ir Ragainę. Pagal tai miškas į šiaurvakarius nuo Šereiklaukio dvaro sodybos ilgai vadintas „Anglišiliu“, ten glaudėsi angliadegiai, užsiėmę nesveiku ir nelabai gerbtu amatu, savo gyvenimus praleisdavę tarp dūmų ir suodžių.

Paminėtini tuometiniai Šereiklaukio dvaro padaliniai – *palivarkai*.

Aukštumoje (ties vadinamuoju Opšriūtų kalnu) prie dvaro sodybos, ties senuoju keliu iš Ragainės, tuomet stovėjo didelė Dalnico palivarko sodyba. Jos didelį stačiakampį kiemą tada supo keturi įvairaus dydžio mediniai ir vienas mūrinis pastatas. Veikiausiai, ten augintos avys, tie gyvuliai ganyti gretimose kalvose – tada nuo Dalnico palivarko iki pat Nemuno slėnio pievų plytėjo erdvi laukymė.

Dar vienas Šereiklaukio dvaro palivarkas tada veikė kairiajame Jūros upės krante, netoli nuo jos ir Nemuno santakos. Neaukštos kalvelės viršuje aplink nedidelį kiemą buvo pastatytas nedidelis mūrinis gyvenamasis namelis ir gretima medinė daržinė. Greta turėtas daržo plotelis. Ten gyveno gyvulių piemenys,

XVIII a. Šereiklaukio valsčiui buvo priskirtas didelis žemės plotas tarp Nemuno ir dabartinių Lauksargių su dešimtimis ten buvusių kaimų ir šimtais gyventojų. Beveik visi jų reikalai turėjo būti sprendžiami valsčiaus būstinėje, tuo užsiimant valsčiaus valdytojui ir jo pagalbininkams. ILLUSTR. IŠ MORTENSEN H. U. A., „HISTORISCH - GEOGRAPHISCHER ATLAS DES PREUSSENLANDES“, WIESBADEN: STEINER, 1976

prižiūrėję bandas Nemuno pakrantės užliejamose pievose (šios tuomet priklausė Šereiklaukio dvarui). Pasibaigus ganiavos sezonui gyvuliai varyti į saugesnes vietas – dvaro sodybos ir kitus tvartus. Beje, šio nedidelio palivarko sodybėlė ilgam neišliko – dažni didieji potvyniai, grėšę ledo lyčių taranais, galop sugriovė nesaugioje vietoje buvusius pastatus.

Ir tada atsirasdavo laimės ieškotojų, rizikavusių savo kukliais pastatėliais. Antai, dešiniajame Nemuno krante piečiau Dalnico palivarko kurį laiką stovėjo nedidelis Tusainių dvaro (buvusio kairiajame upės krante) palivarkas – keli mediniai pastatėliai, kuriuose būdavo sukraunamas paupio pievose suruoštas šienas.

Nemaža šieno daržinė tada stovėjo piečiau Bitežerio senvagės, dar viena – Nemuno paupyje priešais Ragainę. Tame krante buvo ir keltininko sodybėlė su pora medinių pastatėlių. Veikiausiai, visi tie statiniai neretai nukentėdavo nuo dažnų potvynių, bet juos atstatyti nebūdavo sunku.

Gali būti, kad uoliojo J. Dreslerio laikais buvo plečiami miško plotai, eglėmis apsodinant žemės ūkio verslams mažiau tinkamas vietas. Gal būdavo atsižvelgiama ir į ekonominę konjunktūrą – kartais atpigdavo žemdirbystės ir gyvulininkystės produkcija, kartais pabrangdavo mediena ir pan.

Baigdami apibūdinti XIX a. vidurio padėtį Šereiklaukio apylinkėse, galėtume teigti, kad kažkokiais visuomeniniais žygiais lyg nepasizymėjęs J. Dresleris vis tik nuveikė labai didelius darbus – gal pagal savo tėvo priesakus pertvarkė dvaro sodybą ir jos aplinką. Savo ilgamečio triūso vaisiais dar spėjęs pasidžiaugti Julius Dresleris 1864 m. baigė savo dienas, įpėdiniams palikdamas jau visai kitokį Šereiklaukio dvarą. Veikiausiai, jis buvo palaidotas savo įrengtose dvarininkų kapinaitėse ant aukštojo Kopolyčkalnio, kad bent jo vėlė rytais matytų virš pertvarkytos dvaro sodybos patekančią saulę.

Po ilgamečio šeimininko mirties dvarą apgaubė net dešimtmetį užsitęsusi tylą – Šereiklaukis vis negavo naujo šeimininko. Dreslerių giminei neviešinus savųjų reikalų, galima būtų tik spėlioti, kaip rengtasi tvarkyti didįjį turtą – erdvas žemės valdas, atželiančią Šereiklaukio girią, sukurtą naują dvaro sodybą ir gausų ūkį (nuo gyvulių bandų iki plytinės bei viso kito), Kampiuose ir Nausėduose turėtus palivarkus, gretimą Dalnicą bei kitką.

Galop 1874 m. didžiojo dvaro šeimininku tapo vienas iš J. Dreslerio įpėdinių – Beno Dresleris, gal atrodes tinkamiausias tokiai veiklai. Kaip parodė vėlesni dešimtmečiai, tas žmogus kai ką buvo paveldėjęs iš savo senelio L. F. Dreslerio, XIX a. pradžioje kūrusio savo verslo imperiją. Jo tėvui J. Dresleriui nuveikus „juoduosius darbus“ – perstačius dvaro sodybą, atnaujinus ūkį ir kt., jaunasis dvarininkas galėjo prisiminti visuomeninį gyvenimą. Megzti ryšiai su įtakingais žmonėmis, sudarinėti garsūs san-

dėriai (antai, įsigyta arabiškos kilmės žirgų, turėjusių pagerinti Šereiklaukio žirgyne augintą arklių bandą). Matyt, sugebėta reklamuotis, suktis aukštuomenėje, pelningai verstis ir t. t. Susilaukta ir laimėjimų – galop B. Dresleriui pavyko pelnyti kilmingojo titulą, nuo šiol ir įpėdiniams paliekamą priešdėlį „fon“. Anksčiau Dreslerių giminei tokios laimės ilgai trūko – valdyti dideli turtai, plėstos valdos, tačiau jie taip ir likdavo kiek antrarūšiais išsišokėliais, *karčemininko* ir amatininko palikuonimis.

Prūsijos valstybėje kilmingojo titulas nebuvo lengvai pasiekiamas. Buvo savos institucijos, užsiėmusios tikrų kilmingųjų apskaita ir panašiais dalykais. Be privačiuose archyvuose saugotų kilmės dokumentų dar buvo ir vieši Prūsijos kilmingųjų sąrašai, vardiję tokių giminių žmones. Kai kurie jų aukštus titulus buvo išlaikę dar nuo viduramžių laikų, kai jų protėviai talkino Ordinui, už savo nuopelnus gaudami užkariautų žemių ir kitokių gėrybių. Galop prie jų prisijungė ir B. Dresleris su savo palikuonimis.

Jau senokai šios giminės jaunuoliams nebūdavo leidžiama tuoktis su bet kuo. Paaugusiems vyrams būdavo renkamos ne vien turtingos, bet ir kilmingos nuotakos, kilusios iš garsių krašto dvarininkų šeimų. Visas tas prašmatnumas turėjo ir savo kainą. Savo siaurame rate besisukusios aukštuomenės šeimos pristigdavo „šviežio kraujo“. Tose šeimose gausėjo neviešinamų medicininių problemų, nevaisingų palikuonių, ligotų ar apsigimusių naujagimių bei kitko. Anuometinės „muilo operos“, tikros dramos ar tragedijos lydėjo ne vienos giminės istoriją. Ten gausėjo nevedusiųjų, gal jutusių savas negalias ir t. t. Apkalbininkai paslapčia grubokai juokaudavo, kad veislinių žirgų augintojai, besivaikydami titulų ir turtų, nepasirūpina savo pačių veislės gerinimu. Išmintingesni dvarininkai įpėdiniu nebeskirdavo vyresnio sūnaus, o bandydavo pasirinkti tinkamesnį iš viso palikuonių būrio. Rūpinantis visos giminės padėtimi ir ateitimi, neretai tekdavo laužyti paaugusių vaikų likimus, drausti jų norus ir t. t., vienaip ar kitaip atkartojant šiandien mėgstamų serialų apie turtingųjų gyvenimą siužetus.

Būta ir verslo paslapčių. Jei valstybinio dvaro laikais valdžiai būdavo rengiamos ataskaitos, visokių tikrintojų raštai apie Šereiklaukio būklę ir tuometines problemas, tai privatizuotame dvare siekta paslaptin-gumo. Neaiškinta, iš kur atsiranda ir kur nukeliauja didelės pinigų sumos, kokie sandėriai buvę pelningi, o kurie ne, kur apsigauta, o kur laimėta. Visa tai būdavo nugramzdinama užmarštin, visuomenei (ir vėlesnių kartų žmonėms) tematant padailintą išorės vaizdą.

Teigiama, kad 1878 m. dvaro sodyboje kilęs gairas sunaikino nemažai pastatų. Po panašaus likimo smūgio (katastrofiško 1829 m. potvynio) ilgai sielvartavęs tuometinis Šereiklaukio dvarininkas galop nukeliavo į kapus. Teigiama, kad šiuo atveju lyg

nieko blogo ir nenutikę. Iškart po gaisro statyti nauji pastatai, dailinta sodyba ir t. t. Koks nors paslapčių narpliojas apie tai galėtų parašyti ištisą romaną, pateikdamas savų versijų, kaip anuomet sugebėta „sausam išlipti iš vandens“, gal net pasipelnyti iš nelaimės ir t. t.

Šiaip ar taip, bet XIX a. pabaigoje Šereiklaukiui sekėsi visai gerai. Kalbėta apie didėjusius dvarininko turtus, sėkmingai pardavinėtus dvare užaugintus žirgus ir t. t. Vis tik sėkmė nebuvo amžina – 1896 m. B. fon Dresleris numirė, vos sulaukęs pusamžio ir nepasiekęs dabartinio pensinio amžiaus. Po keleto metų Vokietijos kurorte mirė ir jo našlė, taip pat nesulaukusi senatvės. Šereiklaukyje vėl prasidėjo tarpuvaldis, užsitęsęs net aštuoniolika metų. Tais laikais dvaro ūkį gal ir neblogai tvarkė samdyti administratoriai ir prievaizdai, tačiau niekas iš tų laikinųjų žmonių nesiimdavo kažkokių strateginės reikšmės sprendimų – problemas geriau atidėdami ateičiai.

Visas būrys B. Dreslerio palikuonių tada bandė gyventi savo gyvenimus – jaunuoliai tarnavo Vokietijos kariuomenėje, merginoms nesisekė ištekėti. Kai kas buvo ir neblogai – 1871 m. įkurta Vokietijos imperija sparčiai vystėsi. Nors pasitaikydavo neilgalaikių žemės ūkio sunkumų ir krizių, tačiau augantys šalies miestai ir pramonės centrai reikalavo vis daugiau maisto produktų ir kitų gėrybių. Būta savų problemų – miestams ir pramonei reikėdavo vis daugiau darbo rankų, ten uždarbiauti išvykdavo vis daugiau kaimo žmonių. Dvarų samdiniams tekdavo mokėti vis didesnius atlyginimus, kad jie nepabėgtų svetur. Būdavo nelengva susirasti patikimesnių darbuotojų ir specialistų. Dvaruose prieglaudos ieškodavo kitur nepritaपे žmonės.

Didesniame dvare būta savų dalykų. Čia norėdavo įsidarbinti jaunikių nesusiradusios (gal kokių trūkumų turėjusios) merginos, gausiame samdinių būryje besitikėjusios susirasti jei ne vyrą „iki grabo lentos“, tai bent laikiną partnerį. Žmonių šnekose būta grubių pasakymų apie „dvaro mergas“. Ten nevengtą gyventi susidėjus, susilaukta nesantuokinių kūdikių, dažnos būdavo prastai prižiūrėtų kūdikių mirtys ir t. t. Tiesa, rimčiau tvarkomame dvare prievaizdai rūpindavosi išorine tvarka ir panašiais dalykais, tačiau baudžiamos laikus seniai pamiršusių eilinių žmogelių privataus gyvenimo niekas nepajėgdavo sukontroliuoti. Dar primintume, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, sparčiau keičiantis visuomenei, mažiau paisyta Bažnyčios pamokymų, dažniau gyventa savaip naujoviškoje aplinkoje, kuri vis labiau skyrėsi nuo tėvų ir senelių matytosios, kuriai nebetiko senosios tradicijos ir praeities išmintis.

Naujaisiais laikais neberekėjo įsikibus laikytis vienos vietos. Koks Šereiklaukyje padirbėjęs ar ten užaugęs samdinyvėliau laimės ieškodavo dar kitose vietose, uždarbiaudamas tai šen, tai ten. Tuo didysis

dvaras labai skyrėsi nuo eilinių krašto kaimų, kur kokios valstiečių dinastijos išgyvendavo išstisus šimtmečius, kam nors vis liekant protėvių ūkyje. Kaimų žmonėms rūpėdavo sava sodyba, sava žemė ir kitas giminės palikimas, dvaro samdiniai gyveno kitaip.

Šereiklaukio dvaro išorė tais laikais atrodė pakankamai įspūdingai. Įvažiuojančius į dvaro sodybą pasitikdavo abipus kelio įrengti žirgų aptvarai, dar sudalyti į mažesnes dalis. Juose pasirodymui laikyti geriausieji dvaro žirgai, taip reklamuota pagrindinė savoji prekė – Šereiklaukyje užauginti ir išmankštinti geros veislės žirgai.

Įvažiavus į dvaro sodybą, atsiverdavo ne vien didieji rūmai, bet ir tolėliau buvusi naujoji mūrinė arklidė. Atvykėliai išvydavo itin puošnų to pastato vakarinį fasadą, išdailintą visokiomis grožybėmis, vainikuotą vaizdingais bokšteliais su vėjarodėmis (šiose vaizduotos žirgų figūros). Gretimame aptvare taip pat laikyti pirkėjų laukę žirgai.

Po beveik du dešimtmečius užsitęsusio tarpuvaldžio, kai teko ieškoti galimybių padalyti velionio B. fon Dreslerio turtą gausiems vaikams, tuo nesunaikinant didžiojo dvaro ūkio, galop apsispręsta. Nuo 1914 m. pradžios naujuoju dvaro savininku tapo jaunesnysis sūnus Konradas. Tada siekta ryžtingai atsiskaityti su kitais dvaro paveldėtojais. Imtasi revoliucingo žygio – tų metų pradžioje didžiąją Šereiklaukio girią ėmėsi masiškai kirsti žinoma krašto firma, už tai sumokėjusi daugiau kaip du milijonus markių – tais laikais milžinišką sumą. Atgijusiame Šereiklaukio dvare būta vis naujų permainų – 1914 m. pavasarį naujasis dvarininkas atšventė savo vestuves, planuoti kiti pokyčiai. Deja, naujojo šeiminko laukė nenuspėjamos nelaimės ir didžiausių netikėtumų laikotarpis.

1914 m. rugpjūtį prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, į Šereiklaukį netruko įsiveržti Rusijos kariuomenės daliniai. Tai išties buvo tarsi perkūnas iš giedro dangaus – vargu, ar kas tų metų pavasarį įsivaizdavo, kad puošnioji dvaro sodyba netrukus bus išgrobstyta ir sudeginta, kad bus išsivarytos brangiųjų veislinių gyvulių bandos, kad ilgai plėtotas dvaro ūkis faktiškai žlugs, nespėjęs nei susirinkti tuomečio derliaus.

Tik 1915 m. vasarį Rusijos kariuomenė buvo galutinai išstumta iš Šereiklaukio, bet tose kautynėse vėl nukentėjo dvaro sodybos liekanos. Po viso to suprasa, kad nebeliko nieko – nei plytinės, nei nesenos spirito varyklos su sūrine, nei ūkinių dvaro trobesių su ten buvusiais gausiais gyvuliais. Nusiaubtoje sodyboje stūksojo tik sudegintų dvaro rūmų ir kitų pastatų mūrinės sienos.

Po viso to nei metų neūkininkavusiam dvarininkui būtų derėję pripažinti visišką žlugimą, pamiršti buvusius planus ir praeities didybę. Vis tik tenka pripažinti, kad tuomet Konradas fon Dresleris pasielgė gana herojiškai, imdamasis atkurti didįjį dvarą, kuriam nebebuvo likę svarbiausių vertybių: nei iškirstos

didžiosios girios, nei veislinių gyvulių, nei dvaro sodybos bei daug ko kito. Būta ir palankių momentų: 1915 m. Vokietijos žemėse rinkta pagalba Rusijos kariuomenės nusiaubtiems Rytprūsiams, tebegyvavo anksčiau užtarnautasis didžiojo Šereiklaukio dvaro ir jo sėkmingų dvarininkų įvaizdis. Gal padėjo ir paveldėtosios Dreslerių savybės: apskrumas, atkaklumas ir kt.

Neatidėliojant pradėti dvaro atkūrimo darbai, atstatinėti ūkiniai trobesiai, kurtos gyvulių bandos (kai ką gaunant dovanų, kai ką perkant aukcionuose). Šereiklaukis buvo minimas kaip vietovė, kuriai reikia pagalbos.

Vis tik didžiosios istorijos bėgsmas ir toliau nebuvo palankus didžiajam dvarui. Užsitęsęs Pirmajam pasauliniam karui, seko Vokietijos imperijos ištekčiai, vis mažiau kas tekdavo karo aukoms. Teigiama, kad vis blogėjant padėčiai, Vokietijos valdose nuo bado ar neprivalgymo mirė per pusę milijono žmonių. Nepavykus paskutiniam puolimui Vakarų fronte, 1918 m. lapkritį Vokietija kapituliuojo, žlugo pati jos imperija, prasidėjo vidinės kovos.

1919 m. diktuojuoju karo nugalėtojams buvo sudaryta Versalio taikos sutartis, turėjusi nubausti Vokietiją. Be viso kito nutarta nuo Vokietijos Rytprūsių provincijos atskirti Klaipėdos kraštą – teritoriją Nemuno žemupio dešiniajame krante. Tai visai netiko krašto dvarininkams – būtų netekta Vokietijos paramos, tenykštės rinkos, įprastinių ūkiniu ir kitu ryšių. Energingasis K. fon Dresleris vis labiau pasinėrė į politinę veiklą, atstovaudamas krašto dvarininkų ir vokiečių interesams. Prasidėjo porą dešimtmečių užtrukusios politinės kovos, į kurias buvo įveltas ir Šereiklaukis.

1920 m. pradžioje atskirtame Klaipėdos krašte buvo sukurta visai nauja Pagėgiu apskritis, kuriai buvo priskirtas ir Šereiklaukis. Kaimyninės Ragainės ir Tilžės liko už Nemunu nužymėtos demarkacinės ribos. Teko taikytis prie kitokio gyvenimo.

1923 m. pradžioje Klaipėdos kraštą perėmusi naujai Lietuvos Respublikai, nepasitenkinimo būta dar daugiau. Tai visai netiko didiesiems žemės ūkio produkcijos gamintojams – dvaru savininkams. Jau minėta, kad XIX a. tokios produkcijos kainos sparčiai kilo Prūsijoje, ten vystantis miestams ir pramonės centrams. Aukštesnės kainos garantavo didesnius pelnus, iš jų buvo galima mokėti didesnius atlyginimus samdiniams ir kitiems. Kitaip buvo carinės Rusijos okupuotoje Didžiojoje Lietuvoje – atsilikusiame agrariniam krašte. Daugybė neturtinųjų valstiečių savo kuklų derlių ten pardavinėdavo už skatikus. Žinoma, kad nuo seno daug jaunimo iš Žemaitijos ir kitur stengdavosi uždarbiauti Mažojoje Lietuvoje, ten gaudami didesnius atlyginimus nei savo gimtinėje. Ten geriau gyvendavo ir eiliniai valstiečiai.

Iki pat XIX a. pirmosios pusės (dvaro privatizacijos ir jo esminio pertvarkymo) tebebuvo išlikusi senoji Šereiklaukio dvaro sodyba ir jos tradicinė aplinka: pakelės karčemos ir kalvės, vasaros tiltas per Jūros upę, nemaža avidės sodyba, vingiuoti keliai, dvaro daržai ir apynynai. Vertingas pievas Nemuno dešiniajame krante buvo išsidaliję aplinkiniai kaimai ir Ragainės miestas. Tik XIX a. viduryje dvaro sodyba ir jos aplinka buvo iš esmės pertvarkytos. ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

Įpratus gyventi aukštesnių kainų krašte, perėjimas į Lietuvos Respublikos rinką su žemesnėmis kainomis buvo tikra prapultis, staiga sumažėjus pajamoms ir galimybėms. Primintina, kad LR tuomet negalėjo aprūpinti nei žemės ūkio technika, nei cheminėmis trąšomis ir daugeliu kitų įprastų dalykų – visa tai vis tiek reikėjo pirkti Vakaruose. Net ir tuomet Konrado fon Dreslerio ūkis nežlugo, gelbstint paslaptinai (ar slepiamai) veiktai.

Vėliau aiškėjo, kad energetingasis dvarininkas užsiėmė ne vien politine veikla (taip pat padėjusia jo verslui), bet ir įvairiomis finansinėmis machinacijomis. Imtasi vadovauti neoficialioms finansinėms institucijoms, per kurias iš Vokietijos atkeliavo didžiuliai kreditai (vėliau vertinti šimtais tūkstančių markių). Tai buvo skiriama Vokietijos interesų gynėjams, veikusiems prieš Lietuvos Respubliką.

Tarpukario Vokietijoje stiprėjus revanšo siekiam nacional-socializmo judėjimui, tokia pakraipa skatinta ir Klaipėdos krašte. Turtiausias krašto dvarininkas K. fon Dresleris galop tapo neoficialiu tenykštųjų nacistų vadu, įsivėlė į visokią jų veiklą.

Autonominį Klaipėdos kraštą prižiūrėjusi Lietuvos Respublika bandė gelbėti padėtį. Surinkus įrodymų, Kaune buvo surengtas to krašto nacistų (tarp jų ir K. fon Dreslerio) teismas, jiems paskirtos griežtos bausmės. Buvo sumanyta išpirkti Šereiklaukio dvarą ir ten apgyvendinti 30 lietuvių šeimų. Tokiais žygiais tikėtasi sulietuvinti kraštą, išstumti ten vyravusius vokiečių dvarininkus ir pan. Deja, visa tai teliko svajonėmis.

Nacistinei Vokietijai griežtai užprotestavus, prieškarinei LR valdžiai teko trauktis, nepajėgiant atsispirti galingam kaimynui. Iš kalėjimo teko paleisti K. fon Dreslerį ir kitus nacistų vadus. Nebedrįsta svajoti apie Šereiklaukio dvaro išpirkimą, lietuviybės stiprinimą.

Užsitęsusi politinė kova baigėsi 1939 m. kovą nacistinei Vokietijai aneksavus Klaipėdos kraštą. Netrukus buvo sudarytas liūdnei išgarsėjęs Molotovo–Ribentropo paktas, nulėmęs ne vien lietuviškų žemių, bet ir visos Europos likimą.

Nacistų valdymo laikais Šereiklaukyje toliau veisti žirgai. Ten mėgautasi ir medžiokle. Atželiančios girios plotai buvo apjuosti tvoromis, ten laikyta gal pora šimtų taurių elnių. Didžiutasi ten didžiulius ragus užauginusiais patiniais (sumedžiotų trofėjų ragai pelnydavo visokių apdovanojimų). Šereiklaukio dvarininkienė, padedama dekoratyvinio apželdinimo specialistų, puoselėjo dvaro parką ir gėlynus. Nūgraiutų dvaro didžiųjų rūmų vietoje buvo įrengta medžių apsupta žalia veja. Buvusį gyvenimą ten priminė išlaikyta pusmėnulio formos pakyla – buvusi terasa tvenkinio pusėje. Už gautą paramą atkurta Šereiklaukio spirito varykla dirbo visu pajėgumu – naftos stigusioje nacistinėje Vokietijoje teko verstis su jos pakaitalais. Užauginti joramieji žirgai tiko krašto veikėjams, plėstai kariuomenei reikėjo vis daugiau darbinių arklių.

Įsibėgėjant Antrajam pasauliniam karui, lauktasis nacistinis rojus menko. Vėl jautėsi stygius, reikėjo remti kariaujančią valstybę. Mobilizuojant vis daugiau vyrų, nebegaunant žemės ūkio technikos ir daug ko kito, justai įvairūs ūkiniai sunkumai. Vis tik nuošalus Šereiklaukis ilgai buvo likęs ramybėje. Karo metais aviacija ne kartą bombardavo netolimą Tilžę, bet atokus dvaras nelaikytas reikšmingu kariniu objektu.

Nacistinei Vokietijai pralaimint karą, 1944 m. vasarą Šereiklaukio link slinko Rytų frontas. Iš ten galutinai teko trauktis tų metų spalį, paskelbus pri-

valomą evakuaciją. Tais mėnesiais nemažai vietos žmonių žuvo, daug pabėgėlių mirė pokariu, kai kas bandė grįžti į sovietų okupuotą Lietuvą. Dvarininkų šeima pasiekė Vakarų Vokietiją, kur gyveno iki savo dienų pabaigos, daugelį Šereiklaukio paslapčių nusi- nešdami į kapus.

Literatūra

Almonaitis V., Daunorienė J., „Sakmė apie skalvių didvyrį Šereiką“, in: *Rambynas*, Nr. 1 (2), 2009, p. 9–11.

Almonaitis V., *Vakarų Lietuva XII–XV a.*, Kaunas, 2013.

Brix F., *Tilsit-Ragnit: Stadt und Landkreis*, Würzburg, 1971.

Purvinas M., „Šereiklaukio (Šereiklaukio) dvaro raidos bruožai“, in: *Kultūros paminklai*, t. 11, Vilnius, 2004, p. 170–183.

Purvinas M., „Šereiklaukio dvaras ir jo likimas“, in: *Rambynas*, Nr. 1 (3), 2010, p. 14–23.

Purvinas M., Kačinskaitė I., „Šereiklaukis I, Šereiklaukis“, in: *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*, t. II: Pagėgių savivaldybė, Vilnius, 2014, p. 225–232.

Žostautaitė P., *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992.

Straipsnis parengtas Rambyno regioninio parko direkcijai įgyvendinant Interreg V-A Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programos projektą „Pietų Baltijos dvarai“.

Šios informacijos turinys yra tik autorių atsakomybė ir jokia būdu negali būti laikomas atspindinčiu Europos Sąjungos, Vadovaujančiosios institucijos arba Pietų Baltijos pasienio bendradarbiavimo programos 2014–2020 m. Jungtinio sekretoriato požiūrį.

Užs. Nr. 15

Karininkas, spaudos darbuotojas Stanislovas Kuizinas

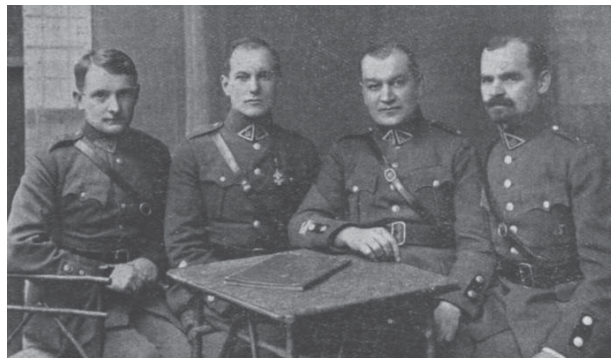
Arida RIAUBIENĖ,

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus vyriausioji metodininkė-tyrėja

Šiemet sukanka 140 metų, kai gimė Lietuvos kariuomenės karininkas, spaudos darbuotojas Stanislovas Kuizinas. Jo biografija – įdomi ir spalvinga.

Būsimasis karininkas gimė 1881 m. gegužės 20 d. Tauragės apskrityje, netoli Šilalės esančiame Vingininkų kaime, mokėsi Palangos progimnazijoje, vėliau Liepojos gimnazijoje. Būdamas progimnazijos mokinys, S. Kuizinas vaidino Palangoje vykusiame pirmajame lietuviškame spektaklyje „Amerika Pirtyje“ (1899). Pirmojo spektaklio 25-erių metų sukakčiai skirtame leidinyje „Iš mūsų vargų ir kovų“ (1927) Gabrielė Petkevičaitė-Bitė apie piemenuko rolę suvaininusių moksleivių rašė: „[...] o piemenukas (Kuizinas) atsinešęs su savimi vėjinį malūnėlį, kokius mūsų piemenukai paprastai sau iš šakalėlių pasidaro, kreipė į savo vaidinimą net inteligentų akis. Nors iš viso vos keli žodžiai jo buvo ištarti, bet tiek į tuos žodžius įdėjo jis gyvybės, jog visiems akyse stojosi tikriausias sodžiaus piemenukas, nerangus, žioplelis, bet ne be gudrumo.“¹

Liepojos gimnazistas S. Kuizinas dalyvavo slaptuose mokinių ratelių užsiėmimuose, platino draudžiamą spaudą. 1902–1906 m. jis tarnavo Rusijos kariuomenėje, 1906 m. S. Kuiziniui buvo suteiktas praporščiko laipsnis. Tais pačiais metais Dorpatu (Tartu) universitete Kuizinas įgijo provizoriaus padėjėjo teises. Iki 1914 m. jis darbavosi Tauragėje – rengė ir režisavo lietuviškus vakarus. Tačiau vaistininku ar visuomenininku S. Kuiziniui nebuvo lemta likti. Nuo jaunystės įsitraukė į karo ir kariuomenės reikalus: 1914 m. kariavo Pirmajame pasauliniame kare, buvo patekęs į vokiečių nelaisvę. Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, 1918 m. pabaigoje, steigė Tauragės apylinkės vietos komitetus, buvo Tauragės apskrities valdybos vicepirmininkas². 1919 m. būsimasis karininkas įstojo į Lietuvos kariuomenę. Nuo 1921 iki 1926 m. dirbo įvairių miestų komendantū-

Ekonominės karių bendrovės valdyba, 1925 m. Stanislovas Kuizinas – pirmas iš dešinės. ŠALTINIS – „KARDAS“, 1925, NR. 12, P. 3. PRIEIGA PER INTERNETĄ – <HTTPS://WWW.EPAVELDAS.LT/VBSP/BIRECORD.DO?BIEXEMPLARID=4503&BIRECORDID=2338>

rose. Galima daryti prielaidą, kad karjeros laiptais S. Kuizinas ėmė kopti apie 1926 m., pradėjęs tarnauti Krašto apsaugos ministerijos Karo mokslo valdyboje, kuri vėliau buvo pervadinta į Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrių. Kaip rašė periodinis leidinys „Ateitis“ (1943–1944), „tai buvo paskutinis ir, atrodo, dėkingiausias jo [S. Kuizino – *aut. pastaba*] tarnybos etapas. Čia per devynerius metus ėjo Švietimo Dalies vedėjo, kareivių švietimo ir kultūrinimo karininko, „Kario“ redaktoriaus ir karo cenzoriaus pareigas. Čia gavo majoro ir pulkininko leitenanto laipsnius [...]“³

Dirbdamas Karo mokslo valdyboje Kuizinas talkininkavo rengiant vadovėlius. Svarbu pažymėti, kad 1926–1927 m. jis ėjo antraeiles pareigas spaudos priežiūros sistemoje, cenzūravo užsienyje leidžiamą spaudą. Tai patvirtina žinutė 1927 m. „Lietuvos žiniose“ (1919–1928), kurioje pranešama, kad „Pašte cenzūrą atlieka S. Kuizinas“⁴. Gerokai ilgiau jis kontroliavo Lietuvoje leidžiamą spaudą. 1931 m. „Karys“ rašė, kad Vidaus spaudos vyriausiojo cenzoriaus pareigas S. Kuizinas ėjo nuo 1927 m. Kalėdų iki 1929 m. rugsėjo 28 d.⁵

Nuo 1928 m. pavasario S. Kuizinas ėjo Vyriausiojo štabo Švietimo dalies vedėjo pareigas. Rūpindamasis

¹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Iš mūsų vargų ir kovų: paminėti Palangos spektaklio 25 metų sukaktuvėms, 1898–1927*, Kaunas: „Varpo“ bendrovės leidinys, 1927, p. 39–40.

² Stanislovas Kuizinas, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 359.

³ Jonas Martynas Laurinaitis, „Plk. ltn. Stanislovą Kuiziną palaidojus“, in: *Ateitis*, 1944 m. kovo 1 d., nr. 51, p. 8.

⁴ [Pranešimai], in: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 14 d., nr. 10, p. 4.

⁵ „Plk. ltn. Stanislovo Kuizino sukaktuvės“, in: *Karys*, 1931, nr. 2, p. 27.

kareivių švietimo reikalais, jis bendradarbiavo šaulių žurnale „Trimitas“ (1920–1940), Lietuvos karybos ir istorijos žurnale „Mūsų žinynas“ (1921–1940). Pastarajame 1928 m. buvo išspausdintas jo straipsnis „Kariuomenės švietimo darbas pirmame nepriklausomybės dešimtmety“⁶, vėliau pasirodęs ir atskiru atspaudu. Rašydamas šį straipsnį, autorius peržiūrėjo Karo mokslo valdybos archyvą, įsakymus kariuomenei ir Vyriausiajam štabui, susipažino su straipsniais „Kario“ (1919–1940) žurnale. Straipsnyje buvo aptartas kelių metų Generalinio štabo Literatūros skyriaus Kariuomenės kultūros ir švietimo sekcijos darbo planas, rašyta apie karių bibliotekas, jose kaupiamus periodinius leidinius ir knygas. Minėtame straipsnyje akcentuota kariams skirtų skaityklų, bibliotekėlių svarba, aptarti jų komplektavimo šaltiniai. Publikacijos autorius pabrėžė, kad periodinių leidinių redakcijos kareivių bibliotekoms turėtų siuntinėti savo leidžiamus laikraščius. Straipsnyje taip pat buvo atkreiptas dėmesys į menininkus, visuomenės veikėjus, spaudos bendradarbius, kurie padeda kariams lavintis ir šviestis. Rašydamas straipsnį, S. Kuizinas pritaikė žinias ir patyrimą, įgytus dirbant spaudos priežiūros sistemoje. Jis rašė, kad karių bibliotekėlėse reikėtų nekomplektuoti leidinių, kurstančių tautinę neapykantą. Kaip pavyzdys pateikiama kunigo Justino Bonaventūros Pranaičio (1861–1917) knygelė „Krikščionis žydų talmude“ (1912).

Nuo 1928 m. pavasario iki tų pačių metų rudens S. Kuizinas redagavo jau minėtą Lietuvos kariuomenės žurnalą „Karys“ (1919–1940). Vartydami šio leidinio puslapius, galime pastebėti jo pasirašytus straipsnius, žinutes ar paminėtą jo pavardę. Pavyzdžiui, „Kario“ 19-ame numeryje išspausdintas trumpas pranešimas „II dalių bibliotekoriams“, pasirašytas Lietuvos kariuomenės centrinės bibliotekos viršininko, tuo metu vadinto „kariuomenės bibliotekorium“, Aleksandro Ružancovo (1893–1966) ir Švietimo dalies vedėjo S. Kuizino. Žinutėje kareivių bibliotekų darbuotojams pranešama, kad pagamintos bibliotekų darbe reikalingos kortelės: „knygoms imti“, „pareiškimas knygoms gauti“, „knygos formuliaras“⁷. Kitame tų pačių metų numeryje rašoma, kad rugsėjo 12 d. „Kario“ redakcijoje buvo susirinkę kariams skirtų „pirmųjų literatūros vakarų dalyviai“, nes reikėję „[...] pasitarti trečiojo vakaro rengimo reikalu“. Tarp susirinkusių minimas ir

⁶ Majoras Kuizinas, „Kariuomenės švietimo darbas pirmame Nepriklausomybės dešimtmety“, in: *Mūsų žinynas*, 1928, nr. 45, p. 583–594.

⁷ Majoras Kuizinas, Majoras Ružancovas, „II dalių bibliotekoriams“, in: *Karys*, 1928, nr. 19, p. 338.

Plk. Itn. Stanisloviui Kuiziniui skirtas

puslapis laikraštyje „Kardas“. ŠALTINIS –

„KARDAS“, 1931, NR. 1, P. 4. PRIEIGA PER

INTERNETĄ – <HTTPS://WWW.EPAVELDAS.LT/VBSPI/BIRECORD.DO?BIEXEMPLARID=4387&BIRECORDID=2338>

spausdoje, bet ir skaitydamas kariams paskaitas. 1932 m. gruodį ir 1933 m. sausį Kaune vyko antrieji kariuomenės bibliotekų darbuotojų kursai. Šiuose kursuose paskaitą „Karių švietimo ir kultūrinimo darbas“ skaitė ir pulkininkas leitenantas Stanislovas Kuizinas⁸. Spausdoje randame pranešimą, kad jis 1933 m. dalyvavo įteikiant Vytauto Didžiojo medalį 25-erių metų darbo teatre sukaktį minėjusiam režisieriui Borisui Dauguviečiui (1885–1949)⁹. Šis faktas rodo, kad, praėjus beveik 35-eriams metams nuo vaidinimo pirmajame spektaklyje Palangoje, S. Kuizinas vis dar domėjosi teatru.

Karo tarnybą S. Kuizinas baigė 1934 m. pabaigoje, ištarnavęs beveik 29-erius metus. Karininkas po sunkios ligos mirė 1943 m. Kaune.

Leidinyje „Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953“ rašoma, kad už nuopelnus S. Kuizinas apdovanojamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 3-iojo laipsnio ordinu (1934), Lietuvos nepriklausomybės (1928) ir Latvijos išsivadavimo karo 10-mečio (1929) medaliais; Rusijos kariuomenėje – Šv. Stanislovo 3 laipsnio ordinu (1916)¹⁰.

S. Kuizino gyvenimas, profesinė ir visuomeninė veikla, publikacijos periodinėje spausdoje verti išsamesnių tyrimų.

⁸ „Literatūros vakaras-koncertas“, in: *Karys*, 1928, nr. 38–39, p. 644.

⁹ „Latvijaus kareivio“ redaktoriaus Kaune“, in: *Trimitas*, 1932, nr. 10, p. 200.

¹⁰ Algirdas Ažubalis, Rolanda Kazlauskaitė-Markelienė, „Lietuvos kariuomenės kareivių išsilavinimo ir kultūros lygio kėlimas (1929–1940 m.)“, in: *Karo archyvas*, 2005, t. 20, p. 295.

¹¹ A. Br., „Žmogus šimtmečio ketvirtį praleidęs teatre...“, in: *Trimitas*, 1933, nr. 51–52, p. 1027.

¹² Stanislovas (Stasys) Kuizinas, *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*, t. 4, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004, p. 303.

Julijos Kirkilienės žurnalistinis kelias nuo Skuodo iki Elektrėnų

Laikraščio „Elektrėnų kronika“ (Elektrėnų sav.) leidėja ir vyriausioji redaktorė Julija KIRKILIENĖ šventė gražų septyniasdešimtmečio jubiliejų. Tad mes, kaimynai ir kolegos iš Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ ir Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcijų, sveikiname ją ir norime išgirsti keletą žodžių apie prabėgusį laiką.

Julija Kirkilienė. NUOTR. IŠ ASMENINIO ARCHYVO

Žinome, kad į Elektrėnus atvažiavote iš Klaipėdos ir nebuvote žurnalistė. Iš kur esate kilusi?

Esu žemaitė, gimusi dabartiniame Skuodo rajone, Prialgavos kaime. Prisimindama savo gimtinę vis prisimenu ir anekdotą: kur ta Amerika, ar toliau už Skuodą? Jeigu toliau už Skuodą, tai jau tikrai toli. Mokykloje buvau literate, rašydavau eilėraščius (kas jų mokykloje nerašydavo, ar ne?). Moksleive būdama bendradarbiauau Skuodo r. laikraštyje „Mūsų žodis“, kuris spausdindavo mano eilėraščius, trumpus straipsnelius ir net mokėdavo honorarus. Svarstydamą apie profesiją, galvodavau tik apie lietuvių kalbos ir literatūros mokytojos karjerą. Apie ką daugiau galėjo svajoti vaikas iš Prialgavos? Tada svajojau būti tokia mokytoja, kokie buvo lietuvių k. ir literatūros mokytojai Ona ir Vytautas Šulskiai.

Kokie keliai atvedė į Elektrėnus? Gal papasakotumėte, kaip atsirado „Elektrėnų kronika“. Atrodo, ją leido keli leidėjai, kurie buvo ne tik iš Elektrėnų. Kas įkalbėjo imtis leidybos ir žurnalistinio darbo?

Kronikos atsiradimą ir mano atsiradimą laikraštyje vadinu tikru stebuklu. Kaip sako liaudies posakis, Dievas paklusnųjį veda, o prieštaraujantįjį priverčia. Baigusi vidurinę mokyklą, aš buvau įstojusi į Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių k. ir literatūros fakultetą, Skuodo r. dirbau mokytoja. Trejus metus važinėdavau į sesijas, bet instituto nebaigiau. Išėjau ieškoti „ilgesnio rublio“. Likimas susiklostė taip, kad atsidūriau Klaipėdoje, ištėkėjau, o į Elektrėnus atvažiavome į komjaunuoliškas statybas, tokiomis buvo paskelbtos Kruonio hidroakumuliacinės elektrinės statybos. Klaipėdoje neturėjome gyvenamojo ploto. Per tą laiką vietoj pedagoginio išsilavinimo įgijau duonos kepimo technologo-inžinieriaus specialybę. Kauno maisto pramonės technikumė tokius specialistus ruošė. Atvažiavusi į Elektrėnus įsidarbinau Vievio malūne, kuriame vėliau buvo atidaryta ir kepykla. Buvau pasiūsta į Vokietiją stažuotis ir galvojau,

kad mano ateitis – bandelių kepėja, kaip vadindavo mane vienas Elektrėnų politikas. Bet viskas pasisuko kitaip. Vievio malūnas bankrutavo, kepyklą uždarė, kitose kepyklose mėginiau įsidarbinti, bet nepripatau, likau be darbo, įkūriau savo individualią įmonę, mėginiau iš kažkur gauti pajamų... Ir taip vieną sekmadienį į laidinį telefoną sulaukiau skambučio: mes čia Elektrėnuose kuriame laikraštį, ieškome platintojo, ateik į susitikimą. Laikraščiu platinti turėjau visas reikalingas priemones: daug žinojau apie Trakų ir Kaišiadorių rajonus, iš kurių buvo sukurta Elektrėnų savivaldybė, turėjau au-

tomobilį, vairuotojo pažymėjimą ir fotoaparata, muiline vadinamą. Į Elektrėnus atvažiavo pirmasis „Elektrėnų kronikos“ redaktorius Romualdas Černeckis, kuriam laikraščio įkūrėjas davė vienintelę darbo priemonę – rašiklį. Laikraštį įkūrė Kazlų Rūdoje gyvenantis verslininkas Aleksandras Mininas, kurio planas buvo kiekvienoje Lietuvos savivaldybėje leisti po vietinį laikraštį – Kroniką – ir visas jas spausdinti Kazlų Rūdos spaustuvėje. Tokių laikraščių buvo sukurta apie keturiasdešimt, 2001–2002 m. Trakuose, Lentvaryje ir Grigiškėse buvo platinama R. Černeckio, Antano Dovydaičio, Austros Zapolskienės ir Jono Počepavičiaus rengiama „Vilnijos kronika“, bet iki šių dienų liko tik Elektrėnų.

Kada pasirodė pirmasis „Elektrėnų kronikos“ numeris? Kas padėjo jį leisti. Kur buvo įsikūrusi redakcija?

Pirmasis numeris išleistas 2000 m. gegužės 12 d., o jame buvo aprašyta Elektrėnų savivaldybės įkūrimo šventė.

Šventėje dalyvavau, fotografavau ir aprašiau aš, bet savo pavarde pasirašyti nedrįsau. Kurį laiką pasirašinėdavau mergautine pavarde – Julija Viskontaitė. Apie pirmuosius leidėjus jau papasakojau.

Redakcijai patalpas pigiai išsinuomoti pasiūlė elektrėniškis visuomenės veikėjas, šviesaus atminimo Algis Dambrauskas. Jis paskolino ir pinigų pirmajai įrangai – telefonui ir faksui – įsigyti.

Žinome, kad esate labai atkakli žemaitė ir baigėte žurnalistikos studijas Vilniaus universitete. Kaip sekėsi ir kaip įveikėte tokį barjerą, nes visą laiką teko leisti ir laikraštį?

Laikraštis savo skaitytoją surado gana greitai, nors kokybė buvo labai prasta, dažnai dėl spaustuvės kaltės išeidavo pavėluotai. Spaustuvei subankrutavus, reikėjo apsispręsti, ar „Elektrėnų kroniką“ leisti, ar uždaryti. Kaip ten besakytume, žiniasklaida nėra politika, bet ir be žiniasklaidos politikos nėra. Kadangi savivaldybėje dviem savaitėms praėjus po pirmojo „Elektrėnų kronikos“ numerio išėjo ir antrasis savivaldybės laikraštis, turėjome stiprų konkurentą tiek kokybiškai, tiek politiškai. O naujoje, ką tik įkurtoje savivaldybėje virė aštrios politinės kovos. Apie galimą laikraščio „Elektrėnų kronika“ uždarymą papasakojau vienam politikui, savo kraštiečiui, žemaičiui Broniui Pargaliauskui. Jis buvo pirmasis žmogus, man išaiškinęs žiniasklaidos prasmę ir reikšmę, padėjo surasti akcininkus ir taip 2002 m. rugsėjo 23 d. buvo įregistruota UAB „Elektrėnų kronika“. Pirmieji akcininkai buvo Aleksandras Mininas, Rita Tumienė, Algimantas Adomaitis ir a. a. Česlovas Jakonis. Bendrovės vadove akcininkai paskyrė mane. Tada išsinuomojome atskiras patalpas, kuriose ir dabar redakcija veikia, pasisamdėme dar tris darbuotojus – buhalterę, maketuotoją, korespondentą – ir pradėjome dirbti savarankiškai. Šiuo metu akcininkai likome dviese – Rita Tumienė ir aš. Aš redaktorės vietoje, žinoma, be išsilavinimo jaučiausi blogai ne tik todėl, kad politikai vis primindavo, kad esu bandelių kepėja, bet ir dėl atsakomybės prieš skaitytojus. Kartą viename seminare Vilniaus universiteto žurnalistikos dėstytoja Danguolė Skarbalienė mane pakalbino stoti mokytis žurnalistikos. Nuramino, kad nebūsiu vyriausia studentė Universitete, ir kad užsienio kalbą galima studijuoti ir rusų. Taip per penkerius metus vietoj bandelių kepėjos tapau diplomuota žurnaliste. Kai gavau diplomą, iki pensijos buvo likę pusantrų metų.

Turite šeimą Elektrėnuose. Kuo vyras, sūnus, marti užsiima, kaip padeda leisti laikraštį?

Tie, kurie leidžia rajoninius laikraščius, gerai žino išgyvenimo iššūkius. Didelių atlyginimų mokėti galimybių nėra, o už mažą atlyginimą žurnalisto, kai šalia Vilnius ir Kaunas, pasisamdyti neįmanoma. Kai būsimos mairės, bebaigiančios vidurinę mokyklą, paklausiau, kokią profesiją žada rinktis, ji pasidalijo svajone – irgi norinti būti žurnaliste. Baigusi vidurinę, pradėjo dirbti redakcijoje, taip pat neakivaizdžiai baigė Vilniaus universiteto Žurnalistikos fakultetą ir jau 15 metų dirba. Sūnus irgi buvo įstojęs į kolegiją studijuoti elektroninės leidybos, deja... Mamos planai, kad vaikai leis laikraštį, neišsipildė. Vaikas mokslus metė, pasirinko kitą profesiją ir dabar prie leidybos neprisideda. O vyras prisideda – padeda laikraštį platinti.

Vieną kartą Trakuose buvome susitikę teismo kieme. Teko teistis dėl įvairių publikacijų. Gal galėtumėte prisiminti tą patirtį – tai būtų pamoka ir kitiems kolegoms bei leidėjams.

Oi, su teismais turėjau įvairiausių patirčių. Pamo-komis pasidalyti negalėčiau, nes labai pasikeitė laikai.

Kaip žinome, Klaipėdos žurnalistų Teismas nuteisė už politiko pavardės parašymą prie neskaidrių viešųjų pirkimų. „Elektrėnų kronikai“ visi teismai baigdavosi skundo atmetimu, bet Etikos komisija ar Inspektorius ne kartą įpareigojo jų sprendimą pavišinti. Paskutinį kartą toks sprendimas buvo už tai, kad parašiau ne tą datą. Tai buvo poros sakinių žinutė apie konkursą į direktoriaus vietą, kurią parašiau remdamasi šaltinio informacija. Visa informacija buvo teisinga, tik datą savaite paankstiniau. Nors ir apie klaidos atitaisymą parašiau, už klaidą atsiprašiau, bet Etikos komisija vis tiek nubaudė už tai, kad nepatikrinau informacijos.

Daug metų gyvenate ir dirbate Elektrėnuose. Kaip vyksta laikraščio platinimo, prenumeratos ir kt. procesai. Gal apie tai papasakotumėte?

Ką ten papasakosi, patys žinote. Skaitytojų mažėja, nes vis daugiau ištikimų skaitytojų, vyresnių žmonių pasiglemžia ligos. Privachios spaudos platinimo tarnybos paslaugų nebeteikia, mobilūs laiškininkai suinteresuoti, kad kuo mažiau spaudos nešioti reikėtų, redakcija neturi galimybių po kaimus išvežioti, kelti kainų negalima, nors leidyba ir visos kitos paslaugos nevaldomai brangsta. Net minimalios algos padidėjimas redakcijai yra tikras akmuo po kaklu. Išgyventi naiviai, tikriausiai, planuojame rašydami sąžiningai ir žmonėms rūpimais klausimais. Darbą iš idėjos nebent paskatina tokie skaitytojų komentarai: „... dykuma Elektrėnai būtų, jei neliktų Kronikos...“

Ar esate patenkinta įvairių projektų finansavimu, juk leidžiate 16 puslapių laikraštį? Vis dėlto tai yra labai sudėtingas darbas. Kokių turėtumėte minčių, siūlymų, kaip valstybė turėtų tobulinti vietinės spaudos rėmimą.

Apie Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo finansavimą nuomonės neturiu. Rengiame projektus, o paskui juos vykdomė. Gautos paramos 50 % grįžta į valstybės biudžetą. Valdžiai žiniasklaidos finansuoti gal nereikėtų, nes paskui jiems tektų atidirbti. O dirbdamas valdžiai, gali prarasti skaitytojus, tai ir tenka balansuoti, kas svarbiau: skaitytojai ar laikina pagalba. Pirmaisiais pandemijos metais išgyventi padėjo LR Vyriausybės sprendimas sugrąžinti pusę sumokėtų mokesčių. Naujoji Vyriausybė rajoniniams laikraščiams jokio dėmesio nerodo. Užsidirbti rajoniniai laikraščiai, kaip ir Jūs žinote, galėtų per viešinimo projektus, bet viešinimo lėšas Vyriausybė atiduoda stambiems žaidėjams, rajonams numesdami ašaras. O paskui valdžia verčia, kad žmonės nesiskiepija. Kaip valdžia komunikuoja, taip žmonės elgiasi.

Jubiliejinės sukakties proga linkime Jums Trakų Dievo Motinos palaimos ir globos.

*Kalbėjosi Irma STADALNYKAITĖ
ir Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ, Trakai*

Pirmoji lietuviška Gudijos istorija

„Kodėl iki šiol neparašėme Gudijos istorijos?“ – tokiu įvardiniu klausimu prasideda neseniai pasirodžiusi dr. Rūsčio Kamuntavičiaus mokslo monografija *Gudijos istorija* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021). Šis esminis klausimas pagrindžia mokslinio tyrimo svarbą, jo atsiradimo priežastis, net pasirinktą metodologiją: lyginti ir suprasti. Išties, veikiausiai tik tokį metodą taikant, įmanoma korektiškai parašyti šio svarbaus ir su Lietuva glaudžiai susijusio krašto istoriją. Beje, autorius aiškiai nurodo, kad „ši Gudijos istorija neturi tikslo papasakoti, „kaip iš tikrųjų buvo“, nesiekia būti teisingiausias ir objektyviausias pasakojimas. [...] Šio tyrimo išskirtinumas yra tas, kad nesiekama įrodyti vieno (lietuvių) ar kito (gudų) pasakojimo teisingumo ar tikslumo. Laikomasi nuomonės, kad Tiesos požiūriu jie abu lygiaverčiai, tik atstovauja skirtingoms kultūrinėms tradicijoms, todėl yra skirtingi ir net prieštarauja vienas kitam“ (p. 21). Suformuluojamas intrigą keliantis tikslas – „papasakoti Gudijos istoriją priešpriešinant lietuvių ir gudų pasakojimus, siekiant suprasti iš tikrųjų konfliktiškus naratyvus“ (p. 21).

Knyga patraukia dėmesį ne tik ryškiu viršeliu, kuriame panaudota Kazimiro Malievičiaus paveikslo „Raudonas kvadratas“ (1915) reprodukcija, bet ir pavadinimu: stambesnio šrifto antraštė *Gudijos istorija* ir kita, tarsi ją papildanti – *Baltarusijos istorija*. Išsyk kyla klausimas, kodėl Gudija, juolab, kad anglų kalba pateiktoje santraukoje Gudijai nerandamas angliškąs atitikmuo (verčiama *Belarus*). Išsamiau tokio pavadinimo pasirinkimas paaiškinamas skyriuje „Gudija, Baltarusija, Baltoji Rusija, rusėnai ir kiti pavadinimai“. Remdamasis K. Sirvydo *Pirmuoju lietuvių kalbos žodynu* (pirmasis leidimas 1620 m.), kuriame žodžio „Baltarusija“ nėra, o vietoj jo vartojami *Ruś, Ruthenia, Gudai*, dr. R. Kamuntavičius teigia, kad pavadinimas *Baltarusija* atėjo iš slavų kalbų, o lietuvių kalboje ilgą laiką jo nebuvo. Anot *Gudijos istorijos* autoriaus: „Su visa dabartinės Gudijos teritorija ir joje gyvenančiais žmonėmis Baltarusijos pavadinimas sąmoningai ir kryptingai pradėtas sieti XIX amžiuje – Rusijos imperijos laikais“ (p. 115). Tad pastanga grįžti prie pavadinimų „Gudija“ ir „gudai“ vartojimo atrodytų gana pagrįsta. Be kita ko, šioje studijoje yra

Rūsčio Kamuntavičiaus mokslo monografijos „Gudijos istorija. Baltarusijos istorija“ (Vilnius: MELC, 2021) viršelis

pateikiamas paaiškinimas dėl antraščių *Gudijos istorija* ir *Baltarusijos istorija* tam tikro dydžio ir santykio:

Taigi Gudija yra platesnis ir abstraktesnis pavadinimas, o Baltarusija – siauresnis, skirtinas tik rusiškajai ir oficialiai imperinei, sovietinei ir autoritarinei XIX–XXI amžių pusei akcentuoti. Baltarusija – tai ta pati Gudija, tik su rusišku-sovietiniu politiniu, kultūriniu ir ekonominiu prieskoniu (p. 117).

Dar prieš pradėdant gilintis į dr. R. Kamuntavičiaus *Gudijos istoriją* ir užmetus akį į turinį, neįprastas pasirodo šios knygos suskirstymas į tris keistai pavadintas dalis: *Balta, Raudona, Balta*. Tik šios knygos pabaigoje autorius, nuspėdamas skaitytojo nusistebėjimą ar net tam tikrą suglumimą, pažymi, kad kartais: „Viena metafora ir palyginimas gali būti tikresni už „objektyvių faktų“ pagrindu suformuotą istorijos pasakojimą“ (p. 303). Tad toks, pavadinkime, metaforiškas knygos suskirstymas turi ir tiksliai įvardijamas reikšmes:

Balta spalva šioje knygoje reiškia laisvę, tyrumą, autentiškumą, begalinę įvairovę ir viltį. Šia metafora norima pasakyti, kad Gudijos istorijos pradžia, pirmųjų savarankiškų politinių darinių atsiradimas (Polockas, Turovas ir kitos kunigaikštystės krašto teritorijoje), taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epocha buvo autentiškas Gudijos atsiradimo ir formavimosi laikotarpis (p. 303).

[...]

Raudona – tai kova už laisvę, svetimųjų priemestų įtampos ir transformacijos. Neabejotina, kad visokių įtampų ir konfliktų būta ir LDK laikais, tačiau jų intensyvumas matyti per palyginimą ir kontrastą. Šiuo požiūriu, „raudonasis“ laikotarpis buvo daug prieštaringesnis ir tragiškesnis už „baltąjį“. Jis prasidėjo tuomet, kai Rusija 1795 metais prisijungė paskutinę Gudijos dalį (p. 304).

Suformulavęs tyrimo metodą („lyginti ir suprasti“), dr. R. Kamuntavičius pažymi, kad gudų pasakojimą lygins „su lietuvių, o ne rusų ar lenkų, nes suprasti yra paprasčiau, kai menčiau žinomas

fenomenas, interpretacijų visuma ar faktai yra gretinami su geriau žinomais“ (p. 19). Ir iš tiesų net paviršutiniškiau Lietuvos istoriją pažįstantis skaitytojas pritaris autoriui, kad išstisus šimtmečius besitęsusi bendra lietuvių ir gudų istorija paliko itin reikšmingų žymių ir vieniems, ir kitiems.

Kalbant apie Lietuvą ir Gudiją, ypač apie Lietuvos plėtimąsi į gudų žemes, tikslinga nurodyti, kaip šį reiškinį interpretuoja skirtingi vertintojai. *Gudijos istorijoje* pažymima, kad lietuvių pasakojimuose Lietuvos plėtimasis į gudų žemes vertinamas kaip didžiųjų kunigaikščių herojinė veikla. Na, o gudų pasakojimuose „svarbiausias veiksnys yra vietos bajorija ir miestiečiai. Būtent šie pasikviečia karinigus lietuvių kunigaikščius kartu su kariuomenėmis atlikti vykdomosios valdžios funkcijos“ (p. 78). Pateikiama reikšminga pastaba, jog: „Šiandieninis gudų istorijos pasakojimas neneigia lietuvių indėlio į LDK kūrimą, tačiau pabrėžia, jog lietuviai veikė kartu su gudais“ (p. 79).

Įtraukiantį pasakojimą apie gudų istoriją savotiškai koncentruoja dažnai tekste pasikartojanti *Gudijos idėjos* sąvoka. Tai yra savotiškas raktas, padedantis atrakinti itin prieštaringą Gudijos pasaulį, tam tikrą kelių kultūrų mišinį, kurio, anot dr. R. Kamuntavičiaus, analogų nėra niekur kitur žemyne. Iš tiesų „šiandieninė Gudija vis dar sklendo tarp dviejų pasaulių, vadina save paribiu, kraštu be identiteto arba „tuteišių“ žeme ir desperatiškai ieško savo pasakotojo, kuris galų gale aprašytų tai, ką daugelis intuityviai naujaučia ir supranta – unikalią *Gudijos idėją*“ (p. 38). Šią autoriaus ištarą skaitytojui reikėtų įsidėmėti, kadangi tikslesnę apibrėžtį vargu ar pavyks rasti. Tačiau tai lyg ir neprieštarautų pasirinktam tyrimo metodui ir tikslui. Kita vertus, *Gudijos idėja* yra neatsiejama nuo gudų identiteto, kurio esmė knygoje nusakyta gana metaforiškai – tai „laisva neribota fantazija, formų ir reiškinų įvairovė.“ Tą esmę suprasti „reikia laiko, gebančių tai aprašyti tekstų ir juos skaitančių žmonių.“ Be to, svarbu suvokti, kad „čia nėra kriterijų, nustatytų terminų ir aiškumo“ (p. 313). Būtent pastaroji samprata, jaučiama beveik visose trijose monografijos dalyse, skaitantįjį šiek tiek trikdo, verčia susikaupti ir atidžiai vertinti pateikiamas įžvalgas, svarstymus ir išvadas. Kitaip tariant, saugo skaitytoją nuo pasyvaus

skaitymo, kai kuriuos pastebėjimus verčia užsirašyti ar įsiminti:

Taigi Gudija tikrai nebūtų tai, kas yra, jei ne Lietuva, ir atvirkščiai. Abipusė partnerystė nulėmė šių tautų istoriją, padarė įtaką kiekvienos identitetui ir braižo ateities perspektyvas. Dėl bendros praeities interpretacijų kylantys konfliktai turėtų būti vertinami kaip laikinas nesusipratimas, nes būtent skirtingi požiūrio taškai primena abiejų tautų bendrai kurtos civilizacijos didžiausią turta – begalinį kultūros gylį ir įvairovę, netikėtai išlikusius, išsiskaidėjusius ir besiplėtojančios iki šiandienos (p. 317).

Dera pastebėti, kad knyga yra puikiai iliustruota, ir vaizdinis pasakojimas yra toks pat intriguojantis, dėmesį prikaustantis, kaip ir verbalinis. Štai skyriuje „Gudijos žemių vienijimas ir telkimas“ įdėtas gudiškasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis rodo 1377 metų Lietuvą be Žemaitijos. Prie iliustracijos pateikiamas paaiškinimas, kuriame nurodoma, jog: „Gudų nacionalinis naratyvas visuomet stengiasi pabrėžti, kad Žemaitija iki pat XVIII amžiaus pabaigos nebuvo integrali LDK dalis“ (p. 77). O štai prie įspūdingų Vilniaus Valdovų ir Nesvyžiaus Radvilų rūmų nuotraukų pažymėta, kad abu „kompleksai simbolizuoja lietuvių ir gudų pastangas į savo istorinius pasakojimus susigrąžinti Abiejų Tautų Respublikos praeitį“ (p. 158).

Istorikams, kultūrologams, literatams, tiriantiems vienas ar kitas senosios lietuvių kultūros, literatūros apraiškas, kuriose persipina lietuvių ir gudų gyvenimo vingiai, ši *Gudijos istorija* neabejotinai bus itin naudinga ir paranki. Be to, kaip jau minėta, knyga yra itin įtraukianti ir įdomi, nes pasakojant apie Gudijos istoriją, ypatingas dėmesys skiriamas interpretacijoms ir nuomonėms, o ne pačios praeities analizei. Ir, žinoma, neabejotinai turime sutikti su autoriumi ir pripažinti, kad: „Šiandieninei Lietuvai yra naudinga į LDK orientuota Gudijos istorija, nes sudarydama svarbų tautinio ir valstybinio identiteto dėmenį ji kreipia Gudiją į Vakarus ir toliau nuo Rusijos“ (p. 317).

Dr. Jurgita ŽAŠINAITĖ-GEDMINIENĖ,
Vilnius

Justinas Pilyponis – lietuvių fantastinės literatūros pradininkas

Šiomet Lietuvos nepriklausomų rašytojų sąjunga išleido knygą „Gyvenimas kaip graudus nuotykis“¹, skirtą prozininkui, vienam nuotykinės, detektyvinės ir fantastinės lietuvių literatūros pradininkų Justinui Pilyponiui (1907–1947) atminti. Leidinį sudarė rašytojo dukterėčia Ona Rasutė Kliukaitė-Šakienė ir žurnalistas, kraštotyrininkas, humoristas, redaktorius Jonas Laurinavičius. Knygoje pasakojama apie J. Pilyponio ir su juo susijusių giminių gyvenimo vingius, rašytojo kūrybos gaires.

J. Pilyponis gimė Trakų apskrities Žiežmarių valsčiaus Kertautininkų kaime, 6-erius metus mokėsi Kauno pirmojoje gimnazijoje, tačiau jos nebaigė. Nuo 1926 m. dirbo įvairiose Marijampolės, Kėdainių ir Kaišiadorių apskričių miškų urėdijose.

Pirmoji rašytojo J. Pilyponio publikacija – apsakymas – buvo išspausdintas savaitraštyje „Šaltinis“ 1927-aisiais. Po metų pasirodė pirmoji jo knyga – romanas „Kelionė aplink Lietuvą per 80 dienų“ (1928)². Iš viso autorius išleido 16 knygų, 28 tomus³. Kai kurios jo publikacijos buvo pasirašytos Justo Gesulio slapyvardžiu. Be romanų jis dar išspausdino keletą feljtonų ir apsakų laikraštyje „Lietuva“ ir mėnraštyje „Ugniagesys“.

Šis rašytojas pirmasis ėmė rašyti lietuviškus nuotykių detektyvus, siaubo romanus. Labiausiai skaitytojus traukė tai, kad jo kūriniuose būdavo aiškus, intriguojantis siužetas, veikėjai arba be galo drąsūs, kilnūs, simpatingi, arba visiškai bailiai, išdavikai, niekšai. Daugelio jo knygų personažai yra svarbūs užsienio kriminalistai, avantiūristai, todėl jiems reikia plačių erdvių, jų veikla persipina per kelias valstybes ar žemynus. Autoriaus vaizduotė buvo labai laki.

Deja, kadangi J. Pilyponio kuriama fantastika buvo vertinama kaip antrarušė literatūra su meniškumu,

¹ *Gyvenimas kaip graudus nuotykis*, sud. Ona Rasutė Šakienė, Jonas Laurinavičius, Kaunas: Lietuvos nepriklausomų rašytojų sąjunga, 2021, 174 p.

² Vien šio leidinio pavadinimas sako, kad rašytojas nemažai domėjosi Europos nuotykinės literatūros tendencijomis, greičiausiai jam imponavo ir garsusis prancūzų rašytojas, fantastikos žanro pradininkas Žulis Vernas (1828–1905). Kas nėra girdėjęs apie vieną žymiausių jo kūrinių „Aplink pasaulį per 80 dienų“.

³ Kitos Justino Pilyponio išleistos knygos: „Klubas nepatenkintų žmonomis“ (1929), „Juodoji kaukė“ (1929), „Kamera 5 N“ (1930), „Iš mano raisto“ (1930), „Antrasis pasaulio tvanas“ (1930–1934), „Amžinas Žydas Kaune“ (1934), „Kaukolė žalsvame čemodane“ (1934), „Kunigaikštis be praeities“ (1936), „S.O.S. 123 oro eskadrilė“ (1936), „Keturių brangakmenių grobikas“ (1937), „Raudonosios komisarės meilė“ (1938), „Vampyras iš Brijači pilies“ (1939), „Paslaptingas svetys iš Indijos“ (1939), „Maceikų kraujas“ (1939).

Knygos „Gyvenimas kaip graudus nuotykis“ (sud. Ona Rasutė Šakienė, Jonas Laurinavičius, Kaunas, 2021) viršelis

gilesnės minties stoka, apsiribojant vien nuotykių ir herojų aprašymais, tuometinėje Lietuvoje šis autorius nebuvo pripažintas kaip rašytojas. Gaila, tačiau daug rašytojo kolegų irgi buvo prieš jį nusiteikę ir jam pavydėję. Tai lėmė, kad J. Pilyponis nebuvo priimtas į Lietuvos rašytojų draugiją ir Lietuvos žurnalistų sąjungą. Pavydo priežastys, kaip nurodo knygos „Gyvenimas kaip graudus nuotykis“ sudarytojai, buvo aiškios: „J. Pilyponio romanai buvo mielai leidžiami, nes juos skaitytojai greit išpirkdavo. Tuo tarpu kitų, net gerų rašytojų knygos, ilgai gulėdavo knygynų lentynuose.“⁴ Tai, žinoma, labai emociškai paveikė rašytoją. Po to, kai Lietuvos rašytojų draugija ir

Lietuvos žurnalistų sąjunga atsisakė priimti J. Pilyponį ir kai kuriuos kitus literatus savo nariais, šie susibūrė į Kauno nepriklausomų žurnalistų ir rašytojų grupę. Ten J. Pilyponiui buvo puiki terpė kurti ir leisti savo knygas.

J. Pilyponis buvo ypač produktyvus. Jo kūrybos galbūt būtų buvę ir daugiau, tačiau gyvenimo gija buvusi trumpa – tik keturi dešimtmečiai ir greitoji džiova pasiglemžė jo gyvybę.

Knygoje „Gyvenimas kaip graudus nuotykis“ surinkti publikuoti ir nepublikuoti straipsniai, atsiminimai apie rašytojo gyvenimą, kūrybą. Čia savo mintimis dalijosi J. Pilyponio sesuo Cecilija Piliponytė-Kliukienė, pusseserė Bronislava Piliponytė-Braziulevičienė, vaikaitės Loreta ir Aušra Piliponytės, pažįstamas Aloyzas Sušinskas ir kt., paviešinta ir dukterėčios Onos Rasutės Šakienės apysaka „Kertautininkų kaimo istorijos“.

Leidinyje iliustruotas nuotraukomis iš giminių ir artimųjų archyvo. Čia skaitytojai gali pamatyti Justino Pilyponio sūnaus Kęstučio išsaugotą 1928 m. Lietuvos nepriklausomybės medaliu liudijimo faksimilę, joje buvo rašoma, kad Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona apdovanojo Justiną Pilyponį Lietuvos nepriklausomybės 10 metų jubiliejiniu medaliu, kai buvo minimos valstybės nepriklausomybės 10-ies metų sukaktuvės.

Kitąmet bus minimos 115-osios J. Pilyponio gimimo metinės. Tikimės, kad nepelnytai užmirštas Lietuvos fantastinės literatūros žanro autorius ras savo vietą skaitytojų atmintyje.

Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ, *Trakai*

⁴ *Gyvenimas kaip graudus nuotykis*, op. cit., Kaunas, 2021, p. 39.

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 7 (64)

2021 m. gruodis

Lietuviai etninėse žemėse

Viceministras lankėsi Lenkijos lietuvių mokyklose

Spalio 14 d. švietimo, mokslo ir sporto viceministras Ramūnas Skaudžius su kitais ministerijos atstovais lankėsi Seinuose ir Punske. Ministerijos atstovus vizito metu lydėjo Lietuvos Respublikos konsulato Seinuose vadovas konsulas Remigijus Motuzas. Spalio 14 d. Lenkijoje minima mokytojų ir nacionalinė švietimo diena, ta proga R. Skaudžius ir sveikino Seinų lietuvių „Žiburio“ mokyklos bei Punsko Kovo 11-osios licėjaus pedagogus ir mokinius.

„Žiburio“ mokykloje, kurioje mokosi 108 mokiniai, šįmet Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos lėšomis buvo pastatytas naujas sporto aikštynas. Mokyklos vadovas Algirdas Vaicekuskas teigė, jog be Lietuvos paramos mokiniai nebūtų turėję tokių gerų sąlygų. Visi šios mokyklos mokytojai yra lietuviai, kurių dauguma išsilavinimą yra įgiję Lietuvoje.

Punsko Kovo 11-osios licėjus spalio 14-ąją šventė ne tik mokytojų dieną, bet ir minėjo 65-ąją veiklos jubiliejų. Licėjus turi galias lituanistinio ugdymo tradicijas, o visi dabar licėjuje dirbantys mokytojai yra buvę jo mokiniai.

Viešėdamas Lenkijoje viceministras susitiko su Lenkijos lietuvių švietimo, kultūros, Punsko ir Seinų savivaldybių, lietuviškų mokyklų ir darželių vadovais ir atstovais. Su jais aptarė mokyklos steigimo Suvalkuose, lietuviškų vadovėlių bei lietuviškų mokyklų tinklo klausimus.

Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto viceministras Ramūnas Skaudžius Punsko Kovo 11-osios licėjyje, 2021 m. spalio 14 d. LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos nuotr.

Šiuo metu Lenkijoje veikia keturios lietuviškos mokyklos – Punsko Kovo 11-osios licėjus, Punsko Dariaus ir Girėno pagrindinė mokykla, Vidugirių pagrindinė mokykla, Seinų lietuvių „Žiburio“ mokykla. Punske ir Suvalkuose veikia du lietuviški vaikų darželiai.

*Lietuvos Respublikos švietimo,
mokslo ir sporto ministerijos
Komunikacijos skyriaus informacija*

Šaltinis – <https://www.smm.lt/lt/pranesimai_spaudai/naujienos_1/viceministras-lankesi-lenkijos-lietuviu-mokyklose>

„Paribio dainos“ festivalis

Sofija DAUBARAITĖ,
Vilnius

Lapkričio pirmąjį šeštadienį į Vilniaus Lijulos Karininkų ramovę rinkosi dainos mylėtojai ir puoselėtojai. Tai „Paribio dainos“, ilgametę tradiciją tęsiančio festivalio, dalyviai. Šį kartą dainininkai rinkosi 21-ąjį kartą. Renginio pradininkai ir iniciatoriai buvo ir tebėra tarptautinė visuomeninė organizacija „Gervėčiai“, kuriai vadovauja Alfonsas Augulis. Pirmininkas pasakojo: „Pradėdami organizuoti kultūrinį sambūrį mes nenumanėme, kiek toks renginys gyvuos. Tik žinojome, kad norime suburti žmones, kurie gyvena valstybės sienos paribyje – tiek vienoje, tiek kitoje pusėje. Sienos buvo nubrėžtos, o žmonės – atskirti. Todėl ir festivalį pavadiname „Paribio daina“. Tęsdami šio renginio iniciatoriaus mintį ir aiškindamiesi renginio prasmę, suprantame: nors sienos nubrėžtos, o žmonės liko už Tėvynės ribų, jie liko su savo dainomis, papročiais, gimtinių suvokimu. Visa tai puoselėjama ir turtinama. Festivalyje, kaip įprasta, dalyvaudavo solistai ir ansambliai iš Lenkijos, Baltarusijos, Latvijos. Šiemet dainininkai iš minėtų šalių negalėjo atvykti dėl įsisiautėjusio viruso ir paskelbtų sugriežtinto judėjimo sąlygų. Kaip prisipažino patys ansambliciai, kai kurie kolektyvai patyrė ir skaudžių savo narių netekčių. Bet tie, kurie dainuoja, supranta ir jaučia, kad daina lengvina širdį, gydo netektį, kelia optimizmą.

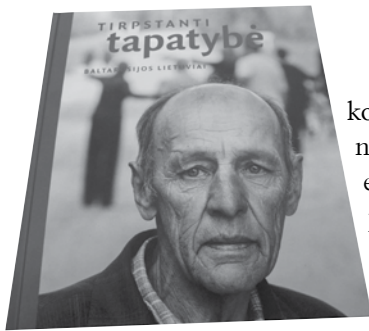
„Paribio dainos“ festivalio konkurso atrankoje dalyvavo 48 kolektyvai. Iš jų 12 buvo pranašesni už kitus ir atvyko į Vilnių. Festivalis yra vykęs ir kitose vietose. Renginį vedė Gaudentas Aukštikalnis, buvęs Vilniaus universiteto „Kiešo teatro“ režisierius, ilgametis ramovės vadovas. Festivalio dalyvius sveikino įvairių visuomeninių organizacijų vadovai. Dainininkus ir muzikantus pasveikino ir Grasilda Makaravičienė, Lietuvos pagyvenusių žmonių asociacijos prezidentė, ji humoru nuskaidrintos kalbos pabaigoje palinkėjo visiems – jauniems ir vyresniems – meilės, laimės ir pinigų. O kai iš salės paklausė, kodėl neminama sveikata, pasigirdo atsakymas, kad festivalio dalyviai turi sveikatos šaltinį savo kūne ir širdyje – tai muzika ir daina.

Festivalio „Paribio dainos“ dalyviai. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

Festivalio „Paribio dainos“ komisija. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

Fotomenininko Klaudijaus Driskiaus knygos „Tirpstanti tapatybė“ viršelis. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

Kadangi tai festivalis-konkursas, atlikėjus vertino garbi vokalo ir muzikos ekspertų komisija. Jos pirmininkas – dirigentas, kompozitorius, pedagogas, daugelio respublikinių ir tarptautinių chorų konkursų žiuri narys (visų titulų ir nesuminėsi), profesorius

Tadas Šumskas, kiti nariai – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos docentė Zita Grigienė, operos solistė, menų daktarė Vilhelmina Mončytė, valstybinio dainų ir šokių ansamblio „Lietuva“ solistė, solinio dainavimo mokytoja-ekspertė Aušra Kiuraitė-Svilainienė.

Pirmieji į sceną žengė solistai. Kaip ir visi festivalio dalyviai, vadovaudamiesi konkurso nuostatais, atliko po du kūrinus. Vienas iš jų turėjo atspindėti regioniškumą bei autentiškumą. Komisija puikiai įvertino atlikėjus ir jų pasirinktus kūrinius. Niekam negailėjo gerų žodžių, o pirma solinio dainavimo vieta buvo skirta Silvijai Bielskienei iš Semeliškių. Žiūrovai ir komisija gerai įvertino jos autentiškai atliktą liaudies dainą „Vai žydėk, žydėk“ (S. Bielskienė yra „Elektrėnų žinių“ ir „Katalikų pasaulio“ leidinių redaktorė). Antra vieta atiteko šio festivalio debutantei Janinai Altaravičienei iš Jonavos, o trečia – jau ne kartą buvusiam prizinių vietų laimėtojui Ukmergės klubo „Viltis“ vadovui Valmantui Naraškevičiui. Jiems buvo įteikti diplomai ir dovanos.

Po to savo parengtą programą atliko 12 ansamblių, atvykusių iš 8 miestų ir miestelių. Du į atranką patekė kolektyvai, abu iš Vilniaus apskrities – „Turgalianka“ ir totorių, negalėjo dalyvauti dėl jų narius užklupusio viruso. Dalyvaujančių repertuare skambėjo liaudies, partizanų ir humoristinės dainos. Kolektyvai atliko

Festivalio „Paribio dainos“ dalyviai. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

savo regionuose surinktas dainas, didžioji jų dalis buvo dainuojamos tarmiškai – ir ne tik dainuojamos, bet ir vaidinamos. Džiaugėsi ir festivalyje dalyvavę žiūrovai iš Vilniaus, prisimindami tarmes bei pritardami dainuojantiems. Muzikantams irgi netrūko veiklos. Ansamblių varžytuvėse nelengva buvo apsispręsti ir vertinimo komisijai, nes daina

Lapkričio 6 d. vykusio festivalio „Paribio dainos“ dalyviai įsamžino bendroje nuotraukoje. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

keitė dainą ir visos buvo melodingos bei prasmingos, tik skirtingai atliekamos. Ne veltui sakoma, kad tame pačiame kaime ta pati daina gali būti atliekama skirtingai arba kelios tautos „pešasi“ dėl dainos, bandydamos įtvirtinti „autorys- tę“. Bet daina, muzika tuo ir skiriasi nuo nepasidalijamų dalykų, kad jos pakanka visiems – visoms tautoms ir kartoms. Skirtos net dvi pirmos vietos – viena Skuodo kolektyvui (vad. J. Viščiūnienė), kuris festivalyje dalyvavo antrą kartą. Šis kolektyvas ir žodžiu, ir daina paporino apie šienapjūtę žemaitiškam kaime. Kolektyvo nariai įteikė organizatoriams ir vertintojams namuose keptos duonos kepalėlį ir pyrago gabalėlį. Sakė, kad siunčia mosėdiškiai.

Žemaičiams meniniu lygiu ir dainos skambumu nenusileido Jonavos „Dobilas“. Jų kolektyvas – gausus ir, manyčiau, prie sėkmės nemažai prisidėjo ansamblyje grojantys keturi armonikininkai.

Antrą vietą pelnė Vilniaus rajono Šalčininkų baltarusių liaudies dainų ansamblis „Ranica“, kuriam vadovauja Fr. Michalevič. Šio kolektyvo repertuare – ne tik baltarusių liaudies dainos, bet ir giesmės. Ansamblis atliko tris kūrinis: du kaip savo „pareigą“ pagal konkurso nuostatus, o vieną – ukrainiečių vardu. Antrojo laipsnio diplomą įteiktas Vilniaus poezijos ir

Silviya Bielskienė. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

romansų klubui „Elena“. Šis klubas populiarina lietuvių kompozitorių muziką, romanso ir poezijos žanrą, rengia daug labdarinių koncertų.

Lygia greta vertinimo komisija skyrė ir dvi trečias vietas: Alytaus etnografiniam ansamblui „Keturnytis“, kuriam vadovauja J. Januškienė ir Utenos kolektyvui, vadovaujamam A. Baltuškienės.

Taigi baigėsi šių metų tarptautinis liaudies dainų atlikėjų festivalis „Paribio daina“. Konkurse kartu su liaudies dainomis skambėjo ir autorinių dainų (P. Širvio ir kitų poetų žodžiais). Daug kolektyvų atstovavo „Bočių“ ir tautinėms bendruomenėms. Kaip sakė prof. T. Šumskas, kiekvienas iš šių kolektyvų yra vertas dalyvauti LRT „Duokim garo“ arba „Xfaktorius“ laidose. Kolektyvai siekia aukščiausių muzikinių standartų. Ir vis atrandama atlikėjų, kuriuos reikia įvardyti talentais. Renginio organizatoriai ir konkurso vertinimo komisijos nariai pabrėžė, jog svarbiausia ne kas kokį apdovanojimą išsiveža, bet bendrumas ir daina, kuria dalijamasi. Be dainos sunku kelyje ir kasdienybėje.

O visų dalyvių mintys jau sukasi apie būsimą kitų metų festivalį.

Išrinkta nauja Lietuvos žurnalistų draugijos valdyba

2021 m. lapkričio 26 d. Vilniuje vykusio Lietuvos žurnalistų draugijos suvažiavimo metu 3 metų kadencijai išrinkta nauja LŽD Centro valdyba.

Į LŽD Centro valdybą 2021-2024 m. išrinkti šie nariai: Skirmantė Javaitytė (pirmininkė), Sofija Daubaraitė, Aurelijus Noruševičius, Virgilijus Kubilius, Darius Chmieliauskas, Juozas Pugačiauskas, Ruslan Arutiunian, Marija Šaknienė ir Gintaras Markevičius.

LŽD suvažiavimo dalyviai nuoširdžiai padėkojo ilgametei LŽD Centro valdybos Pirmininkei Gražinai Viktorijai Petrošienei už kantrų, atsakingą visuomeninį darbą, o naujai valdybai linki susiklausymo ir uolumo.

Lietuvos žurnalistų draugijos informacija

„Laisvės banga“ Šalčininkuose

Diana BUTRIMIENĖ,

Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijos neformaliojo ugdymo organizatorė

Lietuva jau daugiau nei 30 metų nepriklausoma. O štai antrus metus per ją ritasi laisvės bangos. Taip vadinamos atviros istorijos pamokos moksleiviams. Kai kurie mokiniai jas gali matyti net tik per televizorių – gali jose ir patys dalyvauti.

Spalio 1 d. nuo pat ryto didelis būrys žmonių ir daugybė technikos aplankė Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnaziją. Čia buvo filmuojama pirmoji LRT laidos „Laisvės banga“ pamoka ir tiesiogiai transliuojama visai Lietuvai. Ją rengia „Lietuvos tūkstantmečio vaikai“ drauge su JAV ambasada. Vedėjai Robertas Petrauskas ir Raminta Taujanytė-Bjelle kūrė ir rimtą, ir drąsinančią atmosferą. Šios pamokos tema buvo laisvas žodis. Žymūs žurnalistai Rita Miliūtė, Edmundas Jakilaitis paaiškino, kaip, nepriklausomybei beauštant, keitėsi Lietuvos spauda, kūrėsi nepriklausomos radijo stotys ir televizijos, kaip viskas pasikeitė su paskutine laisvo žodžio banga – socialiniais tinklais, kuriuose savo mintis gali reikšti kiekvienas. Visgi informacijos vartotojai, tai yra kiekvienas iš mūsų, neturėtų „užkibti“ ant bet kokios naujienos kabliuko, mat, internete galima rasti daugybę sensingų žinių, kurios, kritiškiau įvertinus, pasirodo esančios melagienos arba dezinformacija. Tokiomis naujienomis siekiama sukelti visuomenės paniką, pasėti nepasitikėjimą žiniasklaida. Štai tokias rimtas (ir ne tik šitas) temas nagrinėjo transliacijos svečiai – šiandienės pamokos mokytojai: Dainius Radzevičius, Lietuvos žurnalistų sąjungos pirmininkas, Rasa Tapinienė, LRT žurnalistė, Auksė Ūsienė, Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento vyriausioji specialistė. Užsiminta ir apie kaimynines valstybes, skiepus, ir apie tai, kad laisvė yra nepatogi, – ji užkrauna daug pareigų ir atsakomybės. Ir vis dėlto ji – gėris.

Sužinoję apie laisvą žodį, mokiniai ir televizijos žiūrovai griebė telefonus, kad pažaistų. Žaidimas buvo rimtas – programėlėje LRT PROTOTO reikėjo atsakyti į klausimus apie nepriklausomybės pradžią, LRT televiziją, žiniasklaidos laisvę ir pan. Teisingai

Atviros istorijos pamokos dalyviai. NUOTR. IŠ ŠALČININKŲ LIETUVOS TŪKŠTANTMEČIO GIMNAZIJOS ARCHYVO

į klausimus atsakė dalyviai iš laidos vedėjos gavo dovanų.

Bet ir iki šiandienės pamokos mes nesėdėjome rankų sudėję. Visos klasės buvo gavusios namų darbų užduotį – atkurti pasirinktą istorinę nuotrauką. Ilgai rinkomės istorinį įvykį ar žmogų, ieškojome to laikotarpio aprangos, panašaus fono, ruošėmės ir fotografavomės. Pavyko tikrai neblogai! Penktadienio transliacija – pamoka iš aktų salės – prasiždėjo nuo trumpos ekskursijos po gimnaziją, mūsų nuotraukų ir gražių pagyrimų joms. Šią pamoką stebėjome salėje ir klasėse. Nuo šiol lauksime ir kitų „Laisvės bangos“ pamokų, nes labai įdomu šviestis, kurti, žinoti.

Jei norite pamatyti ir Jūs, žiūrėkite LRT kiekvieną penktadienį 13 val. O mūsų pamokos ieškokite LRT mediatekoje.

Pagaliau susitikome: *Erasmus +* projekto dalyvių susitikimas Italijoje

Ramunė MUČINIENĖ,

Vilniaus r. Eitminiškių gimnazijos specialioji pedagogė, logopedė

Nuo rugsėjo 27 d. iki spalio 1 d. įvyko ilgai lauktas *Erasmus + KA2* programos tarp-tautinio projekto „Prisijunkite – mėgaukitės kalnais ir mokykitės lauke“ („*Connect-enjoy mountains & learning outdoors*“, projekto nr. 2019-1-IT02-KA229-062644) dalyvių susitikimas. Italijoje, Lipario mieste, susitiko Italijos, Slovėnijos, Kroatijos ir Lietuvos partnerių komandos, deja, dėl COVID-19 pandemijos gyvame susitikime negalėjo dalyvauti Turkijos komanda. Susitikime dalyvavo apie 20 žmonių. Jame Vilniaus r. Eitminiškių gimnazijai atstovavo trys II G ir IV G klasių mokiniai ir dvi pedagogės: pradinė klasių mokytoja Kristina Pakultinytė ir specialioji pedagogė, logopedė Ramunė Mučinienė.

Pirmą susitikimo dieną projekto dalyviai susipažino, pristatė savo šalis, mokyklas, pakvietę virtualiai pasigrožėti kraštovaizdžiu. Kitą dieną Italijos komanda pakvietė visus smagiai vykti į įspūdingą Vulkano salą. Sužinojome, kad tai maža vulkaninė sala Tirėnų jūroje, nutolusi 25 km į šiaurę nuo Sicilijos salos. Ji užima 21 kv. km plotą, iškyla iki 501 m aukščio ir susideda iš kelių vulkaninių kraterių. Vienas iš šių kraterių priklauso vienam iš keturių ugnikalnių Italijoje (kiti trys – Vezuvijus, Etna ir Strombolis). Šiuo metu Vulkano saloje gyvena apie 470 gyventojų, kurie pelnosi iš turizmo. Saloje yra keli viešbučiai ir restoranai.

Antros dienos įspūdzius pakeitė dar viena nepakartojamai nuostabi diena – aplankytos ir pažintos dar dvi salos: Panarėja ir Strombolis. Panarėja – antra pagal mažumą (po Basiluzzo) sala Liparų (Eolijos) salyne (tai Italijai priklausanti vulkaninių salų grandinė šiauriau Sicilijos). Saloje ištisus metus gyvena apie 280 gyventojų, o vasarą atvyksta daug turistų. Panarėjoje yra neaktyvus 3,4 kv. km ploto ugnikalnis. Aukščiausias salos taškas yra Punta del Corvo (421 m). Netoli Punta di Peppe e Maria kaimo yra karštosios versmės. Populiarus šią mažytę salą lankančių turistų užsiėmimas yra nardymas su akvalangu, ypač prie sudužusių laivų tarp pakrantės uolų. O štai Strombolio sala garsėja nuolatiniu aktyvumu: jau mažiausiai 2000 metų krateriai nuo kelių minučių iki kelių valandų trunkančiais intervalais su nedideliais sprogamais nuolatos į keliasdešimties ar kelių šimtų metrų aukštį išmeta piroklastines bombas,

Vilniaus r. Eitminiškių gimnazijos mokytojos Ramunė ir Kristina su mokiniais Emiliu (IIG), Tadu (IIG) ir Patriku (IVG) dalyvavo projekto dalyvių susitikime Italijoje. 2021 m. RAMUNĖS MUČINIENĖS NUOTR.

pelenus, šiek tiek lavos (lavos upių paprastai nebūna). Tokio tipo išsiveržimas vadinamas Strombolio tipo išsiveržimu. 2007 m. vasario 27 d. kalne atsivėrė du nauji krateriai. Iš vieno jų pradėjo tekėti lava. Kadangi dėl šių įvykių sunkiau apskaičiuoti galimus išsiveržimus, ši teritorija tapo nepasiekiamą turistams.

Priešpaskutinę projekto dieną visų tarptautinio projekto dalyvių laukė pažintis su Lipario miestu. Smagiai bendraudami autobusu vykome į tūkstantmečio tradicijas puoselėjančią vynuogyną, kuriame susipina skonis, saulė, vėjas ir jūra. 350 m virš jūros lygio ramiame senovės Kaolino karjere sukurtas ambicingas vynininkystės ir kraštovaizdžio projektas. Apsilankėme kaparėlių augintojų ūkyje, gilinomės į auginimo subtilybes bei ragavome sūdytų kaparėlių. Paskutinę projekto dieną organizatoriai surengė „Kahoot“ viktoriną, siekdami sužinoti, ar kitų šalių atstovams pavyko pažinti Eolijos salas ir Italiją. Iškilmingo atsisveikinimo metu visiems buvo įteikti dalyvio pažymėjimai bei simbolinės dovanėlės.

Malonu žinoti, kad Eitminiškių gimnazijos mokiniai šio susitikimo metu suspėjo užmegzti asmeninių ryšių, susirado draugų ir nuoširdžiai džiaugiasi galimybe artimiau pažinti vieniems kitus. Nekantraudami laukiame kitų kelionių ir susitikimų Kroatijoje, Slovėnijoje, Turkijoje ir Lietuvoje.

Straipsnyje pateikiama tik autoriaus nuomonė ir Komisija neatsako už jokią galimą juose pateikiamos informacijos naudojimą.

Erasmus+

Mokomės kitaip: *Erasmus +* trumpalaikiai mokinių grupių mainai Lenkijoje

Jurgita MACKEVIČIŪTĖ,

Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijos direktoriaus pavaduotoja ugdymui

Džiugiomis nuotakomis po trumpalaikių mokinių grupių mainų Lenkijoje, Krokuvoje, spalio 4–8 d., įgyvendinant *Erasmus+ KA2* programos projektą „Sveikas kūnas, sveikas protas, sveika aplinka“ („*Healthy body, healthy mind, healthy environment*“), projekto nr. 2020-1-LT01-KA229-078107_1), grįžo grupė Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijos 8–I kl. mokinių. Nors viena iš partnerių šalių – Bulgarija – mobilume dalyvavo nuotoliniu būdu, tai nesutrukdė kokybiškai įgyvendinti numatytų veiklų.

Vaikai įgijo neįkainojamos patirties po ilgo laiko įgyvendindami bendras veiklas su mokiniais iš Lenkijos, Graikijos, Italijos kontaktiniu būdu bei džiaugėsi nuoširdžiu tarpusavio bendravimu. Savaitė buvo įtempta, tačiau labai turininga: mokiniai pristatė savo šalį, mokyklą, dalyvavo konferencijoje apie šiuolaikines priklausomybes, dirbo grupėse, kūrė plakatus, susipažino su Krokuvą, aplankė daug įžymių vietų ir, žinoma, bendraudami tobulino užsienio kalbos žinias. Džiugu, jog visą savaitę mokiniai turėjo įvairių veiklų, kurios reikalavo ir fizinio aktyvumo (turas po Krokuvos senamiestį, kelionė į Zakopanę, aplankytas Oicuvo (*Ojców*) nacionalinis parkas). Visos numatytos

veiklos puikiai atspindėjo projekto idėją – sveikas kūnas, protas ir sveika aplinka.

Sugrįžę mokiniai dalijosi išpuzdžiais:

„Tai buvo nuostabi patirtis, susipažinti su tiek žmonių, tobulinti anglų kalbos žinias, bendrauti, išklaudyti, dalyvauti tokioje daugybėje veiklų.“

„Mes aptarėme daug problemų (apie įvairias priklausomybes), sužinojome, kaip su jomis kovoti, elgtis, padėti žmogui jei jis serga kažkuria iš jų. Mes sužinojome daugiau apie kitas šalis (Graikiją, Italiją, Lenkiją, Bulgariją). Per šiuos mainus išmokau geriau kalbėti angliškai, bendrauti su žmonėmis. Susiradau daug draugų.“

„Manau, kad tokiuose mainuose tu įgyji drąsos, pažinčių, draugų, gerų akimirkų. Tai buvo labai ilga ir linksma kelionė.“

„Labai džiaugiuosi, kad turėjau galimybę iškelti į Lenkiją ir dalyvauti šiame projekte!!! Geros akimirkos išliks ilgam laikui!“

„AČIŪ už kelionę, naujus potyrius, naujus gerus tikrus draugus.“

Straipsnyje pateikiama tik autoriaus nuomonė ir Komisija neatsako už jokią galimą juose pateikiamos informacijos naudojimą.

Mokinių trumpalaikių mainų dalyviai Zakopanėje, Lenkijoje, 2021 m. Jurgitos Mackevičiūtės nuotr.

Apklausa Vilniaus rajone – per vargus ir sunkumus

Dr. Gediminas KAZĖNAS,
Vilniaus r. savivaldybės tarybos narys

Spalio 1–29 d. Vilniaus rajono Avižienių, Mikūnų, Riešės, Sudervės ir Zujūnų seniūnijoje vyko apklausa, kuriomis siekta sužinoti gyventojų nuomonę apie aktualiausias Vilniaus r. priemiesčių seniūnijų gyventojų keliamas problemas, kurias dabartinė Vilniaus r. savivaldybės administracija visais įmanomais būdais neigia. Vis dėlto apklausa įvyko tik Avižienių seniūnijoje, nes tik joje gyventojų aktyvumas buvo didesnis nei reikalaujama – daugiau nei 10 proc. deklaruotų gyventojų.

Iš pat pradžių, inicijuojant apklausas, buvo susidurta su atkakliu Vilniaus r. sav. administracijos pasipriešinimu. Reikia pasakyti, kad Vilniaus r. sav. teisininkai yra unikalūs savaip interpretuodami teisės aktus. Šiuo atveju taip pat buvo teigiama, kad apklausų iniciatyvos teisė priklauso merui, nors Vietos savivaldos įstatyme (VSI) aiškiai yra pasakyta, kad tokią iniciatyvos teisę turi ir trečdalis tarybos narių grupė. Galiausiai ginčą išsprendė teismas, įpareigodamas Vilniaus r. sav. administraciją apklausą paskelbti.

2021 m. rugsėjį Vilniaus r. sav. tarybai buvo pateiktas apklausų vykdymo aprašo projektas, kuriame net nebuvo kalbama apie galimybę vykdyti apklausą elektroninėmis ryšių priemonėmis, kaip numatyta VSI (42 str.). Visos Tarybos opozicijos pastabos dėl neatitikimo įstatymui ignoruotos. Tik sulaukus Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo savivaldybėje pastebėjimo, buvo tariamai pataisytas projektas, prirašant, kad tai įmanoma, esant techninėms galimybėms. Kadangi jau anksčiau savivaldybės administracijos atstovai tvirtino, kad tokios techninės galimybės šiuo metu nėra, akivaizdu, kad nesant suinteresuotumui, tokios techninės galimybės gali ilgai neatsirasti. Praktiškai tai reiškia, kad tokia formuluotė užkerta elektroninės apklausos galimybę.

Ne ką mažiau keistas buvo ir gyvos apklausos organizavimas. Visų pirma, Vilniaus r. teisininkė išsitraukė 2008 m. vasario 21 d. vidaus reikalų minis-

tro įsakymą Nr. 1V-66 dėl apklausų lapų, protokolo formos, reikalavimų patalpoms ir juo remdamasi apklausos komisijoms nustatė reikalavimus balsus skaičiuoti pagal kaimus, o gyventojams pasirašyti ant apklausos lapo. Teko pasiginčyti, kad šis teisės aktas net negali būti taikomas šioms apklausoms, nes šis vidaus reikalų ministro įsakymas parengtas įgyvendinant LR Vyriausybės 1999 m. rugsėjo 20 d. nutarimą Nr. 1019 „Dėl Vietos gyventojų apklausos tvarkos aprašo patvirtinimo“, kuris savo ruožtu įgyvendina 1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymą Nr. I-558. T. y. Vilniaus r. sav. teisininkai sugalvojo vadovautis visiškai kitu įstatymu, kuris šiuo atveju yra perteklinis ir skirtas klausimams dėl administracinių ribų spęsti. Be to, vadovaujantis šiuo Vyriausybės nutarimu, apklausą turėtų organizuoti Vyriausybė, vykdydama Vyriausybės veiklos įgyvendinimo priemones arba priimdama atskirus sprendimus. Šiuo atveju gyventojų apklausa turėjo būti organizuojama remiantis VSI ir Vilniaus r. sav. tarybos patvirtintu aprašu. Tačiau visi argumentai Vilniaus r. sav. administracijos teisininkams nė motais. Tepavyko pasiekti, kad būtų atšauktas reikalavimas balsus skaičiuoti pagal kaimus, o gyventojų parašai ant apklausos lapų buvo palikti, vadovaujantis tuo netaikytinu vidaus reikalų ministro įsakymu ir argumentuojant, kad apklausa yra atvira. Tačiau atviras balsavimas nereiškia, kad po balsavimo lapu reikia pasirašyti, net LR Seimo statuto 116 str. aiškiai nurodyta, kad atviras balsavimas yra tas pats, kas slaptas, išskyrus tai, kad nesinaudojama slapto balsavimo kabinomis, o biuleteniai užpildomi tiesiog salėje ir biuletenių pasirašyti nereikia.

Tokių „nedidelių“ nesusipratimų buvo kilę dar neprasidėjus apklausoms, tačiau ir pats apklausų vykdymas buvo ne ką mažesnis nesusipratimas. Visų pirma, apklausos buvo vykdomos „gyvai“, t. y., gyventojai turėjo atvykti. Laikas buvo paskirtas seniūnijų darbo valandomis. Ką tai reiškia priemiesčiuose gyvenančioms šeimoms, kurios dirba Vilniuje, yra akivaizdu.

Dauguma atvykusių teigė, kad tai buvo didelė kliūtis. O tai, kad terminas buvo pratęstas, nei kiek nepadėjo, nes darbo valandomis gyventojai dirba.

Nemažai skundėsi, kad per vėlai sužinojo apie tokią apklausą arba nieko apie tai nežinojo. Informacijos sklaida apie apklausas buvo išties labai skurdi. Informaciniai skelbimai buvo pakabinti prie seniūnijų ir skelbta Vilniaus r. sav. tinklapyje, kurį turbūt labiau skaito turintieji konkrečių interesų. O ir šiame tinklalapyje skelbiama informacija labai greitai „nuvažiuoja žemyn“ ir tampa nebematoma, ją sudėtinga surasti. Taip pat informacija buvo vieną kartą paskelbta savivaldybės „Facebook“ paskyroje. Žinant, kaip prieš rinkimus Vilniaus r. sav. administracija ir seniūnijų darbuotojai

sugeba pasiekti savo rinkėjus ir juos tinkamai informuoti (*sic!*), akivaizdu, kad šiuo atveju nebuvo jokie intereso išgirsti seniūnijų gyventojų atsakymų.

Dėl neįvykusių apklausų dabartinė Vilniaus r. sav. administracija gali tyliai džiūgauti, tačiau daugiau nei 90 proc. visų dalyvavusių visais klausimais pasisakė: „UŽ“. Be to, ledai šiuo atveju yra pralaužti ir precedentas sukurtas, tad tikimasi, kad šis vietos valdžios konsultavimosi su gyventojais instrumentas bus taikomas dažniau ir į tai bus atsižvelgiama.

Su visais apklausos rezultatais galima susipažinti Vilniaus r. sav. tinklalapyje (<https://www.vrsa.lt/index.php?1507504742>).

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote ir prenumeruojate Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį www.voruta.lt. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

- Visi autoriai privalo laikytis Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso, patvirtinto viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų organizacijų ir Visuomenės informavimo etikos asociacijos narių atstovų 2016 m. vasario 29 d. susirinkime. Žr. *Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksas*, Vilnius: Visuomenės informavimo etikos asociacija, 2016, 24 p. Prieiga per internetą – <https://www.etikoskomisija.lt/teisine-informacija/etikos-kodeksai/item/215-visuomenes-informavimo-etikos-kodeksas>.

- Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

- Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

- Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti archyvinį šaltinių nuorodas. Išnašos pateikia-

mos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

- Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

- Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

- Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmens, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

- *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

- Kitiems leidiniams pateiktų publikacijų Lietuvos istorijos žurnale „Voruta“ nespausdiname.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija
El. paštas vorutosfondas@voruta.lt,
vorutosfondas@gmail.com.

Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra),
8 603 11117 (Irma).

Veiverių mokytojų seminarijos seminaristų pasipriešinimas carinei Rusijos administracijai

Indrė BOČKUTĖ,

Lietuvos švietimo istorijos muziejaus muziejininkė

Lietuvos švietimo istorijos muziejuje saugomas išskirtinis dokumentų rinkinys, reprezentuojantis modernios švietimo sistemos Lietuvoje kūrimosi pradžią ir leidžiantis pažinti skirtingus šio proceso etapus. Muziejaus rinkiniuose sukaupta gausi Veiverių mokytojų seminarijos kolekcija, sudaryta iš įvairių dokumentų, atsiminimų ir fotografijų. Šioje kolekcijoje saugomas restauruotas ir itin svarbus Veiverių mokytojų seminarijos mokinių skundas Suvalkų mokyklų direkcijai. Šis skundas liudija vieną iš pasipriešinimo carinei administracijai epizodų.

1866 m. Veiveriuose, remiantis Rusijos caro Aleksandro II įsakymu, buvo įsteigti mokytojų pedagoginiai kursai. Šie kursai 1872 m. pertvarkyti į Veiverių mokytojų seminariją, kuri veikė iki 1918 m. Veiverių mokytojų seminarija buvo įsteigta buvusiam pašto arklidžių pastate¹. Šalia Veiverių nutiesus geležinkelį ir 1861 m. pro Mauručius ėmus važinėti traukiniams, arklinis paštas tapo nebereikalingas, todėl buvo uždarytas, o pastatas sutvarkytas, aprūpintas nauja įranga ir pritaikytas kitoms reikmėms². Prie seminarijos veikė pavyzdinė pradžios mokykla, kurią lankė dalis būsimų seminaristų. Pradžios mokykloje seminaristai galėdavo atlikti praktiką. Pedagoginiai kursai, 1872 m. pertvarkyti į Veiverių mokytojų seminariją, buvo skirti išimtinai lietuvių valstiečių vaikams, tačiau išties seminarijoje mokėsi ir kitų tautybių vaikai (rusai, lenkai, vokiečiai ir žydai)³. Veiverių mokytojų seminarijoje per visą jos gyvavimo laikotarpį parengti 1 024 mokytojai, iš jų apie 800 buvo lietuviai⁴.

Veiverių mokytojų seminarijos pastatas 1966 m. P. Juozapavičiaus nuotr. NUOTR. IŠ LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJS MUZIEJAUS RINKINIŲ

Carinei administracijai pradėjus uždarinėti parapines mokyklas ir ėmus siekti sekuliarizuoto švietimo, gimė idėja, jog mokykla gali tapti vienu iš rusifikacijos įrankių. Tačiau tam reikėjo carinei administracijai lojalių mokytojų. Būtent dėl šios priežasties imtos steigti mokytojų rengimo įstaigos Rusijos imperijoje. Viena tokių įstaigų, turėjusių prisidėti prie krašto rusifikacijos, buvo Veiverių mokytojų seminarija⁵. Visi seminarijoje dirbę mokytojai buvo rusai arba carinei administracijai lojalūs asmenys. Itin griežti rusifikatoriai buvo seminarijai vadovavę inspektoriai. Seminarijoje visi mokomieji dalykai, išskyrus lietuvių kalbą, buvo dėstomi rusų kalba. Tarpusavyje seminaristai taip pat turėjo bendrauti rusiškai. Veiverių mokytojų seminarijoje iki 1905 m. buvo griežtai draudžiama vartoti lietuvių kalbą bei skaityti lietuvišką spaudą. Šiems draudimams nepaklusę seminaristai susilaukdavo nuobaudų, o kartais net būdavo pašalinami iš seminarijos be teisės grįžti atgal. Taisyklių laikymąsi prižiūrėdavo mokytojai

¹ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 71, l. 3; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 2.

² LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 3.

³ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 7–8.

⁴ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 2.

⁵ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 3, 4–5 l.

Veiverių mokytojų seminarijos mokytojai 1912 m. NUOTR. IŠ LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJS MUZIEJAUS RINKINIŲ

Veiverių mokytojų seminarijos II kurso auklėtiniai 1904–1905 mokslo metais. Dalis auklėtinių vėliau pateko į Marijampolės kalėjimą už dalyvavimą 1905 m. protestuose. NUOTR. IŠ LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJS MUZIEJAUS RINKINIŲ

ir seminarijos inspektoriai. Kilus įtarimui, kad seminaristai nesilaiko šių draudimų, seminarijos bendrabučiuose būdavo atliekamos kratos, vykdavo seminaristų tardymai⁶.

Vienintelė išimtis – lietuvių kalbos mokytojai ir seminarijos kapelionas, kurie buvo lietuviai ir priešinosi mokinių rusifikacijai⁷. Vienas tokių mokytojų buvo Antanas Matulevičius, kuris seminaristus mokė ne tik lietuvių kalbos gramatikos, bet ir lietuvių literatūros, istorijos. Kadangi A. Matulevičius lietuvių kalbą dėstė plačiau nei buvo numatyta programoje, jam ne retai tekdavo teisintis vyresnybei. Į kaltinimus, kad savo kursą dėsto per plačiai, jis atsakydavo, jog papildomus klausimus iškelia patys seminaristai ir jis privalo į juos atsakyti. Dėl šios priežasties jis galėjo tęsti savo darbą. Lietuvių kalbos mokytojai stengdavosi išlaikyti lietuvių kalbos prestižą, taip pat įtraukti mokinius į tautosakos rinkimą⁸. Kitas lietuvių kalbos mokytojas Tomas Žilinskas dėjo pastangas, kad seminarijos bibliotekoje visada būtų lietuviškų knygų, seminaristus skatino atsisakyti *graždankos* vartojimo⁹. Tačiau tai tik keli pavyzdžiai, iliustruojantys, jog lietuviai mokytojai stengėsi ugdyti seminaristų tautinį identitetą ir priešinosi mokinių rusifikacijai.

Dalis lietuvių seminaristų ir patys stengėsi išlaikyti savo tautinį identitetą ir priešintis rusifikacijai. Apie nelegalios lietuviškos spaudos gavimą ir skaitymą pasakoja seminaristas Pranas Dovydaitis:

Nežiūrint griežčiausiai persekiojamų lietuvių raštų, mes vis dėlto apščiau gaudavom lietuviškų knygelių ir laikraščių. Bene didžiausiu jų pristatytoju mokiniams tuomet yra buvęs anksčiau kalbėtas draugas Vladas Žiūrys iš Žiūrių Gudelių. Tais metais jis gyveno Malonio bute ir kiekviena gera proga gabeno iš artimiausio

*knygų nešimo punkto knygelių ir laikraščių. Iš laikraščių aš tik gaudavau socialistinį „Darbininkų Balsą“. Pakraipa tuomet mums nerūpėjo; skaitėm visa, kas tik lietuviška.*¹⁰

Seminaristai ne tik žinojo, kaip gauti draudžiamos lietuviškos spaudos, bet ir buvo įgudę ją slėpti nuo mokytojų ir seminarijos inspektoriaus¹¹. Seminaristai prisidėjo ir prie lietuviškų organizacijų veiklos – pasaulietinių ir religinių¹². Lietuviška periodinė spauda, lietuviškos organizacijos bei seminarijos mokytojų pastangos veikė lietuvių seminaristų tautinį identitetą. Seminaristai buvo skatinami prisidėti prie tautinio atgimimo judėjimo, priešintis carinei administracijai ir jos primetamoms taisyklėms.

Tautiškai susipratę seminaristai ėmė rengti skundus ir protestus. Pirmasis didesnis mokinių protestas įvyko 1904 m. rudenį. Seminaristai, neapsikentę seminarijai vadovavusio aršaus inspektoriaus Protopopovo elgesio, kreipėsi į Mokytojų Tarybą, jog seminarijos inspektorius turėtų būti pakeistas nedelsiant. Seminaristai pareiškė, jeigu šis reikalavimas būtų neįvykdytas, jie yra nusiteikę protestuoti ir nebelankyti pamokų. Mokytojų Taryba šį skundą atmetė, todėl seminaristai nusprendė kreiptis į Suvalkų gubernijos mokyklų direkciją. Pastarąjį skundą pasirašė 80 seminaristų. Skunde mokiniai ne tik prašė pakeisti seminarijos inspektorius, tačiau taip pat aprašė nepateisinamą ir nepadorų jo elgesį, kaltino jį girtuokliavimu, prastu mokymu, seminaristų persekiojimu ir net kratų rengimu mokinių kambariuose¹³. Kurį laiką seminaristai iš tiesų organizavo

⁶ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 2–4.

⁷ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 71, l. 8; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 4–5.

⁸ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 71, l. 16.

⁹ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 10.

¹⁰ Pranas Dovydaitis, „Tomo Žilinsko pažystatų atsiminimai. Iš Veiverių“, in: *Lietuvos mokykla*, Nr. 3 (1921–1919), p. 594. Prieiga per internetą – <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0189F3AC>>.

¹¹ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 71, l. 17–18; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 12, 15.

¹² LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 71, l. 42; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 19.

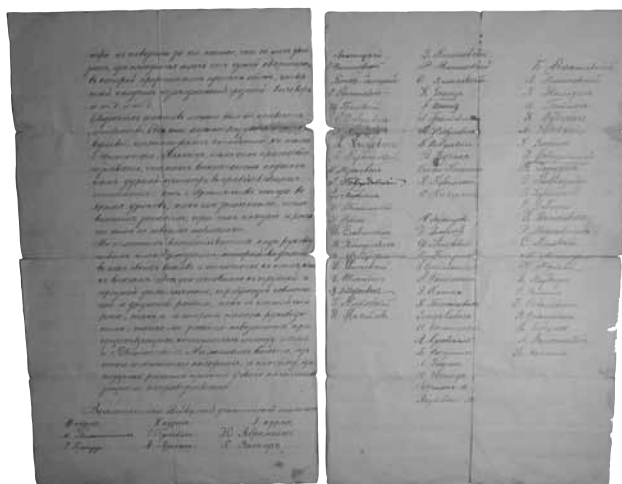
¹³ LŠIM, f. IV.-R, ap. 1, b. 441.

protestą ir nelankė seminarijos¹⁴. Atsižvelgiant į seminaristų skundą, inspektoriaus elgesio tyrimui buvo suformuota komisija, galiausiai pradėti seminaristų tardymai. Seminaristai buvo vieningi, tačiau, ėmus juos tardyti po vieną, palūžo¹⁵. Galiausiai protesto reikalavimai liko nepatenkinti, inspektorius liko dirbti seminarijoje, tiesa, neilgam. 1905 m. rudenį senasis inspektorius buvo pakeistas nauju. Seminarijos inspektoriaus pasikeitimas galėjo būti ir seminaristų skundų pasekmė. Seminaristai susilaukė gan griežtų bausmių: trys moksleiviai buvo pašalinti iš mokyklos, keletas seminaristų liko antriems metams, vienas rusas neteko stipendijos, o kai kurie susilaukė švelnesnių bausmių – gavo prastus pažymius dėl savo elgesio¹⁶.

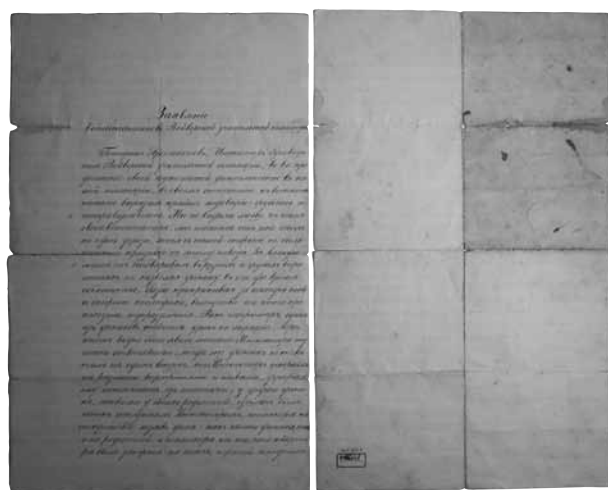
Antrasis mokinių streikas kilo 1905 m. Streiką paskatino visą Rusijos imperiją krėtę revoliuciniai įvykiai, nuolatinis mokinių spaudimas ir rusifikacinės nuotaikos seminarijoje, kurias kurstė mokytojai ir inspektorius. Tačiau žiežirba, įplieskusia streiką, tapo keistas įvykis – vieną rytą seminaristai rado caro portretą išbadytomis akimis, dėl to mokyklos vadovybė pradėjo tyrimą¹⁷. Seminaristai ir šįkart buvo gana vieningi ir protestavo kaip išmanydami. Vieną dieną seminaristai sumanė iš savo kepurėlių išsisegti Veiverių mokytojų seminarijos ženkliukus ir per pertrauką sudarė protesto eiseną¹⁸. Seminaristus agituoti skatino ir Vincas Mickevičius-Kapsukas, kuris slapta lankėsi seminarijoje ir padėjo mokiniams parengti reikalavimų sąrašą mokyklos vadovybei¹⁹. Prašymas nebuvo itin platus, tačiau jame buvo reikalauta atsakyti tendencingų vadovėlių, suteikti daugiau teisių lietuvių kalbai mokykloje bei patiems seminaristams. Šį prašymą pasirašė 65 moksleiviai²⁰. Visgi prašymas buvo atmestas, o jį pasirašę moksleiviai, Mokytojų Tarybos sprendimu, buvo pašalinti iš mokyklos²¹.

Seminaristus agitavo ir Lietuvos mokytojų sąjunga²². Jos atstovas taip pat bandė palaikyti seminaristų protestą bei padėjo parengti naują reikalavimų sąrašą, kuris vėliau buvo išspausdintas ir „Vilniaus žiniuose“. Peticija buvo gana plati ir gerai parengta: peticijoje reikalauta visus kursus, išskyrus rusų kalbą, dėstyti lietuviškai, į seminariją priimti tik lietuvius, kaip ir numatyta seminarijos taisyklėse, seminarijoje mokytojais skirti lietuvius ar bent mokančius lietuviškai, priimti atgal pašalintus seminaristus, įvesti teisingą

mokinių ir mokytojų tarpusavio ginčų sprendimo sistemą ir daug kitų reikalavimų, liečiančių mokinių asmeninį gyvenimą ir mokslą seminarijoje. Šią peticiją pasirašė 112 moksleivių²³. Moksleiviai nusprendė protestuoti ir nelankyti seminarijos, kol nebus patenkinti jų reikalavimai. Seminarijos inspektorius stengėsi įbauginti seminaristus, grasino jiems, jog negrįžę mokytis bus pašalinti be teisės grįžti arba bus kreipiamasi į aukštesnes institucijas, o tai galėjo reikšti skaudžias pasekmes²⁴. Galiausiai seminaristai neatlaikė ir palūžo. Dalis mokinių išsigando grasinimų, dalis patyrė spaudimą iš artimųjų ir grįžo mokytis į seminariją. Visi grįžę mokytis seminaristai privalejo pasirašyti pasižadėjimus daugiau neprotestuoti²⁵. Tačiau didelė dalis mokinių sulaukė itin skaudžių pasekmių dėl dalyvavimo protestuose – apie 17

Veiverių mokytojų seminarijos mokinių skundas Suvalkų direkcijai. Aversas. NUOTR. IŠ LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJOS MUZIEJAUS RINKINIŲ

Veiverių mokytojų seminarijos mokinių skundas Suvalkų direkcijai. Reversas. NUOTR. IŠ LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJOS MUZIEJAUS RINKINIŲ

¹⁴ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 16.

¹⁵ Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 595–597.

¹⁶ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 5; Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 597; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 92, l. 46.

¹⁷ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 8; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 92, l. 52–53.

¹⁸ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 8–9.

¹⁹ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 16; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 10; Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 598–599.

²⁰ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 10–11; Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 597.

²¹ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 13; Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 599.

²² LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 18.

²³ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 13–16; Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 599.

²⁴ Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 601.

²⁵ *Ibid.*

veiveriečių pateko į Marijampolės kalėjimą²⁶. Nors seminaristų reikalavimai ir nebuvo patenkinti, seminarijoje vykdoma rusifikacija tapo švelnesnė. Kaip prisimena pedagogas Juozas Lazauskas, po 1905 m. nebebuvo draudžiama ne tik lietuviška spauda, bet ir leista tarpusavyje bendrauti lietuviškai. Nepaisydami šių leidimų, mokytojai vis dar skatindavo mokinius vartoti rusų kalbą pamokų metu ir laisvalaikiu. Taip pat po 1905 m. protestų buvo praplėstas lietuvių kalbos kursas, atsirado etatinis mokytojas²⁷.

Vis dėlto ir be protestų seminarijoje vis dar kildavo neramumų, tačiau jie nebebūdavo taip masiškai organizuojami. Naujieji neramumai pasireiškėdavo itin radikaliais išpuoliais ir pasikėsinimais. Pavyzdžiui, vieną kartą seminarijos sode buvo susprogdinta bomba, o mokyklos inspektoriui teko susirūpinti savo saugumu tada, kai kažkas nusprendė šauti į jo miegamojo langus²⁸. Visgi neaišku, ar šie išpuoliai buvo organizuojami siekiant tų pačių tikslų kaip ir anksčiau organizuotais protestais. Minėtieji išpuoliai galėjo būti ir pavieniai nutikimai, nesusiję su anksčiau organizuotais protestais.

Seminaristai protestuodavo ir savo tikslų siekdavo gana vieningai, tačiau mokyklos administracija atkakliai stengėsi juos suskaldyti tardant ir baudžiant atskirai. Būtent tokiu būdu mokiniai būdavo palaužiami. Visgi pokyčiai seminarijoje nebuvo seminaristų protestų vaisiai, tai verčiau buvo bendro lietuvių tautinio atgimimo, kurio dalimi galima laikyti ir Veiveriuose vykusius protestus, laimėjimas. Nors

²⁶ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 92, l. 66, 71–73.

²⁷ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 18.

²⁸ LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 72, l. 19; LŠIM, f. F. IV.-C, ap. 1, b. 91, l. 6; Pranas Dovydaitis, *op. cit.*, p. 601.

Veiveriečiai Marijampolės kalėjime 1906 m. NUOTR. IS LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJS MUZIEJAUS RINKINIŲ

Veiverių mokytojų seminarijos seminaristams nepavyko protestais pasiekti savo išsikeltų tikslų, mokiniai žymiai prisidėjo prie tuo metu masiškai vykusio lietuvių tautinio atgimimo judėjimo ir pasipriešinimo carinei administracijai. Į šį judėjimą įsitraukė ne tik lietuviai, o visi seminarijos mokiniai. Taigi, tai buvo ne tik lietuvių tautinio atgimimo pasekmė, bet ir vieningas jaunimo pasipriešinimas vykdomai rusifikacijai ir šalies okupacijai.

Muziejuje saugomas Veiverių mokytojų seminarijos mokinių skundas Suvalkų mokyklų direkcijai yra vienas svarbiausių dokumentų, liudijančių mokinių pasipriešinimą carinei administracijai. Dokumentų rinkinio, taip pat ir minėto Veiverių mokytojų seminarijos mokinių skundo Suvalkų mokyklų direkcijai, restauravimas finansuotas Lietuvos kultūros tarybos. Šis dokumentų rinkinys yra itin svarbus Lietuvos švietimo istorijai pažinti, nes jo turinys atspindi nelengvą lietuvių, švietėjų ir visuomenės veikėjų kelią siekiant išsilavinimo.

Žurnalo priedo redaktorė Irma Stadalnykaitė

Jonas Vitkūnas

(1955 12 26–2021 11 16)

Jonas Vitkūnas, istorikas, pedagogas, muziejininkas, gimė 1955 m. gruodžio 26 d. Ardiškio kaime, Širvintų rajone. 1974 m. baigė Musninkų vidurinę mokyklą, 1978 m. – Vilniaus pedagoginį institutą. 1978–1984 m. Musninkų vid. m-klos mokytojas. 1984–1992 m. – Kernavės kolūkio administracijos darbuotojas. Dalyvavo Sąjūdžio veikloje, 1988 m. spalio 5 d. išrinktas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Širvintų r. iniciatyvinės grupės nariu. 1992 m. pradėjo dirbti Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijoje, buvo vienas iš tarptautinių eksperimentinės archeologijos

festivalių „Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje“ rengėjų. Skelbė daug istorinės, kultūrinės tematikos nuotraukų ir straipsnių, yra leidinio „Kernavė“ (1999) autorius.

J. Vitkūnas nuo 1992 m. dirbo Kernavės muziejaus–rezervato Lankytojų aptarnavimo skyriuje, nuo 1997 m. ėjo Lankytojų aptarnavimo ir parodų skyriaus vedėjo pareigas, nuo 2003 m. buvo Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijos Ryšių su visuomene ir švietimo programų skyriaus vedėjas.

2018 m. Lietuvai minint valstybės atkūrimo šimtmetį, J. Vitkūnui buvo suteiktas Šimtmečio širvintiškio vardas.

Ne tik Jono artimieji – žmona Regina, sūnūs Manvydas ir Mantas, bet ir visi jį pažinoję sukrestė skaudžios netekties.

Amžinas atilsis Kernavės šviesuoliui.

Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija

Jadvyga Glinskienė

(1929 09 09–2021 11 05)

Savo žemiškąją kelionę š. m. lapkričio pradžioje baigė Jadvyga Vercinkevičiūtė–Glinskienė iš Vindeikių kaimo (Širvintų r., Musninkų sen.). Ji buvo vyriausioji iš trijų Stasio ir Zofijos Vercinkevičių dukrų. Šiomet palaidojome jos seserį mokytoją Stasę Vercinkevičiūtę. Musninkuose dar gyvena jauniausioji sesuo Viktorija Tamoševičienė.

Velionė J. Glinskienė gimė ir užaugo Vinkšna-brasčio kaime, mokėsi šio kaimo pradinėje mokykloje, ištekėjo už Juozo Glinsko iš Vindeikių kaimo, išaugino dukrą Valę (dab. Vaitkevičienė), sulaukė vaikaitių ir provaikaitių. 1971 m. mirus vyrui, visą likusį gyvenimą našlavo.

J. Glinskienę visi gerbė, nes ji buvo apdovanota įvairiausiais gabumais ir gražiu bendravimu su kaimynais ir

giminėmis, vaišingumu. Jos namuose rasdavo prieglobstį nuo sovietų valdžios nukentėję giminės – rezistentai, tai ir garsusis Henrikas Klimašauskas, rašytojas Petras Naraškevičius. Kaime vestuvės, krikštynos bei laidotuvės neapsėidavo be Jadvygos tradicinio šeiminkavimo. Ji mėgo tradicinį liaudišką giedojimą per šventes, rūpinosi savo šeima ir sodyba, vis ką nors taisydavo ar statydavo. Buvo bitininkė ir vaišindavo medumi, kepėdavo gardžius pyragus, mokėjo paruošti skanių mėsos gaminių. Kaip ir jos vyras Juozas, mėgdavo skaityti ir turėjo nemažai Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu išleistų lietuviškų knygų.

Jadvygos giminės:

Milda ir Juozas Vercinkevičiai, Algirdas ir Vladas Vilkevičiai, Regina ir Algis Dubiečiai, Jolanta ir Stasys Gelažauskai, Regina Rimkuviėnė, Danguolė ir Olegas Romančikai, Laima Makarskaitė–Savickienė, Aldona ir Vytautas Burlėgos, Bronius ir Stasys Pukiniai, Liolė Černiauskienė, Liusė Kadakšienė, Danguolė Kadakšytė–Vercinkevičienė, Violeta ir Antanas Čepai, Marytė Čepaitė ir Mečislovas Fedorovičiai, Rasa ir Saulius Griniai, Gediminas ir Juozas Vercinkevičiai

Zenonas Rimkus

(1947 05 09–2021 11 15)

Š. m. lapkritį į amžinybę netikėtai iškeliavo Zenonas Rimkus. Jiedu su žmona Regina Vilkevičiūtė–Rimkuvienė gražiai ir laimingai gyveno Jonavoje, stropiai dirbo, baigė aukštąjį mokslą, išaugino sūnų Ernestą, maloniai bendravo su marčia Lina, rūpinosi vaikaitėmis Emilija ir Juste. Netikėtai mirčiai su-

drumstus laimingą šeimos gyvenimą, reiškiamo gilią užuojautą, liūdime kartu su jais ir linkime stiprybės bei Trakų Dievo Motinos globos.

Milda ir Juozas Vercinkevičiai, Algirdas ir Vladas Vilkevičiai, Regina ir Algis Dubiečiai, Jolanta ir Stasys Gelažauskai, Danguolė ir Olegas Romančikai, Laima Makarskaitė–Savickienė, Aldona ir Vytautas Burlėgos, Bronius ir Stasys Pukiniai, Liolė Černiauskienė, Liusė Kadakšienė, Rasa ir Saulius Griniai, Valė ir Albertas Vaitkevičiai, Gediminas ir Juozas Vercinkevičiai

Margarita Šimelionytė

(1950 06 10–2021 10 07)

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus su giliu liūdesiu praneša, kad spalio 7-ąją mirė aukščiausios kvalifikacijos molbertinės tapybos restauratorė Margarita Šimelionytė.

M. Šimelionytė gimė 1950 m. birželio 10 d. Lentvaryje. Čia baigė vidurinę mokyklą ir įstojo į Vilniaus dailės institutą. Baigusi studijas, 1981 m. pradėjo dirbti P. Gudyno restauravimo centre molbertinės tapybos restauratore. Aukščiausios kvalifikacijos restauratorei buvo patikėti svarbiausi Lietuvos bažnytinio ir kultūros paveldo kūriniai.

Dirbdama muziejuje konservavo, restauravo ypač svarbius Lietuvos paveldui paveikslus. Tai Pranciškaus Smuglevičiaus Vilniaus arkikatedrai bazilikai tapyti apaštalai Jonas ir Tadas (Vilnius, 1785), Kostantino Vilanio (*Costantino Villani*) paveikslai, puošiantys Arkikatedrą baziliką ir vaizduojantys Senojo Testamento siužetus, Kanuto Rusecko paveikslas „Paskutinė vakarienė“, nežinomas Lietuvos XVIII a. vid. dailininko „Maras Vilniuje“ (Vilniaus arkivyskupija, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, 1710).

Restauratorė tyrė ir konservavo klasikų Antano Gudaičio, Justino Vienožinskio, Vytauto Kasiulio, Petro Kalpoko ir daugelio kitų Lietuvos ir Vakarų Europos tapytojų ypač vertingus kūrinius.

Aktyviai nuo 1987 m. dalyvavo Baltijos restauratorių trienalėse. 1989 m. už atliktus darbus grąžinant Vilniaus arkikatedrą tikintiesiems M. Šimelionytė apdovanota tuometės LTSR kultūros ministerijos garbės raštu.

Nuo 1992 m. – Lietuvos restauratorių sąjungos narė.

M. Šimelionytė parašė ir paskelbė keliolika mokslinių straipsnių Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus leidinyje „Metraštis“ ir kituose periodiniuose leidiniuose. Publikacijose išsamiai ir naujoviškai aptarta konservavimo ir restauravimo praktika ir etikos bei meno kūrinių išsaugojimo klausimai. M. Šimelionytės praktiniai ir teoriniai darbai ypač svarbūs Lietuvos konservavimo ir restauravimo istorijos aspektu.

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Edmundas Jankūnas

(1957–2021)

PRO MEMORIA

Ir vėl Kernavėje skamba gedulo varpų dūžiai už mirusio Kernavės mylėtojo, patrioto, istoriko, kraštotyrininko Edmundo Jankūno vėlę. Prisiminkime jį.

Edmundas Jankūnas gimė Kernavėje, Širvintų r. Čia augo ir mokėsi. 1975 m. baigė Musninkų vidurinę mokyklą, 1980 m. – Vilniaus pedagoginio instituto Istorijos-pedagogikos fakultetą (istorijos pedagogika).

Mokytojavo Trakų, Ukmergės, Širvintų rajonuose. Aktyviai garsino gimtąją Kernavę. Išleido knygą „Laumgunda“, kurioje pateikiamos istorinės legendos

ir novelės apie Kernavę – autoriaus fantazijos vaisius. 2017 m. jis pristatė knygą „Išnykusi Kernavė“. Joje sudėti žmonių prisiminimai apie Kernavę.

„Pagalvojau, kad žmogus gyvena, gyvena, numiršta, ir jo tas palikimas taip ir dingsta, lieka pamirštas, todėl pradėjau kalbinti žmones, ir taip tie prisiminimai kaupėsi vienas paskui kitą“, – per knygos „Išnykusi Kernavė“ pristatymą Igno Šeiniiaus viešojoje bibliotekoje kalbėjo Edmundas Jankūnas.

*Neringa TUŠKEVIČIENĖ,
Mugninkai, Širvintų r., www.krastozinios.lt*

Daiva Šamborskienė

(1968 05 07–2021 11 10)

Tik pusė amžiaus prasmingo gyvenimo nuagyventa, svajota, kurta. Netikėta, klastinga liga neaplenkė taurios moters, rūpestingos Mamos, Žmonos. Lapkričio 10 d. pralaimėta kova su grėsminguoju COVID-19.

Daiva Žilinskaitė gimė 1968 m. gegužės 7 d. Kupiškio rajono Vainiškių kaime. 1986 m. baigė Ukmergės 4-ąją vidurinę mokyklą, įstojo į Kauno politechnikos instituto Matematikos ir skaičiavimo technologijų fakultetą. 1991 m. baigė Kauno technologijos universiteto Matematikos ir informatikos fakultetą. Nuo pat 1991 m. iki mirties dirbo UAB „Kautra“ inžiniere programuotoja.

Nuo jaunumės domėjosi menu, liaudies kūryba. 1993 m. pavasarį subūrė ir daug metų vadovavo Kau-

no folkloro klubui „Liktužė“, kuris nuo pat įkūrimo iki šių

dienų puoselėja lietuviybę etninėse lietuvių žemėse bei Lietuvoje. Koncertinės kelionės po Karaliaučiaus kraštą metu susipažino su savo būsimu vyru – Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininku Sigitu Šamborskiu ir 1994 m. birželio 25 d. už jo ištekėjo. Išaugino talentingą dukrą Gailę Austėją ir sūnų Mantvydą.

Skaudžios netekties valandą užjaučiame Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininką Sigitą Šamborskį, šeimą bei artimuosius.

*XXVII knygos mėgėjų draugija,
Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenė,
„Vorutos“ redakcija*

Mirus ilgametei lietuviybės puoselėtojai Karaliaučiaus krašte Daivai ŽILINSKAITEI-ŠAMBORSKIENEI, nuoširdžiai užjaučiame jos artimuosius ir visus netekusius jos nuoširdžios globos ir paramos.

Marija ir dr. Martynas Purvinai

Nuoširdžiai liūdime ir reiškiamo gilią užuojautą Lietuvos Respublikos Seimo nariui akad. dr. Eugenijui Jovaišai dėl mylimos Mamos mirties.

„Vorutos“ redakcija

Valentas Šiaudinis

(1930 04 21–2021 11 29)

Valentas Šiaudinis gimė 1930 m. balandžio 21 d. Augutiškėje (Šiaudinių kaime), Ignalinos rajone, Paringio papilijoje. Būdamas dešimties metų neteko tėvų (tėvą ištrėmė į Sibirą, mama, bijodama tremties, savu noru paliko šį pasaulį). Augo giminių prižiūrimas.

1950 m. Vilniuje baigė vidurinę mokyklą. Iškart po baigimo pradėjo dirbti matematikos mokytoju Ignalinos r. kaimuose (Kiniūnuose, Ceikiniuose, Mielagėnuose), 1972 m. persikėlė į Panevėžį, 1987 m. persikėlęs į Vilnių iki 2002 m. dirbo 9-ojoje vidurinėje mokykloje.

1957 m. su Paulina Bernadišiuė sukūrė šeimą ir susilaukė dviejų vaikų (sūnaus Gintaro ir dukters Ritos).

1964 m. baigė Vilniaus pedagoginį institutą ir įgijo matematikos mokytojo specialybę.

1994 m. jam buvo suteikta matematikos mokytojo metodininko kvalifikacija. Matematikos olimpiadoms paruošė daugelį mokinių, iš kurių nemaža dalis užėmė aukščiausias prizines vietas.

Didžiąją savo laiko dalį skyrė domėjimuisi istorija bei parašė daug straipsnių apie lietuviškas mokyklas,

lenkų okupacijos periodą, Ignalinos krašto istoriją ir kt., kurių daugumą išspausdino „Voruta“.

Parašė ir išleido knygas: „Paringio krašto praeitis“ (1997), „Nuo arklo – prie ginklo“ (2008) ir „Augutiškė arba Šiaudiniai“ (2008), „Lietuvos mokytojų seminarijos ir institutai 1775–1915 m.“ (2011), „Kaimo mokyklų uždarinėjimo metas. Linkmenų seniūnija“ (2014), „Kiniūnų septynmetė mokykla“ (2020).

V. Šiaudinis 1997 m. buvo apdovanotas „Lietuvos mokyklai 600 metų“ medaliu, o 2012 m. jam įteikta Stanislovo Rapolionio premija.

Mirė 2021 m. lapkričio 29 d. Vilniuje. Palaidotas Vilniaus Liepynės kapinėse (8A sektorius, 17 eilė, 5 kapas). Kapą žymi juodo šlifuito akmenis paminklinė kompozicija su kryžiumi ir atversta knyga.

Gediminas Šiaudinis, vaikaitis

Dėl puikaus pedagogo, Lietuvos istorijos tyrinėtojo, Stanislovo Rapolionio premijos laureato (2012) Valento ŠIAUDINIO mirties, nuoširdžiai užjaučiame jo šeimą ir artimuosius. Telydi Jus paguoda ir dvasios stiprybė šių sunkių netekties valandą.

*Lietuvių švietimo draugija „Rytas“,
Rytų Lietuvos mokytojų sąjunga,
„Vorutos“ redakcija*

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ prenumerata

2022 metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135)

1 ketvirčiui	4,08 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų)	8,16 Eur
3 ketvirčiams	12,24 Eur
4 ketvirčiams (metams)	16,32 Eur

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 0136)

1 ketvirčiui	3,26 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų)	6,53 Eur
3 ketvirčiams	9,79 Eur
4 ketvirčiams (metams)	13,06 Eur

Žurnalą 2022 metams (12-os mėnesių laikotarpiui, per kurį bus išleisti keturi numeriai) galima užsiprenumeruoti iki 2021 m. gruodžio 20 d. Kasmėnesinės žurnalų prenumeratos paslaugą galima užsisakyti iki kiekvieno mėnesio 20 dienos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje <https://www.prenumeruok.lt/>.

„Vorutos“ redakcija

Senoji Kibininė

- ❖ Kompleksiniai pietūs kiekvieną darbo dieną.
- ❖ Specialūs pasiūlymai turistinėms grupėms ir jų gidams.
- ❖ Edukacinė kibinų gaminimo pamokėlė „Paragauk istorijos“.
- ❖ Parodomoji (degustacinė) „Šimtalapio“ gaminimo pamokėlė.
- ❖ Išskirtiniai pasiūlymai Jūsų šventėms ir pobūviams.
- ❖ Kibinų pristatymas.
- ❖ Autoparduotuvė ir mini kavinių „Senoji kibininė“ tinklas Vilniuje.

*Tad linkime akimis pamatyti,
gomuriu pajusti, širdimi išsimylėti...*

„Karališka senoji kibininė“ –

Sausių k., LT-21401 Trakų r. (Vilnius–Kaunas automagistralė, 23 km),
mob. tel. +370 659 08 454, el. p. info@kibinas.lt

„Senoji kibininė“ –

Karaimų g. 65, LT-21104 Trakai, mob. tel. +370 659 72132,
el. p. senoji@kibinas.lt

www.kibinas.lt

Rambyno regioninio parko direkcija ir Lankytojų centras

Nemuno g. 4, Bitėnai, LT-99265, Pagėgių sav.

Parko direkcija dirba I–IV 8.00–17.00 val.,
V 8.00–15.45 val.

Tel. +370 441 40640,

el. paštas info@rambynoparkas.lt

Rambyno regioninio parko Lankytojų centras

Gegužės–rugsėjo mėn. dirba II–VI

8.00–17.00 val., V 8.00–15.45 val.,
kitais mėn. – įprastą darbo savaitę.

Tel. +370 441 42778,

el. paštas kulturologas@rambynoparkas.lt

Martyno Jankaus muziejus

Martyno Jankaus g. 5, Bitėnai, Lumpėnų sen.,
LT-99265 Pagėgių sav.

Muziejaus darbo laikas:

antradienis–penktadienis 8.30–17.00 val.,
šeštadienis 8.30–16.00 val.

El. paštas m.jankausmuz@gmail.com

Tel. +370 441 42736, +370 441 58108

Mob. tel. +370 656 15021

VšĮ „Pagėgių krašto turizmo informacijos centras“

Šereikos g. 5-3, Vilkyškiai, LT-99254

Pagėgių sav.

Mob. tel. +370 656 18551

El. paštas ticpagegiai@gmail.com

Pirmame viršelio puslapyje – Trakų Salos pilis, priešpilio bokštas. JURATĖS BUIVIENĖS NUOTR.

Ketvirtame viršelio puslapyje – giedama „Tautiška giesmė“ Nepriklausomybės kovų dalyviams šalia Musninkuose (Širvintų r.) 2021 m. rudenį pastatyto ažuolinio kryžiaus, skirto 1920 m. lapkričio 17–21 d. vykusio Giedraičių–Širvintų–Mugninkų mūšio 100-mečiui. Iš viso pastatyti trys tokie kryžiai (aut. Juozas Kalinauskas) – Musninkuose, Taučiulių, Skėterių kaimuose (Širvintų r.). Juos puošia autentiškas Vytis ir šimtmetį žyminti data – 1920–2020 m. Kryžių pastatymą inicijavo Musninkų kaimo bendruomenė „Spindulys“, Alvydas Rolis, Juozas Kalinauskas ir Leonas Vaicekuskas. NERINGOS TUŠKEVIČIENĖS NUOTR.

ISSN 1392-0677

9 771392 067018

Kaina 4,00 EUR